

DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BENGI

WORLD JOURNAL OF YORUK-TURKMEN STUDIES

YIL: 5, (ŞUBAT 2022), SAYI: 1

YEAR: 5, (FEBRUARY 2022), ISSUE: 1

E-ISSN: 2717-6584

2022

İmtiyaz Sahibi

Merhum Prof. Dr. Durmuş Ali ARSLAN adına Gülten ARSLAN

Dergi Yöneticisi ve Baş Editör

Doç. Dr. Haydar ÇORUH

Kapak Tasarımı

Doç. Dr. Haydar ÇORUH

Mizanpaj Editörleri

Dr. Davud KAPUCU

Dr. Adem ÇALIŞKAN&Dr. Rahime DENİZ

Dr. Mehmet Yusüf ÇELİK

Yazım ve Dil Editörleri

Dr. Ömer Faruk KADAN

Murat ŞENGEZER

Kadriye KARA

Akif BAĞIN

© H. ÇORUH

İletişim:

+90 552 592 21 61

E – Posta: haydarcoruh@hotmail.com

<https://dergipark.org.tr/tr/journal/2695/dashboard>

Not: Makalelerin her türlü idari, akademik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

AMAÇ VE KAPSAM

BENGI Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi (BENGI World Journal of Yörük-Türkmen Studies) yılda iki kez (Şubat – Eylül) yayımlanan uluslararası hakemli, multidisipliner bir akademik dergidir. Dergi çokdisiplinli bir akademik dergi niteliğine sahip olup, Sosyal - Kültürel Çalışmalar ve Yörük-Türkmen olgusuna dair her alanda, nitelikli araştırma ve derleme makalelerini bilim dünyası ile buluşturmayı hedefler.

Yörük-Türkmen toplulukları insanlığın en önemli bileşenlerinden birini oluşturur. Yörük-Türkmen kültürü de insanlığının ortak kültürel mirasının temel köşe taşlarından birini teşkil eder. Dergimizin temel amacı, Yörükler- Türkmenler ile ilgili toplumsal, kültürel, tarihi ve sanatsal her türlü değeri, her yönüyle kayıt altına alınıp, korumak, geliştirmek ve yeni nesillere aktarıp yaşatmak idealine hizmet etmektir.

AIMS AND SCOPE

BENGI World Journal of Yörük-Türkmen Studies is an international multidisciplinary peer-reviewed journal published twice a year (February- September). The journal is a multi-disciplinary academic journal and aims to publish quality research and compilation articles in every area related to the Yörük-Türkmen phenomenon.

The Yörük-Türkmen communities constitute one of the most important components of humanity. Yörük-Türkmen culture is also one of the basic cornerstones of the common cultural heritage of humankind. The main aim of our journal is to record every social, cultural, historical and artistic values related to Yörük-Türkmen communities. All this is to serve the ideal of registering, protecting, developing and transferring the cultural heritage of Yörük-Türkmen communities to new generations.

ULUSLARARASI EDİTÖRLER KURULU

AD-SOYAD	ÜLKE
Gülten ARSLAN	Türkiye
Haydar ÇORUH	Türkiye
Mehmet KARATAŞ	Türkiye
Galib SAYILOV	Azerbaycan
Seyfeddin RZASOY	Azerbaycan
Zümrüd MANSİMOVA	Azerbaycan
Aynur KHUZHAKHMETOV	Bashkortostan- Başkurdistan
Naile HÜSEYNOVA	Azerbaycan
Gülnaz SATTAROVA	Özbekistan
Ali TOPÇUK	Germany
Necat KEVSEROĞLU	Irak
Hüseyin BEYOĞLU	Irak
Bekezhan A. AKHAN	Kazakistan
Muhtar MIROV	Kazakistan
Roza Zh. KURMANKULOVA	Kazakistan
Obidjon SOFIYEV	Özbekistan
Selim BEZERAJ	Kosovo
Svetlana Petrovna ANZOROVA	Russia
Redzeb SKRIJELJ	Serbia
Radık GALİULLİN	Tataristan
Kakajan JANBEKOV	Türkmenistan
Abay Kabakbayevich DUİSENBAYEV	Kazakhstan-Kazakistan
Sanobar TO'LAGANAOVA	Özbekistan
Gülşen EMİNOVA	Azerbaycan
Hankişi BAHTİYAR	Azerbaycan
Rahime DENİZ	Türkiye
Ömer Faruk KADAN	Türkiye
Davud KAPUCU	Türkiye

İÇİNDEKİLER / Contents
Makaleler/Articles

TÜRKİYE'DEKİ TEK ERMENİ KÖYÜ SAMANDAĞ VAKIFLI KÖYÜ'NÜN SOSYO EKONOMİK DURUMU	8
<i>Socio-Economic Status Of Samandağ Foundation Village, The Only Armenian Village In Turkey</i>	
Mustafa Ertan BOZKIR	
BALKAN ULUSLARININ MİLLETLEŞME SÜRECİNDE KİLİSE VE MEKTEPLER MESELESİ (1909-1910)	37
<i>The Issue Of Church And Schools In The Nationalization Process Of The Balkan Nations (1909-1910)_</i>	
Ercan YÜCEL	
OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDAKİ İDÂRÎ DÜZENLEMELER(1864-1868)	76
<i>Administrative Regulations In The Ottoman Provincial Organization(1864-1868)_</i>	
Ahmet ÇAPARLAR	
TÜRKİYE'DE 2848 SAYILI KANUN KAPSAMINDA ZORUNLU İÇ GÖÇ UYGULAMALARI(1935-1945) 121	
<i>Forced Domestic Migration Practices Under The Law No 2848 In Turkey(1935-1945)_</i>	
Ramazan ÇELEM	
AZERBAJCAN VE TÜRKÇE DUDAK DEGMEZ ATASÖZLERİNİN İŞLEVSEL-ANLAMSAL YAPISI.. 145	
<i>Functional-Seaningal Structure Of Azerbaijan And Turkish Lip Degmez Projects</i>	
Memmedov KHANKIŞI	
SOVYET RUSYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN MİLLİ MÜCADELEYE KATKILARI	163
<i>Contributions Of Soviet Russia-Turkey Relations To The National Struggle</i>	
Lütfi ARSLAN	
MÜMTAZ TURHAN'IN BATILILAŞMA DÜŞÜNCESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	193
<i>An Assessment On Mumtaz Turhan's Westernization Opinion</i>	
Tuğrul Erdem DOĞRU	
MODERNLEŞME EKSENİNDE BİR ROL MODEL: SABİHA GÖKÇEN.....	205
<i>A Role Model On The Axis Of Modernization: Sabiha Gökçen</i>	
Erdal KORKMAZ	
VARLIK VERGİSİ'NİN HATAY'DAKİ UYGULAMALARI VE ÖDENEN VERGİ MİKTARLARI	222
<i>Applications Of Wealth Tax In Hatay And Tax Paid Amounts</i>	
Yakup KALIÇLI	

SAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER

Prof. Dr. Bülent ARI

Doç. Dr. Hüseyin Kürşat TÜRKAN

Doç. Dr. İsa KALAYCI

Doç. Dr. Volkan PAYASLI

Dr. Ahmet ÇAPARLAR

Dr. Akif BAYĞIN

Dr. Emre KOLAY

Dr. Mehmet Yusüf ÇELİK

Dr. Süleyman HATİPOĞLU

Dr. Ülkü ÇALIŞKAN

Uzman (YL) Bora Tolga ARAS

Uzman (YL) Ercan YÜCEL

Uzman (YL) Mustafa Ertan BOZKIR

Uzman (YL) Suat SERTEL

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKLER

INDEX COPERNICUS

ASOS INDEX

Index Copernicus kapsamında ICI World of Journals, ICI Journals Master List Database tarafından taranan dergi, uluslararası hakemli bir dergi olup, Acarindex, AJI AcademiC Journal Index gibi dizinlerde taranmak üzere gerekli girişimler yapılmış olan dergi, TR dizinine başvuru aşamasındadır.

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

ASOS
indeks

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Araştırma Makalesi
Gönderilme Tarihi : 31 Aralık 2021
Kabul Tarihi : 10 Şubat 2022

TÜRKİYE'DEKİ TEK ERMENİ KÖYÜ SAMANDAĞ VAKIFLI KÖYÜ'NÜN SOSYO EKONOMİK DURUMU

**Socio-Economic Status Of Samandağ Foundation Village, The Only Armenian Village
In Turkey**

*

Mustafa Ertan BOZKIR

(ORCID: 0000-0003-3140-7391)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Bozkır, M. Ertan, “Türkiye’deki Tek Ermeni Köyü Samandağ Vakıflı Köyünün Sosyo Ekonomik Durumu”, *BENGI: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 1: 8-36.

Apa: Bozkır, M. E. (2022). “Türkiye’deki Tek Ermeni Köyü Samandağ Vakıflı Köyünün Sosyo Ekonomik Durumu”. *BENGI: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1, :8-36.

Özet

Hatay Devleti’nin meclis kararıyla 1939’da Türkiye Cumhuriyeti’ne katılmasından sonra kendi istekleri doğrultusunda çeşitli bölgelere ve ülkelere göç eden Ermenilerden geriye kalanların yerleşmiş oldukları Vakıflı köyü, Fransız mandaterliği döneminde sıradan bir köy olarak varlığını sürdürmüştür. 1939 sonrasında köyde elle tutulur bir gelişme görülmezken; 1950’li yıllardan sonra köy üzerine yapılan çalışmalar köyün Anadolu’daki diğer köylerden pek de farklı bir yapıda olmadığını göstermiştir. 2000’li yıllar köyün geçmişiyile olan bağlarını kuvvetlendirici bazı adımların atılması ve Türkiye genelinde olduğu kadar dünyada da tanınan bir köy olmasını sağlamıştır. Köy; bu yıllardan sonra ürettiği geleneksel yiyecekler ve hediyelik eşyalar, köye yapılan ziyaretler ve ülkemizin sağladığı olanaklar çerçevesinde düzenlenen Hatay Günleri vesilesiyle turizm açısından da bir değer olarak tanınmaya başlamıştır. Köyde bulunan Ermeni kilisesi, her yıl dünyanın çeşitli yerlerinden gelen Ermeniler ve diğer turistlere kapısını açmakta, burada yaşayan Ermenilere ve ülkemize de döviz kazandırmaktadır. Köy kültürü, gelenekleri ve ürettiği sınai enerji ile Hatay için olduğu kadar Türkiye için de önemli bir değer olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Ermeni, Hatay, Samandağ, Süveydiye, Vakıflı.

* Bu makale yazara ait yüksek lisans çalışmasından üretilmiştir.

Abstract

Vakıflı village, which was settled by the Armenians remaining from those who immigrated various regions and countries by their own will after having become a Turkish province with the act of the parliament of Hatay Republic in 1939, continued its existence as a common village during the period of Ottoman and French mandate. While there was no tangible development in the village after 1939, the studies conducted after 1950s have shown that the village is not so different from other villages in Anatolia. In 2000s some steps were taken to strengthen connections of the village with the past, and also to make it a well known village in the world as in Turkey. After those years, the village came to be known as a value in terms of tourism with the traditional foods and souvenirs produced, visits paid to the village, and Hatay Days held within the frame of facilities provided by our country and. The Armenian Church in the village opens its doors for Armenians coming from all over the world and for other tourists, and it also fetches money in foreign currency for our country and for the Armenians living there. With its culture, traditions and industrial energy, the village continues to be an outstanding figure for Turkey as well as it is for Hatay.

Keywords: Antioch, Armenian, Hatay, Samandağ, Suveydiye, Vakıflı.

Giriş

Hatay ilinin Samandağ ilçesi Anadolu'nun en önemli eski yerleşim yerlerinden biridir (Tekin, 2001: 11). Bölgeye Türk kökenli kavimler ile Avrupalı kavimlerin gelişi çok farklı zamanlarda olmuştur. Mesela Sakalar M.Ö. 7. yüzyılın ortalarına doğru Antakya'yı ele geçirmiş ve burada 18 yıl gibi kısa bir süre kaldıktan sonra M.Ö. 626 yılında şehri terk etmişlerdi (Tekin, 2001: 13). Büyük İskender'in bölgeye gelişi, M.Ö. 333 yıllarında olup bugünkü İskenderun bu dönemde kurulmuştur. Daha sonra Seleucus I. Nicator iktidara gelmiş ve onun döneminde ise M.Ö. 300 yılında Antiacheia (Antakya) kenti kurulmuştur. Antakya kenti M.Ö. 64 yılında ise Roma İmparatorluğuna bağlı Suriye eyaletinin başkenti olmuştur (Demir, 1996: 22).

9. ve 10. yüzyıllarda Türk nüfusun yoğun olarak yayılmaya başladığı Antakya ve yöresi Sultan Melik Şah ve Süleyman Şah zamanında Türkleşmeye başlamıştır (Tekin, 2000: 20). Bu dönem, Avrupa kökenli Haçlı ordularının da bölgeyi tanımaya başladığı bir dönemdir. 21 Ekim 1097 tarihinde başlayan kuşatma 1098 yılına kadar sürdü ve kent 28 Haziran 1098 tarihinde tamamen Haçlıların eline geçti. Haçlılar Antakya'yı ele geçirdikten sonra toplanarak şehrin Bizans İmparatoru 1. Aleksisos Konenos'a teslim edilmesine karar verirken, şehrin yönetimi için ise Norman kökenli bir Haçlı prensi olan Bohemund'u başkan olarak tanıdılar (Gündüz, 2009: 16; Çoruh, 2019: 6). Yaklaşık iki yüz yıl sonra 1268'de, Memluk Sultanı Baybars, Antakya Prensiği'ne son vererek bölgeyi Türk topraklarına kattı (Demir, 1996: 25).

Ermenilerin batıya ilk göçleri ise 970 yılından itibaren başlar. Bizanslıların mezhep olarak Ermeniler üzerinde kurdukları baskıya rağmen mezhep değiştirmeyen Ermeniler bugünkü Adana bölgesini de içine alan Kilikya'ya sürülmüşlerdi. Bizanslılar, İslamın Doğu Anadolu'da ve

Kafkaslarda yayılmaya başlaması üzerine Ortodoks kilisesinin de teşvikleriyle 970 yılından itibaren yürüttükleri faaliyetlerle bölgeye hâkim olmayı başardılar. Ancak burada bulunan ve Hristiyanlığın Gregoryan inancına sahip Ermenileri zor kullanarak kendi mezheplerine girmeye zorladılar. Mezhep değiştirmek istemeyen Ermeniler ise Kilikya bölgesine göç etmek zorunda kaldılar (Altıntaş, 2005: 152). Aynı yıllarda bölgeye gelen Selçuklu Türkleri, Kilikya ve çevresinde kurulmuş olan Ermeni prenslikleriyle sıcak temasa geçmişlerdi. Ermeniler Türklere, Türkler de Ermenilere karşı düşmanca tutum içine girmedikleri için uzun yıllar iyi ilişkiler kurabilmişlerdi (Uslu, 2007: 7-8). Bu durum, bölgenin 1516 yılı ve sonrasında Osmanlıların eline geçmesiyle daha da pekişmiştir. 1516'da Yavuz Sultan Selim bu toprakları ele geçirmiş, 1522 yılına kadar Antakya müstakil bir sancak olarak kalmış; 1522'de Şam Beylerbeyliği'ne, 1523 yılından itibaren de Halep'e bağlı bir sancak ve daha sonra ise kaza olarak yönetilmiştir (Gündüz ve Kaya, 2011: 76).

Vakıflı köyünün adının Osmanlı döneminde ortaya çıktığına dair rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayette, köye vergi toplamaya gelen tahsildarın, o yıl verimin fazla olması sebebiyle tahmin edilen vergi miktarının üzerinde bir vergi toplamayı başarması üzerine, köyün tahsildara vakfedilmiş olduğu bildirilmektedir (Kireççi, 1998: 91).

Ermeniler bugünkü Samandağ'a bağlı Yoğunluk köyünde yaşarlarken Yoğunluk köyünde oturup da şimdi Vakıflı köyü olan araziyi işleyen Ermenilerin elde ettikleri ürünün onda biri (ondalığı/öşürü) padişah II. Mahmut tarafından Muhayille adındaki bir Hristiyan Arap'a vakfedilmişti. Ermeni köylüler işledikleri bu toprağın ondalığını Muhayille'ye ve ona mensup olan aileye vermişlerdi. Köy bu sebeple Vakıflı adı ile yeni bir iskân yeri olarak Ermeniler tarafından benimsenmiş ve gelişmiştir (SBKA, 1966: 16).

Vakıflı köyünün kaderi, 1890'lı yıllarda başlayan Ermeni isyanları sebebiyle diğer bölgelerde yaşayan Ermenilerden farklı bir özellik kazanmıştır. Anadolu'nun doğusunu bir Ermeni yurdu haline getirmek isteyen eşkıyaların başlattığı saldırılar, 1915'ten itibaren savaş halinde olunmasının da etkisiyle son derece tehdit edici bir hal almış, Ermeniler Müslüman ahaliyi yoğun oldukları yerlerde yok etmeye başlamışlardı. Ermeni çeteleri hızla yayılmış, yavaş yavaş Antakya ve çevresinde de faaliyet göstermeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti ise gerek Anadolu'da gerekse bölgede meydana gelen isyan hareketlerine bir önlem olmak üzere, 27 Mayıs 1915'te, isyana tevessül eden tüm toplulukların savaş bölgelerinden taşınarak daha güvenli bölgelere

göçürülmesini öngören “*Sevke ve İskân Kanununu*” çıkararak Ermenilerin daha güvenli bölgelere gönderilmesine karar vermiştir (Bakar, 2009: 75-76). Devlet, isyanların olduğu yerlerdeki Ermenilerin başka bölgelere taşınması imkânını veren kanunun ilanından sonra, Anadolu’nun iç kesimlerinden başlayarak Ermenilerin kitleler halinde Halep vilayetinin merkez kazası hariç Belen, Cısr-ı Şuğur ve Antakya dâhilindeki köy ve kasabalara göndermeye başlamıştır (Çelik, 2008: 146). Buna karşılık Hatay bölgesinde yaşayan Ermeniler ve özellikle Vakıflı köyü Ermenileri, devletin almış olduğu bu karar uygulanırken Mısır’ın Port-Said Limanı’na gitmişlerdir (SBKA, 1966: 16; Hüseyinov, 2004: 75-76). Mondros Mütarekesi’nden kısa bir süre sonra Hatay bölgesinin tamamı Fransız orduları tarafından işgal edilmiş (Hatipoğlu, 2010: 120-121) ve 1921 yılında imzalan Ankara Antlaşması gereğince Hatay Fransızların yönetimine bırakılmıştır (Tutar, 2002: 68). Böylece Vakıflı köyü de 18 yıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalmıştır. 1938 yılına kadar Vakıflı köyü gelişmiş ve köy nüfusu 1938 yılında 120 haneyi bulmuştur. 23 Haziran 1939 tarihinde Fransa ile yapılan “*Türkiye ile Suriye Arasındaki Toprak Sorunlarının kesin Çözümüne İlişkin Anlaşma*” gereği İskenderun, Antakya ve çevresi Türkiye’ye verilmiştir. 29 Haziran 1939 Hatay Cumhuriyeti Meclisi’nin Anavatana katılma kararı ve akabinde 23 Temmuz 1939 tarihi itibarıyla de Vakıflı köyü tekrar Türkiye Cumhuriyeti’nin bir parçası olmuş ancak bu katılımı kabul etmeyen köylüler Lübnan ve Suriye’ye göç etmişlerdir (SBKA, 1966: 16-17; Asker, 2010: 153).

1. Vakıflı köyünün İdari Teşkilatlanması

Vakıflı köyü Samandağ ilçesine bağlı bir köydür. Köy, Samandağ’ın 4 km kuzeydoğusunda, dağlık bir arazinin eteklerindeki yamaçlar üzerine kurulmuştur (Koku, 2006: 21). Vakıflı köyünün yamaç eteklerinde kurulmasının sebebi, güvenlik ve Samandağ Ovası’ndaki taban suyu seviyesinin normalden yüksek olmasıdır (Kuşçu, 2008: 89). Bu yamaçlar, kuzeye doğru yükselerek bu yöndeki tepelere ulaşmaktadır. Köyün güneyinde Samandağ Ovası, doğu ve batısında ise hafif tepecikler yer alır. Vakıflı köyünün kuzey-güney doğrultusundan akan ve yerleşim bölgelerinden geçen Hıdırbey suyu, bu bölgedeki tarım alanlarını sulamaktadır.

Vakıflı köyünün sınır komşuları ise şunlardır: güneyinde Samandağ ilçesi, kuzeyinde Hıdırbey köyü, batısında Mağaracık köyü, doğusunda Koyunoğlu ve Mızraklı köyleri, kuzeybatısında Kapısu köyü.

Köyün yerleşme bölgesini konum ve biçimlenme olarak etkileyen en önemli faktörler: yön

(doğru ve güneye yönelik), topografya (daha düz arazi parçaları üzerinde yerleşme) ve ulaşım imkânlarıdır. Köyün topografik olarak yüksekliği yaklaşık 75-100 metredir. Vadiden Hıdırbey suyu geçer. Arazi, kuzeye doğru yükselerek doğru ve batıda küçük tepeler halini alır. Köyün iskân bölgesinin gelişme yönü, kuzey-güney doğrultusunda uzanan Samandağ-Hıdırbey-Yoğunuluk yolu ve Hıdırbey suyu eksenini izler. Arazi, kuzeye doğru uzanan Sualtı Vadisi boyunca yükselmekte ve Yoğunuluk köyünü çevreleyen tepelere ulaşmaktadır. Batıdaki tepeler ise gittikçe alçalmakta ve batı - güneybatı yönünden denize açılmaktadır. Köy arazisi ve çevresi hareketli bir topografik karaktere sahiptir (SBKA, 1966: 10).

Türkiye’de köy idaresi cumhuriyetin kuruluşuyla birkaç defa değişmiştir. Kapsamlı olarak ilk defa köy idaresinde yenileşme 1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ile yürürlüğe girmiş olup 1981 tarihli ve 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ve 1984 tarihli ve 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun, bu çerçeveyi genişleterek yeni bir işlerlik kazandırmıştır. Akabinde 2004 tarihli ve 5393 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’na ilave olarak 2005 tarihli ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu çıkarıldı. Aynı yıl, 2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu, 2005 tarihli ve 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu çıkarılmıştır (Toprak, 2008: 2). Bu kanunlar ile belediyeler ve köy idare teşkilatı oluşturulmuştur.

Fransız kuvvetlerinin Hatay’dan ayrılışından sonra 29 Haziran 1939’da Hatay Devlet Meclisi kendini dağıtma ve Türkiye Cumhuriyeti’ne katılma kararı almıştır (Asker, 2010: 161). Bu karar akabinde de 7 Temmuz 1939 tarihli TBMM toplantısında alınan bir kararla Hatay Devleti’nin Türkiye’ye katılması sağlanmış (www.ttk.gov.tr, t.y.) ve dolayısıyla Vakıflı köyü bu tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti Hatay ili Samandağ ilçesine bağlı bir köy statüsü kazanmıştır. Köyün idari işleri, muhtar ve muhtarın başkanlığında bulunan ihtiyar heyeti tarafından sürdürülmektedir.

1.1. Mahalle İdaresi

Şehirlerin kurulmasında “mahalle”, aynı ortamı paylaşmakta olan insan kitlelerinin bir araya gelmesinden oluşan bir birimdir (Ergenç, 1984: 69). Bu bağlamda Osmanlılar; şehri, fizikî ve sosyal yapılaşmanın gereği olarak genellikle cemaat yapılarına göre belirli bir ibadet merkezi etrafında ortaya çıkan, yeni üniteler olarak kabul görmüşlerdi (Şahin ve Emecen, 1988: 288). Bu

bakımdan Osmanlı mahalleleri, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin kendi dinî merkezleri çevresinde teşekkül ettiği yerlerdir (Kuban, 1968: 66). Buna göre gayrimüslimlerin ayrı mahallelerde oturması, inanç ve gelenek birliğine sahip kişilerin bir arada yaşamalarının daha rahat olmasından ileri gelmekteydi. Ancak, Osmanlı yerleşim birimlerinde bu hususiyet her zaman geçerli olmazdı. Bazen iktisadî ve siyâsî zorunluluklar ile nüfus azlığı, farklı inançtaki insanların bir arada yaşamasını da icap ettirdi (Baykara, 1992: 280).

Türkiye Cumhuriyeti'nde yürürlükte olan mahalle ve onun yöneticisi konumundaki muhtarlık anlayışı, Osmanlı Devleti'nde uygulanagelen sistemin bir devamı gibi görünmektedir. 1829 yılında İstanbul'da yaşanan kargaşayı ortadan kaldırmak için kurulan muhtarlık teşkilatı, 1833'ten sonra tüm imparatorluk çapında yaygınlaştırılmıştır (Ortaylı, 2000: 108). 1864, 1871 ve 1913'te bazı değişikliklere uğramak suretiyle günümüze kadar bu sistemin devam ettiği görülmektedir. Bu düzenlemelere benzer şekilde 10 Nisan 1944 tarihli ve 4541 sayılı Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun'la muhtarlık ve muhtarın başkanlığı altında toplanan ihtiyar heyetleri tekrar oluşturuldu (Akyıldız, 2006: 53). Günümüzde de bu kanuna istinaden mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti, bir muhtar ile dört azadan oluşmaktadır. İhtiyar heyetinin ayrıca dört yedek azası vardır. Mahalle muhtarlarının ödenekleri karşılığı, her yıl İçişleri Bakanlığının bütçesine konulur. Mahalle muhtarları, görevli oldukları sürece aylık ödenek alırlar. Hastalık, izin veya görevden ayrılma hallerinde bu ödenek vekillerine ödenmektedir (Toprak, 2008: 25). Vakıflı köyünde sürdürdüğümüz görüşmelerde ve Samandağ Belediyesinde yaptığımız incelemelerde, köye ait resmi bir mahalle yapılanmasına rastlanılamamıştır. Resmî olarak sadece Atatürk Caddesi adıyla bir cadde bulunmaktadır. Buna rağmen, eski gelenekler devam ettirilerek köyde gayri resmi olarak Aşağı Yezzur, Yukarı Yezzur ve Karşıyaka adıyla bilinen üç mahalle olduğu muhtarlık tarafından verilen bilgiler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, bu mahallelerde idari manada bir yapılanmanın da olmadığı anlaşılmaktadır (B. Kartun'la yapılan görüşme, 18 Mayıs 2012).

Buna karşılık 06 Aralık 2012 Perşembe günü Resmî Gazetede yayımlanan bir kanunla Hatay ili büyükşehir belediyesi kapsamına alınmıştır. Bu kanunla birlikte Vakıflı köyü, yapılacak ilk mahalli idareler seçimiyle, mahalle statüsü kazanacaktır. Bu durum köy halkı tarafından endişeyle karşılanmaktadır. Büyükşehir kapsamında Samandağ ilçesine bağlı bir mahalleye dönüşecek olan Vakıflı köyünde yaşayan halk, bu yeni statünün köy dokusunu bozacağı iddiasındadır.

(www.haberedikkatcom, 2012).

1.2. Toprak İdaresi

1939 yılında Ermenilerin Musa Dağı'ndan göçmesi sonucunda devlet, boşalan bu yerlere göçmenleri yerleştirmiştir. Vakıflı köyü ileri gelenleri de o dönemde köylerine göçmen gelmesin diye kendi aralarında toplanarak karar almış, bu karara göre bu topraklar formalite icabı köyden iki kişiye verilmiş, bu kişiler de bu toprakları vakfetmişlerdir (P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Nisan 2012).

1964 yılında köyde Hâzine, Vakıflar Müdürlüğü, Milli Emlak Müdürlüğü, Kurtderesi mahallesi ve Mağaracık köylülerine ve köy halkına ait araziler vardır (SBKA, 1966: 44). 1964 verilerine göre köyde; Hâzineye ait 50 dönüm, Vakıflar Müdürlüğüne ait 1508 dönüm, Milli Emlağa ait 150 dönüm, Kurt Deresi ve Mağaracık köylerine ait 872,5 dönüm, köy içi ailelere ait 2347,5 dönüm olmak üzere toplam 2818 dönüm arazi bulunmaktadır. Buna karşılık yaptığımız incelemelerde, 2012 verilerine göre Vakıflı köyünün kadastro yapılmış, arazilerinin toplam yüzölçümü 3198 dönüm olarak tespit edilmiştir (Bk. Ek-1).

1964 yılında Vakıflı köyü topraklarının yaklaşık %1.77'si hazineye, %53.51'i Evkafa (Vakıflar Müdürlüğü), %5.3'ü Milli Emlak Müdürlüğüne, %30.96'sı Kurtderesi mahallesi ve Mağaracık köylülerine, % 8.4'ü ise köy halkına aittir. 23 Haziran 1939 tarihinde Hatay'ın Fransızlarla yapılan anlaşma doğrultusunda Türkiye'ye katılması sırasında, seçim haklarını Suriye ve Lübnan lehine kullananların bu ülkelere göçmelerinden sonra Milli Emlak Müdürlüğü, köyden ayrılan bu kişilerin özel mülkiyetlerini yasalar gereği tasarrufu altına almıştır (SBKA, 1966: 17). Günümüzde Vakıflı köyünde, Vakıflar Müdürlüğüne ait yaklaşık 1187 dönüm arazi vardır (Bk. Ek-2). Milli Emlak Müdürlüğü (Hazine) Mülkiyetinde 414 dönüm toprak vardır (Bk. Ek-3).

Hatay İl Özel İdaresinin verilerine göre Vakıflı köyünün büyük bir bölümü imara açılmış olup köyün yerleşik alanı yaklaşık 1017.692 dönüm olarak gösterilmektedir (Bk. Ek-4). Geri kalan alanlar ise tarla ve tarımsal arazi için ayrılmıştır.

Vakıflı köyündeki toprakların %70'ine yakını tarım arazisidir. Bu arazilerde çeşitli meyve ve sebzeler yetiştirilmektedir. Eğimi fazla olan yerlerde taraçalar yapılarak bu alanlar bahçe tarımına kazandırılmıştır (Kuşçu, 2008: 188).

2. Vakıflı Köyünün Gelişim Parametreleri

Samandağ ilçesine bağlı Vakıflı köyü, kara yolu ile doğrudan bu ilçeye bağlıdır. 1925 yılında açılan bu yol, zaman içinde meydana gelen erozyon ve yağmur sularıyla aşınmalar sebebiyle 1953-1954 yıllarında imece yolu ile restore edilmiş olmakla beraber, 1964 yılında Bayındırlık Müdürlüğü tarafından esaslı bir şekilde onarılarak tekrar hizmete girmiştir (SBKA, 1966: 19).

Köy yolu, 1964 yılından sonra asfaltlanmaya başlanmış, 1990'lı yılların sonunda tamamlanmıştır (P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Nisan 2012). Bununla beraber köyün, dağdaki diğer köylere asfalt yolu ile bağlantısı vardır. Vakıflı köyüne bu yollar üzerinden de ulaşım sağlanmaktadır. Bu yollardan biri Samandağ'ın Mağaracık ve Kapısuyu köyleri üzerinden gelen yol; diğeri ise Batıyaz, Eriklikuyu, Yoğunluk, Hıdırbey köylerinden gelen yoldur. Bu yol aynı zamanda, Samandağ'dan köye gelen yolun devamı niteliğindedir (SBBY, 1988: 31). Köy sakinleri, ulaşımı genelde özel araçlarıyla yapmaktadırlar. Ayrıca yaklaşık 15 seneden beri, Samandağ belediyesinden bir araç, her gün iki saatte bir köye sefer yaparak, Vakıflı köyüne toplu ulaşım imkânı sunmaktadır (P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Nisan 2012).

Vakıflı köyünün su ihtiyacı, Hıdırbey suyu ile karşılanmaktadır. Hıdırbey suyunun doğduğu yerde devlet tarafından bir depo yapılmış ve borularla önce köye daha sonra evlere su getirilmiştir (B. Kartun'la yapılan görüşme, 18 Mayıs 2012).

Hatay Valiliğinin 1967 yılında hazırlamış olduğu il yıllığında, köyün içme suyunun olduğu belirtilmiştir (HİY, 1968:194). Ancak, 1994 yılında TBMM'de Hatay Milletvekili Fuat ÇAY tarafından verilen soru önergesinde, köyün içme suyu probleminin tam olarak çözülemediği görülmektedir (TBMM, 1995: 436). Halkın, köyün kuruluşundan beri susuzluğa çare aradığı yıllarda, Vakıflı köyünde halkın kullanımına sunulmuş olan 3 adet çeşme vardır. Bu çeşmelerden biri kilisede, bir diğeri mezarlıkta bulunmaktadır. Diğeri çeşme ise 1991 yılında kapatılan, şimdilerde muhtarlık ve kooperatif binası olarak kullanılan Vakıflı İlkokulunun bahçesindedir (P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Nisan 2012).

Hatay Milletvekili Metin Kalkan tarafından 2000 yılında TBMM'ye sunulan soru önergesinde Vakıflı köyünün yol ve su ihtiyacıyla ilgili bir inceleme yapılması talep edilmiştir. Bu talep söz konusu tarihte incelenmiş ve verilen cevaba göre hükümetin, 2000 yılı yatırım ödeneğinden Hatay iline köy yolu projeleri için 104 milyar ayırdığı ifade edilmiştir. Buna karşılık

proje kapsamında, Vakıflı köyünün su probleminin aşılması için yapılan harcamanın 2000 yılı itibariyle 27.000 TL olduğu görülmektedir (T.C. Devlet Bakanlığı, 2000: 6-7). Evlere içme suyu gelmesi, 2000 yılının yaz aylarında olmuştur. (P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Nisan 2012).

Vakıflı köyü için hayati derecede önem taşıyan bu durum yerel basında haber olarak gazete sayfalarına taşınmıştır. Haber içeriğinde Vakıflı köylüleri adına Türkiye Ermeni Patriği Mesrob Motafyan'ın, Hatay Valisi Yener Rakıcioğlu, Samandağ Kaymakamı Mustafa Canarslan ve Köy Hizmetleri İl Müdürü Kazım Ölkan'a teşekkür plaketi verdiği ifade edilmiştir (Vakıflı köyü Vali Rakıcioğlu'na teşekkür etti, Hatay Gazetesi, 2000).

Köyün içme suyu ile ilgili belirsizlik 2000 yılı sonlarına doğru giderilirken, köy yolu ile ilgili belirsizlik halen devam etmekteydi. Yol güzergâhının ıslahıyla ilgili olarak 6091 sayılı ve 2011 yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanununun 17. maddesinde belirtilen KÖYDES Projesi kapsamında, Samandağ ve Samandağ'a bağlı köylerde yol yapım çalışmalarının yapıldığı anlaşılmakta olup Hatay'ın genelinde 5.212.913 TL harcama yapıldığı, bu meblağın 566.709 TL'sinin ise Samandağ ve köyelerine harcanmış olduğu anlaşılmaktadır (YPK, 2011: 18).

Köy yollarında yapılan bu düzenlemelere rağmen Vakıflı köyü dış dünya ile 1970'li yıllara kadar düzenli haberleşme imkanına sahip değildi. Posta hizmetlerinden yoksun olan köy halkı, çoğunlukla Samandağ ilçesine inerek bu hizmetten faydalanırdı. Mektuplaşmalarda İstanbul'un ayrı bir önemi vardı. Bu problem, 1990'lı yıllarda Samandağ yolunun açılması ile tarihe karışmıştır (SBKA, 1966: 15). Köyün dış dünya ile bağlantısını sağlayan bir diğer unsur, radyo ve televizyon idi. Fakat 1960 öncesinde köyde sadece bir radyo vardı. Bu tarihten sonra köyde radyo kullanımı artmıştır. 1979 yılında köye elektriğin gelmesinden sonra köyde önce siyah beyaz, ardından renkli televizyon kullanımı başlamıştır (P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Nisan 2012). Günümüzde köylü, her türlü yayın organına rahatlıkla ulaşabilmekte, internet ve telefon hizmetinden faydalanabilmektedir (B. Kartun'la yapılan görüşme, 18 Mayıs 2012).

3. Demografik Yapı

Vakıflı köyü nüfusu; köyün kuruluşundan itibaren siyasal, ekonomik ve eğitim gibi sebeplerle inişli çıkışlı dönemler geçirmiştir. 1915 yılına kadar Musa Dağı'nda bir görüşe göre 7000, başka bir görüşe göre 6311 Ermeninin yaşadığı belirtilmiştir. Bu görüşe istinaden kaynaklarda Samandağ'a bağlı 6 veya 7 Ermeni köyü olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu

köylerde yaşayan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin "30 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kararı" henüz bölgede uygulamaya girmeden, Fransız gemilerine binerek Mısır'a gitmişlerdi (Kuşçu, 2008: 28; Kızıltoprak, 2010: 108-111). Ardından 1919'da Fransızların bölgeyi işgali ile Mısır'dan bölgeye geri dönüşler olmuştur. Geri dönen Ermenilerin büyük bölümü Samandağ'ın Yoğunluk, Kapısuyu, Eriklikuyu, Teknepınar, Hıdırbey ve Vakıflı köylerine yerleşmişlerdir (Kuşçu, 2008: 17).

1919 yılından 1938 yılına kadar Vakıflı köyü nüfus açısından gelişim kaydetmiş ve hane sayısı 120'ye çıkmıştır (SBKA, 1966: 17). Ancak 1939'da Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması, gelen Ermenilerin birçoğunun bu defa da Suriye, Lübnan, Mısır ve Fransa'ya gitmelerine sebep olmuştur. Türkiye'den göç eden Ermenilerin yanı sıra, kalmaya karar veren Ermeniler de vardı ki bunlar bugün de Vakıflı köyü sakinleri olan Ermenilerdir. Bu tarihten beri de Vakıflı köyünde yaşamaya devam etmektedirler (Kuşçu, 2008: 17).

1939 yılında bir Fransız subayın, "Biz babalıktan çıktık artık babamız Atatürk" sözü üzerine Musa Dağı'nda yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu bölgeden göç etmiştir. Hayatlarına Musa Dağı'nda devam etme kararı alan Ermeniler ise (Yalçın, 2011: 61), 1940 yılından sonra Türk hükümetinin verdiği güvenceye dayanarak Vakıflı köyüne yerleşmişlerdi. Ancak zamanla ortaya çıkan akraba özlemi, Vakıflı köyü sakinlerinin ülke içinde başlıca İskenderun, Mersin ve İstanbul'a; ülke dışında ise genel olarak Suriye, Hollanda, Fransa ve Almanya'ya göçmesine yol açmıştı (Kuşçu, 2008: 28; Koku, 2006: 24). Hatay'ın anavatanına katılmasıyla yurt dışına giden Ermenilerden geri dönmek isteyenler olsa da göç ederken toprakları bölgede kalan diğer Ermenilere bırakmadan gitmeleri sebebiyle, hazine bu topraklara el koymuş, bu sebepten dolayı da yurt dışına gidenler geri dönememiştir (Ergüney, 2007: 81).

Köy nüfusu 1940'lı yıllarda 239 iken, 1990 yılında 110'a düşmüştür. Ülkemizde son yirmi beş yılda siyasi olayların azalması, hızlı demokratikleşme adımları, Avrupa Birliği'ne üye olma isteği ile yapılan yenilikler, 1975 yılı sonrasında köy nüfusunun minimum seviyede değişim yaşandığı yeni bir dönemi başlatmıştır. 1997 yılından itibaren köyün, yurt içinde ve yurt dışında cazibesinin artması ve devletin aldığı ekonomik tedbirler sayesinde göçler giderek azalmış ve geri dönüşler başlamıştır. Bu sayede köy nüfusu 2000 yılında 147'ye ulaşmıştır (Kuşçu, 2008: 28). Ancak aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi, 2000 yılı ve sonrasında yeniden köy nüfusunda az da olsa negatif yönde bir değişimin yaşanıyor olması, farklı sebeplere dayanmaktadır ki bunların

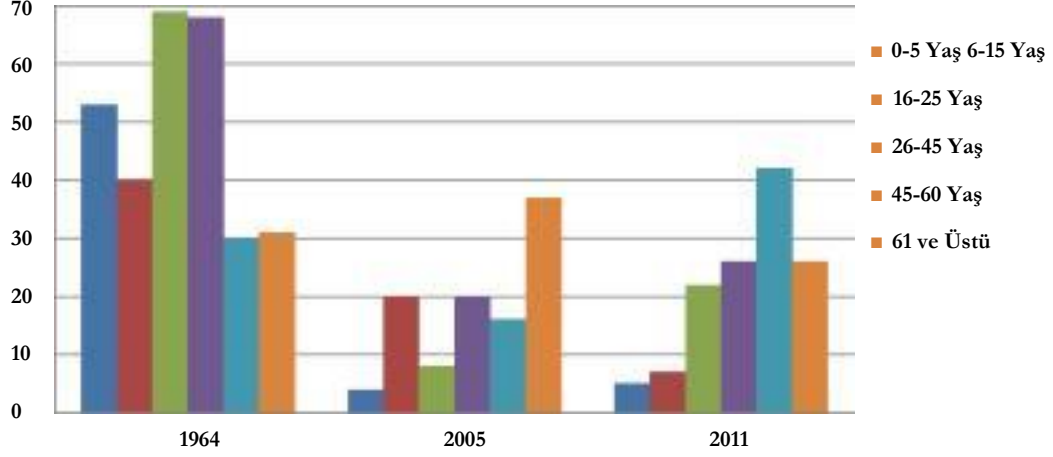

başında eğitim gelmektedir (Kuşçu, 2008: 29; P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Nisan 2012).

Özellikle üniversite eğitimi almış veya almayı düşünen kişiler artık köyde oturmak istememektedir. Dolayısıyla Vakıflı köyüne geri dönüşler yok denecek kadar azdır. Bugüne kadar köyden göç ettikten sonra köye sadece bir aile geri dönmüştür (P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Nisan 2012). Köy dışında ikamet etmekte olan bazı aileler ise yılın belirli bir zamanını köyde, kalanını ise ikamet yerlerinde geçirmektedirler (B. Kartun'la yapılan görüşme, 18 Mayıs 2012). Yine köy dışında ikamet edenlerin bir kısmı da izin günlerinde veya emekliye ayrıldıktan sonra özellikle yaz tatillerinde köye gelmekte, hatta yaz tatillerini köyde geçirmeye karar verdikleri için köy nüfusu yaz aylarında artış göstermektedir (Kuşçu, 2008: 29). 2000'li yılların başlarından itibaren köy halkının göçü önlemek için birtakım faaliyetler içerisinde olduğu görülmektedir. Köy halkı göçü önlemek amacıyla, tarıma yönelik kooperatiflerin ve kadın kolları derneklerinin kurulması gibi çeşitli tedbirler almıştır (B. Kartun'la yapılan görüşme, 18 Mayıs 2012). Bu çalışmaların bir sonucu olarak köyde baş gösteren göçün göreceli bir şekilde de olsa azaldığı; insanların köyde kalmayı, köy dışına çıkmaya tercih etmeye başladığını göstermektedir.

Günümüzde Vakıflı köyünde 4-5 Müslüman (Sünni/Alevi) aile vardır. Bunlar köyün sınır bölgesinde yaşamaktadırlar. Bu ailelerin köye yerleşmeleri son 10 yıl içerisinde olmuştur. Köyde, bu aileler dâhil 120 kişi yaşamaktadır. 120 kişilik nüfusu ile Vakıflı köyü, Hatay ilinde bulunan 362 köy arasında en az nüfusa sahip 16. köydür. Samandağ ilçesindeki 31 köy arasında da nüfusu en az olan köydür (www.tuik.gov.tr, 2012).

Vakıflı köyü nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımı 1964-2011 yılları arasında köyde kalan nüfusu ayrıntılı bir şekilde göstermektedir. Bu nüfus, köyde kalıcı nüfusu temsil etmektedir. Nüfus oranı içerisinde 0-15 yaş grubu ile 61 ve üstü nüfusun yoğunluğu, köyde yaşayanların daimî olarak burada kalmayı tercih ettiklerini ve Türk vatandaşı olmaktan mutlu olduklarını gösteren önemli bir delildir. Bu tabloların daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda nüfus grafiği de çıkarılmıştır.

Grafik-1: Nüfusun Yaşlara Göre Dağılımı

Yukarıda verilen bilgilere ilave olarak köy nüfusunu cinsiyet farklılıkları açısından ele aldığımızda, nüfusun büyük kesimini grafikte de görülen yıllar boyunca kadınlar oluşturmuştur. Bu farklılığın başlıca nedeni olarak, kadınların göçler esnasında köyden ayrılmak yerine köyde kalmayı tercih etmeleri gösterilebilir. Diğer taraftan, eğitim maksadıyla yapılan göçlerde de, gerek Vakıflı gerekse bağlı bulunduğu ilçelerde istisnai durumlar haricinde kadınların eğitim alanında erkeklere göre daha az yer aldığının da bir işareti olup eğitim maksatlı ayrılmaların daha ziyade erkek nüfus tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır.

4. Sosyal Yapı

Fransız yönetim sisteminin bir nüvesi olarak Osmanlılar tarafından kurulan köy yönetimleri, Türk toplumunun siyasi, sosyal ve idari gereksinmelerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Köy yönetimleri, Tanzimat'tan önce ortaya çıkan ilk yerel yönetim birimleridir. Bununla beraber köy yönetimi, Osmanlı taşra teşkilatının en alt birimi olmuştur (Ortaylı, 1985: 92). Tanzimat'tan sonra Antakya ve havalisinde Vakıf, (Akgül-Tatlı, 2008: 21) (üzerinde çalışmakta olduğumuz Vakıflı köyü kastedilmektedir) Bityas, Hacıhabipli, Hıdırbey, Yoğunluk ve Kebusiye köyleri kurulmuştur. Bu köylerin ilk kuruluş dönemleriyle ilgili nüfus ve diğer bilgilere ulaşamamış olmakla beraber, 1897 yılı itibarıyla en azından nüfusları hakkında bazı bilgiler edinmek mümkün olmuştur. Buna göre Vakıflı köyünde 93 kadın, 110 erkek yaşarken, yakın bölgede yer alan Süveydiye'ye bağlı Kebusiye köyünde 194 kadın 182 erkek; Yoğunluk köyünde

116 kadın, 128 erkek; Bityas köyünde 73 kadın, 79 erkek; Hıdırbey köyünde 155 kadın, 174 erkek bulunmaktaydı. Bunların çoğu Ermeni idi (Tozlu, 2010: 102). Söz konusu bilgiler dikkate alındığında, nüfus olarak Vakıflı köyü bugün de benzer bir nüfus yoğunluğuna sahip görünmektedir. Bu da köyde nüfus kesafetinin Osmanlı döneminden itibaren aşağı yukarı aynı oranlarda seyretmekte olduğunu göstermektedir.

Yukarıda sunulan veriler dikkate alındığında Vakıflı'da yaşamakta olan aile Osmanlı döneminde de geniş aile tipini oluşturmaktadır. Çünkü Ömer Lütfi Barkan'ın Osmanlı ailesine dair yaptığı araştırmalarda, ailenin yaklaşık olarak 5 kişiden oluştuğuna işaret ettiğini (Gün, 2012: 88) göz önüne aldığımızda Vakıflı'da bulunan toplam hane miktarının 20-30 arasında değişebileceğini söylemek mümkündür. Bu rakamlara baktığımızda, Vakıflı'da bulunan aile yapısının geniş aile tipine girdiğini söylemek yerinde olacaktır.

18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı ailesinin şehirde çekirdek aile tipinde olduğunu, bununla beraber köylerde ataerkil/geniş aile tipinin bulunduğunu söyleyen kaynaklar bulunmaktadır (Gün, 2012: 88). Bununla beraber, 1898-1901 yılları arasına atıfta bulunan 50 Numaralı Şer'iyeye Siciline göre Antakya ve çevresinde müslim ailelerin çocuk sayısının daha fazla olduğu, buna karşılık gayrimüslim çocuk sayısının ise az olduğu dikkat çekmektedir. Mesela, gayrimüslimlerden 1 ailede 2 çocuk, 2 ailede 5 çocuk bulunurken Müslümanlardan sadece 1 ailede 13 çocuk bulunmaktaydı (Çelik, 2012: 380).

Günümüze gelindiğinde Osmanlı döneminde kurulmuş olan bu köyde nüfusun eskiye nazaran belirli zamanlarda meydana gelen azalma ve yükselmelere rağmen nüfusta/nüfus oranlarında gözle görülür bir artış olmadığı dikkate alındığında, Vakıflı köyünde geniş aile tipinin değil, tam tersine çekirdek aile tipinin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bunun en önemli nedeni yeni evlenen çiftlerin eskiden olduğu gibi anne babasıyla aynı evde yaşamak yerine, maddi imkânlar elverdiği ölçüde ayrı bir evde oturmalarıdır. Bu tür bir yaşamı tercih etmeyen ailelerde ise hane nüfusu genel olarak kalabalık olurdu. Ülkemizin birçok yerinde görülen bu durumun Vakıflı köyünde de gün geçtikçe artarak kalabalık aile tipinden, çekirdek aile tipine doğru bir eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda, köyden dışarıya yapılan göçlerin önemli bir etkisinin olduğu anlaşılmış; göçler sebebiyle aile nüfusu ve dolayısıyla genç nüfus sayısı da azalmıştır (Koku, 2006: 36-37).

1964 yılı itibarıyla köyün aile yapısının geniş aile yapısı olduğu, köyde 9-10 kişilik hanelerin olduğu belirtilmiştir. Her haneye ortalama 4.40 birey düşmektedir. 2005 yılında yapılan araştırma ve köy muhtarlığının 2011 kayıtlarına göre köydeki geniş aile tipi yerine çekirdek aile tipi ağırlık kazanmış, kalabalık aile sayısı azalmıştır. Eski yıllarda görülen 9-10 kişilik aileler hiç kalmamış; en kalabalık aileler 7 kişiden oluşmuştur. Ailelerin fert sayısının düşmesindeki bir sebep köyün dışarıya göç vermesi; değişen dünya ve ülke şartlarında çocuk bakımının, çocuk eğitiminin zor olduğu düşünülerek ailelerin az çocuk yapmasıdır. Aile başına düşen birey sayısı 2005 yılında 3.62; 2011-2012 yılında ise 3.76'dır (Koku, 2006: 36-37).

4.1. Köy Yaşantısı ve Ailenin Rolü

Türkiye'de köylerin sosyal yapıları üzerine ilk araştırmalar 1940-1943 yılları arasında yapılmış ve bu araştırmalar ile Türkiye'nin toplumsal yapısının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu çalışmalar, sosyal yapıyı etkileyen önemli faktörlerden birinin kurumlar olduğunu ve bu kurumların sosyal yapıda temel faktörler olduğu görüşünün kabul edilmesini sağlamıştır. Bu görüşe göre sosyal yapı;

- a. Mekânda belirli bir yeri ve biçimi olan bir yerleşme şekli,
- b. Kendine has özellikleri olan nüfus kompozisyonu,
- c. Belirli bir sosyal örgüt,
- ç. Bunlara bağlı bir değerler sistemi olarak ele alınmaktadır.

Bu dört temel etmen içinde Vakıflı köyünü etkileyen en önemli sosyal faktörün toplumda dışarıya açılma, dışarıya ile bağlantı kurma, bütünleşme şekil ve miktarı ile insan ilintilerinde herkesin birbirini tanıdığı şahsi, yüz yüze temaslardan, anonim ve gayri şahsi rollere dayanan ilişkilere geçiş süreci olduğunu söylemek mümkün görünmektedir (Başak, 2005: 43-45).

Köylerin sosyal yapılarının oluşumunda etkin olan bu son faktör, Vakıflı köyünde dış dünya ile sürdürülen bağlantının doğal bir sonucu olarak yukarıdaki veriler doğrultusunda giderek yaşanan bir yapıyla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Öyle ki köydeki aileler üzerine yaptığımız inceleme, aile fertleri arasında genel olarak akşam yemeklerinde bir araya gelenlerin daha ziyade 50 yaş üzeri olduğunu ortaya koymaktadır. Yemeklerde köyle ve köy dışına çıkmış olan diğer aile bireyleriyle ilgili sorunlar gündeme gelmekte ve bunlara dair rutin sohbetler

yapılmaktadır (P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Mayıs 2012). Vakıflı köyünde bulunan Ermeni ailelerin uzun yıllardan beri etkileşim halinde olduğu Türk aile yapısına uygun olarak aile bireylerinin akşam yemeğinde buluşması ve sohbet etmesi Türk aile yapısından da etkilendiklerini göstermektedir (ATGHM, 2010: 197).

Vakıflı köyünde, aile fertleri arasında sevgi ve saygıya dayanan bir iletişim vardır. Anadolu toplumundaki anne ve babaya saygı köyde de kendisini göstermektedir. Çocuklar, anne ve babanın rızası olmadan ve onların fikrini almadan herhangi bir işe girişmezler (P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Mayıs 2012).

Aile bireylerinin birbirlerine olan bu muhabbeti, Vakıflı köyünde komşuluk ilişkilerinin güçlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Köyün küçüklüğü, dinsel farklılık, kişilerin sahip olduğu sosyal konumun homojenliği ve köyde yapılacak bütün işlerde imece usulünün yaygınlığı, bu ilişkileri kuvvetlendiren temel etmenler arasında sayılabilir. Bu ilişkiler değerlendirildiğinde, Türk toplumunun büyük bölümünü oluşturan Anadolu'daki yapıdan farklı bir yapının olmadığı görülecektir. Buna rağmen, eskiden komşular arasında yaygın bir gelenek olan akşam oturmalarının günümüzde çok azaldığı görülmektedir. Buna karşılık, Anadolu'da da halen varlığını korumakta olan komşular arası yemek gönderme âdeti ise sıcaklığını korumaktadır (Koku, 2006: 43; E. Çapar'la yapılan görüşme, 6 Ağustos 2012).

Vakıflı köyü sakinleri arasında bugüne kadar herhangi bir ciddi anlaşmazlık yaşanmamıştır. Borç-alacak ilişkilerinin yanı sıra sınır anlaşmazlıkları gibi ufak tefek sorunlar, köy içinde araçlar ve köy ihtiyar heyeti vasıtasıyla çözüme kavuşturulurken bugüne kadar veraset haricinde köyden mahkemeye giden de olmamıştır. Tarihsel veriler incelendiğinde de bugüne benzer bir durum olduğu açıkça görülmektedir. 50 Numaralı Şer'iyeye Sicili incelendiğinde, 1898-1901 yıllarında müslim ve gayrimüslimler arasında borç para, menkul ve gayrimenkul mülkiyetiyle ilgili ortaklıkların yaşandığı, hukuki açıdan herhangi bir din farkının gözetilmediği, dava takibi yapılırken de müslim ve gayrimüslimlerin birbirlerini şahit göstermekten çekinmedikleri anlaşılmaktadır (Çelik, 2012: 383).

Vakıflı köyü çevresindeki köylere bakıldığında ise suç ve suç oranı Vakıflı'ya göre daha fazladır. Bu da gösteriyor ki Vakıflı sakinleri, bölgede azınlık olmalarından dolayı kendi içlerinde güçlü ve sıkı bir dayanışma ortamı oluşturmuşlardır (P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Mayıs 2012).

Suç oranındaki düşüklüğün bir sebebi de miras anlayışının esasen erkek kadın eşitliğine dayanıyor olmasında aranmalıdır. Ancak göç eden nüfusun çokluğu, toprak yetersizliği gibi sebepler, bu eşitliğin sağlanmasında güçlükler çıkarmaktadır. Köyde miras olarak kızlara genelde para, erkeklere ise toprak verilmesi ailenin durumuna bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Koku, 2006: 39). Buna binaen 50 Numaralı Şer'yye Sicili, 1898-1901 yılları arasında Antakya ve çevresinde müslim ve gayrimüslim ailelerde miras taksimi yapılırken kız çocuklarına erkek çocuklara nisbetle 1/2 oranında hisse verildiğini söyler (Çelik, 2012: 381). Bu da göstermektedir ki, zaman içinde köyde meydana gelen alan daralması, yukarıdaki ifade edildiği şekliyle erkeklere toprak verilerek, toprağın başka ellere geçmemesi amaçlanmaktadır.

Anadolu köylerinde evlilik daha ziyade ataerkil ailelerin yönlendirmesiyle yani görücü usulüyle yapılırdı. Vakıflı köyünde ikamet eden Ermeniler arasında da benzer bir durum söz konusuydu. Köyde evlenme çağına gelmiş erkeklerin ailelerinin "Evlenme yaşın geldi, ne düşünüyorsun? Fikrin nedir?" gibi sorularla çocukların fikirlerini alılabildiği gibi nadiren de olsa erkek çocukların evlenme talebini, ailelerine kendilerinin ilettikleri olurdu. Evlenmek isteyen genç, istediği kızı ailesine bir arkadaşı ya da akrabası aracılığıyla duyururdu. Çocukların başkaları vasıtasıyla istediği kızı ailesine bildirmesi 1960'lı yılların başlarında azalmıştır. Artık bu usullerin unutulduğu bir dönemi yaşamakta olan Vakıflı köyünde, çocuklar istedikleri kızları, araya kimseyi koymadan doğrudan anne ve babasına söylemeye başlamışlardı. Aile, çocuğun istediği bir kız varsa onu değerlendirir ve uygunsa onu ailesinden isterdi (SBKA, 1966: 59). Bununla beraber çocukların bir talebi olmadığı durumlarda, aileler kendilerinin tercih ettiği kızı çocuklarına isterlerdi. Kızların evlilikle ilgili söz hakkı hemen hemen hiç yoktu ve evlilik ile ilgili fikri sorulmazdı. Ailenin evliliği uygun görmesi yeterliydi. Günümüzde ise evlenmek isteyen kız ya da erkek genelde kendi tanışıp anlaştığı kişiyi eş olarak istemekte, aileler de buna karşı çıkmamaktadırlar (Koku, 2006: 47; K. Kartun'la yapılan görüşme, 8 Ağustos 2012). Çocuklarının evleneceği kişiyi kendileri seçmesi gerektiğine inanan aileler, günümüz Türkiye'sinde de oldukça fazladır ve bu konu ile ilgili düşünce yapısı ülkemizdeki ailelerle benzerlik göstermektedir (ATGHM, 2010: 78).

Ülkemizdeki diğer topluluklar gibi Vakıflı köyünde de evlilik, büyük önem arz eder. Evliliklerin mezara kadar sürmesi, ikinci eşin ancak eşin vefatından sonra olması gerektiği düşüncesi köyde hâkim olsa da özellikle genç kesim, eşlerin anlaşamaması durumunda boşanma olayının gerekli olduğunu düşünmektedir. "Birinci nikahta Papaz haç tutar, ikinci nikahda da haç tutar,

üçüncüsünde artık bıçak tutar.” sözü köyde birden fazla evliliğin benimsenmediğini gösteren bir sözdür (Koku, 2006: 46; K. Kartun’la yapılan görüşme, 8 Ağustos 2012). Kişinin birden fazla evlilik yapması, aslında tüm Ermeni topluluklarında hoş görülmeyen bir durumdur (Küçük, 2003: 260). Vakıflı köyünde boşanma olayı bugüne kadar hiç yaşanmamıştır (B. Kartun’la yapılan görüşme, 8 Ağustos 2012). Özellikle son yıllarda ülkemizdeki ve dünyadaki boşanma istatistiklerine bakıldığında bu durum oldukça önemli ve dikkat çekicidir (ATGHM, 2009: 6-7).

Vakıflı köyünde aile yapısı tek eşlilik temeline dayanmaktadır. Köyün, evlilik ile ilgili mevcut kayıtlarına ve köyde yaşayan insanlara bakıldığında evlenmelerin bugüne kadar büyük çoğunlukla köy içinden olduğu, bunun haricinde İstanbul ve İskenderun Ermenileriyle de kız alışverişinde bulunduğu, çok az da olsa Müslümanlarla da (Alevi/Sünni) evlilik yapıldığı görülmektedir. Önceleri İstanbul’da yaşayan diğer Ermeniler gibi Vakıflı köyü Ermenileri de çocuklarının farklı bir etnik gruptan biriyle evlenmelerine karşı çıkmışlardır. Fakat günümüzde ne İstanbul ne de Vakıflı Ermenilerinde eskisi gibi katı bir tutum kalmamıştır (Asatryan, 2011: 22-23; K. Kartun’la yapılan görüşme, 8 Ağustos 2012).

Ortodoks Ermenilerinde yedi göbek akrabaya kadar evlilik yasaktır. Ancak köyde kişi sayısının oldukça azalmasından dolayı bu kural beş göbeğe kadar indirilmiştir. Evlenecek bir kişinin amca çocuğuyla evlenmesi yasak iken amca torunu ile evlenmesinin yasak olmaması bu durumun bir örneğidir (E. Çapar’la yapılan görüşme, 8 Ağustos 2012).

Vakıflı’da evlenen çiftler hem resmi nikâh hem de kilisede dini nikâh kıyarlar. Resmi nikâhı, Samandağ belediyesinden yetki aldığı için muhtar kıyarken dini nikâhı ise bilindiği üzere Papaz kıymaktadır. Köyde nüfus azaldıkça evlilik sayısı da azalmış, 2005 yılından sonra köyde nikâh olmamıştır.

4.2. Ferdin Pozisyonu

Geleneksel Türk aile yapısının fotoğrafını incelediğimizde ailenin yetki ve sorumluluklarının genel olarak babada olduğunu, babanın bu konumuna karşılık olarak anneden eşine itaatkârlık ve uysallık beklendiğini, bunlarla beraber annenin, babanın yetkilerinden az da olsa pay aldığını görmekteyiz (Çelik, 2010: 28). Ancak zaman geçtikçe erkek egemenliğine bağlı bu yapı genel anlamda kırılmış ve aile içi bireylerin rolleri değişmiştir (Çelik, 2008: 34). Ermeni vatandaşlarımızdan oluşan bir köy olan Vakıflı köyündeki ailelere geçmişten bugüne doğru

bakıldığında aile yapısı içerisinde bireylerin rollerinin, Türk aile yapısı ile birçok noktada benzerlik taşıdığı görülecektir.

Aile içi görev dağılımına bakıldığında, yukarıdaki satırlarda ifade edildiği gibi Anadolu toplumundaki yapı, köyde de bulunmaktadır. Erkeklerin asli görevi evin geçimini sağlamak, maddi manevi olarak aileyi korumak olup bayanların görevi ise rutin ev işleri, çocuk bakımı, bağ bahçe ve tarla işlerinde eşe yardım etmektir. Aile yapısı, ataerkildir. Ailelerde genellikle babanın otoritesi olmakla beraber kadınların da görüşlerine değer verilir ve dikkate alınır (SBKA, 1966: 32; Koku, 2006: 39; K. Kartun'la yapılan görüşme, 8 Ağustos 2012).

Vakıflı köyünde ikamet eden ailelerde görev dağılımı, ülkemizde ve dünyanın diğer toplumlarında olduğu gibi değişen dünya şartlarına uyum sağlamıştır. Her geçen yıl, bu klasik görev tanımları yerini modern görev tanımlarına bırakmaya başlamıştır. Köyde kurulan *Kadınlar Kurulu* buna en güzel örnektir. Bu kuruldaki kadınların asli hedefi, ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaktır. Bu da evin geçiminde aile reisi olan babanın rolünü, giderek kadın bireylerin de paylaşmaya aday olduğunu göstermektedir.

Hayatın akışı içerisinde erkekler ve bayanların uğraşları birbirinden farklıdır. Bayanlar için gün, kahvaltı hazırlığı, okuyan çocuk varsa onun okul hazırlığı, ev temizliği gibi her yerde yapılan işlerle başlar. Öğleden sonra ise yemek, varsa çarşı pazar işleri ve komşu ziyaretleri yapılır. Vakıflı köyünde yaşayan her bayanın 5-6 yaşlarında öğrendiği iğne oyası, günlük hayattaki uğraşlarından en önemlilerindedir (E. Çapar'la yapılan görüşme, 6 Ağustos 2012).

Normalde ipek ile yapılan iğne oyaları, ipeğin pahalı olmasından dolayı sentetik ve pamuk iplikle de yapılmaktadır (Çoruh-Çaparlar, 2012: 57). Sinekli, kelebek, halluç, yıldız, yalancı yıldız gibi motifler iğne oyasında kullanılan bazı motif çeşitlerindedir. Bir iğne oyasında birden çok motif kullanılır. Vakıflı köyü kadınları ev haricinde, kilisenin bahçesinde toplanıp iğne oyası yapmaktadırlar. Köy kadınları sabır gerektiren bu el sanatını icra ederken bu sanata duygularını, düşüncelerini, sevinçlerini, hüznelerini katmakta; oyaları o anki duygu haline göre işlemektedirler (Yiğitbaşı, 2012: 7). Kadınlar, bu uğraşlarının haricinde televizyon izleyerek vakit geçirmektedirler. Sabah programları ve Türk dizileri köy kadınlarının vazgeçilmezlerindedir (Koku, 2006: 38; E. Çapar'la yapılan görüşme, 6 Ağustos 2012).

Erkekler; kahvaltıdan sonra tarla, bağ, bahçe işleri gibi işleri halleder. Samandağ ya da

Antakya'dan alınacak bir şeyler varsa buralara gidilir. Boş vakitlerde ise köy kahvesi erkeklerin en uğrak yeridir. Kahve, oyun oynanan ve gündelik konuşmaların yapıldığı yer olmakla beraber, köyle ilgili sorunların konuşulduğu ve çözüme kavuştuğu bir yerdir (Koku, 2006: 40; P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Mayıs 2012).

Çocuklar ise okul saatleri ve ödevleri haricindeki zamanlarda televizyon seyrederek, internette veya arkadaşlarıyla oyun oynayarak günlerini geçirmektedirler (Koku, 2006: 38; E. Çapar'la yapılan görüşme, 6 Ağustos 2012).

Vakıflı köyünde de diğer yörelerde yapılan mevsimsel hazırlıklara rastlamak mümkündür. Hazırlıklar özellikle kış ayları için yapılır. Kış hazırlıkları eskiden beri çok fazla değişiklik göstermemiştir. Kış hazırlıklarının en önemlisi gıda hazırlıklarıdır. Kışlık yemekler için tahıl ve baklagil alınır. Tarhana, domates salçası, biber salçası, nar ekşisi, çeşit çeşit reçeller kış öncesinde yapılır. Zeytin ayında zeytin toplanır, yemeklik zeytin ayrılır. Zeytinyağı yapılır. Bölgede çok iyi bilinen ve adına sürk ya da küflü çökelek denilen kahvaltılık yiyecek hazırlanır.

Kış hazırlıklarının diğer bir ayağı da temizlik, soba kurulumu ve halı açılmasıdır. Kış öncesi güzel bir temizlik yapılır, sobalar kurulur yakacak temin edilir ve halılar açılır. “İyi kızlar olsun” denilir. Mevsimsel hazırlıklar, kış haricinde doğal olarak pek görülmemektedir. Mevsim geçişlerinde bahar temizliği, yaz temizliği yapılır. Kış başında köylülerin birbirlerine söyledikleri “iyi kızlar olsun” temennisi, yaz ayı için de söylenir. İlkbaharda çıkan yararlı otlar, yemeklerde kullanılmak üzere toplanır (K. Kartun'la yapılan görüşme, 6 Ağustos 2012). Köyün beslenme karakteri, bölgeden çok farklı özellikler göstermez. Köyde en çok et, süt, süt ürünleri ve zeytinyağı tüketilir (Koku, 2006: 41; K. Kartun'la yapılan görüşme, 6 Ağustos 2012).

Yapılan yemekler, bölgede hâkim olan Arap mutfağıyla hemen hemen aynı olsa da köyün kendine özgü yemekleri de vardır. Ekmek olarak Vakıflı köyünde eskiden yufka ekmeği yapılmaktaydı. Yufka ekmeğini köylüler tandırda kendileri yaparlardı. Akşamdan hazırlanan maya ve elenmiş un, ılık su ile yoğurularak yaklaşık iki saat dinlenmeye bırakılırken bir taraftan da tandır yakılır, dinlenen hamur yumaklar halinde tepsiye dizilir ve bir yandan ıslatılır, bir yandan da açılarak tandır duvarına yapıştırılırdı. Tandırda pişen ekmekler bir sinide toplanırdı (SBKA, 1966: 76). Günlük tüketilen ekmekler, eskiden tandırda haftalık olarak yapılmakta iken şu an tandırda ekmek yapan aile sayısı çok azdır. Köyde, genellikle Samandağ ilçesindeki fırınlardan gelen

ekmekler tüketilmektedir (E. Çapar'la yapılan görüşme, 6 Ağustos 2012).

Köy halkı, kendi besin kaynaklarını genel olarak kendileri üretmekte olup çeşit bakımından oldukça zengin bir menü bulunmaktadır. Menü içinde manih denilen sarı çiçekli bir bitki çiçekler açmadan toplanır ve bu bitkinin çorbası, böreği, kavurması yapılır.

Köyde, eskiden beri özel bir giyim kuşam şekli yoktur. Köy erkekleri, eskiden kumaş pantolon üstüne gömlek ve soğuk havalarda kazak giyerlerdi. Kadınlar ve genç kızlar ise giyimlerine eskiden beri özen göstermektedir. 1960'lı yıllarda, bazı zengin evlerde moda dergilerine rastlanmıştır. Bayanlar, giyim kuşamlarını bu moda dergilerine göre şekillendirmişlerdi (SBKA, 1966: 76). Özellikle 1950 yılı önceleri, üstünde küçük çiçek desenlerinin olduğu elbiseler ve üstüne yelek giydikleri söylenmektedir (K. Kartun'la yapılan görüşme, 6 Ağustos 2012). Köyde özellikle 1950'li yıllardan sonra kılık kıyafette yöresellik ortadan tamamen kalkmış bölgede ve ülkede neler giyilirse köy erkek ve kadınları da kendi maddi imkânları ölçüsünde popüler kültüre göre giyinmişlerdir (SBKA, 1966: 76). Gündelik hayatta genç ve orta yaş erkekler ile bayanlar kotu tercih etmektedirler.

Özel günler ve gecelerde erkekler kumaş pantolon, gömlek, takım elbise giyerken kadınlar da abiye denilen gece elbiselerini giymektedirler. Köy kadınları, eşarbi cenaze merasimi haricinde takmazlar. Bazı bayanlar cenaze harici iş yaparken eşarp takarlar (K. Kartun'la yapılan görüşme, 06 Ağustos 2012). Yaşlı kadınların eşarp takmaması Ermeni kadınların Samandağ'daki diğer topluluklardan ayırt edilmesine neden olmuştur (Koku, 2006: 41).

Giyim haricinde köyde özel bir takı, herhangi bir belirleyici renk ya da bir simge bulunmamaktadır. En önemli ve belirgin simge, özellikle genç kesimde takı olarak kullanılan Hristiyanlığın simgesi olan haçtır. Bu da köy halkını bölgedeki diğer unsurlardan ayırt eden önemli bir özelliktir (K. Kartun'la yapılan görüşme, 6 Ağustos 2012).

Genel olarak bakıldığında köy halkının giyim kuşamı 1950'lerden sonra yöresellikten uzaklaşarak ülkede tercih edilen tarza göre şekillenmiş, köy halkını eşarp ve haçtan başka bölgedeki diğer topluluklardan ayıran başka bir unsur gözlenmemiştir.

Köyde yaşayan insanlar en çok tarım, bağ ve bahçe işleriyle uğraşmaktadırlar. Bu alanda işler, ilkbahar mevsiminde başlar, ekim ayına kadar devam eder. Sonbaharın gelişi ve yağmurların

başlaması ile de mahsullerin hasat ve satış dönemi başlar. Tarım harici işleri olanlar, yıl boyunca kendi alanlarındaki işlerle uğraşırlar. Emekli olanlar ise gündelik yaptıkları işler haricinde zamanlarını genelde köy kahvesinde geçirirler (P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Nisan 2012).

4.3. Tarihsel Sorunlar ve Dış Faktörler

Hatay ili uzun zamandır yapı itibariyle farklı millî ve dinî kimliklerin bir arada huzur içinde yaşadığı bir yerleşim yeridir. Vakıflı köyü Ermenileri de kendi kimlikleriyle bu yapıya renk katmaktadırlar. Köy sakinleri, bölgenin sosyal ve kültürel ikliminden etkilenmiştir. Acı günleri, yaşantıları, geleneksel kutlamaları Anadolu'nun diğer bölgelerindeki ailelerden çok farklılık göstermez. Hatay'da yaşayan herkes Vakıflı halkının düğünlerine, cenazelerine, özel günlerine katıldığı gibi Vakıflı halkı da benzeri ziyaretleri yapar (P. Çapar'la yapılan görüşme, 18 Mayıs 2012). Bütün bu güzel yaklaşımlar, günümüzde olduğu gibi geçmişte de yaşanmış özel anlar olarak hatıralarda yaşamaktadır. Oysaki Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlayan ve isyanlar sırasında yaşanan acı olaylar, bu birlikte yaşamı olumsuz yönde etkilemişti.

Savaş esnasında savaşa dâhil olan veya savaş meydanında saldırılara maruz kalan Ermenilerin, daha güvenli bölgelere nakli için çıkarılan *Sevke ve İskân Kanunu*, dolaylı olarak da olsa Vakıflı köyünde yaşayan Ermenileri olumsuz yönde etkilemişti. Anadolu'nun içlerinde yaşayan pek çok Ermeni, bugünkü Suriye bölgesine güvenlik gerekçesiyle yerleştirilirken, o zaman Halep'e bağlı bir yerleşim yeri olan Süveydiye'de bulunan Ermenilere de sevke tabi oldukları bilgisi verilmiştir. Ancak sevke kararı, Osmanlı askeri Süveydiye olarak bilinen bugünkü Samandağ'a gelmeden bölgedeki Ermeniler Fransız gemileriyle 30 Eylül 1915'te Mısır'ın Port Said Limanı'na (Kızıltoprak, 2010: 109) gitmeleri sebebiyle uygulanamamıştı. Yaklaşık 4 yıl burada kalan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin çıkarmış olduğu "18 Kasım 1818 tarihli Geri Dönüş Yasası" ile 1919 yılında tekrar Samandağ'a dönmüşlerdi (Ata, 2005: 51).

Osmanlı Devleti'nin göstermiş olduğu bu kadirşinaslık, tarihte eşi pek az olan bir davranış olarak kayıtlara geçmiştir. Ancak Ermenilerin geçmişte sergiledikleri tutum, aradan geçen kısa zamana rağmen pek değişmemiş, geçmişte olduğu gibi Türklerle yaşamayı değil, maalesef birçoğu fesat yuvalarının gösterdiği yolda yürümeyi tercih etmişlerdi.

1937 yılında Hatay'ın anavatana katılma çalışmaları arifesinde Ermeniler, kararsız ve karmaşık duygular içindeyken, Türkiye ile Fransa arasında yapılan görüşmeler sonucunda varılan

anlaşma gereği, Sancak vilayetinde yapılacak seçimlerde mecliste 2 mebus ile temsil edilmelerine karar verilmişti. Bu kararla, Türk ve Ermenilerin dostça yaşayacakları bir ortamın hazırlanmasına çalışılmıştır. Hatay'da yaşayan Ermenileri konu alan ve Mısır basınında çıkan bir haberde, Ermenilerin Hatay'ı terk etmemeleri gerektiği görüşü ileri sürülmüştür. Aynı haber Hatay'da çıkan Yenigün gazetesi sayfalarına da taşınmış olup Ermenilere, Hatay'ı terk etmemeleri yönünde çağrıda bulunulmuştur (“Yeni Rejim ve Ermeniler”, Yenigün, 1937).

1938 yılında Hatay Bağımsız Devletinin kurulması ve ardından 1939 yılında Hatay Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması sonrasında isteyen herkese Suriye ve Lübnan'a göç etme hakkı tanındı. Hatay'ın anavatana katılımı sebebiyle yurt dışına gitmek isteyenler için o zamanki yerel gazetelerde pek çok ilanlar verildiği gibi, Türkiye ile Fransa arasında yapılan anlaşmanın metni de verildi. Bu ilanlarda Suriye ve Lübnan'a gitmek isteyenlerin yapmaları gereken iş ve işlemlerle ilgili bilgiler verilmiştir (“Yurtdaşlara ilan”, Yenigün Gazetesi, 1939).

Türkiye ile Fransa arasında yapılan anlaşmaya dayanarak Musa Dağı Ermenilerinin büyük çoğunluğu Suriye ve Fransa'ya göç etti. Bu göç sonrasında yurt dışına gitmeyen Ermenilerin, Vakıflı köyüne yerleştirildiğine dair veriler bulunmaktadır (Kızıltoprak, 2010: 115).

Hatay'ın Türkiye'ye ilhaki sonrasında Hatay'ı terk ederek yurt dışına giden Ermenilerin çeşitli fesat guruplarının tahrikleriyle hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Çünkü Ermenilerin gittikleri yerlerde birçok sıkıntı çektikleri, hastalıklarla mücadele etkileri ve huzur bulamadıklarına dair pek çok mektup yazdıkları görülmektedir. Ermeniler bu mektuplarda Hatay'dan ayrılmaları sebebiyle duydukları pişmanlıkları ve geçmişe duydukları özlemi anlatmaktadırlar. (“Acı Hakikatle Başbaşa”, Yenigün, 9 Temmuz 1939).

Hatay'ın Türkiye Devleti'ne katılması sürecinde yayınlanan bu haberleri, günümüzde çıkan ve o yılları anlatan basındaki haberler de doğrulamaktadır. Bunlardan birinde Vakıflı köyünün en yaşlılarından olan Avedis Demirci, Türkiye'de Ermenilere kötülük yapılmadığını, bilakis kalanların gidenlerden daha iyi durumda olduklarını ve kendilerinin burada olmaktan duyduğu mutluluğu ifade eden sözlerine yer verilmiştir (Yalçın, 2011: 61). Bir başkasında ise Hatay, Türkiye Cumhuriyeti'ne katıldıktan sonra Türk subaylarının Ermenilere “*Gitmeyin, burada kalın. Türkiye Cumhuriyeti sizi koruyacaktır*” sözlerine yer verilmiştir (Yiğitbaşı, 2012: 5).

Aradan yıllar geçmesine rağmen Ermeni sorunu Türkiye ve dünya gündeminden hiç

düşmedi. Konuyla ilgili olarak, birileri tarafından farklı şekillerde kamuoyu oluşturulmaya çalışıldı. Bunlardan birinde 2000 yılının Eylül ayında sözde “Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısı” ABD *Temsilciler Meclisinin* alt komisyonlarında gündeme geldi. Yasa tasarısı bu komisyonlarda görüşülerek kabul edildi ve genel kurula sevk edildi. ABD *Temsilciler Meclisinden* geçmesine kesin gözüyle bakılan yasa tasarısı 19 Ekim 2000 tarihinde gündemden çekildi (Şıkaliyev, 2003: 239-240).

Bu gelişmeler üzerine köy sakinleri, 2000 yılında ABD’de görüşülen sözde soykırım yasa tasarısından duydukları rahatsızlığı dile getirerek tarihsel vakıaların tarihçilere bırakılmasını istemişlerdi. Bu gibi konuların seçim zamanında gündeme geldiğini, çıkar amaçlı olduğunu ve düşmanlığın değil barışın ön plana çıkarılması gerektiğini belirtmişlerdi. Vakıflı köyü muhtarı Berç Kartun da aynı haberde bu konuların seçim zamanında çıkar ve rant amaçlı gündeme getirildiğini yineleyerek, Türkiye’de yaşamaktan mutlu olduklarını söylemiştir (“Tarih İstismar Edilmesin”, Hatay Gazetesi, 2000).

Benzeri bir durum da kısa bir süre önce Fransa’da meydana gelmiştir. Fransa’da 1915 olayları ile ilgili Ermeni iddialarının reddini suç sayan yasa tasarısına karşı çıkan Vakıflı halkı, daha önce ABD’deki tasarıya gösterdiği tepkinin bir benzerini, Fransa’ya da göstermiştir. Köy muhtarı Berç Kartun, basına verdiği demeçte Fransa’yı sert bir dille eleştirerek Fransızların Ermenileri çıkarları uğruna kullandığını söylemiştir. Berç Kartun ayrıca; “*Biş bugüne kadar Türkiye ile devam ettik, bundan sonra da devam edeceğiz*” diyerek Türkiye’ye olan bağlılığını göstermiştir. Fransa’daki bu tasarıya köyde gösterilen tepki, köy muhtarının yanı sıra köylüler tarafından da açık bir şekilde ifade edilmiştir. Vakıflı’da doğup büyüyen Anais Kartun “*Biş büyüklerimizden böyle şeyler duymadık, bilmeyiz*” derken Türkiye’de kardeşçe yaşadıklarını da sözlerine eklemiştir. Yine köy sakinlerinden Musa Emlikyan da basına verdiği demeçte, Türkiye’de yaşamaktan mutlu olduğunu, şu ana kadar hiçbir sorun yaşamadıklarını beyan ederek: “*Ben Türk vatandaşıyım. Türkiye var olduktan sonra benim sabbatım vardır. Ermenistan’dan ne istiyorum? Fransa’da İngiltere’de ne işim var? Ben Türk vatandaşıyım. Dedikleri sözlerle de kulak asmam. Benim sıkıntım yoktur. Ne düşüneceğim ben dış ülkelerle? Benim mahsulüm satılsın para etsin ben şah gibi yaşarım.*” demiştir (“Ermeni Köyünden Fransa’ya Tepki”, Sabah, 2011). Yerel ve ulusal basında çıkan bu ve benzeri haberler birlikte tahlil edildiğinde; Türkiye’de yaşayan Ermeni vatandaşların bazı güçler tarafından sürekli olarak tahrik edildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Türklerin ve Ermenilerin barış içinde kardeşçe yaşamasından bazı mihrakların rahatsızlık duyduğu

tespit edilmiştir. Bununla beraber asılsız iddialar, Vakıflı köyü halkının bu ülkenin bir parçası olmalarından dolayı mutlu oldukları gerçeğini hiçbir zaman değiştiremeyecektir.

4.4. Kültürel Yapı

Ermeni kilisesini, Ermeni tarihi kadar geniş ölçüde ele almayan bir tarihin Ermenilerin gerçek hayatını ortaya koyamayacağını vurgulayan Ermeni yazarlardan Dikran H. Boyacıyan, kilise ile Ermenilerin bir bütünü ayırmaz iki parçası olduğuna işaret eder (Küçük, 2003: 9). Bir başka deyişle Ermeni kelimesinin toplum içindeki vurgusu öncelikle kilise ve Hristiyanlık olup Ermenilerde din/milliyet ve kilise/Ermenilik ifadelerinin neredeyse birbiriyle özdeş terimler olarak kullanıldığı görülmektedir (İskefiyeli, 2007: 237).

Ermeni toplumunu yakından incelediğimizde Ermenilerin genel olarak Gregoryen Ermeni Kilisesi'ne bağlı olduklarını görmekteyiz. Gregoryen Ermeni Kilisesi'nin kurucusu olan Aziz Gregoir (Kirkor), Ermeni kral Husrevi'n (Khosrov) oğludur. Aziz Gregoir, Ermenilerin toplu olarak din değiştirerek Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmelerini sağlamış olup Ermenileri İncil'in ışığı ile aydınlatmış bir kişi olarak aydınlatıcı anlamına gelen "*Lusavoritç*" lakabıyla anılmıştır (Küçük, 2003: 48-49). Tarihi kayıtlar incelendiğinde, Aziz Gregoir'in Türk olduğuna dair atıflara rastlanmaktadır. Bu inanış, Gregoryen inanç sisteminin Türk kültüründen izler taşıdığına, hatta Türk kültürü ile Gregoryen Ermeni mezhebi arasında birçok konuda benzerlikler olduğuna dair iddiaları güçlendirmektedir (İlgar, 2005: 250)

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Ermenilerin büyük çoğunluğu Gregoryen inancına bağlıdır. Osmanlı döneminde Ermenilerin azımsanmayacak kadar bir çoğunluğu İstanbul'da yaşıyor olmasından dolayı, bu şehirde, diğer mezheplerin olduğu gibi bir de Gregoryen Ermeni Kilisesi vardı (Küçük, 2003: 283). İstanbul Ermeni Patrikliği'nin, İstanbul'un fethini müteakip Fatih Sultan Mehmed'in izniyle 1461 yılında kurulmuş olduğunu belirten kaynaklar bulunmaktadır (Küçük, 2003: 187-188).

Vakıflı köyü Ermenileri de Gregoryen inancı gereği doğrudan İstanbul'da bulunan Ermeni patrikliğine bağlıdırlar. Bu tarihsel bağlılığa rağmen, köydeki Ermeni kilisesi papazı söz konusu Gregoryen tanımlamasının Ruslar tarafından yapıldığını söyleyerek Aziz Gregoir'in kendilerinin

de azizi olduğunu ve bu sebeple de kiliseleri için Ermeni Gregoryen yerine Ermeni Ortodoks ifadesinin kullanılmasının uygun olacağını ifade etmiştir (A. Tabaşyan'la yapılan görüşme, 24 Haziran 2012). Bu söylem aynı zamanda, Vakıflı köyünün Ortodoks âlemi dışında kalmak istemeyişinin bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Diğer taraftan, tarihsel bir vakıa olarak Osmanlı Devleti'nde "millet" kelimesi dini bir zümreyi ifade edecek şekilde kullanılmıştır. 16. ve 18. yüzyıllara ait Osmanlı arşiv belgelerinde "millet-i ermeniyen" tabirine sıkça rastlamak mümkündür ve belgelerden anlaşılacağı üzere Ermenilerin hepsi tek bir millet olarak değerlendirilmemiştir. Ermeniler, mezhepsel olarak ayrıma tutulduğunda Ermeni (Ortodoks Ermeni) ve Ermeni Katolik olarak sınıflandırılmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru imparatorluk sınırları içinde revaç bulan protestan mezhebine girenler sebebiyle bu sınıflamaya bir de Ermeni Protestan ifadesi eklenmiştir (Eroğlu, Babuçoğlu ve Köçer, 2012: 43). Bu bilgiler analiz edildiğinde ve konu ile ilgili farklı kaynaklar tarandığında, Ermeni ya da Gregoryen Ermeni tabirlerinin Hristiyan Ortodoks tabiri ile karşılık bulunduğu görülecektir (İlgar, 2005: 251). Konuyla ilgili tüm bilgiler 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye gelen misyonerler sebebiyle Ermeni kelimesinin mezhepsel boyutta Hristiyan Ortodoks ifadesine ilave olarak Katolik ve Protestan tabirlerinin de ilave edilmiş olduğu sonucuna vardırırmıştır (Küçük, 1985: 1007-vd). Bu çerçevede Vakıflı köyü Ermenilerinin de kendilerini Hristiyan Ortodoks olarak nitelendirmek istemeleri 19. yüzyıl öncesine duyulan bir özlem olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Vakıflı köyünün kuruluşu ile ilgili elimizde net veriler olmasa da yapılan araştırmalarda köyün Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurulduğu kanaatine varılmıştır. Günümüzde Türkiye'deki tek Ermeni köyü olan Vakıflı köyü günümüze kadar birçok yönden iniş ve çıkışlar yaşamıştır. Köy, kurulumunu tamamladıktan çok da uzun sayılmayacak bir süre sonra Osmanlılarda Ermeni sorunları cereyan etmeye başlamış ve nihayetinde 1915 yılında çıkan Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulama aşamasında köy halkı Musa Dağı'ndaki diğer Ermeni vatandaşlar ile birlikte Fransız gemileri marifetiyle kendilerini Mısır'ın Port Sait Limanı'nda bulmuşlardı. 1. Dünya Savaşı'na tekabül eden ve yaklaşık dört yıl süren bu geçici misafirlik serüveni Osmanlı Devleti'nin çıkarmış olduğu Geri Dönüş Yasası ile hitama ermişti ve Musa Dağı Ermenileri köylerine tekrar dönmüşlerdi. Vakıflı köyü ve çevredeki diğer Ermeni halkını önceki göç

serüveninden yaklaşık yirmi yıl sonra Hatay'ın anavatana katılmasıyla birlikte yeni bir kırılma bekliyordu. Hatay'ın anavatana katılması sürecinde Fransızlarla yapılan anlaşma gereğı Musa Dağı'ndaki Ermenilere yurt dışına çıkma izni verilmişti. Türkler tarafından her ne kadar Ermenilerin yaşadıkları toprakları terk etmemeleri ile ilgili gazete ilanı vb. çalışmalar yapılırsa da maalesef Musa Dağı'nda yaşayan Ermenilerin birçoğı Türklerin yaptığı çağrılara kulak tıkayarak Hatay'ın anavatana katılması akabinde başta Suriye ve Fransa olmak üzere yurt dışına gitmişlerdir. Bu göç dalgasının sonrasinda Musa Dağı'nda kalan Ermeniler yaşamlarını Vakıflı'da sürdürmüşlerdir. Bu önemli hadise sonrasında köy nüfusu 1960'lı yılların ortalarına kadar artış gösterse de köyde yaşayanların yavaş yavaş yurt dışına çıkmasıyla beraber köy nüfusu giderek azalmıştır. Ancak köyün gerek yurt içinde gerekse yurt dışında popülerliğinin artmasıyla beraber köy nüfusundaki azalma son yıllarda sona ermiştir.

Vakıflı köyü halkının yaşayışını sosyal ve kültürel olarak mercek altına aldığımızda kendi inanç ve Ermenilere ait kültürel ritüelleri dışında köydeki birçok gelenek ve göreneğın yöre ve Anadolu halkıyla aynı ya da çok yakın olduğu tespit edilmiştir. Misal verecek olursak Anadolu ve yörede sık gördüğümüz komşular arası yemek gönderme âdeti köyde de devam etmekte olup bu etkileşmenin en somut örneklerindendir.

Kurulduğu günden günümüze kadar birçok kırılma noktası yaşayan Vakıflı köyünün Türkiye'deki tek Ermeni köyü olması sebebiyle, özellikle 2000'li yılların başlarından itibaren ülkemizde ve dünyadaki tanınmışlığı da artmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parçası olmaktan mutluluk duyduğunu her fırsatta dile getiren Vakıflı köyü sakinleri köyde her yıl birçok yerli ve yabancı turisti ağırlamaktadır. Vakıflı köyü, dünyadaki birçok yapıya ev sahipliğı yapan ülkemiz için de önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

1. Tetkik Eserler

Akgül, İbrahim ve Tatl, Eylem (2008). *Halep Vilayeti Salnamelerine Göre 20. Yüzyılda Antakya*, Mezuniyet Tezi, MKÜ, Hatay.

Akyıldız, Ali (2006). "Muhtar", *TDVİA*. C. 31, İstanbul: TDV Yay. s. 51-53.

Altıntaş, Zeynep (2005). "1890 Yılına Kadar Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorunun Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü". *Afyon Kocatepe Üniversitesi SBD*, C. 7, s.150-183.

Asatryan, Victoria (2011). "Gelenekler, Bayramlar", *İstanbul'un Ermeni Sesleri*, s. 31-37, Erivan.

- Asker, Ahmet (2010). “Türk Dış Politikasında Sancak Sorunu”. (Ed.: Ahmet Gündüz-Selim Kaya). *Hatay Araştırmaları-I*. Ankara: Antakya Belediyesi Yay., s. 149-165.
- Ata, Ferudun (2005). *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargulamaları*, Ankara: TTK Yay.
- Bakar, Bülent (2009), *Ermeni Tehciri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Başak, Suna (2005). “Türk Sosyolojisinde Yapı Araştırmaları”. *Bilgi, Kıy.* Sayı: 32. İstanbul: s. 33-61.
- Baykara, Tuncer (1992). “Tanzimât’ta Şehir ve Belediye”. *150. Yılında Tanzimât*. Ankara: TTK Yay. s. 280-283.
- Çelik, Celaleddin (2010). “Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din”. *Karadeniz Uluslararası SBD*, Ardahan: 8, s. 25-35.
- Çelik, Hacer (2008). “Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu”. *Dokuz Eylül Üniversitesi AİİTE ÇTTAD*, C. VII, 16-17, s. 143-163.
- Çelik, Mehmet Yusüf (2012). *50 No’lu Antakya Şer’iyye Sicili (H. 13161318/M. 1898-1901)*. Yayınlanmamış YL Tezi, MKÜ, Hatay.
- Çoruh, Haydar (2019). Arap ve Rum Matranların İktidar Mücadelesi Sürecinde Antakya Ortodoks Kilisesi, İstanbul: Kriter Yay.
- Çoruh, Haydar-Çaparlar, Ahmet (2012). *Yaşayan El Sanatları ve Sanatkârıyla Hatay (Tarihten-Günümüze)*, Hatay: Hatay Valilik Yayınları.
- Demir, Ataman (1996). *Çağlar İçinde Antakya*. İstanbul: Akbank Yay.
- Ergenç, Özer (1984). Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul: 4, s. 69-78.
- Ergüney, Özgür Atılım (2007). *Günümüzde Türkiye Ermenileri*. Yayınlanmamış YL Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Gündüz, Ahmet (2009). *XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1530-1584)*. Antakya: MKÜ Yay.
- Gündüz, Ahmet ve Kaya, Selim (2011). “Hatay Tarihi”. (Ed: Yakup Bulut). *Hatay İl Yıllığı*, Hatay: s.40-96.
- Hatipoğlu, Süleyman (2010). “Türk Bağımsızlık Savaşında Hatay Savunması”. (Ed.: Ahmet Gündüz-Selim Kaya), *Hatay Araştırmaları-I*. Ankara: Antakya Belediyesi Yay. s.119-148.
- Hüseyinov, Sentyar (2004). *Tarihte Türk Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorunu*. Yayınlanmamış YL Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kızıltoprak, Süleyman (2010). “Musa Dağı Olayı: Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hatay’dan Mısır’a Giden ve Dönen Ermenilerin Serüveni”. (Ed.: Ahmet Gündüz ve Selim Kaya). *Hatay Araştırmaları-I*. Ankara: Antakya Belediyesi Yay.s.103-118.
- Kireççi, Refik (1998), *Hatay’ın Tarihi Hazinesi (Seleucie Pierie) Süveydiye (Samandağ)*. İskenderun: Seçenek Ofset Yay.
- Koku, Seyhan (2006). *Kültür Değişimlerinde Alan Araştırması Olarak, Antakya-Vakıflı köyünün Sosyal Antropolojik Açıdan İncelenmesi*. Yayınlanmamış YL Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kuban, Doğan (1968). “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal Ve Fizikî Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler”. *Vakıflar Dergisi*, İstanbul: 7, s. 53-73
- Kuşçu, Veysel (2008). *Samandağ’ın (Hatay) Beşeri veİktisadi Coğrafyası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
- Küçük, Abdurrahman (2003). *Ermeni Kilisesi ve Türkler*. Ankara: Andaç Yay.
- Ortaylı, İlber (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. İstanbul: Hil Yay.
- Ortaylı, İlber (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Maballi İdareler (18401880)*. Ankara: TTK Yay.

- Samandağ Belediyesi Belde Yıllığı*, (1988). Ankara: Apar Ajans Yay.
- Samandağ Bölgesi Köy Araştırmaları: Vakıflı köyü -Bir Köy Monografisi-* (1966). (Haz. Nigan (Beyazıt) Doğru-Muzaffer Sencer-Oya Sencer, Yıldız Sey-Atilla Yücel), İstanbul.
- Şahin, İlhan ve Emecen, Feridun M. (1988). "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, VII-VIII, s. 287-308.
- TBMM Tutanakları Dergisi* (1995). 19. Dönem, C. 79, Ankara. s. 346-507.
- T.C. Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2009). "Boşanma Nedenleri Araştırması". Ankara.<http://www.athgm.gov.tr> (Erişim Tarihi: 14.11.2012)
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010), "Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması". Ankara. <http://www.athgm.gov.tr> (Erişim Tarihi: 14. 11. 2012)
- T.C. Devlet Bakanlığı (2000). "18.05.2000 tarih ve 031.3908 sayılı TBMM Başkanlığına Yazısı". <http://www2.tbmm.gov.tr> (Erişim Tarihi: 14.11.2012), Ankara
- Tekin, Mehmet (2000), *Hatay Tarihi (Osmanlı Dönemi)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Tekin, Mehmet (2001). *Hatay'ın Tarihçesi ve Eski Antakya Kütüphaneleri*. Antakya: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Toprak, Zerrin (2008). "Türkiye 'de Yerel Yönetimler-Yapılanma-Merkez Yerel Yönetim İlişkileri", <http://kisi.deu.edu.tr/zerrin.toprak>. (Erişim Tarihi: 21. 02. 2013)
- Tozlu, Selahattin (2010). "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya Ve İskenderun Nusayri'leri (19. Yüzyıl)". *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (54), s.79-110
- Tutar, Adem (2002). "XIX. Yüzyılın Sonlarında İskenderun Kazasında Müslümanlar Ve Gayrimüslimler". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, s. 61-70.
- Uslu, Feride Çavdar (2007)." *Adana Ermenileri (1914-1918)*". Yayınlanmamış YL Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Yalçın, Demet (Eylül-Ekim 2011). "Türkiye'nin Son Ermeni Köyü Vakıflı". *MKÜ Bakış Bilim Kültür ve Sanat Dergisi*, 5, s. 58-61.
- Yazarsız (1968). *Hatay İl Yıllığı*.
- Yiğitbaşı, Zekeriye (2012). "İlmek İlmek Aşk İğne Oyası", *HAKVKD*, 55, s. 47.
- Yüksek Planlama Kurulu (2011). "08.02.2011 Tarihli Köylerin Altyapısının Desteklenmesi (KÖYDES) Projesi Ödeneği Yazısı", <http://www.migm.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 14.11.2012), Ankara.

2. Röportajlar

- 18 Nisan 2012, Vakıflı köyü Muhtarı Berç Kartun ile Yapılan Röportaj.
- 18 Nisan 2012, Vakıflı köyü Sakinlerinden Panos Çapar ile Yapılan Röportaj.
- 18 Mayıs 2012, Vakıflı köyü Muhtarı Berç Kartun ile Yapılan Röportaj.
- 18 Mayıs 2012, Vakıflı köyü Sakinlerinden Panos Çapar ile Yapılan Röportaj.
- 6 Ağustos 2012, Vakıflı köyü Kadın Kolları Üyesi Elena Çapar ile Yapılan Röportaj.
- 8 Ağustos 2012, Vakıflı köyü Kadın Kolları Üyesi Elena Çapar ile Yapılan Röportaj.
- 8 Ağustos 2012, Vakıflı Köyü Kadın Kolları Üyesi Kuhar Kartun ile Yapılan Röportaj.

3. Gazete ve İnternet Adresleri

- "Vakıflı köyü Vali Rakıcioğlu'na teşekkür etti" (2000, 14 Ağustos). *Hatay*, s. 3.
- "Yeni Rejim ve Ermeniler" (1937, 05 Eylül). *Yeniğin*, s. 1-2.

<http://www.google.com>, (Erişim Tarihi: 09.10.2012.) <http://www.haberedikkat.com>,
(Erişim Tarihi: 23.11. 2012) <http://www.hatay.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 26.09.2012)
www.tuik.gov.tr. (Erişim Tarihi: 25.09. 2012).
<http://www.sabah.com.tr>, (Erişim Tarihi: 14.10.2012) <http://www.ttk.org.tr>,
(Erişim Tarihi: 18.12.2012).

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Siyasi Bilimler
Gönderilme Tarihi : 4 Ocak 2022
Kabul Tarihi : 13 Şubat 2022

BALKAN ULUSLARININ MİLLETLEŞME SÜRECİNDE KİLİSE VE MEKTEPLER MESELESİ (1909-1910)

The Issue Of Church And Schools In The Nationalization Process Of The Balkan Nations (1909-1910)

*

Ercan YÜCEL

(Orcid No: 0000-0003-4892-1303)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yücel, Ercan, “Türkiye’deki Tek Ermeni Köyü Samandağ Vakıflı Köyünün Sosyo Ekonomik Durumu”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 1: 37-75.

Apa: Yücel, E. (2022). “Türkiye’deki Tek Ermeni Köyü Samandağ Vakıflı Köyünün Sosyo Ekonomik Durumu”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1: 37-75.

Özet

Sınırları içindeki gayrimüslim unsurları cemaatler şeklinde sınıflandırarak millet sistemi adı verilen bir teşkilat ile yöneten Osmanlı Devleti, 1789 Fransız İhtilali’nden sonra bu yönetim şeklinin Balkan Uluslarının gerek birbirleri gerekse devlet arasında yaşadıkları sorunların çözümünde yetersiz kalması nedeniyle, tebaa arasında eşitliği sağlamaya yönelik yeni çözüm yolları aramaya çalıştı. Ancak bu tarihlerde, Balkanlarda çıkarları olan diğer milletler tarafından yürütülen ayrılıkçı faaliyetler, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları arasında, devletin yaptığı düzenlemelerden daha fazla ilgi görmüştür. Tanzimat Fermanı’nın getirmiş olduğu yeni haklar Islahat Fermanı ile geliştirildikten sonra bu gayrimüslim unsurlar Osmanlı toplumu içerisindeki farklılıklarını ortaya koymaya yönelik çeşitli girişimlerde bulundular ve Batı dünyasının da desteğini alarak millileşme yolunda yeni bir mücadele başlattılar. Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan nizamnameler ile, kendi millî kimliklerini elde etmeye çalışan bu topluluklar, mücadelelerini çift boyutlu sürdürmeye çalışmışlardır. Balkan uluslarının Osmanlı Devleti’ne karşı siyasal kimlik talebi olarak ortaya çıkan mücadelesi, diğer taraftan Patrihane tarafından dayatılan Rumlaştırılmaya karşı tepki olarak devam etti.

Bu sürecin ilk meyveleri 1870’li yıllarda Eksarhlığın kurulmasıyla, Rum Patrikliği’nden kopmayı başaran Bulgarlar ile Rumlar arasında başlayan çatışma, kısa zaman içerisinde Sırp, Ulah, Arnavut ve Romen kiliselerinin kurulması şeklinde kendini gösterdi. Bütün bu unsurların kendi toprak bütünlüklerini oluşturmadan önce, sahipsiz bir bölge olarak Osmanlı elinde kalan son toprak parçası olan Makedonya bölgesindeki kozmopolit yapıyı parçalayarak, elde

* Bu makale yazara ait yüksek lisans çalışmasından üretilmiştir.

edilebilecek en geniş parça ile kendi birliklerini oluşturma yoluna gittiler.

Bu çatışmanın en önemli mücadele safhası, geniş cemaat katmanlarına ulaşabilmek amacıyla bölgede bulunan kilise ve mekteplerin, Ortodoks Rum Patrikliği kontrolünden kurtarılması siyasetine dayanmaktaydı. Bunu gerçekleştirmek amacıyla atılan adımlar arasında politika ve şiddet neredeyse başabaş götürülmekteydi. Bu açıdan bakıldığında Makedonya, Bulgarlar kadar Rumlar açısından da geniş bir cemaat kaynağı idi ve iki unsurun çatışması bölgeyi kan gölüne çevirmişti.

Osmanlı Devleti ise unsurları arasında başlayan bu mücadeleyi durdurmak adına bir şey yapabilecek durumda değildi. Bu sebeple yüzyıllardır beslediği Ortodoks Rum Patrikliği'nin tüm tepkilerine rağmen, bütün unsurların kendi kiliselerine sahip olabilmemesinin önünü açmak ve aralarında problem olan cemaat, kilise ve mektep meselesini kendi eliyle ayıklayarak, kansız bir şekilde sonuçlandıracak yeni bir yol bulmayı denedi. Tek çıkar yol Kilise ve Mektepler Kanununu çıkarmak idi ve öyle de yapıldı. İttihat ve Terakki Parti yönetimi iyi niyetli olarak çıkardığı bu kanun sebebiyle Rumeli ve Balkanlarda kazandığı dostlardan daha fazla düşman sahibi oldu. Bu kanun her ne kadar Türk tarafının elini güçlendirmek amacıyla yapılmış olsa da, kısa bir zaman sonra bu unsurların aralarındaki meseleleri çözümlenmiştir. Ancak bu defa kanundan faydalanan unsurlar, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve birbirlerine verecekleri destekler sayesinde kendi bağımsızlıklarını elde etmelerini sağlayacak yeni bir çatışma alanı ortaya çıkararak, devletin Rumeli'deki varlığını sonlandıracak adımlar atılmasını sağlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Millet Sistemi, Tanzimat, Patrikhane, Eksarhlık, Kilise ve Mektepler Kanunu.

Abstract

The Ottoman Empire, which classified the non-Muslim elements within its borders as communities and ruled with an organization called the millet system, sought new solutions to ensure equality among its subjects after the 1789 French Revolution, since this form of government was insufficient in solving the problems experienced by the Balkan Nations both between each other and the state. worked. However, separatist activities carried out by other nations with interests in the Balkans attracted more attention among non-Muslim Ottoman citizens than the arrangements made by the state. After the new rights brought by the Tanzimat Edict were developed with the Reform Edict, these non-Muslim elements made various attempts to reveal their differences within the Ottoman society and started a new struggle for nationalization with the support of the Western world. With the regulations prepared by the Ottoman Empire, these communities, which tried to achieve their own national identity, tried to continue their struggle in two dimensions. The struggle of the Balkan nations, which emerged as a demand for political identity against the Ottoman Empire, continued as a reaction against the Greekization imposed by the Patriarchate.

The first fruits of this process, with the establishment of the Exarchate in the 1870s, the conflict that started between the Bulgarians and the Greeks, who managed to break away from the Greek Patriarchate, soon showed itself in the form of the establishment of Serbian, Vlach, Albanian and Romanian churches. Before all these elements formed their own territorial integrity, they tried to form their own unity with the largest piece that could be obtained by breaking the cosmopolitan structure in the Macedonian region, which was the last piece of land left in Ottoman hands as a derelict region.

The most important phase of this conflict was based on the policy of liberating the churches and schools in the region from the control of the Orthodox Greek Patriarchate in order to reach large strata of the congregation. Among the steps taken to achieve this, politics and violence were taken almost at the same time. From this point of view, Macedonia was a large community source for Greeks as well as Bulgarians, and the conflict of two elements had turned the region into a bloodbath.

The Ottoman Empire, on the other hand, was not in a position to do anything to stop this struggle between its elements. For this reason, despite all the reactions of the Orthodox Greek Patriarchate, which he had been feeding for centuries, he tried to find a new way to pave the way for all elements to have their own churches and to resolve the problem of community, church and school with his own hands and conclude it bloodlessly. The only way out was to enact the Law on Churches and Schools, and that's how it was done. The Union and Progress Party management had more enemies than the friends it had gained in Rumelia and the Balkans due to this law, which it had enacted with good intentions. Although this law was made to strengthen the hand of the Turkish side, it soon resolved the issues between these elements. However, this time, the elements benefiting from the law created a new area of conflict that would allow them to break up the Ottoman Empire and achieve their independence thanks to the support they would give to each other, and ensured that steps were taken to end the existence of the state in Rumelia.

Keywords: Nations System, Reform, Patriarchate, Exarchate, Church and School of Law.

Giriş

Osmanlı Devleti, bölge itibariyle Bizans'ın en hassas olduğu ve yumuşak karnı denilebilecek bir bölgede kurulmuştur. Rum nüfusun yoğun olarak bulunduğu bu bölge hem dinsel hem de sosyolojik açıdan son derece ehemmiyetli bir yerdi. Osmanlılar bu bölgeyi, özellikle de İznik'i ele geçirdikten sonra Bizans zulmü altında inleyen Rum nüfusa büyük ilgi göstermişti. Bu ilgi ve alakanın temel mantığı, bölgede önemli bir yekün tutan bu Rum nüfusun sisteme dâhil edilmesini sağlamaktı (Kara, 2005: 29). Osmanlı Devleti'nin Bizans yönetimine karşı kullandığı en önemli politik güç, adalet idi. Rum köylüsü Osmanlı adaleti karşısında eski efendilerini terk ederek, fazla bir direniş göstermeden yeni hamilerinin hâkimiyeti altına girmek için adeta istekli olduklarını göstermekten de kaçınmıyorlardı. Bu fırsatı değerlendiren Osmanlılar Kocaeli, İzmit, İznik, Bursa ve Çimpe Kalesi'nin fethiyle daha önce Anadolu Beyleri tarafından birkaç kez fetih girişiminde bulunulan Rumeli'ye geçmeyi başarmış ve bölgede elde etmiş olduğu yerleşkeler sayesinde hızlı bir fetih ve yayılma siyaseti yürütmüştür. Bu politika sayesinde Türk topraklarına katılan bu geniş coğrafya ile hâkimiyetleri altındaki nüfusun giderek farklılaştığını ve bu nüfusa karşı uygulanan güven artırıcı politikalar, yeni katılan iştirakçilerin/gayrimüslim unsurların sadakatini sağlamayı da başarmıştır. Bu sayede Müslim ve gayrimüslimleri aynı potada harmanlayabilecek yeni bir sistem oluşturulmuştur. Tebaanın etnik kimliği yerine din ve mezhebine göre sınıflandırıldığı bu sisteme “*millet sistemi*” adı verilmiştir (Ortaylı, 2005: 66). Bu sistemde gayrimüslimler, yaşadıkları bölgeye ve etnik yapıya bakılmaksızın, aynı devletin vatandaşı olarak kabul edilmişlerdi (Eryılmaz, 1992: 13).

Millet sistemi söz konusu zümrelerin devletin kontrolüne girmesini ve otoritenin merkezde toplanmasını kolaylaştırmıştır (Karpat, 2006: 113). Dinsel kimlikleri ön plana çıkaran bu teşkilat, gayrimüslim tebaayı oluşturan Rumları, Ermeniler ve Yahudileri de bu yeni sisteme dâhil etmiştir. Sistem içerisinde Ermeniler, Gregoryan; Rumlar, Bulgarlar ve Sırlar Ortodoks; Yahudiler ise Musevi olarak zikredilmekteydi (Ortaylı, 2005: 67).

Bu sistem içinde, İstanbul Fener Rum Patrikliğinin ayrı bir yeri vardı. Fatih, İstanbul'un fethini müteakip kapatılmış olan patrikhaneyi yeniden ihya ederek Ortodoks cemaati tek merkezden yönetmek istemişti. Yine Avrupa dillerine vakıf olan Rum aileleri Divan-ı Hümayun tercümanlığı gibi önemli görevlere tayin etti. Bu görevler Rum Ortodoksların oluşturduğu yeni bir

aristokrat sınıf ortaya çıkardı (Demirağ, 2002: 17). Sistem sayesinde milli benliklerini koruyabilen gayr-i müslim unsurun siyasî ve kültürel maksatlarla başlattığı faaliyetler bir süre sonra ayrılıkçı boyuta dönüştü. Bu faaliyetler Büyük Bizans hayalini canlandırmak anlamına gelen *-Megaló İdea* fikrini yeniden ortaya çıkardı (Demirağ, 2002: 18). Bu fikrin uyanışı kısa bir süre sonra Rum isyanlarının başlamasına ve 1821 yılında Mora'da bir Yunan Devleti'nin kurulmasına zemin hazırladı. Bu durum Rumların Osmanlı Devleti nezdindeki ayrıcalıklarına son verilmesine sebep oldu.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaşayan Ermeniler, Fatih Sultan Mehmet tarafından millet olarak teşkilatlandırıldılar. Fatih İstanbul alındıktan sonra Bursa Ermeni Metropolitleri Ovakim İstanbul'a çağrıldı ve 1461'de Gregoryan Ermeni Patrikhanesi kurularak patrikhane ihya edilmiş oldu. Süryaniler ve Ortodokslar dışındaki Hıristiyan cemaatler *bir birlik teşkil edene kadar* Ermeni Patrikhanesi'ne bağlandı. (Ercan, 2001: 88-89; Topbaş, 2007: 19).

Millet sisteminin bir diğer ayağını teşkil eden Yahudiler ise İslâmın ilahi dinlere karşı uyguladığı zimmî hukuku sayesinde vergilerini ödemek ve özel kanunlarla belirlenen yükümlülüklerini yerine getirmek şartı ile rahat bir yaşam sürdürmüşlerdi. Hıristiyan toplulukları içinde ezilen Yahudiler için Osmanlı ülkesi, memnuniyetle sığınılacak bir vatan olmuştu (Gürkaynak, 2003: 280; (Eroğlu, 2000: 25; Bozkurt, 1993: 541). İstanbul'un fethi, diğer milletler gibi Yahudiler için de yeni bir başlangıç olmuştur. Bizans döneminde şehre alınmayan Yahudiler, kısa sürede İstanbul'a göç ettirilerek yeni bir cemaat oluşturuldu ve Yahudilerin başına Bizans döneminde sürekli aşağılanan dinî ve siyasî lider Moses Capsali getirildi. Zimmî hukukun bir gerekçesi olarak diğer gayrimüslimler gibi Yahudiler de, devlete cizye ve haraç vermekle yükümlüydü (Çoruh, 2020: 78-79). Osmanlı Devleti, bazı dini imtiyazları tanımak suretiyle birbirinden farklı bu toplulukları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. (Cin ve Akgündüz, 1989: 315).

Millet Sistemi olarak oluşturulan yönetim şeklinin muhatapları bizzat devlet tarafından belirlenmiştir. Bu muhataplar genel olarak dini liderler, mahallî ihtiyarlar, kocabaşılar ve milletbaşılar şeklinde temayüz etmiştir. Bunlar genel olarak kendi cemaatleri tarafından seçilerek devletin onayına sunulmuşlardı. (Bozkurt, 1993: 52). Bu sistem sayesinde devlet uzun yıllar boyunca sınırları içinde bulunan gayrimüslim tebaayı huzur içinde yönetime dâhil etmeyi

başarmıştı.

Kapitülasyonların bir sonucu olarak, misyonerlik faaliyetlerinin başlamasıyla, Osmanlı toplumu Avrupalı devletlerin müdahalesine açılmıştır. Bu durum, devletin gayrimüslim tebaa üzerindeki otoritesini kaybetmesine neden olmuştu. Avrupalı ziyaretçiler bir müddet sonra Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından istifade ederek, pozisyonlarını ticarî münasebetlerden ziyade iç işlerine müdahil olma seviyesine yükseltmişlerdi. Bu gelişmeler gayrimüslim tebaa ile Osmanlı Devleti arasında bir kimlik savaşının ortaya çıkmasına sebep olmuştu. (Berkes, 1978: 148–149).

Bu zorlama bir süre sonra gayrimüslim tebaanın köklerin arama eylemine dönüştü. Fransız ve Rus ajanlar sayesinde Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler Osmanlılık bilincini yitirmeye ve hızlı bir şekilde millileşme/milletleşmeye doğru yeni bir eğilim kazanmaya başlamışlardı (Balta, 2000: 243).

Bu ayrışmayı tetikleyen bir başka husus ise Fransız ihtilali ve hemen akabinde başlatılmış olan Rus ajanlarının faaliyetleridir. Rus ajanların Mora ve çevresinde gerçekleştirdikleri operasyonlar sayesinde Ruslar, Çeşme'de Osmanlı Donanması'nı yakmışlardı. Bu olay Akdeniz'deki Osmanlı otoritesinin Rusların lehine sarsılmasına sebep olmuştu. Bu durum gayrimüslim Osmanlı tebaasının Fransızlardan ziyade, Ruslara meyline sebebiyet vermiştir (Uçarol, 1995: 130–133).

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaanın giderek azgınlaşan ayrılıkçı tutumları sebebiyle zaafa uğrayan “*millet sistemi*” ni, Tanzimat Fermanı ile revize ederek “*Osmanlı vatandaşlığı*” kavramı ile otoritesini güçlendirmeyi amaçlayan yeni çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu yeni vatandaşlık mevzuatı gereğince hukukî statü farklılıklarına son verilerek, azınlıklar için ön görülmüş ve uygulanmakta olan tüm sosyal ve hukukî kısıtlamaların kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu kısıtlamalar 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimler lehine genişletilmiştir. Bu ferman sayesinde ortaya çıkan hukuki boşluklardan faydalanan gayrimüslimler hızlı bir şekilde millet nizamnameleri çıkarmaya başlayarak kendi millî kimliklerini oluşturmaya yönelmişlerdi. Gayrimüslimlerin bu yönelimine farklı bir yorum getirmek isteyen Osmanlı Devleti, 28 Ocak 1869 da Osmanlı Vatandaşlık Nizamnâmesini çıkararak meseleye nokta koymaya çalışmıştır (Çoruh, 2008: 369-399; Serbestoğlu, 2011: 205 vd.).

Kimlik meselesi gayrimüslim cemaatler arasında uzayıp giden bir kargaşa ve çatışmaya dönüşmüştü. Bu kargaşa ve çatışma kısa bir süre sonra Ortodoks mezhebinin katı kurallarını

yıkmaya ve milli kiliseler kurulması çabasına dönüştüğü görülmüştür. Daha sonra bu kiliseler Rum Patrikliği'nden ayrılarak kendi otoriter yapılarını oluşturmak için Osmanlı Devleti'nden imtiyazlar elde etme yarışına girdiler. Bu yarış kısa bir süre sonra Rum Ortodoks Patrikliği ile Rumeli ve Balkan cemaatlerini bir ayrışmanın eşiğine getirdi.

Kânûn-ı Esâsî'nin ilanı da bu süreci destekledi. Avrupalıların gayrimüslimlerin lehine yaptıkları müdahalelerden kurtulmak isteyen devlet, meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı. Meşrutiyetin ilanı önce Ortodoks cemaatin parçalanmasına ve dolayısıyla Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ortodoks dünyası üzerinde kurmuş olduğu hükümlürlüğün ortadan kalkmasına sebep oldu. Daha sonra da Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına da zemin hazırlamıştır.

Osmanlılar bu süreci geciktirmek için *kilise ve mektepler kanunu* denilen yeni bir yasa çıkarmak suretiyle, birbirinden farklılaşmış bu cemaatleri kendi eliyle ve kendi malî imkânlarıyla ihya etmiştir. Bu sayede Rum Ortodoks ablukasını parçalamayı hedefleyen Osmanlılar, Mora'da başlayan Osmanlı aleyhtarı yürüyüşün yönünü, Ortodoks hükümlürlüğünün parçalanması şekline dönüştürmüştür. Bununla beraber birbirinden ayrılmış bu milletlerin ve kiliselerin oluşturduğu yeni bir Ortodoks dünyasının doğmasını da engelleyememiştir. Bu yeni Ortodoks dünyası inanç birliğini kaybetmiş olup, bundan sonraki politikalarını dinsel yönelimlerden çok ekonomik ve siyasî çıkarlara göre geliştirmeyi tercih etmiştir. Böylece bu yeni Ortodoks milletleri buldukları coğrafyayı önce Rum ruhbanlardan daha sonra da Osmanlılar'dan temizlemek için yeni bir arayışın içerisine girmişlerdir.

Bu arayış, milletleşme ve kiliseleşme sürecinin önünü açan Osmanlı Devleti'nin de sonu olmuştur.

1. Kiliseler ve Mektepler Kanununun Ortaya Çıkışı

Millet sisteminin bir parçası olan Balkan toplulukları XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra millileşme sürecine girmiş, Osmanlı Devleti de bu toplulukların taleplerini yavaş yavaş kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Söz konusu başkaldırı özellikle Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı Ortodoks topluluklar arasında daha belirgin bir şekilde kendini gösterdi. Rus Slav propagandasının tesiri altında kalan bu topluluklar, yüzyıllardan beri üzerlerine bir kara bulut gibi çökmüş olan Rum propagandasından kurtulmak amacıyla pan-slavizm propagandasına sıkı bir şekilde sarıldılar. Bu propaganda sebebiyle Bulgaristan'da yeni bir sınıf olarak ortaya çıkan Bulgar

burjuvazisi, Osmanlı Devleti ile olan bağlarını kopardıktan sonra ilk iş olarak Bulgar dilini geliştirmek ve ibadethanelerinde Rumca yerine Bulgarcanın hâkim olmasını temin etmeyi hedefledi. Bu sayede Bulgarların bağımsızlığa giden yolda önlerine çıkan ve birlik ve beraberliklerini engelleyen en önemli sorun ortadan kalkmış olacaktı. Bu hedef karşısında tek engel Ortodoks Rum Patrikhanesi idi (Atalay, 2001: 51).

Osmanlı Devleti Tanzimat ve Islahat Fermanlarını ilanından sonra milletleşme yolunda önemli adımlar atan Balkan topluluklarının önünü Meşrutî yönetime geçmekle tamamen açmıştı. Bu süreci baltalayan tek engel ise izah edildiği üzere Ortodoks dünyanın hâkimi olmak iddiasında olan Fener Rum Patrikliği idi ve onun ikna edilmesi de pek de mümkün görünmüyordu. Patrikhane, Ortodokslar üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istemediği için Bulgarların isteklerine olumlu yaklaşmadı (Şentürk, 1992: 49). Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak ulusal kiliselerini kurmak konusunda mücadelelerini sürdürdüler. Bu işe bağımsız kilise mücadelesi ile başladılar. Rum ve Bulgar toplumları arasında giderek artan anlaşmazlık Osmanlı Devleti'nin müdahalesini geciktirmedi. Hıristiyan toplumlar arasındaki bu mücadele devletin Balkanlardaki varlığını tehdit etmekte olduğundan devlet, geçmişteki olumsuz tavırları sebebiyle, Ortodoks Rum Patrikliği'ni üstü örtülü olarak cezalandırmak için 11 Mart 1870 tarihinde -Bulgar Eksarhlığının kuruluşu için gerekli olan izni verdi (Adanır, 2001: 76). Böylece Bulgarlar, bağımsız bir dinsel yönetim merkezine kavuşabildiler. Ancak bu ferman yeni bir sorunu beraberinde getirdi. Bu da eksarhlığın yetki alanı meselesi idi.

Osmanlı Devleti, Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluş fermanını imzalarken birbirinden farklı uluslardan meydana gelen Makedonya bölgesini eksarhlığın yetki alanı dışında bırakmıştı. Bununla beraber ferman, Makedonya'daki Ortodoksların kendi kaderini belirleyebilmesi ve ileride yeni sorunlar doğmasının engellenebilmesi için *"belli bir Hıristiyan topluluğun üçte ikisinin istemesi halinde (referandum), kendi ruhani dairelerinin görüşü de dikkate alınarak"* istedikleri bir kilise ile birleşmelerinin yolunu açmıştı.

Bundan sonra taraflar, Makedonya'da kendilerine gerekli çoğunluğu sağlamak için lehte veya aleyhte kışkırtmalara giriştiler ve süreç içinde Patriklik yanlıları Rum, Eksarhlık yanlıları da Bulgar sayılmaya başlandı. Bu nedenle Makedonya'da Bulgar papazları Rum Patrikhanesi'ne tabi Bulgarları, Ulahları ve hatta Rumları Bulgar millî kilisesine bağlamak için her türlü yola başvurmaya çalışırken, Fener Kilisesi ise bu faaliyetlere cephe aldı. Böylece Makedonya, Ortodoks

mezhebine bağılı iki kilise arasında bir mücadele sahası haline geldi. 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşının sonunda bir Bulgar prensliğinin kurulması ve 1885’te Doğı Rumeli’nin Bulgaristan ile birleşmesinden sonra Makedonya’da Bulgar ve Rumlar arasındaki kilise mücadelesi daha da şiddetlendi. Her iki taraf Makedonya’daki kilise ve okullarda siyasî propaganda faaliyetlerine giriştiler. Bulgar ve Rumlar arasındaki kilise sorununa bir süre sonra Ulahlar da dâhil oldu. Ortodoks bir topluluk olan ve kendilerini Yunanlılardan çok Romenlere yakın hisseden Ulahlar (Arslan, 2003: 4), ayrı bir unsur olarak kabul edilmek, okullarında ve ibadetlerinde kendi dillerini kullanmak istemekteydiler. Ancak Ulahların bu isteklerine, politikalarına ters olması sebebiyle Rum Patrikhanesi tarafından karşı çıktı.

Makedonya halkını propaganda ve şiddet yoluyla Fener Rum Patrikliği’nden ayırıp Bulgar Eksarhlığı’na katılmaya zorlayan çete hareketlerinin başlamasından sonra, patriklik tarafı Makedonya’daki çıkarlarının zedeleneceğı düşüncesiyle ayrılıkçı hareketlere karşı faaliyete geçmeye karar verdi. Makedonya’daki bu tedhiş hareketleri uluslararası bir sorun haline geldi. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin Makedonya vilayetlerine müdahalesini önlemek için bölge de ıslahat programı uygulamaya başladı ve 1902 yılında Hüseyin Hilmi Paşa’yı bölgeye müfettiş olarak atadı. Ancak 1903 yılında çıkan İllinden isyanı üzerine Avrupa Devletleri tarafından Mürszteg Tasarısı adı verilen yeni bir reform paketi hazırlanmış ve bu tasarı, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilerek uygulanmıştır. Buna rağmen Rumlar ve Bulgarlar arasındaki kilise mücadelesi sona ermemişti. Her iki tarafa ait çeteler, Ortodoks halk üzerinde baskı kurarak Hıristiyan halkın bağılı bulunduğu dini merkezi değıştirmeye çalışmaktaydı.

Makedonya’da tüm bu olaylar yaşanırken, bu sorunları da ortadan kaldıracacağı ümidiyle 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutîyet’in ilan edilmesi, tüm tebaa arasında ilk başta sevinçle karşılanmış olsada Ortodoks Osmanlı unsurları arasındaki anlaşmazlığın ortadan kalkmasına yetmedi. Meşrutîyetin ilanı özellikle Makedonya’da büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Bulgar, Rum ve Müslüman din adamları bu gelişmeyi beraber kutlamışlardı. Bölgeyi kan gölüne çeviren çeteler silahlarını bırakarak şehre indiler. Çete liderleri artık şehirlerde örgütlenmeye başlayarak siyasete soyundular (Şıvgın, 2012: 3-4).

Ortodoks topluluklar arasındaki görünüşte dinsel ancak aslında ulusal nedenlerden kaynaklanan bu mücadele Osmanlı vatandaşları arasında yakınlaşma ve barış ortamı yaratmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin de çözmek istediğı bir sorundu. II. Meşrutîyet’in ilanı bu

sorunu kısa süreliğine halletmiş görünse de bir süre sonra Rum ve Bulgarlar arasındaki kilise mücadelesinin artarak devam etmesi İttihatçıların dikkatini çekti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Heyet-i Merkeziyesi tarafından cemiyetin Selanik'teki merkezine gönderilen bir yazıda, Bulgarların Kânûn-i Esâsî'nin yürürlüğe girmesini gerekçe göstererek hükümet tarafından kapatılmış olan kiliseleri açmaya çalıştığı, buna karşın Rumların statükonun korunmasını istedikleri belirtilmekteydi. Bunun yanında, faciaların yaşanmasına neden olabilecek bu sorun hakkında Meclis-i Mebusan'ın açılışına kadar Meclis-i Vükela tarafından geçici bir kararın alınması konusunda gerekli girişimlerde bulunulması istenilmekteydi. 7 Eylül 1908 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkezine gönderilen bir başka yazıda ise Manastır'dan gelen yazıda belirtildiği gibi kilise anlaşmazlığının giderek büyüdüğü belirtilerek, sorunun çözümü için Meclis-i Mebusan'ın açılışının beklenemeyeceği vurgulanmaktaydı. Cemiyetin merkezi yönetimi ise Selanik ve Edirne vilayetlerinde Bulgar ve Rumların yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükümet üyelerinin katılacağı bir komisyon kurularak halkın kabul edebileceği bir çözüm yolu bulunmalı veya şimdilik Meclis-i Vükela tarafından bir karar alınarak vilayetlere bildirilmeliydi (Kerimoğlu, 2007b: 4-8).

2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kilise ve Mektepler Meselesine Bakışı

23 Temmuz 1908'de Meşrutîyet'in ikinci kez ilanı ile tüm Osmanlı tebaası artık yasalar önünde eşit hale gelmişti (Ahmad, 2011: 84-85). Meşrutîyet'ten tüm halkın beklentisi büyüktü. Bu büyük umutlar, çöşku yerini kısa sürede düşmanlık ve çatışmaya bırakmaya başladı. Makedonya Bölgesindeki halkı zorla kendi yanına çekmek isteyen Bulgar Eksarhanesi ile Ortodoks Patrikhanesi arasında çatışma yeniden alevlenmişti (Atalay, 2001: 51). İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bulgarları Makedonya için en tehlikeli taraf olarak görüyordu. Yine İTC basını tarafından, Makedon-Bulgar örgütleri bölgedeki huzursuzluğun kaynağı olarak gösteriliyordu (Hacısalihoglu, 2008: 75-76). Bu huzursuzlukların kaynağı olarak gösterilen Bulgarlar, Rumlara ait kiliselere el koymaya başlamışlardı. Bundan dolayı hükümete sürekli şikâyetler gelmekte idi (Kerimoğlu, 2007b: 7). Balkanlardaki bu karışıklığı Osmanlı hükümeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ortodoks Kilisesi'nin meselesi olarak değil bir toplumsal mesele aynı zamanda İttihad-ı Osmanî önündeki en büyük engel olarak görüyor bu nedenle sorunu çözmek istiyordu. Ancak bu konuda çıkabilecek bir kanun ile Rumların kadim imtiyazlarının elden gideceğini düşünen patrikhane, Rum Mebuslara

Kiliseler Meselesinin Meclis-i Mebusan gündemine getirilmemesi hususunda yönlendirmelerde bulunuyordu (Atalay, 2001: 51). İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkan milletleri arasında cereyan eden ayrımcı faaliyetleri ortadan kaldırmak için kiliseler üzerinde baş gösteren çatışmaların sonlandırılması yönünde bazı adımlar atmak istiyordu. Bölgede yoğun olarak yapılmakta olan propagandalar ile genç beyinlere işlenmiş olan ayrılıkçı fikirlerin artık ortadan kaldırılması mümkün görünmediğinden, söz konusu kilise ve mektep meselesi Osmanlı Devleti için içinden çıkılamayacak bir problem haline dönüşmüştür.

Osmanlılar, *Millet Sistemi* dâhilinde gayrimüslimlere birçok haklar vermişlerdi. Bu haklar Tanzimat Dönemi sonrasında ortaya çıkan nizamnâmelerle oldukça genişletilmiştir. Bu nizamnâmeler sayesinde Rum Patrikhanesi'nin tesirinden kurtulabilen cemaatler kendi okullarını açabilme, istedikleri amaca yönelik neşriyatı basmak ve dağıtmak hakkına sahip oldukları gibi savundukları fikrin propagandasını da yapabilmekteydiler. Bu nedenle kilise ve mektepler meselesinin en yoğun hissedildiği yerlerden biri olan Makedonya'da gayrimüslim unsurların kullandığı en büyük silahlardan biri kilise diğeri ise eğitim kurumları idi. Eğitim kurumları da tıpkı ibadethaneler gibi patrikhaneye bağlı idi. Mekteplerin takip edeceği programlar patrikhane marifetiyle hazırlanıyordu. Bu programlar, patrikhanenin gözetiminde hazırlanmakta olup, milliyetçi akımların Ortodoks topluluklar içinde yayılmasını engellemeye hizmet ediyordu. Bu sayede giderek artan bir şekilde Balkan topluluklarının kendi lisanları ile eğitim yapma haklarının ellerinden alınması ve Rum asimilasyonunun devamının sağlanmasına çalışılıyordu. Aksi olması halinde patrikhanenin bölgede kurduğu düzen bozulurdu.

Osmanlı Devleti, Mora İsyanı'ndan sonra Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin bütün faaliyetlerini yakından izlemeye başlamış olduğu için, patrikhanenin Balkan toplulukları üzerindeki etkinliğini yıkmak ve imparatorluk sınırları içerisinde paralel yapıların oluşmasını engellemek istiyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti 1869 yılında *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'ni ilan etmişti. Bu nizamnâme ile devletin sınırları içindeki tüm eğitim kurumları merkezi kontrol altına alınmaya çalışılmış ise de Rum okullarına karşı olumlu bir sonuca ulaşamamıştı (Çoruh, 2013: 110). II. Meşrutiyet'in ilanına kadar patrikhanenin sahip olduğu imtiyazlardan yararlanan Rumlar, patrikhaneye bağlı okulların eğitim programlarını kendileri belirlemiş, öğretmenlerini kendileri atamıştı. (Kerimoğlu, 2007a: 134). Bu durum Makedonya'daki Rum ve Bulgar mekteplerinin bir propoganda merkezi olarak kullanılmasının önüne geçilebilmesini de engellemiştir.

Tanin Gazetesi başyazarı ve dönemin mebusu, Hüseyin Cahid mekteplerin ve eğitimin önemini gazetede ki yazısında;

“Bir çocuk her türlü eğitimi almaya ve bunu dönüştürmeye müsait bir yaşta iken mektebe gider. Orada okuduğu derslerle ve işittiği sözlerle şekillenir. Nihayet bir delikanlı olarak bu mektepten mezun olma aşamasına geldiğinde belli bir fikre sahip olacağı gibi, bu fikre dair bir de hissiyatının oluşacağı muhakkaktır. Ancak bu aşamadan sonra bu fikri değiştirmek mümkün olmaz.” şeklinde açıklamıştır (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1).

Dini meseleler de olduğu gibi eğitim sorununda da devletin en zayıf noktalarından biri Makedonya olmuştur. Osmanlı Devleti 1909’lu yıllara gelinceye kadar ecnebi mektepleri konusunda son derece kararlı davranmaktaydı. Öyleki Makedonya’da açılan ecnebi mekteplerine tayin olunacak öğretmenlerin kökenlerini araştırmak ve bunlar hakkında derin tahkikatlar yaptırmak özel bir mesele halini almıştı. Ecnebi okullarına yönelik sürdürülen bu politikadan gerçekte ecnebilerin bölge ahalisine telkin etmeye çalışacağı düşünülen ayrılıkçı fikirlerin engellenilmesi hedeflenmekteydi (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1).

İttihat ve Terakki hükümeti meseleye *“farklı unsurlardan meydana gelen İmparatorluğun sükûnete kavuşturulması ve bütünlüğünün korunabilmesi için hak ve adaletin mutlak suretle korunması gerektiği”* açısından bakmaktaydılar. Hüseyin Cahid cemiyetin bu bakış açısını izah ederken;

Aynı vatanın evladı olmak üzere yan yana yaşayan iki kimseden biri diğerinin kendi hakkına tecavüz ettiğini görecekt olursa ahvat ve adalet sözlerini bir efsane gibi telakki eder. Ahvat-ı samimiyye ancak adalatle tesis eder. Adalette hakka riayeti emreyleyler. Bir kavmin en birinci hakkı ise atalarından kalanlara sahip olmaktır. Binaenaleyh Osmanlı İmparatorluğu’nu teşkil eden her unsur anadillerini muhafaza etmek hakkına sahiptirler. (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1) ifadelerini kullanmaktaydı.

Gerçekten de İttihat ve Terakki Cemiyeti, söz konusu unsurların kendi ahalarına sundukları eğitim-öğretimin yine kendi mahallî ihtiyaçlarına uygun olmasını adalet açısından makbûl saymaktaydılar. Öyleki gayrimüslim tebaaya ait köylerde konuşulan lisana göre mekteplerin açılması ve o lisana uygun olacak şekilde müfredatın düzenlenmesi istenirken, mahallî ihtiyaçların göz ardı edilmemesi şartıyla, iptidaiden/ilkokuldan başlayarak bu okulların müfredatının mahallî unsurların lisanlarına göre düzenlenmesi taraftarıydılar. Aynı zamanda köylerde idadiye/ortaöğretime yönelik açılmış olan okulların müfredatının ise mutlaka resmi lisan

üzere olmasını da istemekteydiler. Çünkü yükseköğrenimden mezun olacak bir kişi devlet dairelerinde görev alacaktı. Devletin resmi dili ise Türkçe idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi programının 16. ve 17. maddelerinde cemiyetin eğitim politikasının esasları belirtiliyordu.

Adaleti her şeyden üstün tutmaya yönelik olarak sürdürülen bu politika, her cemaatin lisanını muhafaza etmesi yanında, din ve mezheplerini yaşamalarına mâni olacak her türlü engelin de ortadan kaldırılmasına yönelik idi. Bu husus, Kânûn-ı Esâsî'de de bu şekilde yer almakta olup, cemaatlerin hak ve selahiyetlerine taarruz edilmesine veya engel olunmasına hiçbir şekilde izin verilmeyeceğine dair kati bir karar mevcuttur. Bu itibarla Kânûn-ı Esâsî'nin 1908'de ikinci defa ilanında da bu husus aynen muhafaza edilmiştir.

Özellikle Balkan eyaletlerinde yaşayan gayrimüslim cemaatin ihtiyaçlarına yönelik sürdürülen bu politika, ilk defa açık bir şekilde Meşrutîyet'in ilanıyla meclisin gündemine gelmişti. Tartışmalar esnasında bazı mebuslar, aslında dini meseleleri garanti altına almayı amaçlayan kanunun, tedrisatla ilgili meseleleri es geçtiği yönünde bazı görüşler ileri sürülmüştü. Bu görüşün sahipleri,

“Kânûn-ı Esâsî”nin yalnız akaid-i diniyenin usul-ı ta’limiyesine hâlel getirilmemesini temin ettiğini, hâlbuki anasır-ı gayrimüslime mekteplerinde yalnız akaid-i diniye değil sair ulum ve finunun da tedris edildiğini ileri sürerek, bunların tedrisatına hâlel getirilmemesini... (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1; MMZC, 26 Mayıs 1325: 206-207).”

Mecliste Rum mebuslar mektepler kanununu engellemek amacıyla oldukları için bu hususta Kânûn-ı Esâsî'ye bir madde koymak istemekteydiler.

Meclisteki tartışmalarda endişelerini dile getiren delegelerden biri de Rum mebus Boşo Efendi olmuştur. Boşo Efendi; *“Mektepler de Türkçe lisanına zorla alıştıracaklar, yarın da siz muntazam mekteplerinizi terk ediniz de bizim henüz mevcut olmayan mekteplerimize geliniz dersiniz ne yaparsınız?”* (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1) diye bir soru yöneltmiştir.

Hükümet tarafından bu soruya, Osmanlı Devleti'nde ilkokulun mecburi olduğu belirtilerek cevap verilmiştir. Hatta kimsenin şu veya bu mektebe mecburi olarak gönderilmek hususunda bir zorlamaya hiçbir zaman gidilmediği dini akaidin serbest olduğu da açıkça ifade edilmiştir. Buna rağmen gayrimüslim mebuslardan bir diğeri olan Kozmide Efendi, *“millî eğitimin engellendiğini bir Rum olarak Farazâ Homer”i okumayacak mıyız?”* şeklinde eleştiri ve görüşlerini belirtmiş idi (MMZC, 26 Mayıs 1325: 206).

Gayrimüslim mebusların aslında bütün bunların serbest olduğu, isteyenin istediğini uzun zamandan beri icra ettiğini çok iyi bilmelerine rağmen, bu şekilde kasıtlı sorular yönelmelerinin aslında devletin ders programlarını kendi eliyle biçimlendirmek istemesi hususunda kanunlarda açık ifadeler kullanmasını engellemeye yönelikti. Bunun başarılması halinde ise eskisi gibi gayrimüslim okullarının programlarının yine gayrimüslimler tarafından tayin edilmesini temin ederek, okulların yönetimini de ellerinde bulundurmak istedikleri anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin peşine düştüğü bu husus uzun zamandır Osmanlı Devleti tarafından da endişe ile izlenilmektedir. Devlet özellikle gayrimüslim mebusların bu tavrını iyi tetkik etmek ve mümkün mertebe bunu engellenmek istemektedir. Uzun bir zamandan beri devlet engel olamadığı bu konuyu ilk defa Kânûn-î Esasi ile gündeme taşıma fırsatı yakalamış oldu. Böylece devlet gayrimüslim tebaa mekteplerinde kendi aleyhinde sürdürülen faaliyetlerin durdurulabilmesi amacıyla söz konusu programları doğrudan kendi eliyle hazırlamak ve uygulanmasına da nezaret ederek Osmanlılık fikri etrafında tebaasını birleştirmek istemekteydi.

Osmanlı Devleti'nin bu talebi karşısında meşrutîyetin getirmiş olduğu serbestlik, gayrimüslim tebaanın Müslüman tebaa ile aynı haklara sahip olduğu fikrinin benimsenmesine ve bundan sonra bu iki kesimden birinin (ki kastedilen gayrimüslimlerdir) diğerinin esaretinde kalmasının artık mümkün olamayacağı ileri sürülerek, Müslümanların, gayrimüslim okullarındaki müfredata müdahale etmesinin de bundan sonra mümkün olamayacağı açıkça ifade edilmekteydi (MMZC, 26 Mayıs 1325: 207-210). Devletin bu müdahalekâr tutumu gayrimüslim tebaayı kendi başlarının çaresine bakmaya sevkederken, bir taraftan bağımsızlığa giden yolda adımlar atılmakta ve diğer taraftan da bu adıma paralel olarak elde edilebilecek bir muhtariyet için çeşitli faaliyetler içerisinde oldukları görülmekteydi.

Öyleki mektepler meselesinde, gayrimüslimler tarafından yapılan müfredatların/programların tatbikine devam edilmesine hükümetin asla müsaade etmesi düşünülemezdi. Bu sebeple bu programların değiştirilmesini istemek devletin bir diğer hakkı idi. Devlet okutulacak olan müfredatın, ayrıcalıksız Müslim ve gayrimüslim tebaanın birbirine intibak sağlamasına yönelik olmasına dikkat etmeyi amaç edinmekle beraber, yetiştirilecek nesillerin evvela Osmanlılık idealine sahip çıkmasını, daha sonra eşitlik ve özgürlük fikirlerini benimsemelerini istemekteydi. Ancak bu hususların gerçekleştirilmesinden sonra konuyla ilgili bir nizamnâme yapılabilirdi. Yapılacak nizamnâme ile devletin izin vereceği şartlar dâhilinde her

unsur kendi mektebini açma müsaadesini temin etmiş olacaktı. Bu sayede Osmanlı tebaasının kanunlar çerçevesinde söz konusu okullarda diledikleri dersi okutma hakkı doğacaktı. Böylece yukarıda konuyla ilgili serzenişte bulunan Kozmîdi Efendi gibi kişilerin, ileri sürebilecekleri iddiaların da bir anlamı kalmayacaktı.

Resmi mektepler dışında kalan bu mekteplerin Osmanlı hükümeti tarafından özel mektepler olarak kabul edilmesi de böylece mümkün olabilecekti. Öyleki nasıl müslümanlar kendi ihtiyaçlarına yönelik mektep açma hakkına sahip ise, aynı şekilde gayrimüslimler de resmi mekteplere gitmek istemezler ise kendileri için özel okullar açabileceklerdi. Ancak buna rağmen sözkonusu mekteplerin teftişi ve müfredatının hazırlanışı devlete ait nezaretin kontrolü altında yapılması şartı getirilmeye çalışılıyordu. Bununla beraber dini akideyi öğreten mektepler istisna tutulacaktı. Din adamı/ruhban yetiştiren okulların dışında kalan mektepler için ise; *bu filan patrikhanenin, filan cemaatin mektebidir, mekâtib-i hususiye gibi muamele görmemesi...* (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1) temin edilmeye çalışılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle Makedonya bölgesinde kilise ve mekteplerin Balkan Uluslarının ayrılıkçı faaliyetlerindeki yerini fark etmiş ve bu nedenle eğitim kurumlarının Osmanlılık fikrini güçlendirecek bir sistem ile idare edilmesi gerçeğinin farkına varmıştı.

3. Kilise ve Mektepler Meselesi'nin Meclis-i Mebusan'a Taşınması

Meşrutîyet'in ilanı ile de Osmanlı unsurları arasındaki sorunlara henüz bir çözüm üretilememişti. Bulgar ve Rum çetelerinin Makedonya ve çevresindeki kiliselere hâkim olmak için halka uyguladıkları baskı ve konuyla ilgili olarak Bab-ı Âli'ye gelen şikâyetler her gün artmakta idi. Makedonya'da Rum, Bulgar ve Ulah komitelerinin faaliyetlerini Priştina Mebusu Hasan Bey bir soru önergesi ile Meclisi Mebusan'a taşıdı (MMZC, 14 Kânûn-i Sanî 1324:357). Bölgede çeteler tarafından yaşatılan tedhiş ile ilgili hükümete ve Meclis-i Mebusan'a şikâyet telgrafları geliyordu.

Konuyla ilgili Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, 17 Kânûn-i Sanî 1324'te Meclis-i Mebusan'da şu açıklamalar da bulundu:

1313 senesinden, itibaren Makedonya'da çeteler arttı ve asayiş bozmaya başladılar. 5-6 ay evvelki araştırma neticesine göre 110 Bulgar çetesi, 80 kadar Rum, 30 kadar Sırp, 5 kadar Ulah çetesi mevcut idi. Bu bölge de çetelerin faaliyetlerini engellemek için hükümet çok uğraştı ancak imba edilen çetenin yerine hemen yenisi kuruluyordu. Meşrutîyet'in ilanı sonrasında çeteler faaliyette bulunmamak üzere dağılmış olsalar da silahlarını teslim etmediler. Rumeli'de Rum, Bulgar, Sırp ve Ulahlar arasında, meydana gelen

ancak Meşrutîyet'in ilanı ile ortadan kalkacağını ümit ettiğimiz ihtilaf, esasen kiliselerden doğmuştur. Bu, o kadar mühim maddedir ki, bu dört unsuru da memnun edecek bir surette halledilmez ise, ihtilaf ortadan kaldırılamaz. Rumeli'de, propagandaya ilk önce başlayanlar Bulgarlar olmuştur. Bulgarlar 1313 yılında 1318" kadar güç kullanmaz iken, 1319 Bulgar İhtilalinden sonra Rum Patrikhanesi'ne bağlı köyleri, Eksarbhane"ye bağlamak için güç ve şiddet kullanmaya başladılar. Bulgar çetelerinin bu baskısı karşısında hükümet güçsüz köylüyü korumak için, köy halkı hangi kiliseye bağlı ise hükümetçe mensubiyetleri o şekilde tanındı. Osmanlı'da mezhep değiştirmek serbest iken, bu olaylar üzerine yasaklandı. 1319'dan itibaren Eksarbhane"ye geçen köylerin kiliseleri kapatıldı. O köyde patrikhaneye bağlı olan köylü var ise kiliseler onlara verildi. Ülkede asayiş sağlanınca isteyen istediği mezhebe geçebilecekti. Bu durum Meşrutîyet" e kadar böyle devam etti. Meşrutîyet" in ilanından sonra da ara veren sorun tekrar başladı. Onun için Meclis-i Mebusan'ın bu durumu bir kanun çıkararak çözmesi gerekmektedir. (MMZC. 17 Kânûn-i Sanî 1324: 368–372).

II. Abdülhamid'in siyasî malzeme olarak kullandığı iddia edilen bu sorunu Hüseyin Hilmi Paşa'nın sözlerinden anlaşılacağı üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti çözmek istiyordu (MMZC. 17 Kânûnî Sanî 1324: 374).

Bölgede aşayışın bozulması ve sürekli gelen şikâyet telgrafları üzerine hükümet, Makedonya'da Anasır-ı Osmaniye arasında yaşanan bu sorunun çözümü için bir komisyon kurarak kiliseler meselesinin çözümü hakkında komisyondan bir kanun hazırlanmasını istedi (Uzer, 1987: 116). Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı iken, Bulgar Eksarhanesinin kurulması ile bölünen Ortodoks Osmanlı vatandaşları arasındaki bu sorunu çözmek isteyen Osmanlı Hükümeti, oluşturduğu komisyon marifetiyle 11 maddelik bir kanun tasarısı hazırlayarak, görüşülmek üzere 23 Haziran 1909 tarihinde Meclis- i Mebusan'a gönderdi.

Hükümet Rum ve Bulgar ahali arasında kilise ve mektepler sorununu çözmeye çalışırken, Rum ve Bulgar Mebuslar sorunu sürekli meclise taşımaya devam ediyorlardı. İstanbul Mebusu Kozmidi Efendi, patrikhanenin sahip olduğu hakları korumaya çalışarak Dahiliye Nezareti'ne, Drama Metropolitidi'nin köylerde dolaşmasının neden yasaklandığını soruyor ve Rum Patrikhanesi'nin bundan vazgeçilmesi konusundaki isteğini bildiriyordu. Konuyla ilgili hazırlanan Dahiliye Nezareti Tezkeresi meclise 4 Şubat 1909'da sunuldu. Meclis müzakereleri sırasında Kozmidi Efendi söylediklerinin tam anlaşamadığını Drama Metropolitanin köylerde dolaşmaktan menedilmesini Kânûn-ı Esâsî'de sunulan hak ve özgürlükler açısından değerlendirdiğini açıkladı

(MMZC. 22 Kânûnî Sanî 1324: 462-463). Mecliste Rum mebuslar aslında kiliseler sorununu çözmek için bir kanuna ihtiyaç olmadığını, Kânûn-ı Esâsî ile tüm Osmanlı vatandaşlarının inanç hürriyetine sahip olduklarını savunuyorlardı (MMZC. 17 Kânûnî Sanî 1324: 375).

Drama Mebusu Ağâh Efendi'nin, yaklaşan Paskalya Bayramı'nın bölgede Rum ve Bulgarlar arasında yeni bir münakaşaya neden olabileceğini belirterek, hükümetin bir an önce gerekli tedbirleri alması hususunda verdiği tezkere oy çokluğu ile reddedildi (MMZC. 27 Kânûnî Sanî 1324: 540). Bu tür tacizler ile Bulgar mebuslar kanunu acilen meclis gündemine getirmek istiyorlardı. 24 Şubat 1909'da Selanik Mebusu Honeus Efendi, Kırkkilise Metropolitinin ikamete memur edildiğine dair Tanin de çıkan haberlerin doğru olup olmadığını soruyordu (MMZC. 11 Şubat 1324: 7-8). Meclis-i Mebusan'da Dalçef Efendi tarafından Bulgar çetelerini mahvetmek için, Rum çeteleri meydana çıkarılarak bu çetelerin mahallî yönetimlerce desteklendiği beyanında sonra, 1 Mart 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Meclis-i Mebusan'a gönderilen tezkere de Hükümet-i Osmaniye'nin Osmanlı unsurlarının tamamına eşit uzaklıkta olduğunu, hiçbir unsura farklı yaklaşılmadığını belirtiliyordu. Tezkerede ayrıca 1905 ile 1910 yılları arasında Makedonya'da meydana gelen çete faaliyetleriyle ilgili bazı istatistikî bilgiler vardı ve bunlar meclise sunuluyordu (MMZC. 16 Şubat 1324: 87). Bu tartışmalar gösteriyordu ki bir an evvel bu sorunun çözülmesi gerekiyordu.

Aciliyeti olan bu sorun, hükümet tarafından hazırlanan *-Rumeli'de Kain Münazaün-fih Kilise ve Mektepler*" kanun layihası olarak 7 Temmuz 1909'da Meclis gündemine geldi (MMZC. 24 Haziran 1325: 211). Tasarı incelenmek üzere mecliste teşekkül edilen encümenine havale edildi. Kanunun encümen tarafından incelenmeye başlanması Bulgarlar arasında heyecana neden oldu. Bulgarlar, bu kanunun bir an önce çıkarılmasını istiyorlardı. Bu nedenle gerek Dâhiliye Nezareti'ne (MMZC. 6 Ağustos 1325: 549) gerekse Meclis'i Mebusan'a bu sorunun bir an önce halledilmesi yönünde telgraflar çekerek taciz etmeye başladılar (MMZC. 20 Kânûnî Sâni 1325: 91).

Kanunun meclis gündemine gelmesi mecliste harareti artırdı. Her fırsatta Bulgarlar, Makedonya'daki okul ve kiliselerin bir kısmının kendilerine devredilmesini talep ediyorlardı (Bozkurt, 1993: 105). Bulgarların aksine Rumlar ise mevcut statükonun korunmasını ve meselenin aceleyle getirilmemesini istiyorlardı. Meclis'te Rum ve Bulgar mebuslar arasında anlaşmazlık da bu nokta da kilitleniyordu. Aralarında bir ittifak yoktu ve hatta Rum Mebuslar encümen toplantılarına

katılmayarak kanunu geciktirmeye, daha da ileri giderek tehir ettirmeye çalışıyorlardı. Söz hakkı alarak fikrini beyan eden İstanbul Mebusu Kozmide Efendi, kanunun aciliyetinden çok ehemmiyeti üzerinde durulması gerektiğini ifade ediyordu (MMZC. 4 Ağustos 1325: 498-499). Konya Mebusu Mehmet Vasıf Efendi, yıllardır tüm Makedonya'yı kan gölüne çeviren kilise ve mektepler sorununun öneminin bilindiğini ve bir an önce bu dehşetin durdurulması gerektiğini söylüyordu. Bu tedhişin durdurulması için, kanun bir an önce çıkmalıydı. Siroz Mebusu Hristo Dalçef 17 Ağustos 1909 tarihli meclis oturumunda görüşlerini belirtiyordu. Dalçef Efendi;

Köylülerin kiliselerine çok bağlı olduklarını ancak kiliselerinden mahrum olduklarını bu sebeple sorunun acil olduğunu beyan etmiştir. Burada Kozmide Efendi'ye atıfta bulunarak, Rumlar açısından sorun olmadığını onların kiliselerinden mahrum olmadıklarını.”

dile getirdikten sonra, köylülerin meclisten isabetli karar beklediklerini söylüyordu. Mecliste hâkim olan düşünce kanunun bir an önce çıkarılması yönündeydi. Rum mebuslar kanunun çıkarılması taraftarı olduklarından dolayı, her türlü oyalama yoluna gidiyorlardı, mecliste oluşturulan encümen toplantılarına mazeretsiz olarak katılmıyorlardı. Bu nedenle Şarki Karahisar Mebusu Rıza Bey, kanunun incelenmesi için oluşturulan encümenin üye sayısının artırılmasını meclise teklif etti. Meclis bu teklifi oy çokluğu ile kabul etti (MMZC. 4 Ağustos 1325: 449-501).

Encümen üyesi Manastır Mebusu, Mehmet Vasıf Efendi, “*Rumeli'de yirmi seneden beri ve bususıyla beş altı seneden beri adeta seller derecesinde dökülmüş kanlar ve mucibi teessüf bir takım ahval vukua gelmiştir. Bu haller hepimizi üzümüştür...*” (MMZC. 6 Ağustos 1325: 549) şeklinde duygularını ifade ederek, Kanun lâyihasında encümende iki madde üzerinde tek nokta da değişiklik yapıldığını belirtmekte ve bu değişikliğin nedenini;

-...hükümet münaẓaunfih olan kilise ve mektep kimin namına müesses ise o tarafa terk ve teslim edelim diyor. Bu kimin namına müesses ise fikrasından hem bir müphem mana müstefad oluyor, hem de pek tatbiki mümkün görünmüyor. Biz bir şehir veya kasaba da münaẓaunfih bir kilise ve mektep hangi tarafta ekseriyet var ise münaẓıundan o tarafa teslim olunsun dedik. Çünkü mesela, hükümetin takip ettiği nokta eğer iltizam alınacak olursa, bir köy, meselâ bin haneden ibaret ise bu bin hane içinde bir hane eski mensubiyetini muhafaza ediyor (MMZC. 6 Ağustos 1325: 549). Sözleriyle ifade etmektedir.

Meclis-i Mebusan'a sunulan kanun layihası, encümen maharetiyle incelenerek gerekli tadilat yapılmış ve 19 Ağustos 1909'da görüşülmek üzere meclis gündemine getirilmişti. Kanunun görüşülmesini ve çıkarılmasını engellemek isteyen ve bu husus da her türlü yolu denemek niyetinde olan, Rum mebuslar mecliste karar yeter sayısının bulunmadığını iddia ediyorlardı.

Ancak Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey, çoğunluğun hâsıl olduğunu beyan ederek konuyu kapattı (MMZC.

6 Ağustos 1325: 550). Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey, bu kanunun çıkarılmadan meclisin tatile girmesini vicdanın kabul etmeyeceğini söyleyerek;

“Bu meselenin sadece bir kilise meselesi olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, Osmanlı unsurlarının bir kısmı arasında mühim bazı ihtilaflara sebebiyet veren bir mesele olarak görülmesinin kabul edilmesi gerektiğini söylüyordu. Ona göre bu ihtilafların tek sebebi, kilise sorunu değildi. Fakat cabil köyliye en mühim sebep olarak kilise meselesi gösterildiğini (MMZC. 6 Ağustos 1325: 550-51)” belirtti.

Bu nedenle söz konusu yaranın daha fazla kaşınmaması için meclisin tatile girmeden bu kanunu çıkarmasının en doğru davranış olacağı kanaatindeydi.

Mecliste, Rum mebuslar ısrarlarından vazgeçmiyorlardı. Rum mebuslar, Yorgo Honeus Efendi, Artas Yorgoki Efendi, Pavli Karalodi Efendi, çıkarılması düşünülen bu nizamnamenin sorunu çözmeyeceğini iddia ediyorlardı. Pavli Karalodi, hükümetin kilise işine karışmasının hiçbir faydası olmadığını aksine en son karıştığında Kırım Savaşı'nın çıktığını söyledi. Ona göre Rum ve Bulgarlar arasında sorun dini değil siyasi idi. Yoksa iki milletinde kendi kiliselerini yapacak durumları vardı (MMZC. 6 Ağustos 1325: 551-552). Yorgo Honeus Efendi'ye göre de kiliseler sorununa devlet karışmamalıydı. Devlet dini işlerle uğraşmamalı sadece halkının emniyetini sağlamalıydı; emniyet sağlanırsa kilise sorunu zamanla kendiliğinden çözüldü (MMZC. 6 Ağustos 1325: 553). Selanik Mebusu Rahmi Bey'de aynı şekilde sorunun sadece kilise sorunu olmadığı için bu kanunla beraber bir de daha önce de konuşulan *çeteler kanununun* çıkarılmasını ve bu yolla asayişin sağlanması gerektiğini tekrarladı (MMZC. 6 Ağustos 1325: 553). Yorgo Honeus Efendi, Artas Yorgoki Efendi gibi Rum vekillerin karşı çıkmasına rağmen, Rıza Bey kanunun görüşülmesini meclise teklif ederek oylaması üzerine kabul olunarak görüşmeye geçildi.

Makedonya'da Rumlarla Bulgarlar arasındaki ihtilafı ortadan kaldırmak ve asayiş sağlamak için hükümet iki kanunun düzenlenmesini benimsemişti. Bunların biri Kiliseler Kanunu, diğeri ise Çeteler Kanunu idi.

Kiliseler Kanunu'nun ancak üç maddesi müzakere edilebilmişti. Çeteler Kanunu'nun Meclis-i Mebusan'da görüşülmesine vakit bulunamamıştı. Bu kanun layihalarının hükümetin mesuliyeti altında tatbikine teşebbüs edilip edilmeyeceği dahiliye nazırı Talat Bey'e sorulmuştu. Talat Bey cevabında:

-Çeteler Kanunu"nu hemen tatbik edeceğiz, fakat Kiliseler Kanunu"nu tatbik etmeyerek meclis-i mebusan ve ayanın tasdikini bekleyeceğiz. Çünkü Kiliseler Kanunu "bir ihtilaf-ı malum ve mâni-i izâle için yapılmış bir kânûn-i hususi demektir. Biz bir kere bu kanunu kendi tanzim ettiğimiz gibi tatbik edersek ya sonra meclis-i mebusan veya ayân değiştirirse ne olacak? O zaman kanun bir lafz bir maniden ibaret kalacak çünkü biz bir kere tatbik edince artık tatbik edecek yer bulunmayacaktır. İşte bu sebeple Kiliseler Kanunu"nun meclis-i mebusan ve ayandan geçmesini intizar etmek mecburiyetindeyiz. Fakat Çeteler Kanunu böyle değildir. Onun için bu kanun layihasının mesuliyetimiz altında tatbikine başlanması hakkında emir vereceğim (Tanin, 12 Eylül 1909: 2) dedi.

Bu cevap üzerine Selanik Mebusu Honeus Efendi, Rumeli vilayetinde Kiliseler meselesinin hükümet tarafından kesin olarak ve bir daha ihtilaf çıkmasına mahal vermeyecek şekilde halledilmesi için gereken emrin verilmesini Dahiliye Nazırı Talat Bey'den istemişti (Tanin, 26 Eylül 1909: 2).

4. Kiliseler ve Mektepler Kanununun Mecliste Görüşülmesi

Osmanlı hükümeti kanunun Meclis-i Mebusan'da görüşülmesine karar vermişti. Konuyla ilgili olarak meclis reisi Ahmet Rıza Bey mecliste konuya değinmiş ve kanun layihasının madde madde görüşülmesini teklif etmişti. Bu görüş kabul olunarak görüşmelere geçildi.

Görüşmelerde, lahiyada belirtildiği şekilde Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi'ne tabi olduklarını ifade eden ahalinin kilise ve mektepleriyle ilgili problemlerinin bu kanuna göre halli yoluna gidilmesine (Madde: 1) karar verildi. Görüşmeler sırasında özellikle "mensubiyet" konusu gündeme getirildi ve madde bu hususta değişikliğe uğradı. Bu değişikliğin Sırp, Ulah ve Arnavut halka ait kilise ve mekteplerinin kendilerine verilmesi amacıyla yapıldığı görülmektedir. Mensubiyet meselesinin halli konusunda mebusların kendi aralarında tam bir görüş birliğinin olmadığını göstermiştir. Bu konuyla ilgili olarak Hristo Dalçef Efendi, mensup olanlar yerine cemaat tabiri konulacak olursa sorunun ortadan kalkacağını beyan etmiştir (MMZC. 6 Ağustos 1325: 555 – 559). Dalçef Efendi'nin bu teklifine rağmen madde üzerinde hiçbir değişiklik yapılmamış ve oy çokluğu ile kabul edildiği görülmüştür. Konu üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda köylerde ve kasabalarda patrikhaneye veya Eksarhhaneye bağlı olduklarını açıkça belirten ahalinin talep etmeleri halinde dahi, kilise ve mekteplerin o tarihte kimin elinde ise ona verilmesi (Madde: 2) üzerinde görüş birliğine varılmıştı. Ancak bu husus bazı mebusların tepkisiyle karşılaşmış olup Halep Mebusu, Mustafa Nuri Paşa ise kilisenin din için yapıldığını, mezhep ve millet için yapılmadığını belirterek, İslamiyetteki camii gibi o dinden olan herkese açık olduğunu, belirli bir millet ve cemaate ait olamayacağını ifade etmiştir.

Görüşmeler sırasında gündeme gelen bir diğer husus ise çiftliklerdeki kiliselerin durumuydu. Selanik Mebusu Rahmi Bey, çiftliklerdeki kiliselerin durumunu sorgulayarak, çiftlik sahibi tarafından çalışanların rahat ibadet edebilmeleri amacıyla yaptırılan kiliselerin durumunun ne olacağını sormuştur. Onun amacı çiftlik sahibinin hakları mevzubahis olduğu için çiftlikler hakkında yeni bir madde hazırlanmasını sağlamaktı. Adliye Nazırı Nurettin Paşa, kabul olması halinde -ancak çiftlik sahipleri tarafından yapıp ortakçılara tahsis kılınan hususî maâbedlerin bunlardan ayrı kabul edilmesil hususunun Madde 2'nin sonuna ilave edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Nazır Bey'in teklifi uygun görülmüş ve oylanarak kabul edildiği anlaşılmıştır (MMZC. 6 Ağustos 1325: 559-560).

Kanun lahiyasının bir diğer önemli hususu ise sorunlu kilise veya mektep bulunan bir köy veya kasaba ahalisinden bir kısmının patrikhaneye, diğer bir kısmının ise Eksarhaneye mensup olmaları halinde o kilise veya mektebin esasen hangi taraf için yapılmış ise o tarafa terk edilmesi isteği idi. Buna karşılık diğer taraf için yeni bir kilise veya mektep inşa edilmesi için ise beşinci ve altıncı maddelere uygun olarak hükümetten gerekli yardımın nakit olarak verilmesi (Madde: 3) hususu gündeme gelmiş ve kabul edilmişti.

Bu madde Meclis-i Mebusan oluşturulan encümenin gündemine alınarak, değiştirilmiş ve istenilen düzenleme yapılmıştır. Böylece üzerinde tartışılan konu açıkça ortaya çıkmış olduğundan, hükümet tarafı “müesseslik” üzerinde durmakla beraber encümenin “ekseriyete” bakılmasını teklif ettiği görülmüştür. Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey, hükümetin müesseslik fikrinde yeni kiliseler inşa ederek sorunu çözdüğünü, bu sayede kimsenin mağdur edilmeyeceğini ve kendisinin de bu fikri benimsediğini ifade ederken, Manastır Mebusu Mehmet Vasfı Bey, hükümetin bu teklifinin sorunu çözmeyeceğini şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“İsmail Beyefendi Refikimizin bir misal ile iddialarının ne mertebede yanlış olduğunu arz edeceğim. Efendim, bir köyde bir kilise var. O köy, bin hanelik bir köydür. Oradakiler umumen, vaktiyle patrikhaneye mensup imişler. Fakat tebdili intisap ettiler. Egzarbhaneye tabi olmuşlar. 999 hanesi tekmil Egzarbhaneye intisap etmiş, bir hane kalmış, hattâ o, hane de değil, o hanenin içinde bir müezzîn kalmış. O müezzîne patrikhane aylık veriyor. Efendim, bu adam o evi muhafaza etmek için, 999 hanenin içinde bir müezzîn efendi. Çünkü oraya hizmet ediyor, maaş alıyor. Diyor ki ben işte Rumum. Ben bu kiliseye mutasarrif olacağım. İsmail Beyefendiye sorarım, o kiliseyi o müezzîne verip te 999 haneyi kilisesiz bırakmak muvafık olur mu? 999 hanede mütemekkin olan o halkın ecdadı o kilisede çalışmış, para vermiş, onlar yapmışlar. Hem Hükümetten gelen maddede ne diyor? „Hangi taraf namına müesses ise”

diyor. Namına müesses ise ne demektir? Demek oluyor ki o adamlar, vaktiyle patrikhanenin delaletiyle bu kiliseleri yaptıkları için ve o kiliseler o nama muharrer olduğu için şimdi hep patrikhaneye vereceğiz, öyle mi? Müessesliğı nazarı itibara almıyor. „Kimin tarafından müesses ise" demiyor. „Kimin namına teessüs olunmuş ise" diyor. Bu kaide-i adalete muvafık mıdır, size sual ederim: Müessis var diyorlar, bakalım var mıdır? Var, yok meselesi envelemirde halledilmeli. Var ise, o maksat tesis ve müesseslere ne dereceye kadar bir hak vermiştir.”

Hükümetin müessislik fikrine karşı çıkanlardan biri de Selanik Mebusu Emanüel Karasu idi. O;

“...bir Hristiyanın mutlaka bir kiliseye bağıllığı vardır. Çünkü babası orada oturmuş, babasının kabristanı orada, kendisi orada doğmuş, büyümüş. Tabii ki bir bağıllık var ve isbat edeceğim ki, kiliselerin iade edilmesi lazım gelen taraf müessise olamaz. Ayrıca kilisenin sahibini tespit etmek kolay şey değildir”

şeklinde görüşünü ortaya koyarak kiliselerin ekseriyet sahiplerine verilmesini savundu.

Onun bu fikrine karşılık Kozmide Pandelaki Efendi hükümetin teklifi olan müesseslik fikrinin meselenin halli için yeterli olacağını iddia etmekteydi (MMZC. 6 Ağustos 1325: 561–568)

Hükümetin müesseslik fikrine karşı olmamakla beraber, bu fikrin mutlaka kanunlara uygun bir şekle dönüştürülmesi hususunda fikirleri olanlar da bulunmaktaydı. Ergiri Mebusu Yanko Mamapulo Efendi, — ...ilgili maddenin Kânûn- î Esâsî abkâmına muhalif olmaması gerektiği, Kânûn-i Esâsî'nin yirmi birinci maddesinde herkes usulen mutasarrıf olduğu mal ve mülkünden emindir. diyordu. Ona göre;

—Bir kimse bir şeye mutasarrıf olduğunu ikrar ettiğinde elbette bir senet bir temessük ibraz etmek iktiza eder ki hakkını ona isnad edebilsin. Bu hususta senet, fermanı âli" dir. Binaenaleyh fermanı âli her kimin namına verilmiş ise, yani müessisi kim ise, tabii hakkı tasarrıf ona ait olmak icab eder. Hatta o Fermanı Âli"de bir tabir vardır. "Falanın namına verilmiş olan bu şeye ahar kimesne taarruz etmiye" kimsenin müdahaleye hakkı olmaya diyerek birtakım tabirler vardır ki, onlarla sabit oluyor. Bu arzettiğim veçhile temessük kimin namına ise, tabii hâk onundur ve binaenaleyh esasen arayacağımız cihet, müessisidir. Devlet nasıl bu sureti düşünerek bu madde-i kanuniyeyi tanzim etmiş, göndermiş. Bizim encümenimiz bu kaideyi tebdilen ekseriyetle akalliyeti nazarı dikkate alarak bu maddeyi bu suretle tadil etmiş. Hâlbuki bendenize kalırsa, devletin düşündüğü pek doğrudur. Ayrıca Makedonya'da ekseriyet ve akalliyet nazarı dikkate alınabilmek için hüriyeti vicdaniyenin ber-kemal bulunmuş olduğu teslim edilmeli. Hâlbuki oradaki teşekkül etmiş olan ekseriyet ve akalliyet hiçbir vakit hüriyeti vicdaniyenin mükemmel bulunduğu bir zamanda teşekkül etmemiştir. Çeteler, ötekini berikini zorlayarak gâh bir

tarafa gâb diğerk tarafa senkettirirdi. Binaenaleyh bu esas, hiçbir vakit kabul olunamaz. Onun için netice olarak bendeniz diyorum ki, devlet pek âlâ meseleyi bilerek bu madde-i kanuniyeyi vazetmiştir.”

Binaenaleyh maddenin kabulü lazım gelir. (MMZC. 6 Ağustos 1325: 577). Yanko Mamapulao Efendi'nin bu beyanatına karşı Manastır Mebusu Pançedoref Efendi araya girerek, hükümetin fikrine karşı ifade ettiği bu beyanatla;

“... sadır olan Ferman-ı Ali, bir ruhsatnâmedir. Tapu değildir. Kilise köyün ibadeti için yapılmıştır. Tüm Ortodokslar, patrikhaneye bağli olduğu için ferman da patrikhane adına verilmiştir. Nitekim kırk sene öncesinde eksarhane mevcut değildi. Dolayısıyla kiliseler konusunda müesseslik fikrine değil encümenin fikri olan ekseriyet fikrine taraftar olunulması gerektiği... (MMZC. 6 Ağustos 1325: 578)” hususunda encümenin fikrini savunmuştur.

Bu karşı görüşler üzerine Selanik Mebusu Emanuel Karasu encümenin, hükümet tarafından teklif edilen müessislik fikrine karşı olanların bu husustaki dirençlerini açıklamak gereği duymuştur. Ona göre kilise kimin tarafından müesses ise o tarafa bırakılsın maddesi hususunda çoğunluk hangi tarafta ise mektep ve kiliselerin o tarafa bırakılmasına dair yapılması istenilen tadilatı gündeme getirerek, şu soruyu sormuştur; *“kiliseyi sırf Bulgarlar inşa ettikleri halde, patrikhane namna yapılmıştır diye patrikhaneye vermek muvafık mıdır?”* (MMZC. 6 Ağustos 1325: 579).” Efendi;

Bu soruya cevap vermek üzere söz hakkı alan Selanik Mebusu Yorgi Honeus;

“Bulgarların Makedonya’da takip etmiş olduğu siyasetin, eski ahval üzerine muvaffak olamayacağını anlamaları üzerine politikalarını değıştirdiklerini ve amaçlarına ulaşabilmek için birtakım çeteler kurduklarını ve bu çeteler vasıtasıyla Bulgar lisanını kendi vatandaşlarının hem dil ve hem de dini meselelerinde öne çıkarmak hususunda mücadaleye giriştiklerini belirterek, Bulgarların, siyasi maksatlarına bu yolla ulaşabileceklerine inandıklarını...” ifade etti.

Yorgi Honeus Efendi, Bulgarların bu tutumlarını Makedonya’da da sürdürdüklerini ve buradaki ahaliyi de bu yolla kendi taraflarına çekmek gayreti içerisinde olduklarını söyleyerek Bulgarların bu tarafgirane davranışının karşısında ise sadece patrikhanenin durabildiğini ortaya koymak suretiyle, ahalinin kendi rızası ile Egzarhaneye tebaiyyet etmeyi istemiş olması halinde Bulgarların böyle bir tazyik ve cebre ihtiyaçlarının olamayacağını, işlemiş oldukları hunharca cinayetlere de gerek kalmayacağını belirtmiştir. Yorgi Honeus Efendi meseleye açıklık getirmek için geçmişten bazı örnekler de vermek suretiyle görüşünü bir dayanağa da bağlamak istemiştir:

“1319/1903 tarihinde görürüz ki vapurlar dinamitle uçuruldu, şimendiferler keza köyler yandı, yüzlerce binlerce abali itikadi aslısından inhiraf ile Bulgar lisanını tekellüm etmeye mecbur oldular

ve bu yüzden binlerce Hristiyan mahvoldu. Dört sene sonra Rumlar baktılar ki mahvoluyorlar hükümeti Osmaniyenin muavenetiyle diyebilirim mukavemet etmeye başladular. Bu defa onlar da çeteler teşkil ettiler. Bu suretle onlar tarafından da cinayât ika edildi. Çünkü siyaset onu icab ettiriyordu. Buna hepimiz teessüf ettik. Lâkin bir derece Bulgarların maksadına sed çekildi ve maksatlarına muvafak olamadular. Avrupa, o dört sene içinde gördü ki itikadı asliyelerinde devam etmek için fedayı can edecek Rum Patrikhanesi'ne merbut Hristiyanlar da var. Buna karşı Avrupa hükümetleri dediler ki Makedonya'da Hristiyan abalı yalnız Bulgar kilisesine mensup değildir. Patrikhane bunların itikadı aslisinde berdevam olmasını arzı ediyor (MMZC. 6 Ağustos 1325: 581).”

Yorgi Honeus Efendi'nin bu serzenişini üzerine Üsküp Mebusu Todori Pavlof Efendi de söz alarak başka bir örnek vermek ihtiyacı duymuştur:

Dedağaçta (İnos) Kazasında Hasırlı Köyü vardır. O köyde kırk hane Egzarhaneye ve iki hane yalnız patrikhaneye mensuptur. Bu iki haneye bir kilise verilmiş. Papazı da orada, Bulgarlara, «geliniz Rum olunuz o vakit sizi kiliseye sokarım yoksa salıvermem» diyor ve bir seneden beri orada birçok abalı vefat etmiş, duasız defnolunmuş, birçok çocuklar vaftizsiz kalmıştır, hâlâ da böyledir. Oradan muhtelif telgraflar, mektuplar geliyor. Diyorlar ki bu hal nedir? Meclisi Mebusan, bu meseleyi halledecek, onlar da buna riayeten bekliyorlar. Edirne Vilâyetinde Ortaköy Kazasında (Puble) Karyesinde seksen hane var, orada bir papaz var; papaz, tutmuş, kiliseyi kapıyor, Rum olunuzda geliniz kiliseye diyor. Canım bu kiliseyi biz yaptık, yok Rum olacaksınız, öyle bırakırım sizi diyor. Bu meselenin faslı için esas bu maddedir efendim. Bu esas ise nedir? Her yerde umumen kabul olunmuş bir ekseriyettir. Her yerde, her Mecliste öyle bir usul caridir ki, ekalliyet ekseriyete tabidir. Hiç kimse buna mâni olamaz (MMZC. 6 Ağustos 1325: 583).”

Todori Pavlof Efendi ile aynı görüşü paylaşan Selanik Mebusu Velahof Efendi, mesele üzerinde kendi düşüncelerini ortaya koymak istemiştir. Ona göre;

“Mesele pek mübimdir. Rum vatandaşlarımız, Bulgar unsurunu mağdur etmek istiyorlar. Esareti altında tutmak istiyorlar. Biz, Bulgarlara verin demiyoruz. Ekseriyet kimde ise o nazarı dikkate alınsın. Bulgar unsuru, bu meselede bir siyaset takip etmiyor. Gerek Bulgar gerek Rum, hangi unsura mensup olursa olsun, esareti rubaniye altında bulunmasın. Çünkü esaret altında ezilecek olursa, netice fena olur. Bulgarlar, bu meselede bir tarihi siyaset takip etmediklerini, hürriyetin iptidasından bugüne kadar defaatle ispat etmişlerdir. Eğer Bulgarların öyle bir meslek takip ettikleri doğru olsa idi Arnavutlar, Ulablar da kendi lisanlarında ibadet etmek istiyorlar. Onların da bir siyaset takip etmesi lâzım gelirdi. Öyle değil. Bu, bir Ortodoks Patrikhanesidir. Rumluğu takip etmemelidir. Ekseriyet esas kabul edilmeyecek olursa, vatan için iyi değildir (MMZC. 6 Ağustos 1325: 583-586).” şeklinde

görüşünü belirterek ekseriyet fikrinin kabul edilmesini istiyor.

Patrikhaneye bağı Rum mebuslar hükümetin teklif ettiğı “müessislik” fikrini savunurken, Eksarhane taraftarı olanlar ise “ekseriyet” fikri üzerinde direnmekteydiler. Ancak hükümetin ve Rumların direnişine rağmen, encümen taraftarı olanların çoğunluğu ele geçirmeleri sebebiyle, meclis-i mebusanda yapılan oylama sonucunda encümenin teklifi olan “ekseriyet fikri oy çokluğu ile kabul olundu.

Ahalisi kısmen patrikhaneye ve kısmen Eksarhaneye bağı olan çiftlik, karye veya kasabalarda bulunan kilise ve mektepler hakkında da bazı kararlar alınmıştır. Buna göre bunların hangi kilise ve mektebe intisap eder ise oraya dâhil edilmelerine karar verilmişti. Ancak ikinci bir kilise veya mektep olması halinde o zaman bu ikinci kilise veya mektebin bunlara verileceğine hükümlenmiştir. Bununla beraber kilise veya mektep kendi adına inşa edilmiş olan üçüncü bir taraf olması halinde bunların başka bir ırktan olmaları durumunda hangi tarafı tercih ederler ise o tarafa ait kiliseye mensup olmaları (Madde: 4) hususuna karar verilmişti (MMZC. 23 Şubat 1325: 626).

Ancak maddenin bu şekilde kabulü konusunda mebuslar arasında kafası karışanlar olduğu anlaşılmaktaydı. Konuyla ilgili olarak Yorgo Boşo Efendi; Bir köyde gerek patrikhaneye gerek eksarhaneye mensup ahali var ise, mensûbünün bir kısmına bir kilise verilecek, diğerk kısmına da diğerk bir kilise verilecek. Bu kiliseleri birisinden alıp öbürüne vermek hangi esasa dayandırılacaktır? Bu konuda, Bulgarların ve Rumların ayrı ayrı siyaseti olduğunu belirten Yorgo Boşo, böyle olmaması gerektiğini Osmanlı Devleti’nin tek bir siyasetinin olması gerektiğini vurguluyordu. Yorgo Boşo sözlerinin devamında Osmanlı Devleti’nin bu konuda Sultan II. Abdülhamid döneminde bir siyasetinin olduğunu, bu siyaset devam etse idi buradaki sorunun zaten görmezden gelineceğini söylüyordu. Mevcut hükümet sorunu görmezden gelse idi o zaman hükümet-i meşruta olmazdı. (MMZC. 23 Şubat 1325: 626-627). Yorgo Boşo bu hususta başka bir konuya daha temas etmiştir. Buna göre;

“Bir kilise, yapılmazdan evvel kilise sayılmaz. Adı bir binadır, nasıl bir ev âdeta bir samanhanedir. Hiç farkı yok. Ne vakit kilise olur? Ne vakit mezhepçe takdis edilirse, o kiliseyi takdis eden kimse ona mutasarrıf oluyor. Fermanı âli, yalnız kilisenin inşasına müsaade eder. Fakat Fermanı Âli’de de yazılıyor ki, inşa edilecek kilise, falan mezhebin içtimai için yapılıyor. O kilise yapıldıktan sonra, arz ettiğim veçhile, o mezhebin reisi rubanisi onu takdis ediyor, milletine diyor ki, benim takdis ettiğim veçhile burayı istimal edeceksiniz, burada okuyacaksınız, icrayı âyin edeceksiniz, ölülerinizi

gömdüreceksiniz. Şimdi benim babamın kemikleri bulunduğu bir kiliseyi ben size nasıl terk ederim? O kemikleri size mi bırakacağım, rica ederim, o kemikleri ben nereye bırakacağım? Diyacaksınız ki, o kilise içinde hem Rum kemikleri hem de Bulgar kemikleri var. O kemikleri ayıralım mı? Herkes öldüğü vakitte bir sıfatı rûhânîyye ile bir mezhep ile ölüyor. Ne sıfat ile ölmüş ise o sıfat ile gömülüyor. Kemikleri de o sıfatla kalmıştır. Bugün Bulgar Eksarhanesine tâbi olan evtâdinin babası ölmüş ise oraya, Rum Patrikhanesine mensup olarak ölmüş ise o mensubiyet âhirete de kalıyor. Demek oluyor ki, o kemikler orada hâlâ patrikhaneye mensuptur, mezhep itibariyle Egzarhhaneye mensup olamaz. Bizim bu meseleyi burada bal için selâhiyetimiz olduğunu göremiyorum. Zira bilirsiniz ki, burada pek büyük mezhep farkı yoktur. Bunlar kırk, kırkbeş sene evvel ayrılmış yine Ortodoks abalisidir. Hakikaten pek de ince, ince bakılırsa meselâ Rum kilisesine bir de Bulgar kilisesine bir gramfon veyahut bizim zâbit kâtiplerimizin en seriülkalem birisini oraya koyacak olursak ve okunan icrayı ayini zâpdettirirsek, göreceğiz ki, pek büyük fark yoktur. Belki de hiç yok. Fakat gel de papazlara sor, ne cevap verirler. Onlar bizim dediğimiz gibi demiyorlar, pek büyük fark var diyorlar. Ne için bizden ayrıldılar. Ama iyi ettiler, fena ettiler, bunu sormaya bile hakkımız yoktur. Rum papazları bugün Ortodoks oldukları halde, yine Ortodoks olan Ulah, Sırp, Bulgar, Karadağlı papazlarıyla beraber icrayı ayin edemiyorlar. Hâlbuki Rum papazları gerek Rus gerek Ulah papazları ile beraber icrayı ayin ederek Ortodokslukta kalmışlar. Kendilerini öyle tanıyorlar. Egzarhhaneye tabi olan Bulgar, Papazlarımız Ortadoksluktan ayrılmış telakki ediyorlar. Mezhepçe böyle telakkileri vardır. Şimdi bunu balletmeye iktidarımız, selâhiyetimiz var mıdır? Kat'riyen yok. Demek, Mezhepçede bu işi burada biz halledemiyoruz, Hukukça, dediğim gibi, başka bir hatâya düşüyoruz. Siyaset yok da ne var? Falan milletin kilisesini alayım, filan millete vereyim; ne için Hükümet böyle bir nizam yapmak için hissettiği, gördüğü bir lüzum varsa o da böyle Rum, Bulgar abali beyninde bir münâferet ve münakaşatın refi meselesi olabilir. Eğer bu maksadı bu kânun istihsal ediyorsa, bendeniz hiç itiraz etmem. Fakat anlıyorum ve size de böyle temin ederim ki, bu kanun, her ne surette olursa olsun çıkacak olsa, gerek Rumların ve gerek Bulgarların olsun, her ikisinin dâvasını, her ikisinin itirazatını mucip olacaktır. Büsbütün Rumların lehine olsa yine onlar kabul etmeyecek, büsbütün Bulgarların lehine olsa, yine onlar memnun olmayacaklardır (MMZC. 23 Şubat 1325: 627-628).”

Konuyla ilgili konuşmasına devam eden Yorgo Boşo,

“Rum mebusu olarak söylemiyorum, Osmanlı mebusu olarak söylüyorum. Hükümet-i meşrutîyemizden bekelediğimiz bir şey varsa, anasır beynindeki münâferâtı, münakaşatı ortadan kaldırmasıdır. Bana göre, şimdi bu kanun yapılırsa, Rum ve Bulgarların akıllarına bir şey gelecek ki, bizî devri sabıkta münakaşata sevkeden bir hükümet vardır. Bundan böyle de bizî münakaşata sevk edecek olan bir hükümet mevcuttur. Hükümetin vazîfesi, birisinin hakkını alıp diğerine vermek değildir. Mutlaka hak dairesinde bir kanun yapmaktır. Böyle bir kanun yapılmasına lüzum yoksa kavânîni

mevcude ile bu hakkın icrasına çalışmaktır. Madde be madde tezekküründen bendeniz hiçbir faide görmüyorum. Eğer dördüncü maddenin lağvını yabut tasrib ve tadilini teklif edecek olursak, hiçbir şey bäsül olmayacaktır. İstediginiz gibi dördüncü maddeyi yapınız. İsterseniz bu maddeyi tebdil ediniz. Yine kanun hey'eti asliyyesi üzerine kaldıktan sonra hiçbir faydası olmayacaktır. Daima bu mesele münaazâinfih kalacaktır (MMZC. 23 Şubat 1325: 628).”

şeklindeki görüşüne ilaveten bu maddenin (madde 4) kaldırılmasını teklif etmiştir.

Manastır Mebusu Trayan Nali Efendi ise hükümetin taraftarı olan ve —müessis olma bususuna destek verenleri kastederek, isteyene istediği kilisenin verilmesini, kalan kiliselerin ise diğer abalıye verilmesi taraftarı olduğunu (MMZC. 23 Şubat 1325: 629), söylemesi üzerine Selanik Mebusu Hristo Dalçef de söz konusu dördüncü maddenin değişiklik yapılmak üzere encümene havale edilmesini teklif etti (MMZC. 23 Şubat 1325: 630).

Bu maddenin değiştirilmesine dair hususların gündeme gelmesinin Bulgar mebusların Rum asimilasyonuna duydukları tepkiyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus İzmir Mebusu Pavli Karalodi Efendi tarafından da bir başka vesile ile gündeme getirilmiş olup, Pavli Karalodi Efendi bir gün önce konuşma yapan mebuslardan Varteks Efendi'nin konuşmasına atıfta bulunarak, Rumların kilise ve mektepleri kullanarak Bulgarları Rumlaştırma çalışması yaptıkları doğru değildir. Karalodi Efendi, Bulgarlar ile Rumlar arasındaki sorunu şöyle açıklıyordu:

“Rumeli'nin birkaç yerinde bir cemaat vardır ki Bulgarca söylerler. Anadilleri Bulgarcadır. Fakat bunlar kendilerini Rum diye ilân ediyorlar. Burada Varteks Efendi Bulgarlarla Rumlar arasında bir münaazaa olduğunu söylüyor. Fakat Bulgarların kim olduğunu bilmiyorlar. Hâlbuki Bulgar dediği, Rumuz! diye bağırırlar ve kendilerini Rumluk için feda edenlerdir. Biz, onlara Rum olun demiyoruz. Diyeceksiniz ki lisanı Bulgarmış, benim anadilim Türk'tür. Fakat kimse bize demedi ki siz Türk'sünüüz ve kiliselerinizde, mekteplerinizde yalnız Türk lisanı istimal edeceksiniz, Onlara Türk mü diyeceğiz, yoksa Rum mu? Ermeniler de var ki, yalnız Kürt lisanı konuşurlar. Onlara da Kürt mü, yoksa Ermeni mi diyeceğiz? Lisan değildir, bir milletin alâmeti vicdandır. Bulgarlar, mezhebi âlet ederek o Bulgar lisanını konuşanları Bulgar etmeğe ve bu suretle Makedonya'da bir sülûsan peyda eylemeyi veyahut Makedonya'da Bulgarlaşmış diyerek muhtariyet talep etmeyi istiyorlar. Asıl Asıl, esas budur. Rum"um diye çağrırları zor ile Bulgar etmek için bu Bulgarlara ayırınız diyorlar. Lisanımız Bulgar iken siz geldiniz bizçi Rum ediyorsunuz, Rum lisanı istimal ediyorsunuz diyorlar ve kilise meselesi diyorlar. Kilise meselesi değil, bütün bu, Bulgar meselesi Osmanlı nokta-i nazrından nedir? Bulgarların taarruzudur. Bu mesele dili sene evvelsi meydana geldiğinde müteveffa Âlî Paşa ve Fuat Paşa bunun ne olduğunu anladılar. Onun için buna karşı durdular. Bu Bulgarları himayeten hükümetlerin tavassutunu kabul etmediler. Yalnız o

vakit Mahmut Nedimof geldi, bu fermanı itâ etti. Ondan sonra ne oldu? Her ne kadar devletimizin adaletperver olduğuna ve her muamelesinde adaleti icra etmek maksadıyla yaptığına asla şüphe etmem ise de ancak bu sırada bunu da inkâr etmiyelim ki, bu, bir mesele-i siyasî-yedir. Bu, idar-i maslahat değildir. Her ne kadar devlet, bunlara müsaade gösterdi ise de ve ne kadar adalet gösterdi ise ne kadar adalet yoluna gitti, o kadar bunlar devlete karşı yaptıkları muamelâtta devlete bu kadar zarar gösterdiler. Bütün bu Bulgar meselesi, şimdiye kadar kilisede başladı ve şimdi de kilisededir.” Aslında bu mesele dini bir mesele olmayıp siyasî bir mesele olduğu berkeşçe aşikârdır (MMZC. 24 Şubat 1325: 13).

Karoladi Efendi'nin bu sözlerine mebuslar arasından itirazlar yükseldi. Bulgar Eksarhanesi'nin kurulmasının hemen akabinde Rum Patrikhanesi, 1872'de Umumi ve Ruhani Meclisi toplayarak -Bulgarları “şizmati” ilan ederek Eksarhane ve Bulgar Metropolitlerini tanımadıklarını bildirdiler. Bu nedenle mesele Bulgarlar için dini bir meseledir. (MMZC. 24 Şubat 1325: 16). Bu kargaşaya bir son vermek isteyen Selanik Mebusu Rahmi Bey ise kilise meselesinin para ile halledilecek bir sorun olmadığını, eğer öyle olsa idi Bulgarlar ve Rumların bu sorunu çok daha evvelden çözebileceklerini dile getirmiştir (MMZC. 24 Şubat 1325: 17).

Bütün bu itirazlar sebebiyle Meclis-i Mebusan'da, dördüncü madde üzerinde bir uzlaşma sağlanamadı ve değişiklik yapılmak üzere maddenin encümenine havale edilmesine karar verildi (MMZC. 24 Şubat 1325: 23). Encümen toplantısı sırasında madde üzerinde söz alan Malatya Mebusu Tevfik Bey şu teklifi getirdi;

“Kiliseye dair edilen münaşat hikmeti kanuniyeyle mugayir olduğundan her bir müesses kimin namına inşa edilmiş ise ona aitt olmak lâzım. Müessis muayyen olmadığı halde vazihyet olanların yedinde terk olunmak icab edeceğinden bu veçhile muamele olunması.”

Tevfik Bey'in teklifi mecliste kabul görmedi. Kanun konusunda yeni bir teklifte Üsküp mebusu Aleksandır Pavliç'den geldi. Yapılan teklifte;

“Rumeli'de münaşatın fih kilise ve mekteplere dâir olan işbu kanun lâyihası yalnız Rum ve Bulgar unsurunun münaşatını hallediyor. Hâlbuki Sırp ve Rumlar arasında olan kilise ve mektep münaşatlarını mâa teessüf kaale almamış binaenaleyh lâyiha-yı mezkûrenin asıl maksadı asayışı tamamıyla temin etmeyeceği derkâr bulunduğu için işbu kanunun Sırp ve Rum münaşatını fih olan kilise ve mekteplerine şümulü olmasını.”

rica ediyordu (MMZC. 24 Şubat 1325: 23). Bu yeni teklif sekizinci madde de yer aldığı için teklifin orada görüşülmesine karar verilmişti. Beşinci maddede yapılacak nakdi yardımların kilise ve mekteplerin ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda olması hususuna hükümetin dikkat etmesi gerektiği

üzerinde durulmaktaydı (MMZC. 1 Mart 1326: 125). Bu madde üzerine söz alan Selanik Mebusu Yorgo Honeus Efendi, bu madde ile hükümet tarafından yapılacağı belirtilen kilise ve mekteplerin taraflar arasında bölünmeden yapılması gerektiğini ve bu durumun maddeye ilave edilmesini teklif etti. Yorgo Honeus Efendi bu teklifin nedenini;

“Eğer bir köyde münazaunfih kiliseyi bir tarafın elinden alarak öbür tarafa teslim edecek olursak, diğer tarafı kilisesiz bırakacak olursak o vakit münazaayı teşdit etmiş oluruz. Mademki o köyde iki kilisenin vücudu elzemdir, münazaayı halletmezden evvel hükümet tarafından kilise inşa edilip de her ikisine birden el konulacak olurlarsa, o zaman münazaanın bir derece refine hizmet etmiş oluruz. Bu cihete hükümetin nazarı dikkatini celbediyorum. Bunu bu maddede tasrih etmemiz lâzım gelir.”

şeklinde açıklamıştır (MMZC. 1 Mart 1326: 125). Honeus Efendi'nin teklifi üzerine Kengiri Mebusu Mehmet Tefvik Efendi, bunun için kaç tane münazaa-un fih kilise olduğunu bilmek gerektiğini söyledi. Yorgo Honeus Efendi, Mehmet Tefvik Efendi'nin fikrine katılarak, öncelikle münazaa-un fih kilise kavramının açıklanması gerektiğini söyledi. Kozmidi Efendi'ye göre, bu kilise ve mektepler meselesinde çok devletin bütçesini ilgilendiren bir konudur. Kozmidi Efendi, hükümeti eleştirerek, hükümetin Anasır-ı Osmaniyyeye ibadethane yapma mecburiyetin bulunmadığını ifade ederek, hükümetin görevinin herkesin hakkını vermek adaleti sağlamak olduğunu belirtiyor. Edirne Mebusu Rıza Tefvik, Kozmidi Efendi'nin düşüncesine katılarak kiliseler meselenin maliye meselesi olmadığını bir serbesti-i mezahib meselesi olduğunu belirtiyor. Tüm bu tartışma ve görüşmeler sonunda beşinci madde oylanarak aynen kabul edildi. Beşinci maddenin kabul edilmesinden sonra altıncı maddenin görüşülmesine geçildi. Bu madde mevcut kilise ve mekteplere hükümet tarafından yapılacak olan nakdi yardımların, kanunun neşrine kadar olan dönemi kapsayacak olup, bu tarihten sonra yapılacak olan kilise ve mekteplerin tamamen cemaate ait olacağını göstermekteydi. Bu hususta alınacak karar altıncı maddede de yer almış olup, yardımın bir defaya mahsus ve ortaya çıkacak olan problemlerin halline yönelik olacağı anlaşılmaktaydı (MMZC. 1 Mart 1326: 125-132).

Altıncı madde ile hükümet kanunun yayınlanma tarihine kadar ki ihtilafları ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu madde ile ilgili, Konstantin Şurla Efendi, hükümetin taraflara kiliseleri fermanla teslim etmemesi halinde sorunun çözülemeyeceğini belirterek, bu konuda gerekli tedbirlerin alınması hususunda hükümetin dikkatini çekmeye çalışmıştır (MMZC. 1 Mart 1326: 133).

Mecliste kanun hakkında vekiller arasında uyum olmadığı için, kanunun çıkması ve

uygulanmaya başlanılmasından sonra ortaya çıkacak olan problemler de mecliste tartışmaya açıldı. Bu hususta cemaatler arasında karşılıklı olarak mensubiyet meselelerinin gündeme gelmesi halinde, kilise ve mekteplerin ait oldukları cemaatlerden alınması gibi bir durumun ortaya çıkmayacağı hususunda görüş birliğine varılmıştı. Bu sebeple fertlerin buldukları cemaatten başka bir cemaate geçişlerin olması durumunda, bu kişilere yeni bir kilise veya mektep devlet tarafından yapılmayacak, bunların ihtiyaç halinde kendi masraflarını karşılamaları gerekeceği (Madde: 7) konusunda karara varılmıştır. Bu konuda Hristo Dalçef Efendi, maddenin içinde bulunulan meşrutî yönetime aykırı olduğunu beyan ederek, konunun birinci, ikinci ve üçüncü maddelerle tezat olduğunu ifade ettiği görülmüştür (MMZC. 1 Mart 1326: 133-135).

Hristo Dalçef Efendi'nin itirazı üzerine madde üzerinde mebuslar tarafından genel bir değerlendirme yapılarak bazı hususlarına yönelik değişiklik teklif edilmiştir (MMZC. 1 Mart 1326: 141). Madde üzerinde yapılabilecek değişikliğe dair, Konya Mebusu Vehbi Efendi, yedinci maddenin yeniden ele alınmasını teklif ederek, maddenin sonunda *"Hükümetin izniyle yeniden müessesatı mümasile"* denmesini teklif etti. Ardından bu madde ile ilgili diğer bir Konya Mebusu Mehmet Emin Efendi de maddenin son fıkrasının, *"müessesatı mümasile ihdasını usûlî dairesinde talep edebileceklerdir"* şeklinde bir değişikliğe gidilmesinin konunun tam olarak anlaşılmasını sağlayacağını beyan etmişti.

Bu tekliflere ekleme yapan Kosova Mebusu Pavlof, maddedeki,

"... Binaenâleyh ahaliden gerek kısmen ve gerek umumen tabvili mensûbiyyet edenler kendi masrafiyle yeniden müessesatı mümasile ihdasında muhtar olacaklardır" cümlesi yerine "ancak tabvili mensûbiyyet edenler bir karyenin tek mil ahali ise, kilise kapanmayacak, ahaliye terk edilecektir."

cümlesinin ilave edilmesiyle meselenin halledilebileceğini belirtmiştir. Madde üzerinde Meclis-i Umumi'de yapılan oylama sonucunda tekliflerinin hiçbirini kabul olunmayarak yedinci madde aynen kabul olunmuştur.

Yedinci maddenin bu şekilde sonlandırılmasından sonra, sekizinci madde üzerinde gerekli mütaalanın yapılması konusunda mecliste başlayan müzakereler Bulgarlar ile Rumlar arasındaki ihtilaf üzerinde cereyan etmişti. Maddeye göre, patrikhane veya eksarhaneye mensup olan bir mahaldeki cemaatin kilise ve mekteplerde okutulmakta olan lisan dışında bir başka lisanla ayin ve tedris yapılması talep olduğunda, bu hususun patrikhane veya eksarhaneye havale edilmemesinin yanlış olacağı, böyle bir durumun hâsıl olması halinde ise mevcut kilise ve

mekteplerde hak iddia edilmesi doğru olmayıp, bunların kendi arzularına göre yeniden kilise ve mektep inşasına hakları olacağı, ancak devletin bunlara yeni bir nakdî yardımda bulunmasının söz konusu olamayacağı (Madde: 8) beyan edilmekteydi (MMZC. 1 Mart 1326: 141).

Hükümet kanadından Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey, madde ile ilgili görüşünü;

“Kanunun bu maddesinde deniyor ki, esasen ibtilâf, Bulgarlarla Rumlar beyninde vâkı oluyor. Fakat bu ibtilâflardan başka Arnavut Hristiyanlar, kezalik Sırlar ve Ulablar vardır ki, kendi lisanlarıyla icrayı âyin etmek istiyorlar ve bu itibarla kendilerini Bulgarların mevkiilerine iblağ ve ifrağ etmek istiyorlar. Bu madde kanuniyye, vuku bulacak itiraz üzerine Hükümet tarafından icra olunacak muamelenin mahiyetini tayin ediyor. Patrikhaneye olan merbûtiyetlerine kat’iyyen halel gelmemek kaydıyla mukayyettir. Şimdi Rum Patrikhanesi, Sırlara bazı müsaadati mahsusada bulunmuştur. Ezcümle Üsküp’te, Prizren’de Sırp metropolitleri mevcuttur. Bunlar diyorlar ki nasıl onlara müsaade etmişlerse bize de etsinler. Pekâlâ, isterse ederler, istemezlerse etmezler. Rum Patrikhanesi”nin Sırlara karşı gösterdikleri müsaadeyi Ulablara da göstereceksiniz yabut Hristiyan Arnavutlara da göstereceksiniz diye Hükümetin sureti cebriyyede müdahale etmeye mecburiyeti yoktur. Eğer böyle bir harekette bulunacak olursa, hilafı vazife hareket etmiş olur. İşte bundan dolayıdır ki Hükümet bu madde kanuniyye ile demek istiyor ki, mademki Bulgarlarla bir vakitler vâkı olan haller gibi bir hâl karşısında değilsiniz ve her halde Rum Patrikhanesi”ne merbûtiyetiniz hiçbir suretle beledâr olmamıştır. Şu hâlde, güdersiniz, Rum Patrikhanesi”nde ibadet edersiniz. Yok, biz kendi lisanımızla icrayı âyin edeceğimiz dersiniz, Hükümet, elbette sizi müdafaa ve muhafaza mecburdur, size berat verir. Müsaade verir. Kilise yaparsınız, papaz da getirirsiniz. Eğer Rum Patrikhanesi sizin getireceğinizi papazı aforoz ederse, ona da biz karışmayız. Çünkü aforoz etmek hakkı mevcut olan imtiyazat ile patrikhaneye verilmiştir. Bu Hükümet, hiçbir vakit ferâmîni şerfeye muhalif harakette bulunamaz. Binaenaleyh bu aforoz meselesine biz karışmayız. Bu, sırf bir mesele mezhebîyedir. Bu madde kanuniyyenin hükmü, eğer bunlar kilise yaparlarsa, mevcut olan kiliselerde hakkı iştirak iddiasında bulunamazlar. Fakat yapmak istedikleri zaman, Bulgarlara karşı yaptığımız gibi, bunlara muaveneti nakdiyyede bulunamayız. Bunlar, Bulgarlar gibi, başka merkezî rûhâniyete tâbi değildirlen” (MMZC. 1 Mart 1326: 141)

şeklinde ortaya koyarak, konunun hangi merkezde olduğuna açıklık getirmek istemiştir.

Necmettin Molla Bey’in görüşüne bir ilave yapmak gereği hisseden Manastır Mebusu Trayan Efendi söz konusu madde ile birinci madde arasındaki bazı farklılıklara dikkat çekmek suretiyle konuya şöyle bir açıklık getirmiş olduğu görülmektedir. Birinci maddede Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi mensûbîni beyninde tahaddüs eden kilise münâzaâtı işbu kanuna tevfikân hallolunacaktır diyor. Bu sekizinci maddede ise, patrikhanede, eksarhanede

mensubiyeti baki kalmak şartıyla yine bir aile efradı arasındaki münâzaâtın halledileceğine dair sarahat vardır. Binaenaleyh bu kanunun birinci maddesiyle sekizinci maddesi arasındaki fark, bundan ibaret görülüyor. Yani riyaseti rûhâniyyeler muhtelif iken, bu ihtilâftan dolayı zuhur eden münâzaâtın, bu birinci maddeye göre halledileceği musarrah iken, yine sekizinci maddede, riyaseti ruhaniyye bir iken, o yine baki iken, bu madde kanuniyye ile halledileceği söyleniyor (MMZC. 1 Mart 1326: 144).

Madde üzerinde yapılan müzakereler sonunda üç görüş ortaya çıktı, birincisi hükümetin teklifinin kabulü, ikincisi encümenin tadil ettiği maddenin kabulü, üçüncüsü ise maddenin atlanması şeklindeydi. Ancak görüşme sonunda bu üç tekliften birincisi olan hükümetin madde teklifi tekrar okunarak kabul olundu.

Kanunun üçüncü ve dördüncü maddeleri her iki cemaat arasında genel olarak nöbetleşe kullanılan kilise ve mekteplerin kullanış hususlarına açıklık getirmekteydi. Yukarıdaki maddenin ilanından itibaren bu nöbetleşe işinin kaldırılmasına karar verilerek (Madde: 9) maddenin aynen kabul edildiği görülmektedir.

Bu maddenin kabulü üzerine, kilise ve mekteplere ait gelirlerin ne olacağı hususundaki belirsizliğin ortadan kaldırılmasına dair davaların hâkimler vasıtasıyla sonuçlandırılmasına karar verilmişti.

Bu hususta Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey, kilise ve mektepler kime ait ise gelirlerin de onlara ait olduğu yönünde yapılacak uygulamaların (Madde: 10) devlete yeni sorunlar çıkaracağını belirterek, gerçekte bu maddenin kilise ve mektepler kanununa da muhalif bir durum oluşturduğunu ifade etmiştir (MMZC. 1 Mart 1326: 150-151).

Görüşmeler sırasında hükümetin yapacağı nakdi yardımların yeniden inşa olunacak kiliseler için yeni bir ferman çıkarılmasına gerek olmadığı belirtilmiştir. Bu hususta *Meclis-i İdare-i Vilayet*'in alacağı bir karar ile hazırlanacak ruhsatlarla kilise veya mekteplerin inşaatına başlanılabileceği, inşa faaliyetinin yapılacağı arazinin türüne göre tayin ve tahsis edilecek olan mukataa bedeli, öşür gibi vergilerin ilgili daireden verilmek üzere vilayet tarafından inşaata ruhsat verecek olan nezarete gönderilmesi yeterli görüleceği belirtilmiştir (Madde: 11). Bu husus mecliste yeniden ele alınarak aynen kabul edilmiş görülmektedir (MMZC. 1 Mart 1326: 152).

Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasında tartışma konusu olan kilise ve mektepler hakkında hazırlanmakta olan kanun layihası üzerinde yapılan birinci tur görüşmeler böylece

bitirilmiş oldu. İkinci tur görüşmeler ise 25 Haziran 1910'da başladı.

Mecliste yapılan ikinci tur görüşmelerinde ilk söz alan kişi Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey oldu. Kanunun birinci maddesinde geçen "*mensubiyetlerini beyan edenler*" tabirinin "*mensup olanlar*" şeklinde değiştirilmesini hükümet adına teklif ederek, yeni bir bahis açmış oldu. Ancak bu maddeler üzerinde birinci fasılda yeterince tartışılmış olması ve maddelerin hangi maksada binaen kanuna alındığının tam olarak ortaya çıkmış olması sebebiyle madde üzerinde sadece hükümetin teklifi okundu ve aynen kabul olunarak ikinci maddeye geçildi. Söz konusu madde üzerinde de yeterince konuşulmuş ve taraflar ikna edilmiş olduğundan ikinci madde itiraz edilmeden kabul edildi (MMZC. 12 Haziran 1326: 556 - 559).

Tartışmalar esnasında üçüncü madde üzerinde söz alan İzmir Mebusu Aristidi Efendi, bu maddeyle kilise ve mekteplerin ekseriyete verilmesini, diğer tarafın mallarına el konulması şeklinde, yani bir nevi müsadere olarak, nitelendiriyor olması ve müsadere için de Kânûn-ı Esâsî ile kaldırıldığını ifade ederek, maddenin bu şekilde kabul edilmemesi hususunda ısrar ettiği görülmektedir.

Buna karşılık Aristidi Efendi ise daha önce birinci tur görüşmelerde kanunun yeterince irdelendiğini, ancak o zaman kabul edilmemiş olan hükümetin görüşünün şimdi ne derece haklı olduğu hususunun bir kez daha kanıtlandığını ileri sürerek, hükümetin teklifinin kabulünün daha doğru olacağını ve kendi görüşünün de bu yönde olduğunu beyan etmiştir. Buna rağmen maddenin değiştirilmesi hakkında ileri sürülen görüşler olmakla beraber, bu husus 25 evet oyuna karşı 85 oy ile reddolunarak, madde üzerinde bir değişikliğe gidilmeden, aynen kabulüne karar verildi (MMZC. 12 Haziran 1326: 560 - 562).

Meclis-i Mebusan'ın 26 Haziran 1910 tarihli oturumunda Kilise ve Mektepler Kanununun kalan maddeleri görüşüldü. 4., 5., 6. maddeler görüş belirtilmeden kabul edildi. 7. madde üzerine Hristo Dalçef Efendi, kanunun birinci tur görüşmelerinde 1. madde ile 7. madde arasında bir tenakuz bulunduğu yönünde daha önce ifade ettiği sözlerini tekrar etti. Buna rağmen madde oy çokluğu ile kabul edildi. 8., 9., 10. ve 11. maddeler de oylamaya sunulmuş kabul edilince, maddeler üzerinde görüşmeler sona erdi. Bütün maddelerin meclis ve encümen tarafından tetkik edilmesinden sonra, kanunun kabul edildiği ilan edildi (MMZC. 13 Haziran 1326: 576 - 577).

5. Kilise ve Mektepler Kanunu'nun Kabulü

Meclis-i Mebusanda yapılan görüşmeler kanuna yansırken Rum patrikhanesiyle Bulgar

Erksarhlığı'nın cemaatının ayrıştırılmak suretiyle kilise ve mekteplerle ilgili problemlerin aşılması üzerinde durulmuştur. Bu itibarla 11 madde olarak onaylanan kanunun esasları şu şekilde belirlenmişti;

1- Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi'ne mensup olan ahali arasında vukuâ gelen kilise ve mektepler sorunu bu kanuna uygun olarak çözüme kavuşturulacaktır.

2- Bir çiftlik veya karyede bulunan kilise ve mektepleri umumiyetle hangi taraf kullanıyorsa o tarafa teslim edilecekti. Diğerlerine yeni kilise yapıcaktı. Çiftliklerdeki kilise ve mektepler bu madde dışında tutulmuştu.

3- Karye, çiftlik veya kasabada ahalinin bir kısmı patrikhaneye diğer kısmı Eksarhaneye mensup ahali bulunuyorsa mevcut kilise ve mektep müesses olan tarafa verilecekti. Ancak müesses olan taraf mahallîn nüfusunun üçte birinden az ise kilise ve mektepler çoğunluğa verilecekti. Diğer taraf için ise hükümet tarafından yeni kilise ve mektepler yapılacaktır.

4- Nüfusunun bir kısmı patrikhaneye diğer kısmı Eksarhaneye mensup olan mahallerde anlaşmazlığa sebep olan kilise ve mektepler bir taraf adına müesses ise, ilk tercih hakkı müesses olan tarafa ait olacaktır. Ancak müesses olan taraf mahallîn nüfusunun üçte birinden az ise tercih hakkı çoğunluğa verilecekti.

5- Yeni kilise ve mektep inşa edilmesi halinde ihtiyaç duyulan nakdin, öncekiler emsal olarak alınmak suretiyle hükümet tarafından takdir edilmesi ve inşaat sürecinin doğrudan devlet denetiminde olmasına karar verilmiştir.

6- Yapılacak olan nakdi yardımlar, bu kanun çıkmadan önce iki unsur arasında tartışmalı kilise ve mektepler ile sınırlıdır.

7- Kanunun çıkmasından sonra cemaatler arasında mensubiyet değişiminin ortaya çıkması halinde kilise ve mekteplerin hangi cemaat elinde ise o cemaatte kalmasına devam edilecekti, mezhep değiştiren cemaat inşa edilecek kilise ve mekteplerin masraflarını kendisi karşılayacaktır.

8- 3. ve 4. maddeler cemaat arasında tartışmaya neden olan kiliseler meselesini çözüme kavuşturduğundan, kanunun ilanından sonra münavale usulü kaldırılacaktır.

9- Kilise ve mekteplere ait gelirlerle ilgili meseleler Nizamiye Mahkemelerinde sonuca bağlanacaktır.

10- İşbu kanuna tevfiken hükümetçe vuku bulacak muavenet-i nakdiye ile yeniden

inşa olunacak Kiliseler için ferman-ı âli ısdarına intizar olunup meclis-i idare-i vilayetin kararına binaen vilayet makamından i'ta olunacak ruhsat üzerine derhal inşaata başlanılacak ve kilisenin inşa edileceği arazinin nevine göre tayin ve tahsis edilecek mukataa ve bedel öşr muamelatı devair-i iadesince ika ve ikmal edilmek üzere evrakı canip vilayetten nezaret şahanesine irsal kılınacaktır.

11- Bütün bu maddelerin uygulanmasında tek yetki ve mercii olarak Dahiliye Nezareti ile Adliye ve Mezahip Nezareti kabul edilmiştir (Tanin, 7 Temmuz 1910: 2).

Rumeli'de kâin münâzaun-fih kilise ve mektepler hakkında kanun olarak kabul edilen kilise ve mektepler kanunu meclis başkanlığının 13 Haziran 1326/ 26 Haziran 1910 tarih ve 118 sayılı tezkeresiyle Ayan meclisine gönderilmiş, meclisin yaptığı değişiklikler aynen kabul edilerek, 20 Haziran 1326/ 3 Temmuz 1910'da Sultan Mehmet Reşat, Sadrazam İbrahim Hakkı, Dahiliye Nazırı Talat Paşa imzasıyla Takvim-i Vekayi'nin 575 sayılı nüshasında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Atalay, 2001: 54).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin millet sistemi kapsamında gayrimüslim tebaaya sunmuş olduğu haklar, gayrimüslim tebaanın benliklerini uzun yıllar koruyabilmelerine imkân tanımıştı. Bu sistem içinde Osmanlı Devleti, hiçbir unsurun diline, dinine, eğitim şekline müdahale etmemişti. Aksine sistem içinde üstün olan gayrimüslim unsurun/Rumların tabiiyeti içindeki kendinden olan diğer unsurlara karşı uyguladığı asimilasyon hareketini engelleme görevini otorite olarak Osmanlı Devleti üstlenmişti. Avrupalı devletler kapitülasyonları sadece kendi ticari ve iktisadi çıkarları için değil, aynı zamanda Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimleri elde etmek ve bu yolla imparatorluğun işlerine müdahale etme aracı olarak da kullanmışlardır. Daha sonra Avrupa da patlak veren Fransız İhtilali, Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahalesinin kapılarını ardına kadar açtı. Bu durumun Osmanlı devlet adamlarını sürüklediği endişe, Tanzimat ve Islahat refomları ile çözüme kavuşturulmaya çalışıldı. Gayrimüslim tebaaya tanınan haklar ile devlete bağlılıklarını sağlama yoluna gidilmiş ise de artık işin rengi değişmişti. Balkan ulusları Milli Kimliklerini kazanma mücadelesi içine girmişlerdi. Bu mücadele sadece Osmanlı Devleti'ne karşı olmuyordu. Artık Balkan ulusları Millet Sisteminin dışına çıkmak istiyordu. Balkanlarda bulunan her ulus devlet tarafından muhatap kabuledilmek istiyordu. Özellikle Rusya'nın koruyuculuğu ile bu uluslar ile teker teker anlaşma yolları aranmıştır. Bu bağlamda millî nizamnâmelerin oluşturulması Osmanlı Devleti'nin özellikle Rumeli ve Balkanlarda kurmuş olduğu sistemin de

sorgulanmasına sebep olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi sonrasında Ortodoks Patrikliğini, Mora, Rumeli, Balkanlar ve Anadolu'da bulunan Ortodoksların tek yöneticisi haline dönüştürecek adımlar atılmış olması, Ortodoks Rum Patrikliği tarafından devlet içinde devlet olma yolunda uzun, yorucu ama bir o kadar da sonuç almaya muktedir bir çalışmanın başlatılmasını sağlamıştır. Ortodoks Patrikhanesi elde etmiş olduğu bu imkânı, zaman içinde Osmanlı Devleti'nin bünyesinde bir Bizans mirasçısı durumunda algılanabilecek yeni bir şekle büründürmek suretiyle, Rumeli ve Balkanlardaki Slav kökenli Osmanlı tebaasını Rumlaştırmak ve Bizans'a varis olabilecek bir topluluk oluşturmak yolunda eğitmek idealine sahip kılmıştır. Ancak şimdi bu topluluklar kendi millî kimliklerinin peşine koşmaktadırlar ve Rusya da Balkanlarda sürdürdüğü politikalarla bu yeni kimlikleri destekleyerek, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması için içten içe çalışmalarını sürdürmektedir. Bu aşamada Osmanlı Devleti içinde gizliden gizliye paralel bir devlet gibi çalışmakta olan Ortodoks Rum Patrikliği, geleceğini yine Osmanlı Devleti'nin alacağı önlemlere bağlamıştır. Sürecin kendi aleyhinde geliştiğini gören Ortodoks Rum Patrikliği, devlet nezdinde yapmış olduğu bütün girişimlere rağmen, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden pek yüz bulamamış görünmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, yüzyıllardır patrikler tarafından sömürülmekte olan gayrimüslim toplulukların kendi dil, din ve hürriyetlerine sahip çıkmalarına müsaade ederek, onları devlete daha bağımlı kılabilecekleri düşüncesiyle hareket ettikleri için Ortodoks Rum Patrikliği'nin çırpınışlarına pek de aldırmış etmemişlerdir.

Millileşme süreçlerinde çalışmalarını sürdüren Bulgarlar, Sırlar, Arnavutlar, Makedonlar ve Ulahlar, yüzyıllar süren bu sömürüyü bitirmek ve kendi millî kimliklerini kazanmak için kiliselerini dahi patrikhanenin pençesinden kurtarmak için hızlı bir teşkilatlanmaya girdiler. Balkan uluslarının oluşturduğu teşkilatlar arası mücadele Balkanları kan gölü haline getirmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti bu teşkilatlanmalara destek olmayı ilk aşamada endişeli karşılamış olsa da tebaa arasındaki çatışmayı engellemek amacıyla, önce nizamnâmeler hazırlayarak çatışmaları engellemeye çalıştı. Daha sonra Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasına müsaade etti. Ancak yapılan her çalışma yeni sorunu beraberinde getiriyordu.

1908 yılında Osmanlı iktidarında yeni bir değişim yaşanmış ve rafa kaldırılan Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edilmiş olması Ortodoks Rum Patrikliği karşısında cesaretlerini yeterince toplayamamış olan unsurların biraz daha cesaretli olarak hareket ettikleri ve ayrılış yolunda hızlı

adımlar atmaya başladıkları görülmüştür. Bulgarlara ve Sırlara rağmen biraz daha geç harekete geçmiş olan Ulahlar ve Arnavutlar, İttihatçıların desteğiyle kendi kiliselerini kurma yolunda daha emin adımlar atmaya başlamışlardır. Bu adımlara rağmen Ortodoks Rum Patrikliği henüz pes etmiş değildi. Özellikle çeşitli unsurların çatışma sahasına dönüşen Makedonya’da tutunmak ve burada bulunan değişik Ortodoks kitleleri kendi egemenliğinde tutabilmenin mücadelesi içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Osmanlı Devleti ise bu çatışma sahasında kendi bütünlüğünü koruyabilmenin endişesine düşmüş olmakla beraber, yukarıda da bahsedildiği gibi, bu geçiş dönemini sancısız ve kansız olarak hızlandırmak ve bu yolla söz konusu unsurların kendisine bağlılığını devam ettirebilmek için yeni bir adım attı ve Kilise ve Mektepler Kanunu denilen bir kanun çıkararak, Ortodoks Rum Patrikliği’ne bir daha geri dönüşü olmayacak öldürücü darbeyi vurmak istedi. Ancak kendi bindiği dalı kestiğinin farkına bile varmadı. Bu kanun hiçbir unsuru memnun etmedi. Ancak aralarında yaşanan sorunun çözümünün yol başlangıcı ve yol göstericisi oldu. Balkan Ulusları kanun çerçevesinde aralarındaki sorunları diyalog ile çözme yolunu tercih ederken, yıllardır tüm imkanlarından sınırsız istifade ettikleri Osmanlı Devleti’ne son darbeyi vurmak için işbirliği yolunu gittiler. Aralarında oluşturdukları bu birliktelik Osmanlı Devleti’nin, Rumeli ve Balkanlardaki varlığına son veren 1911–1912 Balkan Savaşları ile sonuçlandı.

KAYNAKÇA

a. Gazeteler

- Hüseyin Cahid (1909, 10 Haziran). “Mektepler Meselesi”. Tanin, s.1.
- Hüseyin Cahid (1909, 17 Haziran). “Mektepler Meselesi Nasıl Çıktı”. Tanin, s.1.
- “Kilise ve Çeteler Kanunları” (1909, 12 Eylül). Tanin, s.2.
- “Kiliseler Meselesi” (1909, 26 Eylül). Tanin, s.2.

b. Meclis-İ Mebusan Toplantı Tutanakları

- MMZC. İc. 1, 26 Mayıs 1325, D.1, C.4, İ.88, c.2, s.194–216.
- MMZC. İc. 1, 14 Kânûn-i Sanî 1324, D.1, C.1, İ.19, c. 1, s.357.
- MMZC. İc. 1, 17 Kânûn-i Sanî 1324, D.1, C.1, İ.20, c. 1, s.368–398.
- MMZC. İc. 1, 22 Kânûn-i Sanî 1324, D.1, C.1, İ.23, c. 1, s.462–463.
- MMZC. İc. 1, 27 Kânûn-i Sanî 1324, D.1, C.1, İ.25, c. 2, s.357.
- MMZC. İc. 1, 11 Şubat 1324, D.1, C.2, İ.34, c. 1, s.7–8.
- MMZC. İc. 1, 16 Şubat 1324, D.1, C.2, İ.36, c. 1, s.87.
- MMZC. İc. 1, 24 Haziran 1325, D.1, C.5, İ.107, c. 1, s. 211.
- MMZC. İc. 1, 4 Ağustos 1325, D.1, C.6, İ.136, c. 1, s. 498–501.
- MMZC. İc. 1, 06 Ağustos 1325, D.1, C.6, İ.138, c. 1, s.549–569; c.2, s.577–586.
- MMZC. İc. 2, 20 Kânûn-i Sanî 1325, D.1, C.2, İ.34, c. 1, s.91.
- MMZC. İc. 2, 23 Şubat 1325, D.1, C.2, İ.50, c. 1, s. 622–637.
- MMZC. İc. 2, 24 Şubat 1325, D.1, C.3, İ.51, c. 1, s.11–24.

- MMZC. İc. 2, 1 Mart 1326, D.1, C.3, İ.54, c. 1, s.125–153.
- MMZC. İc. 2, 12 Haziran 1326, D.1, C.6, İ.122, c. 1, s.556–562; c.2,565–566.
- MMZC. İc. 2, 13 Haziran 1326, D.1, C.6, İ.123, c. 1, s.576–577.
- MMZC. İc. 3, 10 Teşrin-i Sanî 1326, D.1, C.1, İ.6, c. 1, s.114.
- MMZC. İc. 3, 13 Teşrin-i Sanî 1326, D.1, C.1, İ.7, c. 2, s.170–172.
- MMZC. İc. 3, 15 Teşrin-i Sanî 1326, D.1, C.1, İ.8, c. 1, s.185–186; c.2, 215– 216.

c. Telif Eserler

- Adanır, Fikret (2001). *Makedonya Sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ahmad, Feroz (2011). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Arslan, Ali (2003). “Makedonya’da Rum-Ulah Çatışması”. *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 4, s. 1-25.
- Atalay, Bülent (2001). *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasî Faaliyetleri 1908-1923*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Balta, Evangelia (2000). “Osmanlı Devleti’nde Rum Millet ve Ekonomik Gelişmişlikleri”. (Ed, Azmi Özcan), *Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul: Ensar Neşriyat, s. 229–249.
- Berkes, Niyazi (1978). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Bozkurt, Gülnihal (1993). “II. Meşrutîyet Osmanlı Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunları”. *OTAM*, Ankara, S: 4, s. 99–119.
- Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmet (1989). *Türk Hukuk Tarihi*. 2. Cilt: Özel Hukuk, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çoruh, Haydar (2008). “Tanzimat Döneminde Teba’anın Tefriki”. İstanbul: *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (Özel Sayı- Prof. Dr. Mücteba İlgürel’e Armağan-II, Marmara Üniversitesi Yayınları), S. 20, s. 369-399.
- Çoruh, Haydar (2020), “Cizye Tahrirlerine Göre Antakya’da Gayrimüslim Cemaatler”. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, Sayı: 1, Bahar 2020, s. 74-124.
- Çoruh, Haydar (2021). “Yahudilerin Filistin’e göçleri (1882-1948)”, Kökenler ve göçler, İçinde G. Kalmış ve İ. Kalaycı (Edl.) Kutlu Yayınevi, s. 179-228.
- Demirağ, Yelda (2002). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Siyasî ve Ekonomik Durumu”. *OTAM*, Ankara, s.13, s. 15-33.
- Ercan, Yavuz (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet (2000). *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*. İstanbul: Andaç Yayınları.
- Eryılmaz, Bilal (1992). *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Gürkaynak, Muharrem (2003). “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 9, S. 2, s. 275-290.
- Hacısalihoğlu, Mehmet (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Karpat, H.Kemal (2006). *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaya, Önder (2005). *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, (2.Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kerimoğlu, Hasan Taner (2007/a). “II. Meşrutîyet’in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikası ve Rumlar”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 22. s.133-143.
- Kerimoğlu, Hasan Taner (2007/b). “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II.

Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. VI/14. s.3-25.

Ortaylı, İlber (2005). “Millet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s.66-70.

Serbestoğlu, İbrahim (2011). “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, *OTAM*, Ankara, S. 29, s. 193-214.

Şentürk, M. Hüdayi (1992). *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Sorunu 1850-1875*. Ankara:

Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Şıvgın, Hale (2012). “İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”. *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Akademik Bakış Dergisi*, C. 6, S. 11, s.1- 15.

Topbaş, Tansel (2007). *Ekümeniklik ve Fener Rum Patrikhanesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Uzer, Tahsin (1987). *Makedonya’da Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, (2.Baskı).

Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

d. İnternet Siteleri

<http://www.anayasa.gen.tr/kanunuesasi.htm>

<http://www.tbmm.gov.tr>

<http://www.wikipedia.org>

<http://gazeteler.ankara.edu.tr>

<http://www.osmanlicaturkce.com>

<http://gazeteler.ankara.edu.tr>

EKLER

Rumeli’de Rum Patrikhânesi ile Bulgar Eksarhanesi Arasında Münazaun- fih Kilise ve Mektepler ile ilgili Meclis-i Mebusan’a Gönderilen Kanun Lahiyası (MMZC,6 Ağustos 1325).

Rumelide Münâzaunfih Kilise ve Mekteplere Dair Kanundur (Layiha)

Birinci Madde — Rum Patrilkhanesiyle Bulgar Egzarhhanesine mensubiyetlerini beyan eden ahalinin kilise ve mekteplere müteallik münazaatı işbu kanuna tevfikân hallolunacaktır.

İkinci Madde — Bir karye veya kasabada umumiyetle patrikhaneye veya Egzarhhaneye mensubiyet beyan eden ahalinin istimal etmekte oldukları kilise ve mektepler o tarafa ait addolunarak yedlerinde ipka olunacaktır.

Üçüncü Madde — Münazzaunfih kilise veya mektep bulunan bir karye veya kasabada ahaliden bir kısmı patrikhaneye diğer kısmı Egzarhhaneye mensup olduklarını beyan eyledikleri halde o kilise veya mektep esasen hangi taraf namına müesses ise o tarafa terk ve teslim edilecek ve tarafı diğer için müceddeden o gibi müessesat inşa edilmek üzere 5 inci ve 6 ncı maddelere tevfikân canibi hükümetten muaveneti nakdiye ifa olunacaktır.

Dördüncü Madde — Ahalisi kısmen Patrikhaneye ve kısmen Egzarhhaneye mensubiyetini beyan eden karye veya kasabada münâzaunfih müteaddit kilise ve mektep mevcut olduğu ve bunlar yalnız bir tarafın namına müesses bulunduğu halde işbu taraf intihap edeceği kilise veya mektebe vaz’iyed ettirilecektir ve ikinci kilise veya mektep tarafı diğerine terk ve teslim edilecektir.

Beşinci Madde — Muaveneti nakdiyenin kemiyet ve nisbeti kilise veya mektepçe olan ihtiyaca ve emsale nazaran hükümetçe takdir ve tayin olunacak ve iane tahsisatının sureti tevzi ve istimali

ve inşaatın tesrî ve teshili hakkında iktiza eden tedabire hükümetçe tevessül olunacaktır.

Altıncı Madde — Hükümetin muaveneti nakdiyesi ancak mevcut kilise ve mekteplerden mütevellit bulunan ve işbu kanunun tarihi neşrine kadar sureti kafiyede halledilememiş olan mesele münhasır ve bir defaya mahsus olup bâdezin tahaddüs edecek münazaat ve ihtilâfatı mümâsileye şâmil olamayacaktır.

Yedinci Madde — İşbu kanunun neşir ve tatbikinden sonra cemaatler arasında tebdil veya îadei mensubiyet vuku bulması kilise ve mekteplerin tağyiri aidiyetine sebep olamaz. Binaenaleyh ahaldiden gerek kısmen ve gerek umumen tahvili mensubiyet edenler kendi masraflarıyla yeniden müessesatı mümâsile ihdasında muhtar olacaklardır.

Sekizinci Madde — Bir mahalde Patrikhane veya Egzarhhaneye mensup olanlar tarafından kilise ve mekteplerde müstamel bulunan lisandan başka bir lisanile âyin ve tedris icrası talep olunup d a bu suretin Patrikhane veya Egzarhhaneye teviz edilmemesi dâü ihtilâf olduğu takdirde talebi vakı dermeyan ve ihdası mugayiriyete teşebbüs edenlerin mevcut kilise ve mekteplerde hakkı iştirak iddia etmesi mesmu' ola-mayıp bunlar kendi arzularına göre yeniden kilise ve mektep inşasında muhtar olacaklardır. Bu misillü ih-tilâfat canibi hükümetten muaveneti nakdiye ifasına sebep olamaz.

Dokuzuncu Madde — İşbu kanunun 3 üncü ve 4 üncü maddeleri şimdiye kadar cemaateyn arasında bil münavebe Ğstimal edilen kiliselere dahi şâmil olduğundan maddeteyni mezkûreteyn hükümünün fiilen tatbiki tarihinden itibaren usulü münavebe ilga edilecektir.

Onuncu Madde — Kilise ve mekteplere ait akârattan mütevellit ihtilâfat, sair hukuku tasarrufiye davaları gibi mehakimi nizamiyece hal ve fasl olunacaktır.

Onbirinci Madde — İşbu kanuna tevfikân hükümetçe vuku bulacak muaveneti nakdiye ile yeniden inşa olunacak kiliseler için Fermanı Âli isdarına intizar olunmayıp meclisi idarei vilayetin kararına binaen vilayet makamından itâ olunacak ruhsat üzerine derhal inşaata başlanılacak ve kilisenin inşa edileceği arazinin nevine göre tayin ve tahsis edilecek mukataa ve bedeli öşür muamelatı devairi salihasmca ifâ ve ikmal edilmek üzere evrakın canibi vilayetten nezareti aidesine irsal kılınacaktır.

Onikinci Madde — İşbu kanunun icrasına Dahiliye ve Mezahip Nezaretleri memurdur.

Fi 11 Cemaziyülâhır sene 327 ve fi 16 Haziran sene 325

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Sosyal Bilimler
Gönderilme Tarihi : 5 Ocak 2022
Kabul Tarihi : 14 Şubat 2022

OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATINDAKİ İDÂRÎ DÜZENLEMELER (1864-1868)

Administrative Regulations In The Ottoman Provincial Organization (1864-1868)

*

Ahmet ÇAPARLAR**
(ORCID: 0000-0003-1923-159X)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Çaparlar, Ahmet, “Osmanlı Taşra Teşkilatındaki İdârî Düzenlemeler (1864-1868)”, *BENGİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 1: 76-120.

Apa: Çaparlar, A. (2022). “Osmanlı Taşra Teşkilatındaki İdârî Düzenlemeler (1864-1868)”. *BENGİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1: 76-120.

Özet

XVII. yüzyıldan itibaren dünya güç dengesinin Osmanlı aleyhinde bozulmasıyla birlikte devlet bürokrasisi, kurumlardaki çözülmeyi önlemek için birçok alanda olduğu gibi, taşra idaresinde de reforma gitmiştir. Bu reformun önemli uygulamalarının başında ise Tanzimat gelir. Tanzimat ile başlayan modernleşme süreci 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi ile doruğa ulaşmıştır. Bu nizâmnâme ile taşra idaresinde, klasik dönemin eyâlet sistemini değiştirilerek, vilâyet sistemine geçilmiştir. İlk olarak da Tuna Vilâyeti’nde uygulanan nizâmnâme, 1867 tarihinden itibaren tüm ülkede geçerli bir hale getirilmiştir. Ardından 1867-1868 yılında yapılan düzenlemeler ile belediye teşkilatının temelleri atılarak yerel yönetim hizmetleri ülkenin genelinde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti’nin klasik taşra düzeninden modern taşra teşkilatına geçişi sırasında 1864, 1867 ve 1868 yıllarında yapılan düzenlemeler uygulamadaki örnekleriyle beraber verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Taşra, Teşkilât, Nizâmnâme, Vilâyet.

Abstract

With the deterioration of the international balance of power against the Ottoman in the 17th century onwards, the state bureaucracy started reform in the provincial administration as in many areas in order to prevent dissolution in the institutions. The foremost of the important applications of this reform is Tanzimat. Beginning with Tanzimat, the modernization process culminated through 1864 Provincial Regulation. By this regulation, the state system of the

* Bu makale, yazarın 2014 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş/Türkiye, e-mail: ahmetcaparlar@gmail.com

classical period in the provincial administration was changed and the provincial system was launched. Implemented in the Province of Danube first, the regulation was made valid in the entire country from the year 1867 on. After that, with the regulations made in 1867-1868, the foundations of the municipal organization were laid, and the services of local governments were tempted to be extended across the country.

In this study, the regulations made in the years 1864, 1867, and 1868 during the transition of the Ottoman Empire from the classical, provincial order to the modern provincial organization were given presented along with the examples in practice.

Keywords: Ottoman, Province, Organization, Nizamname, Province.

Giriş

XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın üstünlüğü ve Rus Devleti'nin güçlü bir şekilde ortaya çıkması, dünya güç dengesini Osmanlı Devleti'nin aleyhine bozdu. Bu bozulma kendisini öncelikle idarî ve askerî sistemde gösterdi. Bu durum Osmanlı Devleti'ni Batı sistemini gözlemlemeye yöneltmiştir (Karpat, 1996: 31). Fakat yapılması düşünülen reformların çoğu Avrupa merkezli olduğu için ıslahâtların mümkün mertebeye Müslüman tebaayı rencide etmeyecek şekilde olmasına özen göstermek gerekiyordu. Buna rağmen, reformu yürüten bürokrasinin, tebaaya yönelik faaliyetleri doğrudan tebaa ile değil, onların adına hareket ederek belirleme yolunu tercih ettiği görünmektedir. Nitekim Tanzimat Edirne, Hüdâvendigar, Ankara, Sivas gibi devlet hâkimiyetinin sağlam olduğu yerlerde başarıyla uygulanmış olsa da (Çadırcı, 1988b: 611-612), bu uygulamalara karşı Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gösterilen tepkiler, halkın uygulamaların içeriğinden haberdar olmadığına emsal verilebilir. Bu tepkiler özellikle Erzurum, Trabzon, Van, Cizre ve Hakkâri bölgelerinde kendini göstermiştir. Mesela, Cizre ve Çölemerik (Hakkari) dolaylarında patlak veren Bedir Han Bey İsyanı, Tanzimat dönemi idarî reformlarına verilen tepkilerin başında gelmektedir (Engelhardt, 1999: 202)¹.

Osmanlı Devleti'nde, kurumları ıslah etmek amacıyla yapılan ıslahât çalışmalarının en belirgin özelliği, reformcu ve inkılâpçı bir hüviyet taşımasıdır. Çünkü bu değişimler genellikle yöneticiler veya yönetim organları tarafından düşünülmüştür. Bu manada yapılan değişim ve reform hareketleri, halk tarafından çoğu zaman tepki almış ve sahiplenilmemiştir (Eryılmaz, 1992: 15-16). Sert tepkilere ve kargaşaya yol açan bu reform hareketi ilan edilmesinin akabinde ve daha sonraki dönemlerde içeride ve dışarıda birçok kesimden eleştiri almıştır (Göyünç, 1987: 105).

XVII. Yüzyıldan beri değişim geçiren Osmanlı Devleti'nde yenileşmenin bir bütün olduğunu ve bunun sistematik bir biçimde uygulanması gerektiğini ilk kavrayan padişahlardan biri

¹ Tanzimat'ın ilanı sıralarında Anadolu'da karşılaşılan güçlükler ve gösterilen tepkiler konusunda bilgi için bk. Çadırcı, 1987: 100-102; Gencer, 2010: 287; Aksın, 1998: 851 vd; İnalçık, 2006: 127 vd.

III. Selim (1789-1807) idi. Bu sebeple padişah, değişimi devamlı hale getirecek bilgi ve tecrübeyi edinmek amacıyla, Avrupa'daki çeşitli devletlere sefirler göndermişti (Ünal, 2003: 276). Ayrıca devlet bünyesindeki aksaklıkları düzeltmek amacıyla eyâletlerde yeni bir taksimata girişmişti. Buna göre eyâletler Mısır, Şam, Bağdat, Basra, Zor, Halep, Karaman, Rakka, Diyarbakır, Adana, Sayda, Musul, Anadolu, Trabzon, Erzurum, Çıldır, Van, Kars, Maraş, Sivas, Cidde, Trablusşam, Girit, Rumeli, Silistre, Bosna, Mora, Cezayir olmak üzere taksim edilmişti. Taşrada görevli olan vezir sayısını da buna göre düzenleyerek, tecrübeli ve yetenekli kişiler görevlendirmişti. Fakat yaptığı değişimler sırasında yeterli tedbir almayan III. Selim'in başlatmış olduğu ıslahât hareketleri, çıkarları zedeleneen çevrelerin (Kabakçı Mustafa İsyanı-29 Mayıs 1807) girişimi ile durdurulmuştur (Hayta ve Ünal, 2010: 81; Çoruh, 2014: 85).

III. Selim'den sonra Sultan II. Mahmud tahta çıktığında (1808), devam eden Osmanlı-Rus Harbi (1806-1812) sebebiyle genel olarak eyâletlerde karışıklıklar olmakla beraber, özellikle de Balkan vilâyetlerinde ciddi rahatsızlıklar vardı. Bu durum ıslahât sürecinin hızlandırılmasını gerekli kılmıştır (Eren, 1970: 713). Bu dönem, "*Sultan II. Mahmut döneminde ve Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk yıllarında Türkiye, direkleri, yelkenleri tamire ve yenilenmeye, tayfası da değiştirilmeye ihtiyaç duyan bir gemiye benzeyordu*" şeklinde tasvir edilmiştir (Engelhardt, 1999: 14). Nizâm-ı Cedid'in başarısızlığına ve III. Selim'in akibetine tanık olan padişah, reform hareketlerinin başarılı olabilmesi için değişimin sadece askerî zümreyi değil, tüm Osmanlı kurumlarını ve toplumunu kapsamaması gerektiği kanısına varmıştır. Reformların beklentileri karşılayabilmesi için ıslahına ihtiyaç duyulan kurumların yeni kurumların işleyişine engel teşkil etmemesi için tamamen ortadan kaldırılması taraftarıydı (Shaw ve Shaw, 2006: 25).

Sultan II. Mahmud, tahtı devraldığı sırada memleketin Anadolu ve Rumeli sancakları mütesellim denilen idareciler tarafından yönetilmekteydi. Bunların bir kısmı merkezi idareye itaat eden kişiler olmakla beraber bir kısmı da yarı asi, kendi başına buyruk, yerli derebeyleri idi. Bu durum karşısında kendi saltanatından emin olmak ve III. Selim'in akibetine uğramamak için hâkimiyetini sağlamlaştırmanın yollarına başvurdu (Çoruh, 2014: 85). Öncelikle kendisini tahta çıkaran dönemin önde gelen zorbası Rusçuk Âyânı Alemdâr Mustafa Paşa'yı istemeyerek de olsa sadârete getirmek zorunda kaldı. Ardından kısa bir süreliğine de olsa hâkimiyetine gölge düşürecek olan *Sened-i İttifak*'ı tanıyarak, âyânların ve diğer taşra idarecilerinin saltanatı hedef alabilecek çıkışlarını önlemeye çalıştı (Mert, 2002: 722-723; Çoruh, 2017: 91). Alemdâr Mustafa

Paşa'nın Yeniçeriler tarafından bir baskınla ortadan kaldırılmasından sonra, merkezi hükümetin gücünü taşrada yeniden kurmak için harekete geçen II. Mahmud, devlete itaat etmeyen âyânlar ile doğrudan mücadele ederken bazen kuvvete, bazen de birbirine kırdırmak şeklinde bir yola başvurmuş olup itaatini bildiren âyânların ise hâkim oldukları bölgelerde etkisiz kılacak ve görevlerine son verecek yeni tedbirlere başvurmuştur.²

Sultan II. Mahmud, merkezde ve taşrada kurulmasına çalışılan merkezîyetçi anlayışa karşı en önemli muhalif güç olarak gördüğü Yeniçeriliğin kaldırılmasını, yeni düzenin ilk adımı olarak görmekteydi. Bu nedenle de III. Selim'de görülmeyen bir özellik olarak, güvenilir bir kadro oluşturmuştur. Bu kadro ileride Tanzimat reformlarının uygulanmasında büyük bir rol üstlenecektir (Beydilli, 1994: 89-90). Sultan II. Mahmud döneminin önemli hadiselerinden biri de 15 Haziran 1826'da Yeniçerilerin ayaklanma girişimiydi. Fakat yeniçeriler, daha önceden tertiplenmiş bir şekilde halkın ve ulemanın desteğinden yoksun bırakıldı ve 17 Haziran 1826'da resmen kaldırıldı. *Vak'a-i Hayriye* olarak da bilinen bu hadise, daha sonra gerçekleştirilecek reformlar için önemli bir kırılma noktası olmuştur (Yaramış, 2002: 23).

Sultan II. Mahmud dönemindeki gelişmelerden biri de hükümet ile halk arasındaki ilişkilerde önemli bir yeri olan ve itaat eden ayan zümresinin etkisinin kırılarak ortadan kaldırılmasında rol oynayan muhtarlık teşkilatının kurulmasıdır. Osmanlı merkez ve taşra teşkilatı içerisinde II. Mahmud döneminde yeni bir anlayışla ortaya çıkan muhtarlık teşkilatı, Yeniçeri Ocağı'nın lağvından sonra İstanbul'da meydana gelen sosyal sorunların çözümlenmesi ve güvenliğin sağlanması ihtiyacından doğmuştur. O vakte kadar mahalle ve semt güvenliğini, yeniçerilerden oluşan *kullukçu* ve *yasağcı* adlı görevliler üstlenmişlerdi. Ocağın kaldırılmasıyla ortaya çıkan güvenlik zaafiyeti ve İstanbul'a yapılan göçlerden doğan problemlerle mücadele, güvenlik ve asayişin sağlanması ihtiyacı, geçmişte imamın yanında çeşitli görevler verilen muhtarların, taşra yönetiminde yeni bir anlayışla ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu şekliyle muhtarlık ilk olarak 1829'da İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Galata, Üsküdar ve Eyüp)'de kurulmuştur (Akyıldız, 2006b: 13-14; Çadırcı, 1988a: 1238-1239). İlk muhtarların ne şekilde belirlendiği sorusu bazı araştırmacılar arasında tartışma konusudur. Muhtarların seçim ile göreve getirildiğini iddia

² II. Mahmud, merkezi idareden uzak bölgelerdeki bir kısım zorbaları birbirine kırdırma yoluna giderek, bunların birleşmesini ve devlete karşı tehlike oluşturmasını engellemeye çalışmıştır. Örnek olarak, 1812'den 1834'e kadar Trabzon, Rize ve civarında hâkim olan Hazinedaroğulları'nın Tuzcuoğulları'na ve 1819'da Serezli (Sirozi) Yusuf Paşa'nın Batı Trakya'daki ayanlara karşı kullanılması verilebilir (Mert, 2002: 724).

eden araştırmacılar olduğu kadar, padişah tarafından atandığını ifade eden araştırmacılar da vardır³. Bu müessesenin taşrada tatbiki birkaç yıl sürmüştür. Taşradaki ilk örnek, 1833 yılında Kastamonu Sancağı'na bağlı Taşköprü Kazası Âyanı Hacı Ömer'in yerel halka zulmetmesi ve Mütesellim Dede Mustafa Ağa'nın meseleye el koyması sonucunda ortaya çıkmıştır. Dede Mustafa Ağa'nın ayan seçmek yerine, bahsi geçen muhtarlık teşkilatını tercih etmesi, müessesenin taşrada kurulmasında etkili olmuştur (Güneş, 2009: 7-8; Çoruh, 2014: 90-91).

II. Mahmud tarafından, reform sürecini sağlıklı bir şekilde yürütmek amacıyla kurulan kadronun, 3 Kasım 1839'da Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu⁴'nu ilanı ile başlayan Tanzimat dönemi, modern dönemin başlangıcı sayılmaktadır. Bu dönem, *“Temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, yepyeni bir medeniyetle yükselen ve taarruza geçen Avrupa'nın ezici gücü karşısında yeniden teşkilatlanma teşebbüsünün kat'i safhası”* olarak ifade edilmektedir (İnalçık, 1992: 2). Osmanlı bürokrasisi, Avrupada kurulan demokratik sistemin bir parçası olan parlamentoyu, kendi sistemine taşımak suretiyle ülke çapında yapılması planlanan reform sürecine halkın da katkıda bulunmasını hedeflemiştir. Bu girişim, Osmanlı bürokrasisinde meclisleşme hareketine hız kazandırmıştır. Tanzimat'ın hazırlık evresinde, ilan edilecek fermanının getireceği prensip ve programların uygulanması için sürekli bir meclisin varlığına duyulan ihtiyaç 24 Mart 1838'de *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*'nin kurulmasını gerektirmiştir (Seyitdanlıoğlu, 1999a: 35-36).

Meclis-i Vâlâ'nın kurulmasından sonraki ilk uygulamalarından biri iltizamın kaldırılması olmuştur. 1839 tarihli Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu'nda, iltizamın halk üzerindeki vergi yükünü hafifletmek gayesi belirtilmekteydi. Bu doğrultuda iltizam usulü 1840 yılında kaldırıldı* (Genç, 2000: 157). Klasik dönemde tahsildarlık yapan, ancak XVIII. Yüzyılın başlarından itibaren devletin bir kısım eyâletlerinde geniş yetkiler ile donatılan muhassıllar, Tanzimat sonrasında yeniden teşkilatlandırılarak *“Muhassıl-ı Emval”* adı altında taşraya gönderilmişlerdir. Muhassıl-ı Emvalin vazifelerinden biri sancaklarda *“Muhassıllık Meclisleri”* oluşturmaktı (Efe, 2002: 38). Muhassılların yanında onlara yardımcı olmak üzere taşranın teftişi için, Anadolu ve Rumeli'ye müfettişler de gönderilerek *“İmar Meclisleri”* oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Merkezi hükümet ve taşra yönetimi bu şekilde yeniden oluşturulurken, askerlik, eğitim ve dinsel alanlarda da birçok

³ Karşılaştırma için bk. Çadrcı, 1998a: 1238-1239; Akyıldız, 2006b: 13-14.

⁴ *Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu* tam metni için bk. Engelhardt, 1999: 497-500; Fermanın esasları için bk. Kaynar, 1991: 176-180.

* İltizamın kaldırılması sonucu ekonomik sıkıntıların belirmesi, bu sistemin 1842 yılından sonra tekrar uygulamaya alınmasına yol açmıştır.

yeni gelişme olmuştur. Bu girişimler, 1845 yılında eyâletlerden çağrılan temsilciler vasıtasıyla, Sultan Abdülmecid'in de hazır bulunduğu ilk parlamenter meclis toplantısında ele alınarak, çözümler aranmış ve taşra ile merkez arasındaki koordinasyon bu şekilde kurulmuştur (Seyitdanlıoğlu, 1992: 323-327).

1848-1849 yılından itibaren eyâletlerdeki idarî yapı, eyâlet ve sancaklarda oluşturulan meclis başkanının ve beraberindeki iki kâtibin doğrudan merkezi hükümet tarafından atanması şeklinde gerçekleşti. Eyâletlerde kurulan meclisler “*Büyük Meclis*”, sancaklarda kurulanlar ise “*Küçük Meclis*” olarak isimlendirilmiş ve böylelikle taşradaki meclisler arasında hiyerarşik bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Meclis başkanı ve üyelerinin merkezi hükümet tarafından atanması, taşradaki valilerin yetkisini daraltılmasına ve merkezi yönetimin güçlendirilmesi yolunda atılmış önemli bir adım sayılmaktadır. Bu durum valilerin vilâyetlerdeki konumlarını sarsmış olduğundan, reformlar karşısında direnen taşra ileri gelenlerinin gücünü kırmak amacıyla, merkezi yönetimin valilerin daha önce ellerinden alınan bazı yetkilerini yeniden iâde etmesini gerektirmiştir. Bununla ilgili olarak 1852 yılında yayımlanan bir emir ile muhassıllar ve meclis üyeleri doğrudan valilerin emrine verilerek, bu memurlar üzerinde hâkimiyet kurmalarına izin verilmiştir. Buna mukabil meclis başkanı ve üyelerinin merkezden atanmasından vazgeçilmiş ve valilerin kamu asayışı ve düzenini korunması konusundaki yetkileri de genişletilmiştir (Uyanık, 2012: 115-115; Çoruh, 2017: 89-90).

30 Mart 1856'da yapılan Paris Barış Konferansı'nın arifesinde Osmanlı Devleti, “*Avrupa uyum*” sürecine dâhil edilmesine dair kararlar almaktaydı (Hayta ve Ünal, 2010: 128). Alınacak kararla Tanzimat Fermanı'nın hükümlerini genişleterek yeni bir ferman düzenlenmesi fikri kabul edilmiş oluyordu. Bu amaç doğrultusunda Babiâli tarafından, 25 Şubat 1856'da ilan edilen *Islahat Fermani*⁵ ile mülkî idare, daha geniş ve katılımcı bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. Hükümetin taşrada tesis etmeye çalıştığı yeni düzenin sağlıklı işlemesi için öncelikle memurların görev ve sorumlulukları konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye* tarafından 22 Eylül 1858'de yeni bir düzenlemeye gidilerek, “*vali, mutasarrıf ve kaymakamların vazîfelerini şamil talimat*” başlığıyla, taşradaki memurların görev ve salâhiyetleri yeni baştan açıkça belirlenerek kanunlaştırılmıştır (Uyanık, 2012: 116; Karal, 1995a: 133).

Osmanlı Devleti'nde Islahât Fermanı'nın ilanı ve uygulanması, ülkenin çeşitli bölgelerinde

⁵ Islahât Fermanı'nın tam metni için bk. Engelhardt, 1999: 501-507.

başlayan ayaklanmalar sürecinin yabancıların müdahalesi olmadan yatıştırmasını hedefleyen bir yönü de vardı. 1841-1842 yılları arasında baş gösteren Marunî ve Dürzîler arasındaki kanlı çatışmalar Osmanlı Devleti'ni bu çatışmaları önlemek amacıyla 1845-1850 yılları arasında “*iki kaymakamlı*” yeni bir sistemin kurulmasına sebep olmuştur (Keleş, 2008: 147). Fakat 1860'ta tekrar başlayan kanlı çatışmalar (Ülman, 1966: 36), Avrupalı devletlerin müdahalesinin bahanesi olmuş olup, Osmanlı Devleti'ni; İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı Devleti'nin de dâhil olduğu bir *Avrupa Komisyonu*'nun kurulmasına ve bu komisyonun bölgedeki olayları incelemesini kabul etmeye zorlamıştır. Komisyonun yaptığı çalışmalar sonucunda 9 Haziran 1861'de *Lübnan Nizâmnâmesi* ilan edildi (Önen ve Reyhan, 2011: 150). Cebel-i Lübnan bölgesi, idarî düzenini değiştiren bu nizâmnâme ile Hristiyan bir mutasarrıf tarafından yönetilecek şekilde özerklik kazanmıştır. Seçilen mutasarrıfın üyeleri, Lübnan'daki etnik toplulukların temsilcilerinden oluşan bir meclisin desteğinde görev yapacak olması, Suriye ve Beyrut'ta bulunan Osmanlı valilerinden bağımsız davranışlar içerisinde olmaya sevk etmiştir.⁶

Bu şekilde özerkliğini kazanan Cebel-i Lübnan örneği Osmanlı Devleti'ne bünyesindeki etnik nüfusun yabancı devletlerin müdahalesine açık olduğunu ve parçalanmayı kolaylaştırıcı bir yapı taşıdığı göstermiştir. Bu durum Osmanlı devlet adamlarını yeni arayışlara sevk etmiş olduğundan kısa bir süre sonra yeni bir vilâyet nizâmnâmesinin ilanı gündeme gelmiştir ki, 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi'nin bu tür yapılanmaları ortadan kaldırmak amacıyla yürürlüğe girmiş olduğu görünmektedir.

1. 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi ve Taşra Teşkilatındaki Düzenlemeler

1864 Vilâyet Nizâmnâmesi⁷, Osmanlı idarî teşkilatında klasik dönem eyâlet sisteminin yerine liva sistemini getirmek suretiyle yeni bir sistemin kurulmasını sağlamıştır⁸. Nizâmnâme, Fransız taşra sisteminden yararlanılarak hazırlanmış olup (Lewis, 1991: 384; Gençoğlu, 2011: 35) Osmanlı ülkesinin idarî taksimatı *vilâyet, liva (sancak), kazâ, karye (köy)* şeklinde taksim edilmiştir.

⁶ 1861 Lübnan Vilâyet Nizâmnâmesi'nin tam metni için bk. Tural, 2005b: 84-88.

⁷ Nizâmnâmenin 1-28. Maddeleri genel olarak vilâyet idaresi ile valinin atanma, görev ve sorumluluklarını açıklamaktadır. 29-42. Maddeleri liva (sancak) idaresi ve mutasarrıflık makamına; 43- 53. Maddeleri kazâ idaresi ve kaymakamlık makamına; 54-66. Maddeleri Karye (köy) yönetimi ve muhtarlık makamına ayrılmıştır. 68-78. Maddeler ise bu mülki idarelerde yapılan seçim usullerine ayrılmıştır (Düstur, 1289: 608-624).

⁸ Nizâmnâme bu hususa “*Memâlik-i mabrûse-i şâbânenin keta'ât-ı müte'addidesi livâların münâsebâtına göre devâ'ir-i mü't'addideye taksim ile her da'ire vilâyet ismiyle yâdolunacaktır*” şeklinde dikkat çekmektedir (Düstur, 1289: 608).

Buna göre vilâyetin başında bulunan yöneticiye “*valî*”, sancağın başındaki yöneticiye “*mutasarraf*” ve kazanın başındaki yöneticiye ise “*kaymakam*” denilmiştir (Eryılmaz, 1992: 196). Bu üç birimin yöneticileri doğrudan padişah tarafından atanmaktaydı. Köy yöneticisi olan muhtar ise halk tarafından seçilmekteydi (Özdiş, 2008: 21).

1.1. Vilâyet İdaresi

1864 Vilâyet Nizâmnâmesi ile vilâyetin mülkî, malî, hukukî ve zaptiye işleri yeniden valie verilmişti. Böylece valiler yeni baştan amiri olduğu vilâyetin işleriyle sorumlu kılınmışlardır (Düstur, 1289: 608-609 [6. Mad.]). Böylece daha önce var olandan farklı ve daha kapsamlı bir vilâyet sistemi kurularak, her biri geniş yetki ile donatılmış bir valinin yönetimine verildi (Lewis, 1991: 384). Böylece vilâyetin maliye ve hesap işleri vilâyet defterdarı tarafından yürütülecek şekilde düzenlendi. Defterdar valinin emrinde olmakla beraber Maliye Nezâreti’ne karşı sorumlu tutulmuştur. Vilâyetin mali işleriyle ilgili vali ve defterdara ait vazifeler ise ayrı nizâmnâmeler de yer almıştır. Vilâyetin hesap işleri Maliye Nezâreti tarafından belirlenen usullere uygun olarak, muhasebe kalemine ihale edilecekti (Düstur, 1289: 609 [7., 8. Mad.]). Tahrir işleri ise vilâyet mektupçusunun idaresine verilecekti. Bu memurun maiyetindeki kalem ise dairenin resmi kayıtlarının muhafaza edileceği bir yer olacaktı. Ayrıca bir de vilâyet matbaası kurularak, bu matbaa vilâyet mektupçusunun idaresine verilecekti (Düstur, 1289: 609 [9. Mad.]). Vilâyetin harici işlerine bakmak üzere umur-ı hariciye memuru Dâhiliye Nezareti tarafından, umur-ı nafia memuru Nafia Nezareti tarafından, ziraat ve ticaret memuru ise Ziraat ve Ticaret Nezareti tarafından atanacaktı. Bu memurlar, seçim yolu ile devlet tarafından tayin edilecekti (Düstur, 1289: 609 [10., 11., 12., Mad.]).

Valinin maiyetinde kurulacak olan *İdare Meclisi*; defterdar, mektupçu ve hariciye müdürü ile Müfettiş-i Hükkam-ı Şer’iyye gibi devlet görevlilerinden oluşacak olup, ikisi Müslüman, ikisi gayrimüslim olmak üzere dört kişiden meydana gelecekti. Meclis, vali başkanlığında toplanacak olup, valinin bulunmadığı zamanlarda ise valinin uygun gördüğü kişi, vekâlet edecekti. İdare meclisi vilâyetteki mülkiye, maliye, hariciye, nafia ve ziraat işlerini müzakereye memur olup, bu meclis vilâyetin hukuki işlerine müdahale etmeyecekti. Meclis müzakere usulleri ise ayrı bir nizâmnâme ile belirlenecekti (Düstur, 1289: 610 [13., 14. Mad.]). Vilâyetin güvenlik işlerinden sorumlu zabıta ise valinin emri altında olup validen alacağı emre uygun bir şekilde kuvvetlerini

mahaller arasında bölüştürerek veya tümünden hareket ettirebilecektir. Vilâyetin zaptiye işleri “Alaybeyi” unvanı ile bir zabite verilecek olup, zaptiye askerlerinin nizâm ve icraatlarından bu kişi sorumlu olacaktı (Düstur, 1289: 610 [15. Mad.]).

Nizâmnâme gereğince vilâyetin hukuk işlerine bakmak üzere, şer’i mahkemeler müfettişi olarak, fetva makamının seçtiği ve halife tarafından atanan bir “Müfettiş-i Hükkâm” bulundurulacaktı.⁹ Müfettiş-i Hükkâmın şer’i mahkemeler üzerinde yapacağı teftiş dâhil bütün sorumlulukları meşihat makamı tarafından gönderilecek bir tembihnâme ile belirlenecekti (Düstur, 1289: 610 [17. Mad.]). Böylece söz konusu vilâyetlerde *divan-ı temyiz* denilen bir üst mahkeme kurulacak olup bu mahkeme taşınır ve taşınmaz mallara ait hukuk davalarına, ağır ceza davalarına bakmakla yükümlü kılınmıştır. Bu mahkeme, livalarda çözümsüz kalan davaların olması halinde, bunlara da bakan bir üst mahkeme olarak çalışacaktı. Divan-ı temyiz, müfettiş-i hükkâm başkanlığında, müslim ve gayrimüslim üçer (toplam altı) azadan/üyeden meydana gelmekteydi. Bu üyelere ilave olarak genel hukuka vakıf, özel olarak görevlendirilmiş bir memurdan oluşacaktı. Bu mahkeme müslim ve gayrimüslim cemaatlere ait davalar ile ticaret meclislerinin görev alanı dışında kalan davalara bakacaktı. Burada görülen davalar, reis ve mümeyyizlerinin imzasıyla/mührüyle mazbataya dönüştürülerek valiye arz olunacaktı. Vali ise bu problemlerle kendisinde verilen yetki ve sorumluluklar kapsamında ilgilenerek olup yetkisi dışında kalan davaları merkeze gönderecekti. Adî suçlar ve ağır ceza gerektiren meseleler incelenmek üzere Divan-ı temyize gönderilirdi. Burada söz konusu meseleleri incelemek üzere geçici kurullar da oluşturulabilecekti (Düstur, 1289: 611 (18., 19., 20., 21., 22. Mad)). Nizâmnâmenin ilanından sonra, belirtilen maddelerin tamamının uygulandığını söylemek neredeyse imkânsızdır. Örneğin; yeni usulün tatbik edildiği yerlerden biri olan Bağdat’ta kurulan *temyiz-i hukuk ve cinayet meclisleri*’nde görmekteyiz. Meclisler kurulmuş fakat nizâmnâme hükümlerinin dışına çıkılarak (3 müslim, 3 gayrimüslim üye) muhtemeldir ki bölgenin nüfus oranı göz önüne alınarak üyeler; iki Müslüman, bir Hristiyan ve bir Musevî olmak üzere toplam dört âzâ ile mahkeme başkanı olan kadı ve kâtipten seçilmişlerdir (Hut, 2006: 44).

Nizamnamede, bir reis ve üyelere oluşan vilâyet ticaret meclislerinin oluşturulması planlanmaktaydı. Bu meclis, aynı zamanda sancak meclisi hükümlerini de yeniden yorumlayarak,

⁹ Maddeye göre; “*Karâr-ı ahîr âcâbınca müfettiş-i hükkâmlık me’mûriyyeti ilğâ olunmağla vazîfesi merkez na’ibine verilmiştir*”. Buna göre Müfettiş-i hükkâmlık memuriyeti kaldırılmış ve bu görev merkez naibine verilmiştir (Düstur, 1289: 610 [16. Mad.]).

incelemeye tabi tutabilecekti (Düstur, 1289: 612 [23. Mad.]). Vilâyet merkezi olan sancaklar, mutasarrıf tarafından yönetilecek olup buralarda ayrıca idare meclisleri, temyiz-i hukuk mahkemeleri ve ticaret meclisleri de oluşturulacaktı. Bu meclisler, liva meclisi görevlerini yerine getirdikten sonra merkeze ait kazanın mülkî ve hukukî işlerini de yüklenecekti. Merkez livanın yöneticisi olan mutasarrıf, genel hususlarda valiye yardımcı olacağı gibi valinin yokluğunda ise ona vekâlet ederek meclis başkanlığını yürütecekti¹⁰.

Vilâyette bir genel meclis oluşturulacak ve bu meclisin üyeleri vilâyete bağlı sancaklardan seçilerek belirlenen üyelere oluşacaktır. Bu meclisin başkanlığı vali veya valinin tayin ettiği bir memurda olacaktır. Bu meclis yılda bir kez vilâyet merkezinde toplanacak ve bu toplantı süresi kırk günü geçmeyecektir. Meclis; öncelikle vilâyet dâhilindeki yolların tamiri ve muhafazası, belediye binalarının inşaat ve tamiratıyla ilgilenecekti. Bu tür düzenlemeler için ise kaza ahali ile görüşerek liva, kaza ve köy vergilerini yeni baştan düzenleyecekti. Meclis toplantısı için sancaklardan gelecek üyeler, geldikleri bölgelerle ilgili dilekçelerini toplantıdan önce valiye arz etmekle yükümlüydüler. Öyle ki bu tür meclislerde görüşülecek konuları vali belirleyecekti. Umumi meclis bir danışma meclisi olduğu için karar verme ve rey kullanma hakkına sahip değildi. Üyeler sadece görüşlerini açıklayabilirlerdi ve görevleri valinin konularla ilgili olarak danışma yapmasıyla sınırlanmıştı. Bu görüşmelerin sonunda vali konuyla ilgili olarak merkezi hükümeti bilgilendirecekti (Düstur, 1289: 612- 613 [25. 26. 27. 28. Mad.]).

Genel meclis üyeleri seçkin bir tabakadan seçilmiş olmasına rağmen idarî tarih açısından ayrı bir önemleri vardı. Bu durum Osmanlı yönetiminde düşünce tarzının değiştiğine işaret etmekle beraber yerel halkın Osmanlı yönetim mekanizmasında söz sahibi olmaya başladığı bir dönemin açıldığını göstermektedir. Hükümet, bu meclis üyelerinin yetkilerini valinin denetiminde tutarak bir yandan meclise üyesi olan yerel egemenleri kontrol ediyor bir yandan da bu yerel egemenler ile İstanbul arasında bir iletişim kanalının oluşmasını sağlıyordu (Önen ve Reyhan, 2011: 167-168).

Vilâyet idare meclisi, müfettiş-i hükkâm, defterdar, mektubçu, meclis-i hukuk ve meclis-i cinayette bulunan davalar memuru ile vilâyetteki müftü, hâkim, müslim ve gayri müslimlerin ruhani reislerinden oluşacaktı ve bunlar meclisin tabii üyesi sayılacaktı. Valinin başkanlığındaki

¹⁰ Nizâmnameye düşülen bir notta ise “Merkez mutasarrıfi ilğâ olunarak vazifesi vâlîye verilmiştir” denilmektedir (Düstur, 1289: 612 [24. Mad.]).

seçim kurulu, vilâyet merkezi ile bağı kasabalarda meskûn Osmanlı tebaasından yıllık en az 500 kuruş vergi veren, itibarlı, okuryazar kimseler arasından seçilecek toplam on iki kişi belirlenerek liva merkezlerine bildirilecektir. Seçilen on iki kişi livalarda sekize indirildikten sonra vilâyete gönderilecektir. Vali gerekli gördüğü kadar kişiyi atayıp Babiâli'ye sunacaktır. Atanan memurların resmîyeti ise sadâret makamından yazılacak tahrirât ile kesinleşecektir (Düstur, 1289: 623 [77. Mad.]). Nizâm-nâmenin son maddesinde ise yukarıda yapılan temsilci seçimine atıfta bulunulmakta olup bu seçim sırasında müslim ve gayrimüslim ayrımı yapılmamıştır (Düstur, 1289: 623 [78. Mad.]).

Tanzimat'tan önce valiler buldukları bölgede hükümdarın mutlak temsilcisi olup geniş yetkilere sahipti. Tanzimat'ın hemen sonrasında valilerin yetkilerinin daraltılması, birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmişti. Bu sıkıntıların giderilmesi için, 1864 Vilâyet Nizâm-nâmesi bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve valilerin yetkileri eskiden olduğu gibi daha geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Valilerin idarî, malî ve güvenlik ile ilgili sorumluluklarının artırılmasının yanı sıra adlî ve cezaî alanlarda da gerekli tedbirleri alma yetkisi verilmiştir. Fakat Babiâli, merkez ile sürekli bağlantısı olan bu memurlar aracılığıyla taşra yönetimini denetim altında tutmaya çalışmıştır. Ayrıca vali, vilâyet sınırları içerisindeki malî işleri denetleme yetkisine sahip olduğu halde toplanan vergi gelirlerini merkezin haberi olmadan tasarruf hakkına da sahip değildi (Ortaylı, 2011: 70; Birkan, 2001: 46).

Nizâm-nâmenin önemli hususlarından biri de Osmanlı yargı sisteminin yeniden oluşturulmasıyla ilgilidir. Nitekim her vilâyet, sancak ve kaza için *Temyiz-i Hukuk* ve *Meclis-i Cinayet* gibi kurumlar oluşturulmuştur. Bu mahkemelerin başkanlığı ise meşihat makamı tarafından atanan *müfettiş-i hükkâma* verilmiştir (Ortaylı, 1994: 313).

1.2. Liva (Sancak) İdaresi

1864 Vilâyet Nizâm-nâmesi'ne göre vilâyetler livalara ayrılmaktaydı ve yönetimine ise mutasarrıf atanmaktadır. Buna göre liva sınırları içerisindeki mülkiye, maliye ve zaptiye işlerinden mutasarrıf sorumludur. Vilâyet sınırlarında valinin yapmakla görevli olduğu yükümlülükleri mutasarrıf da livada yerine getirmekle sorumlu tutulmaktaydı (Düstur, 1289: 613-614 [29. Mad.])¹¹. Livanın mali hesaplarına dair işleri, "Maliye Muhasebecisi" unvanıyla atanan bir memur

¹¹ Tuna Vilâyeti'nde uygulanan nizâm-nâmenin 31. Maddesinde ise "Her sancakda oranın idâre-i umûr-ı mülkiyye ve mâliyye

tarafından sağlanacaktır. Malî işlerde mutasarrıfa ait olan yükümlülükler ayrı bir nizâmnâme ile belirlendiğı için livadaki işler maliye muhasebecisinin idaresinde ve vilâyet defterdarı tarafından tavsiye edilecek olan mal kalemine (muhasebe kalemi) bırakılacaktır (Düstur, 1289: 614 [30. 31. Mad.]). Livanın yazı işleri devlet tarafından atanan bir tahrirat müdürü tarafından yapılacaktır. Bu müdürün maiyetinde bir tahrirat kalemi oluşturulacak ve birimdeki evrakların muhafazası sağlanacaktır (Düstur, 1289: 614 [32. Mad.]).

Livada mutasarrıfın maiyetinde bir idare meclisi bulundurulacaktır. Bu meclis üyeleri merkez kazanın hâkimi, müftüsü, müslim ve gayrimüslimlerin ruhani reisleri, muhasebeci, tahrirat müdürü, ikisi müslim ve ikisi gayri müslim dört daimî azadan oluşacaktır. Meclisin idaresi ve başkanlığı mutasarrıfta olmakla beraber, kendisi olmadığı zamanlarda yerine tayin ettiği kişi vekâlet eder. Livaların idare, maliye, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticaret ile ilgili işleri ve idarî uyuşmazlıklarını liva idare meclisleri karara bağlarlardı. Bu meclisler, livadaki hukuki işlere karışamazlardı (Düstur, 1289: 614 [33. 34. Mad.]).

Merkez livaya bağlı kazanın bir kaymakamı olacaktı ve bu kaymakam kazanın mülkî işlerine memur olduğu gibi mutasarrıfa yardım edecektir. Bu kaymakam, mutasarrıf vekili olacaktır (Düstur, 1289: 615 [35. Mad.]). Sancakta bulunacak zaptiye fırkasının amiri mutasarrıf olup validen alacağı emirlere göre bunların kazalara taksimini, ikametini veya bir kazadan diğerine naklini gerçekleştirir. Livada bulunan zaptiye kuvvetlerinin en büyük zabiti, liva zaptiyesinin amiri olup mutasarrıfın emri altında hareket edecektir (Düstur, 1289: 615 [36. Mad.]).

Her livada hukuki işlere bakmak üzere makamı celilenin seçimi ile tayin edilen bir hâkim bulundurulacak ve bu hâkim, şer'i konular dışındaki davalara bakmakla görevlendirilecektir (Düstur, 1289: 615 [37. Mad.]). Merkez livada bir temyiz mahkemesi olup bu mahkeme kazadaki dava meclislerinde görülemeyecek veya görüldükten sonra çözülemeyen davaların ikinci mercii noktası konumunda olarak ağır ceza ve hukuk davalarına bakacaktır. Bu mahkeme, hâkimin başkanlığında müslim ve gayrimüslim üçer üyeden oluşacak ve bu üyelerle birlikte hukuk ve kanun işlerine vakıf devlet tarafından görevli özel bir memurdan oluşacaktır (Düstur, 1289: 615 [38. 39. Mad.]). Divan-ı temyiz, müslim ve gayrimüslim cemaat meclislerinin bakmakla mükellef

---

ve zaptiyyesinin nâzırı ve mercii olmak üzere irâde-i seniyye-i cenâb-ı şâbâne ile mansûb bir livâ ka'immakamı olub sancakca cereyân idecek kâffe-i evâmîr-i devletin vilâyet tarafından alınacak vesâyâ ve tenbîhâtın tenfîzine me'mûr olduğu gibi ta'yîn olunan me'zûniyyet budûdu dâbilinde abkâm-ı dâbilîyye-i livâyı icraya me'mûrdur" denilerek livalara kaymakamlar tayin edilmektedir (Seyitdanlıoğlu, 1996b: 74).

oldukları ve ticaret meclislerinin görev alanına girenler dışında kalan davalara bakacaktır. Divan-ı temyizde görülen davaların hükmü dava reisi ve mümeyyizlerinin mührüyle mazbata halinde mutasarrıfa arz olunacaktır. Mutasarrıf, yetki ve sorumlulukları dâhilinde kendisinin yerine getirebileceği hükümleri uygulayacak olup yetkisi dışında kalan davaları ise merkez tarafından tetkik edilmesi için vilâyet merkezine gönderecektir (Düstur, 1289: 616 [40. 41. Mad.]). Ticaret Kanunu'nun belirttiği usule göre, söz konusu kanunun öngördüğü kuralları yerine getirmek üzere bir reis ve üyelerden oluşan liva ticaret meclisleri oluşturulacaktır (Düstur, 1289: 616 [42. Mad.]).

Livadaki idare meclisi seçimleri 73. maddede belirtilmiştir. Buna göre; Liva merkezi olan kazanın hâkimi, muhasebecisi, liva merkezi olan kazanın müftüsü, gayrimüslimlerin ruhani reisleri ile tahrirat kâtibinden oluşacak bir seçme kurulu oluşturulacaktır. Bu kurul müslim ve gayrimüslim ahali arasından, seçilmesi gereken üç kişi için bu sayının üç katı (on iki kişi) aday belirleyecektir. Hazırlanan on iki kişilik liste livaya bağlı kazalara gönderilecektir. Kazadaki idare ve dava meclisleri toplanarak belirlenen on iki aday arasından seçimini yapıp tekrar livaya gönderecektir. Liva seçme kurulu toplanıp kazalardan gelen sonuçlara göre en az oy alan dört kişiyi listeden çıkardıktan sonra sekiz kişilik liste valiye sunulacaktır. Vali kendisine sunulan sekiz kişi arasından uygun gördüğü ikisi müslim ve ikisi gayrimüslim olmak üzere toplam dört kişiyi idare meclisi üyesi olarak belirleyecektir (Düstur, 1289: 622 [73. 74. Mad.]).

Kazalarda yapılan seçim vilâyet merkezine ulaştıktan sonra vali, seçilen kişiler arasından uygun gördüğü kişileri aza ve meclis-i temyiz üyeliğine tayin eder. Bu tayin hususunda vali, vilâyet meclisine danışma hususunu kendisinde saklı tutma hakkına sahiptir. Vali, tayin olan bu aza ve mümeyyizlerin mutasarrıflara verilmek üzere memuriyetlerini beyan eden birer buyuruldu yazıp kendilerine verecektir (Düstur, 1289: 622 [75. 76. Mad.]). 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi'nin liva idaresini konu alan nizâmnâme maddelerinde "Sancak" yerine "Liva" denilmekle beraber, bu iki ismin birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülmektedir (Çadırcı, 1991a: 252).

1.3. Kaza İdaresi

1864 Vilâyet Nizâmnâmesi'ne göre bundan sonra sancağın yönetimi kaymakamdan alınıp mutasarrıfa bırakılmış, kazalar birer kaymakamlık makamı sayılarak mülkî amirliğine kaymakam

atanmıştır (Düstur,1289: 608 [3. Mad.])¹². Bunlar genellikle Mülkiye mektebi mezunları arasından seçilmiştir (Özkaya, 2002: 85). Her kaza köylere bölünecek ve bu köyler bir İdare-i Belediye olacaktır. Bazı köylerin birleşmesinden oluşan küçük daireler yeni bir kaza olmayıp diğer bir kazaya bağlanacak ve buralar nahiye sayılacaktır. Kasaba ve şehirlerdeki elli hane bir mahalle sayılacak ve her bir mahalle bir köy hükmünde olacaktır (Düstur, 1289: 608 [4., 5. Mad.]); Torun, 2005: 58).

Her kazada mülkiye, malîye, zaptiye işlerine bakmak üzere devlet tarafından bir kaymakam atanacaktır. Bu kaymakamın birinci derecedeki amiri, liva mutasarrıfı olacaktır. Kaza kaymakamı devlet, vali ve mutasarrıf tarafından verilen işleri yapmanın yanı sıra sınırları içerisindeki işleri yapmakla sorumludur. Kazanın malî işleri devlet gelirlerinin toplanıp liva merkezlerine ulaştırılması ve masrafların belirlenmesi kaymakamın görevidir. Kazanın hesap işleri ve vergi tahsili konularına bakmak için bir veya ihtiyaca göre iki kaza kâtibi olacaktır. Kaymakamın idaresinde ikisi müslim, ikisi gayrimüslim olmak üzere idare meclis azaları olacak ve bunlar nizâmnâmede belirtilen usullere göre gerçekleştirilecektir (Düstur, 1289: 616-617 [43. 44. 45. 46. Mad.]).

Kazadaki hukukî işler ise; kaymakam başkanlığında kazada bir idare meclisi oluşturulacak ve bu meclis kaza müftüsü, hâkimi, kâtibi ve gayrimüslimlerin din adamları ve dört üyeden oluşacaktır. Bu meclis kazanın mülkiye, maliye, zaptiye, tahsil, tapu ve ziraat işleriyle ilgilenecektir. Hukuk işlerine ise karışmayacaktır. Kaza idare meclisinin çalışma biçimi ve kararlarının uygulanması ise bir nizâmnâme ile belirlenecektir. Kazalardaki zaptiye askerinin amiri kaza kaymakamı olup kaymakam sancak mutasarrıfından alacağı emirlere ve zaptiye nizâmnâmesinin kaidelerine göre hizmet yaptıracaktır. Her kazada bir hâkim olup kanunla bakmakla yükümlü olduğu davalardan başka şeriat mahkemelerinin davalarına da bakmakla yükümlü idi. Kaza hâkimi, makamı celile-i fetvanın seçimiyle tayin olacaktı (Düstur, 1289: 617 [47. 48. 49. 50. Mad.]).

Her kazada bir Meclis-i Deâvi oluşturulacak ve buranın başkanı kaza hâkimi olacak şekilde üyeleri müslim ve gayrimüslim üç azadan oluşacaktır. Bu azalar ise beşinci bölümde belirtilen

¹² Ayrıca bk. "...Bu nizâmnâme hükmünce eyâlete, "vilâyet" denildiği gibi sancak kaymakamlarına "mutasarrıf" ve kazâ müdürlerine "kaymakam" ve nâbiye me'murlarına "müdür" denilmiştir" (Ahmet Cevdet Paşa, 1980: 110-111). 1864 Vilâyet Nizâmnâmesinde geçen bu bilgiye karşılık, Tuna Vilâyeti Nizâmnâmesi'nin 3. Maddesinde ise "Her sancak müteaddid kazâlara münkasım olarak her bir kazâ dahî müdürlüktür. Her kazânın baş kasabası müdür makarrıdır" denilmektedir. Tuna Vilâyeti'ndeki kazalara kaymakam değil de müdürlerin atanmış olması, uygulamanın bu bölgeye has bir özellik taşıdığını göstermektedir (Seyitdanlıoğlu, 1996b: 70).

kurallara göre seçilecektir (Düstur, 1289: 617 [51. Mad.]).

Meclis-i Deavi'de görevli olan bu azalar, kazalarda yapılacak genel bir seçimle belirlenecektir. Meclis-i Deâvi birinci olarak, Müslümanlara ait olup şer'iyye mahkemelerinde görülmesi gereken davalara ve Müslüman olmayanlara ait olan davalara ikinci olarak cinayet davalarına, üçüncü olarak liva ticaret meclislerinde görülmesi gereken davalara bakmakla yükümlü değildi. Bu davalar dışında olan küçük suç ve kabahatler ve anlaşmazlıklara bakmakla yükümlü idi (Düstur, 1289: 617-618 [52. Mad.]). Bu kurul şeri ve ruhani davalarla cinayet ve ticaret davaları dışındaki anlaşmazlıkları görüşüp karara bağlanmakla görevlendirilmiştir. Burada çözülemeyen davalar, alınan kararlar mazbata ile kaymakama bildirilecektir. Kaymakam, yetkisi dâhilinde olanları uygulayacak diğerlerini ise mutasarrıfa arz edecektir (Düstur, 1289: 618 [53. Mad.]).

Yeni düzenlemeye göre kazalardaki seçimler aşağıdaki nizâmname maddelerine göre uygulanacaktır. Buna göre her kaza merkezinde iki senede bir kaza müdürü, hâkim, müftü ve Müslüman olmayan halkın her sınıftan ruhani reislerinin katıldığı bir seçim kurulu olan Cemiye-i Tefrik oluşturulacaktır. Bu seçim kurulu, kaza merkezi veya köy halkından yıllık 150 kuruş vergi ödeyen, 30 yaşını tamamlamış, okuma yazma bilmek şartıyla kaza idare meclisi için seçilecek kimselerin üç katına eşit ve bu kişilerin yarısı Müslüman yarısı gayr-i Müslim olmak üzere ilk senede 9 ve sonraki senelerde 5 kişi seçilecekti. Daha sonra ise aynı yöntemle Meclis-i Deâvi için seçileceklerin üç katına eşit olacak. Bunların yarısı Müslüman yarısı Müslüman olmayanlardan ilk yıl için 9, sonraları 5'er kimseyi ayıracaktı. Belirlenen isimler tutanağa geçirilerek ve mühürlenerek köylere gönderilecekti. Bu evraklar köylere geldiği zaman ihtiyar meclisleri toplanarak ve kaza idare meclisi azalığına ve mümeyyizlik için seçilecek kimselerin iki katı kadar aday belirlenecekti. Yani belirlenen 9 kişilik listeden 6 kişi belirlenecek ve bu kişilerin isimleri tutanakla kaza merkezlerine bildirilecekti. Kazalarda olacak seçimler için belirlenen kişiler isimleri tutanak ile idare meclisinde saklanacaktır. Köylerde belirlenen isimler ise ihtiyar meclisi azaları tarafından saklanacaktır. Bütün köylerden gelen seçim listeleri seçim kurulunca her köy bir oy kabul edilerek tasnife tabi tutulacak ve iki katı aday belirlenerek sancak merkezine sunulacaktır (Düstur, 1289: 621 [67. 68. 69. 70. Mad.]).

Kazalardaki seçimlerin sonuçları mutasarrıfa ulaştıktan sonra, o uygun gördüğü kişileri Meclis-i İdare Azalığı'na ve Meclis-i Deâvi Mümeyyizliği'ne getirecektir. Mutasarrıf gerek gördüğü takdirde Liva İdare Meclisi'nin oyuna da başvurabilecektir. Seçilen kişilerin isimler kaza

kaymakamına “mutasarrıf buyrultusu” ile bildirilecektir (Düştur, 1289: 621 [71. 72. Mad.]).

Kaza, statüsünü korumakla beraber yönetici düzeyinde değişikliklere gidilmiştir. Kaza müdürleri yerine kaymakamlar görevlendirilmeye başlanmıştır. Bu yönüyle en önemli değişikliklerin başında kaza idaresi gelmektedir (Çadırcı, 1991a: 252).

1.4. Köy İdaresi

Tanzimat döneminde köyler meskünları tarafından seçilen ve “seçilmiş” manasına gelen muhtarlar tarafından yönetilmekteydi (Devellioğlu, 2007: 674). Muhtarlar, teşkilatı kurulmadan önce mahalle, köy ve kasabanın önde gelen güvenilir kişileriyle esnafın ileri gelenleri arasından biri de olabilmekle beraber, bazı zümrelerin seçilmiş temsilcileri için de kullanılmıştır (Akyıldız, 2006a: 51)¹³. Muhtarlık teşkilatı ilk defa 1829’da Dersaadet (İstanbul) ve Bilâd-ı Selâse’de (Galata, Üsküdar, Eyüp) kurulmuştur. Bunda amaç İstanbul’a göçü kontrol etmek, mahallelere giriş çıkışı denetim altına alarak güvenliği sağlamak ve yönetim aleyhinde yapılan dedikoduları önlemektir. Teşkilat İstanbul dışında 1833’ten itibaren Kastamonu’da kurulmuştur (Akyıldız, 2006a: 52). 1834-1839 yılları arasında sırasıyla Sivas vilâyeti ile Hüdavendigâr, Saruhan, Manastır, İzmir, Aydın, Ankara, Kocaeli, Kütahya, Kırşehir, Bolu, Bozok, Tırhala, Karahisar-ı Sahip, Biga, Teke ve Suğla sancakları, Karaman Vilâyeti, Konya, Akşehir, Beyşehir, Niğde sancakları, Silistre vilâyeti, Gelibolu sancağı, Premedi kazası (Arnavutluk), Paşa ve Hamid sancakları ile Kıbrıs’ta muhtarlık teşkilatı kurulmuştur (Güneş, 2009: 8-9).

Gayrimüslimlerin yaşadığı yerlere ise muhtarların gördüğü vazifeleri yerine getirmek amacıyla kâhyalar atandı. Fakat kâhyaların bazı yolsuzluklara karışmaları sonucunda hükümetin, kendi cemaatleri arasında meydana gelen bu gibi olumsuzlukları önlemeleri için gayrimüslim mahalle ve köylerin eskiden olduğu gibi kocabaşılarca yönetilmesi sürdürüldü (Akyıldız, 2006a: 52). Tanzimat döneminde kocabaşılardan görev süreleri bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Bazı yerlerde her yıl seçimler yapılırken bazı yerlerde uzun süre görev yapan kocabaşılardan olmuştur. Uzun süre bu görevde kalan kocabaşılardan sakıncaları belirince 1857’de kocabaşılardan görev süreleri 1 yıl olarak belirlendi (Mert, 2004: 480). Fakat daha sonra, 1860’tan sonra gayrimüslimlerin yaşadığı yerlerde uygulanan kocabaşılık ve muhbirlik sistemi kaldırılarak

¹³ Muhtar kelimesinin “mahalle veya köyün işlerini yönetmek için atanmış, seçilmiş idareci” anlamı dışında Osmanlı literatüründeki diğer anlamları için bk. Akyıldız, 2006b: 12-13.

muhtarlık sistemi kurulmaya başlandı (Akyıldız, 2006a: 52).¹⁴

Muhtarlık teşkilatı yaygınlaşınca muhtarların denetimi 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi'nin ilanına kadar sancak yöneticisi olan mütesellim veya muhassıllara bırakılmıştır (Bayartan, 2005: 103; Çadırcı, 1970: 415). 1864'te vilâyet usulünün başlaması ile birlikte muhtarları denetim ve tayinleri kaza yönetiminde bulunan kaymakamlara bırakılmıştır¹⁵.

1864 Vilâyet Nizâmnâmesi'nin ilanı, diğer kurumlar üzerinde etkili olduğu gibi muhtarlık müessesesinin de yeniden düzenlenmesini sağlamıştır. 54-62. maddeleri köy idaresinin organlarını ve görevlerini belirtirken, 63-66. maddeleri ise bu organların seçim usulünü düzenlemektedir. Nizâmnâmeye göre her karyede (köy), her sınıf ahali için ikişer muhtar seçilecektir. Fakat karyede bir sınıf ahali yirmi haneden az ise yalnız bir muhtar üye çıkarabilecektir (Düstur, 1289: 618 [54. Mad.]). Karyede her ahali sınıf için seçilen muhtar, bulunduğu bölgedeki ahali ile hükümet arasında aracıdır ve karyedeki hükümet işlerinden sorumludur. Karyede, köy bekçisi, korucu vs. görevle karye güvenliğinde bulunan kişilerin idaresi karye muhtarının sorumluluğunda olup muhtarın vereceği talimata göre hareket edeceklerdir (Düstur, 1289: 618 [56.-57. Mad.]). Yapılan bu değişimler bir yandan köyün mülki amirini (muhtar) ortaya koyarken bir yandan da imamlık müessesesinin Osmanlı sosyal hayatındaki etkinlik alanını kısıtlıyordu. Nitekim "...*imamların müsamaha idememesi için mu'teberan-ı abaliden her mahalleye evvel ve sâni olarak ikişer nefer muhtar tayin kılınmıştır.*" ifadesi imamların yetersiz bulunduğunu, "muhtar" ünvanlı iki kişinin köyün mülki amiri olarak görevlendirilecekleri belirtilmektedir (Ahmet Lütfi Efendi, 1291: 173; (Kazıcı, 2005b: 31). Her cemaat için en çok on iki en az üç kişilik bir ihtiyar meclisi kurulacaktır. Bunların seçimi nizâmnâmenin beşinci bölümünde belirtildiği üzere gerçekleştirilecektir. İmam ile gayrimüslimlerin ruhani reisleri, kendi dinlerine mensup olan ahali sınıfının ihtiyar meclisinde tabii üye konumunda olacaklardır (Düstur, 1289: 618 [58. Mad.]). Bu husus imamların konumu açısından önem arz etmektedir. Nitekim imamlar bu nizâmnâme ile dini bir görevli olmasının yanı sıra aynı zamanda köy idarî teşkilatının bir temsilcisi hüviyetini resmi olarak kazanmışlardır (Bayartan, 2005: 103).

İhtiyar meclisindeki üyeler, mensup oldukları din gruplarına göre kendi ahalisinin

¹⁴ Bu kararın uygulanması kararlaştırılmışsa da her yerde aynı hassasiyetin gösterilmediği ve 1860'tan sonraki süreçte muhbir ve kocabaşılık unvanlarının kullanıldığı belirtilmektedir (Güneş, 2009: 29).

¹⁵ "*Karye muhâtrânı ba'de'l-intihâb kazâ kâ'im-i makâmna bildirilerek ânın emriyle ta'yîn olunur*" (Düstur, 1289: 618 [55. Mad.]).

vermekle yükümlü olduğu vergileri toplamakla görevlidir. Ayrıca karyenin çevre temizliğinin sağlanması ile zirai işlere dair konuları müzakere edebilir ve kanunların öngördüğu çerçevede çözüme kavuşturabilir. İhtiyar meclisi, kanun hükümlerine göre davaları çözümler (Düstur, 1289: 618-619 [59. Mad.]). İhtiyar meclisi üyelerinin veya din adamlarının halkın vermekle mükellef oldukları vergiyi toplamakla görevlendirilmeleri, çevre temizliğinden sorumlu tutulmaları, ekonomik alandaki yükümlülükleri ve dava meclislerinde kanunlar çerçevesinde dava çözüme yetkileriyle köy idarî teşkilatının kurumsallaştırılmaya çalışıldığının göstergesidir (Bayartan, 2005: 103). Bir karyenin belediye veya ziraat işlerinde ahalinin genelini ilgilendiren bir husus meydana gelirse ve bu ahali çeşitli gruplardan oluşuyorsa her grubun ihtiyar meclisi birleşerek müzakere edecekler. Söz konusu hususla ilgili dava için ihtiyar meclisi en fazla on iki ve en az altı kişiden oluşacaktır. Mesele için dava eden grubun üyeleri kaç azadan oluşuyor ise karşısındaki heyetin üyeleri aynı sayıda aza çıkaracaklardır. İhtiyar meclisinin en yaşlısı meclise başkanlık yapacaktır (Düstur, 1289: 619 [60. Mad.]).

Muhtar, bulunduğu bölgede gerek hükümetin emir ve hükümlerini ve gerekse karyedeki işleri yerine getirme konusunda talimat verebilir. Ayrıca, maliye ile ilgili meselelerde kendi dinlerine mensup olanlara kefil olacaktır. Muhtar ve ihtiyar meclisi azaları bir sene için seçilmekle birlikte, ikinci sene yine seçilebilirler. Muhtarlar kanun dışı hareket ederse veya bir kabahat işlerse ihtiyar meclisinin talebi üzerine azilleri sağlanabilecektir (Düstur, 1289: 619 [61.- 62. Mad.]); (Ortaylı, 2011: 113). Bu yönüyle bir nevi ihtiyar meclisi, muhtarın görevini yapıp yapmadığını denetleyici unsur durumundadır.

Nizâmnamenin 63-66. maddeleri ise karyedeki seçimini düzenlemeye ayrılmıştır. Buna göre; her karyede on sekiz yaşından büyük ve Osmanlı Devleti tebaasından olan, senelik en az elli kuruş vergi veren her sınıfın ahali senede bir defa toplantı yaparak sınıflarının muhtarları ile beraber ihtiyar meclisi azalarını seçerler (Düstur, 1289: 619 [63. Mad.]); (Ortaylı, 2011: 113). Bu madde uygulamada sıkıntılara neden olmuştur. Çünkü çoğu yerleşim yerinde 100 kuruş vergi verebilen Osmanlı vatandaşı bulunamamıştır. Bu sebeple de muhtarların, bölgede en çok vergi verenlerin arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır (Akyıldız, 2006a: 53).

Muhtarlar ve ihtiyar meclisi azaları da Osmanlı Devleti tebaasından olan, otuz yaşında ve senelik yüz kuruş vergi veren kimselerden olmasına karar verilmiştir (Düstur, 1289: 620 [64. Mad.]); (Ortaylı, 2011: 113). Bu haliyle Osmanlı yöneticileri, köy yönetimini cemaat esasına göre

örgütlenmeye çalışıyordu. Aynı köyde yaşayan farklı dine mensup her grubun birbirinden farklı yönetimleri olacaktı. Aynı zamanda seçmen kitlesinin ve seçilen kişilerin belli bir mal varlığı olması şartı aranmaktaydı. Bu iki husus, merkez yönetiminin yerel yönetimi denetim altında tutmak için başvurduğu bir çözümdü (Ortaylı, 2011: 113; Akyıldız, 2006b: 22). Her sene karyede seçim usulü ile belirlenen muhtar ve ihtiyar meclisi azalarının seçim kâğıtları mühürlenerek kaza kaymakamına tebliğ edilecektir (Düştur, 1289: 620 [65. Mad.]). Nizâmnâme, muhtar ve ihtiyar meclisinin seçiminin yılda bir kez tekrarlanacağını bildirmekle beraber bunun tam anlamıyla gerçekleştirildiği söylenemez. Çünkü seçilen bazı muhtarların görev sürelerinin uzun yıllar sürdüğü belirtilmektedir (Akyıldız, 2006a: 53). Karyedeki muhtar ve ihtiyar meclisi azaları bir seneliğine seçilirler fakat devamında tekrar seçilmelerinde engel bulunmamaktadır. Muhtarlardan birinin kabahat sonucu azli gerekirse ya da vefat ederse ihtiyar meclisindeki azalardan oluşan üyeler toplantı yaparak yerine uygun birini seçebilirler (Düştur, 1289: 620 [66. Mad.]).

Netice itibariyle Osmanlı taşra teşkilatında dönüm noktası teşkil edecek olan 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi ve öncesinde yapılan idarî düzenlemeler ile 1876 yılına kadar istenilen sonuca ulaşamamıştır. Dönemin teknolojik koşulları göz önüne alındığında hayli geniş olan vilâyet sınırları içinde veya vilâyetler arası haberleşmenin sıkıntıları idrak edilebilir. Haberleşme imkânının zorlu ve kısıtlı olması, yeni düzenin yerleşmesini geciktirmiştir. Ayrıca bu yeni düzene göre yetişmiş eleman yetersizliği ve Osmanlı vilâyetlerinde bulunan yabancı devlet konsoloslarının vilâyetteki idarî birimlere müdahale etme nüfuzlarının olması yeni düzenin yerleşmesi karşısındaki engeller arasındaydı. Özellikle de müslim-gayrimüslim nüfusun karışık yaşadığı vilâyetlerde konsolosların gayrimüslimlerin haklarını savunmak adına bölgede başarı gösteren yöneticileri türlü bahanelerle merkeze şikâyet edip azillerini sağlayabiliyorlardı (Akyıldız, 2006: 89; Çoruh, 2012: 321; Çoruh, 2013: 68 vd.).

2. Düzenlemelerin İlk Uygulaması: Tuna Vilâyeti'nin Kuruluşu

Tanzimat'a duyulan tepkiler ve taşrada baş gösteren problemlerin etkisiyle Lübnan'da Marunî ve Dürzîlerin yol açmış olduğu ayaklanmalara Fransa ve İngiltere'nin müdahalesi, Osmanlı Devleti'nin bölge için bir nizâmnâme oluşturmasına sebep olmuştur. Bu nizâmnâme sonrasında hem Lübnan ve hem de diğer vilâyetlerdeki kargaşanın kaynağının bozulan düzen

olduğu anlaşılmıřtır¹⁶. Bu da Osmanlı bürokratlarının Suriye ile yakından ilgilenmesini gerekli kılmıştır. Fuat Paşa, 1860'ta karışıklıklar nedeniyle gittiği Suriye'de konuyu yakından inceleme olanağı da bulmuştu. Buradaki gözlemlerinde idarecilerin yetkilerini kötüye kullandıklarını ve bunun bölge yönetiminde karışıklıklara yol açtığı sonucuna varmıştı (Kılıç, 2005: 100). Bu sebeple eyâletlere, aralarında Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Vefık Paşa gibi ünlü simaların da dâhil olduğu müfettişler göndermiştir. Yapılan teftişlere ait raporları incelemek ve tavsiyelerde bulunmak üzere Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında özel bir komisyon kuruldu (Lewis, 1991: 383). Fuat Paşa'nın amacı eyâlet ve sancakları büyük birimler halinde gruplandırmaktı. Bu birimlerin yöneticisi olan valilerin bilgili, yetenekli kişiler arasından seçilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Seçilen valiler geniş yetkilere sahip olup yalnızca çok önemli gördükleri konuları İstanbul'a danışacaklardı. Böylelikle merkezi yönetim, basit işlerden kurtulacak ve valiler de kendilerini önemli devlet işlerine vermek imkânına kavuşacaklardı (Kılıç, 2005: 101). Çünkü Tanzimat ile birlikte eyâlet yönetiminde, idarî ve malî bakımdan güçlü bir merkezîyetçilik ortaya çıkmıştı. Her ne kadar bu merkezîyetçi sistem birkaç defa hafifletilerek dengelenmeye çalışıldıysa da tam olarak başarılılamadı. Bunun sonucu olarak valiler artık basit işlerde bile merkeze müracaat eder olmuşlardı. Merkezi idare kuruluşları da valilere cevap vermekten, devletin önemli işlerine vakit bulamaz hale gelmişlerdi. Merkezi idareyi basit işlerle uğraşmaktan kurtarmak için, eyâlet ve sancakların birleştirilerek büyütülmesi ve valiliklerine, geniş yetkilerle donatılmış, tecrübeli yöneticilerin getirilmesi gerekiyordu (Ahmet Cevdet Paşa, 1980: 110-111; Eryılmaz, 1992: 195).

Komisyon bir süre çalışmalar yaptıktan sonra Fuat Paşa, daha önce Niş'e vali olarak atanmış olan ve yaptığı çalışmalar ile büyük başarı sağlamış olan Midhat Paşa'yı tecrübelerinden faydalanmak üzere 1864 yazında İstanbul'a çağırıldı. Midhat Paşa Niş'te özellikle kamu düzenini sağlamada, zorbaları dize getirmede ve yol yapımında önemli bir başarı sağlamıştır. Niş'te baş gösteren Bulgar milliyetçilerinin isyanını bastırırken, bölgeyle ilgili kendisine ulaşan Şikâyetleri ve görüşleri değerlendirmiş, bölgedeki Müslüman ve Hristiyan ileri gelenleri bir araya toplayarak düzeni sağlamaya çalışmıştır (Özdiş, 2008: 20; Koç, 2002: 26).

Netice itibariyle toplanan komisyon, "Vilâyet Nizâmnâmesi" başlığıyla genel bir uygulamayı emreden tasarı hazırlamış ve onaylamıştır. Hazırlanan tasarı metni, 7 Cemaziyelahir 1281 (8 Kasım 1864) tarihinde dönemin resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekâyi*'de yayımlanarak

¹⁶ Daha geniş bilgi için bk. *Giriş*.

yürürlüğe girmiştir. Bâbıâli hükümeti, tedbirli hareket ederek, nizâmnâme-yi bir ön uygulama alanında tecrübe etmek istemiştir. Bu kısmi uygulamanın sebebi ise, gelebilecek tepkilere karşı uygulama çekingenliği ve devlet adamları arasındaki “ilk uygulama alanı” (Rusçuk) tartışmasıydı (Kılıç, 2005: 102; Gençoğlu, 2011: 34). Özellikle de Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti bünyesindeki eyâletlerin hem coğrafi hem de etnografik (ırki) bakımdan birbirlerinden büyük farklılıklar gösterdiklerini ve hepsinin aynı şekilde, tek tip bir yönetim şekli ile ele alınamayacağını savunuyordu. Ona göre her bölgenin, mahalli koşulları ve tarihi temelleri göz önüne alınarak, bir idarî reforma gidilmeliydi (Lewis, 1991: 385). Bunun için Niş, Vidin ve Silistre eyâletleri birleştirilerek pilot bölge oluşturulmasına karar verildi ve böylece Tuna Vilâyeti kuruldu. Yeni teşkil edilmiş vilâyetin başına da bölgeyi tanıyan eski Niş Valisi Midhat Paşa getirildi (Kılıç, 2005: 101).

Dönemin önde gelen devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa, vilâyet idaresine geçişin gerekliliğini ve Tuna Vilâyeti'nin kuruluşu hakkındaki gözlemlerini şu şekilde aktarmaktadır;

“Bir vakitten berü Fuad Paşa vilâyâtın tanzîmi emelinde olup, bulâsa-i müttâla'âtı dahi, eyâletler ve sancaklar büyüdülecek vâililiklerine, mücerreb ü muktedir zâtlar intihab ve dâire-i me'zunîyyetleri tevsi' ile yalnız mühim işlerde Dersaadet'e mürrâca'at eylemeleri ve bu vechile merkez-i saltanat âdi işlerle iştigalden etmeleri hususlarından ibâret idi. Fuad Paşa, bu esâs üzere bir Vilâyet Nizâmnâmesi kaleme aldırıp mevki'-i tecrübe olmak üzere Rusçuk ve Vidin ve Niş eyâletlerini birleştirerek, Tuna Vilâyeti nâmiyle bir büyük vilâyet teşkil ve vâililiğini Niş Vâlisi Midhat Paşa'ya tevcih etdirmiş idi...” (Ahmet Cevdet Paşa, 1980: 110-111).

1864 Nizâmnâmesi'nin uygulanacağı bölge olan Tuna vilâyeti yönetimine vali olarak Midhat Paşa atanmış ve merkez vilâyetin Rusçuk olması kararlaştırılmıştı (Vatansever, 2008: 5 vd)¹⁷. Sabri Paşa Vidin kaymakamı, Süleyman Paşa Niş, Ahmet Rasim Paşa Tulca, Fehim Paşa Sofya, Mehmet Faiz Paşa Rusçuk, Mustafa Arif Efendi Varna, Hüsnü Tahsin Paşa ise Tırnova kaymakamı ve kazalara ise müdürler tayin edildi (Ortaylı, 2011: 58; Şener, 1997: 30; Seyitdanlıoğlu, 1996b: 70).

Tuna Vilâyeti'ndeki uygulamanın öncüsü olan Midhat Paşa'nın, kendi mâiyetindeki çalışma arkadaşları arasında; baş sekreteri olan İsmail Kemal Bey, yardımcılarını Odian Efendi, Vasıf Kılıçyan ve Leskoçalı Mustafa Efendiler yer almaktaydı. Ayrıca Paşa'nın sekretarya kadrosu dışında asıl önemli yardımcılarını, 1849 Polonya-Macar devrimine katıldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne

¹⁷ Rusçuk şehrinin merkez olarak alınmasında, Midhat Paşa'nın çalışmaları ve Türk nüfusun yakın bölgelere nazaran burada daha fazla olmasının etkili olması muhtemeldir.

sığınan Polonyalı ve Macar uzmanlardı. Bunlar Midhat Paşa'nın mühendis, teknisyen, haritacı ve zanaatkâr kadrosunu oluşturmaktaydılar (Ortaylı, 2011: 57).

Tuna vilâyeti 7 sancak ve 48 kazadan ibaret idi. Bu sancaklar: Varna, Tulça, Rusçuk, Tirnova, Vidin, Niş ve Sofya merkezleri idi. Vilâyetin Meclisi Umumisi'nde 14 Müslüman ve 14 Hıristiyan murahhas yer alıyordu. Ancak Meclis-i İdare-i Vilâyet, 7 Müslüman ve 4 Hristiyan memurdan ve azadan ibaret idi. Vilâyetin nüfusu ise 3.000.000 civarında idi (Rızaj, 1986: 60).

Tuna vilâyetinin coğrafi konumu ve yapısı, bölgenin geliştirilmesine olanak sağlıyordu. Midhat Paşa gerek vilâyet merkezinde gerekse alt yönetim birimlerinde hızlı bir örgütlenmeyi başlatabilmiştir. Vilâyetteki mahalli kurullar hızla ve usulüne uygun bir biçimde kurulduğu gibi toplantıların düzenli yapılmasına özen gösteriyor, köy ve nahiye seçimlerini de son derece düzenli bir biçimde yaptırıyor ve kayıtları tutturuyordu.

Bulgaristan, bu dönemde tarımsal bir gelişme içerisindeydi. Çiftlik sistemi çok yaygındı. Midhat Paşa, valiliği sırasında başlattığı tarımsal çalışmalar ve geliştirdiği yol yapımı stratejileri sonucunda orta sınıfı oluşturan köylüler ekonomik olarak güçlendiği gibi, tarım işçiliği de aynı paralelde bir büyüme göstermiştir (Ortaylı, 2011: 58).

Midhat Paşa'nın Tuna vilâyetinde gerçekleştirdiği bayındırlık hizmetleri o zamana kadar benzeri görülmemiş bir başarı olarak kabul edilmiştir. Cemaat liderleri tarafından ikna edilen bölge ahalisi toplumsal dayanışma içinde bayındırlık hizmetlerine katılıyordu. Diğer taraftan yapılacak yatırımlar için meclis üyeleriyle görüşen Midhat Paşa, üyeler gibi memleket eşrafından da maddi yardımda bulunmaları için destek istiyordu. Bu çabaları kısa zamanda sonuç vermiş ve 3.000 km kara yolu, irili ufaklı 1.400 adet köprü inşa etmişti (Koç, 2002: 32; Yazıcı, 1992: 367; Çadırcı, 1991b: 153-167)¹⁸. Ayrıca Tuna ve Karadeniz'i birbirine bağlayan Rusçuk-Varna Demir Yolu hattının kurulmasına öncülük eden yine Midhat Paşa idi (Akyıldız, 2002: 125 vd.; Engin, 1993: 40-41)¹⁹.

Vilâyetin çehresini değiştiren Midhat Paşa, Avrupa'dan getirdiği makineler ile tarım alanında çığır açarken, şehir yaşamını kolaylaştırmak için sokakları, kamu binalarını ve okulları aydınlatmak yanında nehir taşımacılığını da başlatan çalışmalar yapmıştır. Bu sayede kurulan modern çiftlikler ve buralarda çalışan çiftçilerin maddi zayıflıklarını karşılamak ve tarımsal

¹⁸ Midhat Paşa, sadece yolların yapımıyla yetinmeyip daha sonra oluşabilecek tahribatlara karşı önlem almaya çalışıyordu. Anayol statüsündeki yolların, özellikle de soğuk kış şartlarına karşı hasar tespiti ve onarımları için, her iki saatlik mesafeye bir bekçi konulmasını ve bunun için de vilâyet genelindeki her bir haneden birer kuruş alınmasını için girişimler başlatmıştır.

¹⁹ Tuna-Karadeniz hattında yapılan demiryolu hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

verimliliği artırmak için tarım kredi sandıkları kurdurmuştur (Özdiş, 2008: 23; Ortaylı, 2011: 60). Vilâyetin iktisadi hayatını düzenlemekte mühim rol oynayan “*Memleket Sandıkları*” ilk defa Niş Sancağı’nda (Şarköy-Şehirköy) kurulmuş olup, komün kredi kurumunun Bulgaristan ve bizdeki ilk örneğini teşkil etmektedir. Bu uygulama Türkiye’de bankacılığın (Ziraat Bank) başlangıcı da sayılmaktadır (Akgün, 1986: 189-191). Böylece yerel yönetim, ekonomik alanda kendi finansmanı için önemli bir atılım yapmış oldu. 1864-1866 yılları arasında, sadece Rusçuk ve bağlı kazalarından sağlanan gelir 1.883.000 kuruş artışla 3.665.093 kuruşa çıkmıştı. Tırnova sancağındaki gelir artışı, Rusçuk’takinin beş misli idi. Midhat Paşa, kredi mekanizmasını göçmen köylerinin gelişmesi için de kullandı (Ortaylı, 2011: 59; Kılıç, 2005: 108).²⁰

Midhat Paşa, güvenlik ve sosyal alanda da atılımlar gerçekleştirmişti. Eşkıyalık olayları bastırılmış ve güvenli bir ortam sağlanmıştı (Çoruh, 2021: 320). Hapishaneler de elden geçirilerek Vidin’e modern bir hapishane kurulmuştur. 13 Kasım 1865 tarihinde örnek olması amacıyla vilâyet merkezi olan Rusçuk’ta belediye teşkilatı oluşturulmuştur. Belediye teşkilatı 1 yıl sonra Rusçuk’a bağlı kazalara da uygulandı. Böylece esnafın üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin kontrolü için bir müfettişlik yanında günümüz zabıta örgütüne benzer bir de denetim mekanizması kurulmuştu (Koç, 2002: 36).

Paşa, Tuna Vilâyeti’ndeki iskân konusuna da önem vermiştir. Vilâyete Rusya’dan gelen Müslüman göçmenleri yerleştirdi. Çerkez ve Tatar muhacirleri, bölgeye faydalı olacak şekilde yerleştirerek üretime katkı sağlamıştı (Efe, 2011: 366). Bunun yanında yoksul ve yetim çocukların sanat öğrenebilecekleri zanaatkârlık okulları da kurulmuştur (Özdiş, 2008: 23; Kılıç, 2005: 108; Şentürk, 1992; Aydın, 1990: 281-285; Selimoğlu, 1987²¹).

Tuna Vilâyeti’nde, haberleşme alanında da önemli adımlar atılarak, 17 Temmuz 1866’da bir telgraf hattı döşenmiştir. Vergilerin zamanında toplanması konularında da adımlar atılarak “*tahsildarlık*” müessesesi kurulmuştur. Vergi mükellefleri için ağır yük teşkil eden miktarlar

²⁰ Midhat Paşa, sandıkların meydana getirilmesi için gerekli olan sermayenin temini için “*Memleket Sandıklarının Suret-i Tertib-i Hakında Layihadır*” başlığını taşıyan yirmi maddelik bir tarifname kaleme almış, bunu Tuna’nın ilgili kazalarına gönderdiği gibi, Babıâli’ye de sunmuştur. Bu layiha *Meclis-i Vââ*’da görüşülüp kabul edilmiş ve 7 Şubat 1865 tarihinde Padişah tarafından resmen Menafi Sandıkları’nın kurulması kabul edilmiştir. Tuna Vilâyeti’nden başka Osmanlı Devleti’nin tüm vilâyetlerinde Memleket Sandıkları’nın kurulması için bu layihanın bazı maddeleri geliştirilmiş ve dokuz madde daha ilave edilerek 19 Temmuz 1867 tarihinde genel uygulamaya konulmuştur.

²¹ Verilen kaynak eserler, Niş, Rusçuk ve Sofya’da Müslüman ve gayrimüslim öksüz-yetim birçok çocuk için ıslahhaneler yaptırıldığını, bunlara el zanaatları öğretilerek, üretime katılmalarını sağlandığını ve bu ıslahhanelerdeki çocuklara terzilik, ayakkabıcılık gibi el becerileri öğretilerek topluma kazandırıldığı hakkındaki bilgiler dışında devlet için sıkıntı yaratan Bulgar ayrılıkçı hareketleri veya Bulgar milliyetçiliği hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

taksitlere bağlanarak, vergiler için bir ve beş kuruşluk makbuzlar kesilmiştir. Bu uygulama sayesinde 1865 yılı vergisi tam olarak toplanmış, gelecek yıla vergi bakiyesi bırakılmamıştır. Böylece vilâyetin yıllık gelirinde önemli bir artış sağlanarak, 1866 yılı geliri 26.000 keseden 300.000 keseye çıkmıştır (Kılıç, 2005: 108-109; Rızaj, 1986: 60; Lewis, 1991: 386).

Midhat Paşa, valiliği sırasında “*Camiden evvel mektep*” düşüncesiyle eğitim seferberliği de başlatmıştır. Artık okullara gayrimüslimler de devam edebilecektir (Rızaj, 1986: 60). Ayrıca, Tuna Vilâyeti’nde modern bir matbaanın kurulması için çalışmalara girişmiştir. Matbaa için gerekli olan Türkçe ve Bulgarca harfler ve ihtiyaç duyulan diğer malzemeler, daha sonra İstanbul’dan istenerek gerekli hazırlıklar tamamlanmış (Selimoğlu, 2006: 55-56) ve 8 Mart 1865’te ilk vilâyet gazetesi olarak Rusçuk’ta *Tuna Gazetesi* çıkarıldı (Kocabaşoğlu, 1991: 143; İbrahimov, 2006: 34)²².

Midhat Paşa, Tuna Valiliği sırasında ilk kez uygulanan bu yeni sistemin işleyebileceğini göstermiştir (Lewis, 1991: 386)²³. Bu sebeple Midhat Paşa ve dönemi üzerinde çalışan bazı araştırmacılar konu üzerinde hem fikir olup onun çalışmalarının Modern Bulgaristan’ın kuruluşunu hazırladığını söylemektedirler (Ortaylı, 2011: 60)²⁴.

Midhat Paşa’nın Tuna Vilâyeti’ndeki başarıları, Balkanlar üzerinde emelleri olan ve Hristiyan tebaa arasına fesat üreterek, bir isyan için hazırlık yapan Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi devletlerin projelerini bozmuştur. Özellikle de İstanbul’da bulunan Rus Büyükelçisi General Nikola Pavloviç İgnatıyef bu durumdan rahatsızdı. İgnatıyef, Sultan Abdülaziz’i, annesini ve diğer bürokratları birer birer avucu içine almıştı. Bu sayede ilk önce Midhat Paşa’yı devirmeyi tasarlamaktaydı (Rızaj, 1986: 61). Çünkü Tuna Vilâyeti’ndeki huzur ve ekonomik güçlenme, her şeyden önce Rusya ile Avusturya-Macaristan’ın Balkan politikalarıyla uyuşmamaktaydı. Rusya başta olmak üzere bu iki devletin büyükelçileri, Babiâli’ye yoğun baskı yapmaktaydılar. Midhat Paşa’nın Tuna Vilâyeti Valiliği’ne sadece Bulgaristan üzerinde çıkarı olan devletler değil, aynı zamanda Babiâli’nin tutucu çevreleri de karşı çıkmaktaydı. Bu başarıyı çekemeyen çevreler, Tuna’daki bu gelişmeleri “*serbesti ve muhtariyet hevesi*” olarak değerlendirmekte ve bu hususta padişaha baskı kurmaya çalışmaktaydılar (Toprak, 2011: 315). Bu baskı ortamında Babiâli

²² Bk. Tuna (Duna) Gazetesi.

²³ Bölgedeki düzeni sağlayan Midhat Paşa, yeni hiyerarşiyi yerleştirdi. Tarım kredileri, yollar, köprüler ve suyuollarını artırdı. Sanayi başlattı, okullar ve yetimhaneler açıp, gazeteler kurarak haberleşmeyi sağladı.

²⁴ “*Modern Bulgaristan’ın gerçek temellerinin atıldığı, ülkenin istikbaldeki iktisadi atılımları için gerekli şartların hazırlandığı dönem, Midhat Paşa’nın valiliğine rastlar*”.

hükümeti, Midhat Paşa'yı İstanbul'a çağırarak, *Şûrâ-yı Devlet* Reisliği'ne atamış ve pasifize etmiştir (Karaarslan, 2005: 354).

3. Vilâyet Reformlarının Genişletilmesi

Tuna Vilâyeti'nde uygulanan ve başarılı sonuçlar alınan 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi, diğer vilâyetlere de uygulanarak, benzer sonuçların alınıp alınamayacağı hususu bürokrasi arasında merak konusu olmuştur. Tuna Vilâyeti'nden elde edilen olumlu neticeler, Nizâmnâmenin yeni bölgelerde tatbik edilmesi için yeni adımlar atılması için cesaret verici de olmuştur. İkinci uygulama bölgesi olarak *Bosna* seçilmiştir. Hemen akabinde *Edirne*, *Halep*, *Suriye*, *Trablusgarp* ve *Erzurum*'da 1865-1866 yılları arasında nizâmnâmenin uygulanmasına başlandığı görülmektedir (Binzouba, 2009: 63).

Bosna ve Hersek'in birleştirilmesiyle başlatılan ikinci uygulamanın ilk safhasının merkezi olarak Bosna vilâyeti seçilmiş idi. Bu uygulamayı Ahmet Cevdet Paşa, şu şekilde özetler:

"Bosna'dan avdet-i ubeydânemde Fuad Paşa, Meclis-i Vâlâ'ya çıkıp bizzet müzâkerede bulunarak taraf-ı âciziden verilen ma'lumatâ-ı mahallîye üzerine Bosna ve Hersek kat'aları birleştirilip bir vilâyet teşkil edilmiş ve vilâyet nizâmnâmesinin bir sureti Bosna'ya gönderilmiştir" (Ahmet Cevdet Paşa, 1980: 111).

Tuna Vilâyeti'ndeki uygulamalar sırasında tecrübe edilen bazı aksaklıklar göz önüne alınarak, Bosna'da uygulanacak olan nizâmnâme üç konuda değişikliğe uğramıştır. Bunlardan birincisi, vilâyette bulunan mekteplerin idaresi için Maarif-i Umumiye Nezâreti'nin kurulması idi. İkinci değişiklik, Tuna'da kazalar nahiyelere; nahiyeler köylere ayrılmış olmasına rağmen Bosna'da yerel ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak kazalar cemaatlara; cemaatler yaftalara ve yaftalar da köylere ayrılmıştır (A. Cevdet Paşa, 1986: 91).²⁵ Son değişiklik ise, vilâyet ve sancaklarda oluşturulan cinayet, hukuk ve temyiz meclislerinin Bosna'da birleştirilmesidir. Fakat gerek görüldüğü takdirde bu meclisler ikiye ayrılarak da görev yapabileceklerdi (Kaya Kılıç, 1995: 76). Bosna'daki idarî

²⁵ Yafta: Bosna'da karye sayısı az olduğundan dolayı on-on beş hanenin birleştirilerek oluşturulan ve Anadolu'da nahiyenin karşılığı olan idarî birimdir. Cevdet Paşa, Bosna'daki yafta sistemini şu şekilde izah etmektedir: "*Memâlik-i mabrusede karyeler büyük olsun küçük olsun tekâlif-i miriyenin tevzi'atca her biri müstakildir ve müte'addid karyeler minasebet-i mevki'yyeleri hasebiyle bir nâhiye itibâr olunur ve ba'z-ı nevâbide umûr-ı zâbitaya bakmak için bir zâbita me'mûru bulunur ise de umûr-ı adliyye ve mâliyyece her karye doğrudan doğruya re's-i kazâya mürâca'at eyler ve ba'z-ı kurânın civârında on-onbeş hâneli küçük köyler bulunur ise de müstakîl karye add olunmayıp mücâvirleri olan karyelere mülbak olarak bunlara Rumeli'de kalübelik ve Arabistan'da mezra'a denilir. Bosna'da ise topluca karye pek az olup ekseri büyük müteferrikadan ibârettir ve her hâne arâzisinin yâni başındadır ve on-onbeş ve daha ziyadece hâneler bir karye itibâr olunur ve müte'addid karyeler bir yafta itibâr olunarak her yaftanın vergisi ayrıca tevzi' olunmağla Bosna'nın yaftaları sâir yerlerin karyeleri hükümünde bulunur ve müte'addid karyeler bir cem'at itibâr olunur ki bir nâhiye itibârındadır...*"

değişiklikler Topal Osman Paşa'nın valiliği sırasında (1861-1869) yapılmıştır. Yedi sancağa ayrılan vilâyette bir de vilâyet meclisi kurularak, ulaşım şartları iyileştirilmiştir. Birçok okulun açıldığı vilâyete mahsus matbaa da kurulmuştur (Djurdjev, 1992: 301).

Bosna Vilâyeti'nde asayiş ve güvenliğin sağlanması ile ticaret ulaşımının işlerlik kazanması için önlemler alınmıştır. Bölge insanının ibadet ihtiyaçları için cami ve kiliseler onarılmış, kazalarda hükümet konağı ve telgrafhâneler kurulmuştur. Bölgedeki ekonomik kalkınma için modern tarım makineleri getirilerek, modern tekstil sanayiinin kurulmasına çalışılmıştır. Nizâmnâmenin üçüncü uygulama alanı Edirne Vilâyeti olmuştur. Meclis-i Umumi'nin toplantıları sonucu bölgedeki ulaşım elden geçirilerek, tamir edilmiştir. Hükümet konağı ve telgrafhâne kurulan vilâyetin, asayiş ve güvenliği için tedbirler alınmıştır. Filibe kazasında bir ıslahhâne ile hastane kurulmuştur. Ayrıca Gelibolu limanı çevresi ile Bergos kasabasındaki gölet yatağı temizlenerek, ulaşımı kolaylaştıracak şekilde köprü inşa edilmiştir (Kaya Kılıç, 1995: 96-97).

1866 yılında Maraş, Urfa, Zor Sancakları ile Adana Eyâleti birleştirilerek oluşturulan Halep Eyâleti'ne Ahmet Cevdet Paşa vali tayin edilmiştir. İki sene süren bu görevi sırasında eyâlet, yeni idarî düzenin tatbik sahalardan biri olmuştur (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444). Bu tayin sonrasında yeniden tayin edilen Halep vilâyet sınırları hakkında eserinde şu bilgiye rastlanmaktadır:

“O zaman Zor ve Urfa Sancakları Halep eyâletine ve Payas ve Koşan Sancakları Adana eyâletine mertûb olup, Maraş dahi Islâhiyye sancağıyla berâber bir müstakil mutasarrıflık idi. Bunların cümlesi birleştirilerek bir cesim vilâyet teşkil ile ubde-i çâker buyuruldu ki, Kayseriyye sancağı hudûdundan Bağdad hudûduna dek mümted idi” (Ahmet Cevdet Paşa, 1980: 177).

Ahmet Cevdet Paşa, Halep Eyâleti'ne tayinini ve burada uygulanan nizâmnâmenin durumuyla ilgili verdiği bilgilerde; nizâmnâmenin daha önce Tuna'da tatbik ve tecrübe edildiğine, daha hazırlık safhasında Bosna ve Suriye vilâyetlerine de uygulanacağına dair bir niyetin olduğunu ima ederek, Halep Vilâyeti teşkilatına da bu sebeple tatbik edildiğini söylemektedir. Öyle ki Tuna'da uygulanan vilâyet nizâmnâmesinde idare meclisi ve azasıyla, meclis-i deavi mümeyyizleri azalarının yarısının müslim, diğer yarısının ise gayrimüslim olmasının kararlaştırıldığını, ancak Halep vilâyetinde gayrimüslim olmayan veya çok az olan pek çok kaza olması sebebiyle, buradaki uygulamanın nüfus miktarının göz önüne alınarak, uygulamada nüfus çoğunluğuna göre, müslim veya gayrimüslim nüfusun en az yarısı kadar olması halinde aza ve mümeyyiz tayininin

yapılacağına dikkat çekmektedir(Ahmet Cevdet Paşa, 1980: 177)²⁶.

Vilâyet nizâmnâmesinin bir gereği olarak, Şam ve Sayda birleştirildi ve Suriye Vilâyeti teşkil edildi. 1865-1866 yılları arasında Şam Eyâleti yerine Suriye Vilâyeti kullanılmaya başlandı. Suriye Vilâyeti; 13 sancak ve 94 kazadan oluşacak şekilde taksim edilerek Lazkiye, Trablus, Sayda, Bilad’i Beşare, Akka, Nablus, Kudüs, Şam, Humus, Hama, Havran, Cebel-i Nasara, Cebeli Dürzî sancaklarına bölündü. Bu sancaklara bağlı kazaların 17’si Lazkiye Sancağı’na, 10’u Trablus, 4’ü Sayda, 4’ü Bilad-i Beşare, 13’ü Akka, 9’u Nablus, 7’si Kudüs, 18’i Şam, 1’i Humus, 3’ü Hama ve 7’si Havran Sancağı’na bağlandılar (Özgen, 2001: 5).

1864 Vilâyet Nizâmnâmesi ile Trablusgarp’ta da vilâyet sistemine geçilmiş olmakla beraber, Tanzimat Fermanı’nın uygulanması amacıyla 1839’dan sonra bu eyâlete vali olarak tayin edilen Mehmet Emin Paşa’nın gerçekleştirmiş olduğu yeniliklerden de vazgeçilmemiştir (Sezer, 2002: 166).

Tuna Vilâyeti’nden sonra çeşitli bölgelerde ardı sıra uygulamaya alınan nizâmnâmenin Erzurum’da da tatbikine karar verildi (1865). Bu sırada Erzurum Valisi Mehmed Emin Muhlis Paşa idi. Erzurum’da 9 ay valilik yapan Emin Paşa’nın, yeni vilâyet düzenin teşkilinde büyük hizmetleri geçmiştir. Erzurum’da yeni düzenin uygulanması amacıyla Meclis-i Vâlâ’da kurulan komisyon tarafından bir mazbata ve bir nizâmnâme tanzim ettirildi. Hazırlanan bu nizâmnâme, Encümen-i Mahsus-u Meşvered’te okunduktan sonra uygulamaya sokuldu. Yapılan düzenlemelere göre; Erzurum Eyâleti ile Kars, Erzincan ve Van mutasarrıflıkları, Harput Sancağı’nın bazı kazaları, Trabzon eyâletinde bulunan Karahisar-ı Şarki sancağı, Lazistan dâhilinde bulunan Livana Kazası birleştirilerek; Erzurum Vilâyeti, Erzurum Sancağı, Çıldır Sancağı, Muş Sancağı, Kars Sancağı, Karahisar-ı Şark Sancağı, Bayezid Sancağı, Erzincan Sancağı ve Van-Hakkâri Sancağı olmak üzere 8 sancak ve 48 kazadan oluşacak şekilde taksim edildi (Küçük, 1995: 328)²⁷.

4. 1867 Vilâyet Düzenlemesi ve Tüm Ülkede Uygulanması

Tuna’daki vilâyet modeli adı geçen yerlere de tatbik edildikten sonra, ülkedeki tüm

²⁶ “Vilâyet usûlü ibtidâ Tuna Vilâyeti’nde tecrube olunub ba’dabû Bosna ve Suriye Vilâyetleri dahi ana tatbikan teşkil olunmuş idüğünden, Haleb Vilâyeti teşkilâtının dahi ana tatbiki tabii ise de, Tuna Vilâyeti Nizâmnâmesinde, meclis-i idâre ve a’zâsıyla, meclis-i de’âvi mümeyyizlerinin, a’zâlarının nısfı müslim ve nısfı gayr-ı müslim olmak musarrab olup, Haleb Vilâyetinde kazalar var ki, hiç gayr-ı müslim yok, yabud vücûd vermeyecek kadar pek az idüğünden, Haleb Vilâyetinde nişusun mükdârına i’tibâr olunarak gayr-ı müslim a’zâ ve mümeyyizlerin nısfı kadar olmaları ta’biryle Haleb Vilâyeti nizâmnâmesi ta’dil ettirildi”.

²⁷ Ayrıca kazalar hakkında bk. Küçük, 1975.

vilâyetlere uygulanması için 21 Haziran 1867 (18 Safer 1284) tarihinde “*Vilâyetlerin İdare-i Mahsusası ve Nizâmatının Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimat-ı Umumiye*” adıyla 22 maddelik bir talimatname yayınlandı. Bu talimatname ilk kez Selda Kaya Kılıç tarafından doktora tezinde, özeti verilmek suretiyle incelenmiştir²⁸. Talimatname, küçük bazı farklılıklar dışında 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi’nin bir benzeri olarak değerlendirilmektedir (Kaya Kılıç, 1995: 77; Eryılmaz, 1992: 196; Ortaylı, 2011: 62-63; Toraman, 2002: 74-75).

1867 talimatnamesiyle yeni kurulması düşünülen vilâyetlerin kuruluş aşamaları tamamlanarak, buralarda görev alacak kişilerin unvan ve dereceleri belirlenmiştir. Uygulamanın vilâyetlerin livalara, livaların kazalara, kazaların ise nahiyeye ve köylere taksimi ve dönüştürülmesiyle yapılmasına karar verilmiş olup, vilâyete vali, livaya mutasarrıf, kazaya kaymakam, nahiyeye müdür ve köye de muhtarın tayini 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi’nde olduğu gibi kabul edilmiştir. Ancak 1864’ten farklı olarak müdür kaymakama, kaymakam mutasarrıfa, mutasarrıf ise valiye karşı sorumlu hale getirilmiştir.

Talimatname ile vilâyet mali işleri defterdarlara havale edilirken, kazalarda mal müdürleri görevlendirilmiştir. Maliye ile ilgili problemler defterdar ile devlet ricali arasında karara bağlanırken, livada mutasarrıf ile muhasebeci, kazada kaymakam ile mal müdürleri arasında hal yoluna konulacaktı (Kaya Kılıç, 1995: 79-80). Talimatnameye göre oluşturulacak kaza ve nahiyelerin yönetimi için *Memleket Meclisleri* adı altında bir meclis kurulmasına karar verilirken, kazaların da kendi içinde sınıflamaya tabi tutulması 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi’nden farklı bir husustur. Livalar genel olarak *sımf-ı evvel*, *sımf-ı sani* ve *sımf-ı salis* denilen üç ayrı kaza sistemiyle yeniden oluşturuldu. Bunların dışında kalan daha küçük birimler ise “nahiyeye” olarak değerlendirildi. Ancak bu nahiyeler uzaklıklarına göre en yakın kazaya bağlanarak kurulacak bir müdürlük ve oluşturulacak İhtiyar Meclisi tarafından yönetilecekti.

Talimatname vilâyet, liva, kaza ve köylerde seçimlerin nasıl yapılacağı hususunun Vilâyet Nizâmnâmesi’nde açıklandığına işaret ederek, yapılacak seçimlerin valinin gözetiminde ve mutasarrıf aracılığıyla yapılacağını belirtmektedir. Bunun amacı ise, halkın seçimlere katılmasını sağlamak ve nitelikli kişileri belirlemektir. Vilâyetlerde davalara bakmak için dört dereceli meclisler kurulacaktır. Bunlardan birincisi, kişisel hukuk davalarına bakacak olan ihtiyar meclisleri; ikincisi, köy ihtiyar meclislerinde çözüme kavuşturulamayan davalara bakacak olan “Kaza Davası

²⁸ Bahsi geçen talimatnamenin özeti için bk. Kaya Kılıç, 1995: 79.

Meclisleri”; üçüncü ve dördüncüsü, liva (sancak) ve vilâyet merkezlerinde bulunan “Temyiz-i Hukuk Meclisleri’dir”.

Talimatta ayrıca imar ve ıslah işlerinin her vilâyetin ihtiyaçlarına göre yapılacağı bildirilmektedir. Tuna Vilâyeti’nde denenmiş olan uygulamalar örnek alınacak şekilde bir düzenlemeye gidilecekti. Bu sayede sanayiinin ilerlemesine çalışılacağı gibi, Tuna’dakine benzer şekilde öksüz ve yetimler için düzenlemeler yapılmak suretiyle kurulacak olan ıslahhânelerde askeri malzeme üretimi gerçekleştirilerek, ticaretin canlandırılması hedeflenmekteydi.

Halkın borç para için yüksek faiz karşılığında sarrafların tuzağına düşerek sömürülmelerinin önüne geçmesi hedeflenmekte ve bunun için her vilâyette “Menafi-i Umumiye Sandıkları” kurularak, paraya ihtiyacı olanların kredilendirilmesi amaçlanmıştır. Evlilik ilişkilerinin ekonomiyi canlandıran bir etkisinin olduğu ileri sürülerek, taşrada ağır şartlara bağlanan evlilik ilişkilerinin kolaylaştırılmasına çaba sarfedilmiştir. Ticaretle uğraşmakta olan çerkez muhacirlerin de ekonomiyeye kazandırılmasına çalışılmıştır. Kısaca talimatname ile bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılmasına vasıta kılınmış, ülkenin sosyal ve ekonomik yönden canlandırılması amaçlanmıştır (Kaya Kılıç, 1995: 80-85).

11 Şubat 1867’de Mütercim Rüştü Paşa’dan sonra beşinci kez sadâret makamına gelen Ali Paşa, taşra reformunu devam ettirmek için girişimlerde bulundu (İnal, 1982: 21; Ortaylı, 2011: 62). Bu dönemde aralarında, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid (Girit ve Adalar Denizi)’in bulunduğu yeni vilâyetler oluşturuldu (Kaya Kılıç, 1995: 90-92; Hut, 2006: 31)²⁹.

Tablo I: 1867’de Kurulan Vilâyetler

Sayı	Vilâyetler	Valisi	Bağlı Sancaklar
1	Ankara Vilâyeti	Hacı Ali Paşa	Ankara, Bozöyük, Kayseri.
2	Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti	Ahmed Paşa	Biga, Midilli, Sakız, Rodos, Kala-ı Sultaniye.
3	Hüdavendigâr	Hüsnu Paşa	Kocaeli, Karesi, Karahisar-ı Sahip, Kütahya.
4	Diyarbakır Vilâyeti	Mustafa Paşa	Diyarbakır, Amed, Mamuret’ül-aziz, Mardin, Siverek, Hısn-ı Keyfa.
5	Sivas Vilâyeti	İzzet Paşa	Amasya, Sivas, Karahisar-ı Şarki.
6	Trabzon Vilâyeti	Muhlis Paşa	Trabzon, Batum, Canik, Gümüşhane,
7	Kastmonu	Tevfik Paşa	Bolu, Sinob, Kastamonu, Kangırı.

²⁹ Bk. *Tablo I.*

	Vilâyeti		
8	Konya Vilâyeti	Ahmed Tevfik Paşa	Konya, İçel, Teke, Niğde.
9	Aydın Vilâyeti	Sabri Paşa	İzmir, Aydın, Denizli, Saruhan, Menteşe.

XIX. Yüzyılın başlarında taşra reformunun gerçekleştirilği yerlerden biri de Girit Adası'ydı. Tanzimat Fermanı'nın ülkede yarattığı değışim adada da kendini hissettirmiş olmakla beraber, İslahât Fermanı'nın gayrimüslimlere sağladığı haklar gayrimüslimleri, ada yönetiminde Müslümanlarla eşit şekilde yer alma imkânına kavuşmuştur (Adıyeke, 2000: 41). Buna karşılık bölgeyi topraklarına katma arzusunda olan Yunanistan, adaya bağımsızlık verilmesi ya da muhtariyet ile yönetilmesi taraftarıydı. Yunan ajanların çabasıyla Girit'te ilk geniş çaplı ayaklanmalar 1866'da meydana geldi. Bunu bahane eden ülkelerden başta Fransa olmak üzere, Rusya, İtalya ve Prusya Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak adada ıslahât yapılmasını ve yapılacak ıslahâtlar için adı geçen devletlerden kurulu bir komisyon kurulmasını önerdi. Fakat ıslahât konusunda kendisi dışında başka bir devletin ada işlerine karışmasını istemeyen Osmanlı Devleti, Vilâyet Nizâmnâmesi'ni Girit'te uygulamaya karar verdi (Tukin, 1996: 89). Adadaki düzenin sağlanması için Sultan Abdülaziz tarafından görevlendirilen Ali Paşa, 1867'de Girit'e gönderildi (İnal, 1982: 23). Netice itibariyle 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi ile Osmanlı Devleti'nin geneline yayılan vilâyet düzenlemesi 1868'de Girit Adası'nda da tatbik edildi (Adıyeke, 2000: 42). Yeni idarî düzene göre ada çeşitli sancaklara bölündü ve yönetimleri Osmanlı ricali arasından seçilen mutasarrıflara verildi. Buna göre ada 5 sancak ve 17 kazaya bölündü³⁰.

Tablo II. Vilâyetler Nizâmnâmesine göre 1868 yılında Girit Adası'nda yapılan idarî düzenleme.

Sayı	Sancaklar	Tabii Kazalar
1	Hanya	Kidonya, Kisamu, Selino
2	Kandiye	Pedya, Menufaç ve Rizo, Maloviz, Kenuryo ve Piryotiçe
3	Resmo	Resmo, Milopotamu, Amari
4	Laşid	Mirabela, Yerapetre, Sitia, Uyanu
5	İsfakiye	Apokorona, İsfakiye, Ayvasil

Bu yeni düzenin, 1861 Lübnan Nizâmnâmesi'nde olduğu gibi Avrupalı devletlerin etkisiyle oluşturulduğu yönünde bazı iddialar mevcuttur. Bu iddialardan bir tanesi: *"Bu statünün yerel*

³⁰ Bk. *Tablo II.*

demokrasi ve yönetim örneğiyle bir ilgisi olmayıp, dış baskularla gelişen bir bağımsızlık politikasının yansıması olduğu açıktır.” şeklinde ifade edilmektedir (Ortaylı, 2011: 67).

5. Osmanlı Devleti’nde Yerel Yönetim Hizmetleri ve 1867-1868 Düzenlemelerinde Belediye Teşkilatı

Osmanlı Devleti’nde, günümüz anlamıyla modern belediyeciliğin ilk girişimleri, Tanzimat’ın ilanından sonra, özellikle 1854 Kırım Harbi’nin ortaya çıkardığı sosyal aksaklıkların sonucu oluşmuştu (Yerlikaya, 1999: 131). Modern belediye kuruluşları olmamakla beraber, Tanzimat öncesi Osmanlı taşra şehirlerinin yerel yönetim hizmetleri, vakıflar, “Loncalar³¹” ve kadılık tarafından yerine getirilmekteydi. Adı geçen kurumlar, çağdaş anlamda bir yerel idarî birim olmasalar da özünde yerel hizmet anlayışı ile çalışan birimler olarak kabul edilmektedir (Kaya, 2006: 102).

Yerel yönetimin önemli bir unsuru olan kadılık, devletin kuruluşundan XVI. Yüzyıla kadar saygın ve önemli bir müessese iken, bundan sonra eğitim kalitesinin düşmesi, yolsuzluk ve rüşvetin artması gibi sebeplerle çeşitli şikâyetlere konu olan bir kurum haline dönüşmesinden sonra, III. Selim’in bu durumun düzeltilmesi için çaba sarf ettiği çabalara rağmen bir sonuç alınamamıştı (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 31 vd; Çadırcı, 1981: 140 vd.). III. Selim’in tahtan indirilmesinden sonra başa geçen II. Mahmud, artık dönemin ihtiyaçlarına cevap veremeyen bir kurum haline gelmiş olan kadılık müessesinin kaldırılmasına karar verdi. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ile şehir idaresini üstlenecek bir kurumun gerekliliği doğunca, bu tarihten sonra İhtisab Nezareti adıyla geniş yetkilerle donatılmış bir kurum teşkil edildi (Yerlikaya, 1999: 132; Kazıcı, 1998: 143-145; Kazıcı, 2005a: 358 vd).³² İhtisab Nezareti’nin işlerine bakan muhtesib

³¹ Loncaların işleyişiyle ilgili, bir çalışmada “Tüm kentlerde, masrafları genellikle sokak sakinlerince karşılanan bir sokak temizleme sistemi vardı. Özellikle Kabire örneğinde, süpürge ve sulama işleri (temizlikten çok toz kalkmasını diye), ücretleri evlerde oturanlar tarafından ödenen profesyonel çöpçülere (zebbal) verilmişti ve toprak, dökmüntüler, çöpler özel bir loncanın üyeleri tarafından toplanıyordu. Terrabin denilen bu adamlar, topladıkları çöpleri eşeklere yükleyip kent dışına taşıyorlardı” şeklinde verilen ifade, loncaların şehir temizliğinde sahip oldukları işlevi ortaya koymaktadır. Yine Cezayir örneğinde loncanın temizlik konusundaki bakış açısı verilerek, temizlik kurallarına uymayan, “...ihmalkâr şebirilere para cezası veriliyor ya da birkaç sopa atılabiliyordu” denilmektedir (Raymond, 2005: 40).

³² Osmanlı Devleti’nde, "ihtisab ağası" veya "ihtisab emini" olarak adlandırılan muhtesibin varlığı, devletin kuruluşundan itibaren bilinmektedir. Görevi ise; iktisadî, ictimâî, adlî ve dini alanlarda, “Allah’ın yarattığı her şeyin hukukunu gözetmek” idi. Şehirde dolaşır, narhlarla ilgilenir ve esnafın kanunlara uyup uymadığını denetlerdi. Muhtesibin Müslüman erkek olma, mükellefiyet, adalet, kudret, ilim, ilmiyle amel etme gibi vasıfların bulunması ve dinî, ahlâkî vazifelerini hakkıyla yerine getirebilecek vasıflara sahip olması gerekiyordu. Muhtesibin "huddâm-i ihtisab" denilen yardımcıları vardı. Bu müessese, II. Mahmud döneminde 1826’da çıkarılan “İhtisab Ağalığı Nizâm-nâmesi” ile yetkileri ve sorumlulukları genişletilmiştir. Ayrıca nizâm-nâme ile müessesenin unvanı İhtisab Nezâreti’ne, ihtisab

(Kaya, 2006: 102; Kazıcı, 2005a: 355),³³ “İhtisab Nazırı” unvanını aldı. İhtisab Nazırı, şehirlerin idarî, iktisadî, ictimai, dini ve adlî konularda geniş yetkilerle donatılmış kişileri arasından seçilmekteydi. Fakat XIX. Yüzyılda, Osmanlı Devleti’nde meydana gelen iktisadî ve ictimai değişimler, bu kurumun üstlenmiş olduğu bütün görevleri layıkıyla yerine getiremeyeceği sonucunu çıkardı³⁴. Bu sebeple İhtisab Nezâreti’nin bir kısım işlerini yüklenmesi için 1845 yılında Polis, 1846 yılında Zaptiye Teşkilatı kuruldu (Kazıcı, 2005a: 362-388)³⁵. Ardından 13 Haziran 1855 tarihli “Şehremaneti Nizâmnamesi” ile İhtisab Nezâreti kaldırılarak, görevleri şehremanetine bırakıldı³⁶.

Şehremaneti’nin kuruluş felsefesi, şehrin ihtiyaçlarını karşılamak, düzen sağlamak ve şehir ile ilgili işleri devletten ayrı bir kurum olarak yürütmektir. Fakat şehremaneti, kendisine ait bir gelir kaynağına sahip olmadığı gibi, giderleri de devlet hazinesince karşılanmaktaydı. Topladığı vergileri direk maliyeye teslim ettiğinden kendisine ait bir hazinesi bulunmamaktaydı. Bunun yanı sıra şehremaneti, yeterli ve kalifiye elemana da sahip değildi (Ortaylı, 2011: 138). Şehremaneti kurulmasının üzerinden aylar geçmesine rağmen beklentileri karşılamadı ve bu kurum yerine kurulduğu İhtisab Nezâreti’nden farklı bir işlev göremedi (Oktay, 2008: 379)³⁷.

---

ağasının unvanı ise ihtisab nazırına çevrilmiştir. Tanzimat’ın ilânının ardından sonra İhtisab Nezâreti’nin önemi artsa da Mayıs 1851 yapılan bir düzenlemeyle İhtisab Nezâreti ortadan kaldırılmış ve bu kurumun işleri Zaptiye Müşirliği bünyesinde kurulan es’âr meclisine devredilmiştir. Fakat 1 Kasım 1851’de Zaptiye Müşirliği’nde gerçekleştirilen köklü bir değişlikle es’âr meclisi, yaptığı işlerle daha yakından ilgili olduğu gerekçesiyle Ticaret Nezâreti’ne nakledildi. Bu düzenlemeden birkaç ay sonra İhtisab Nezâreti yeniden kurulduysa da çıkarılan bir iradeyle kaldırılmış ve görevleri ise henüz kurulmuş olan şehremanetine devredilmiştir.

³³ Muhtesib veya ihtisab ağası, beledi hizmetler dâhilinde, esnafı denetleyen, ticari hayatı düzenleyen kişidir. İhtisab ise çirkin ya da zararlı bir fiil yasaklamak ve iyiliği emretmek anlamındadır. Dolayısıyla iyiliği emredip, uygulamak ve kötülükten sakındırmak -*emri’l-ma’ruf ve nehyani’lmünker*- felsefesi Osmanlı hizmet anlayışının temel mantığını oluşturmaktaydı.

³⁴ Bunun dış kaynaklı sebepleri arasında sanayi devriminin şekillendirdiği Avrupa ekonomi modeli ile gelişen iktisadi ilişkiler de yatmaktaydı (1838 Balta Limanı Antlaşması’yla Osmanlı ülkesini kendisine açık pazar haline getiren İngiltere ve Fransa’dan sonra, 1839-1841 yılları arasında Sardunya, İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Prusya, Danimarka, Toskana Büyük Dükalığı ve Belçika ile bir dizi ekonomik antlaşmalar imzalanmıştır. Tanzimat döneminde yabancılar tüccarların ekonomik faaliyetler hakkında (bk. Kütükoğlu, 1992: 91-136). İç kaynaklı sebepleri arasında ise, Osmanlı liman kentlerinin ulaşım ve alt yapı hizmetlerinde görülen eksiklikler ve XIX. Yüzyıl ortalarından itibaren İstanbul nüfusunun hızla artmasıydı. Şehir, bu yüzyıl içerisinde yoğun bir ticaret ağının merkezi haline gelmekle beraber, Anadolu ve Rumeli taraflarından da ciddi bir göç trafiğine sahne olmaktadır. Ticaret ve göç ile başkente akın eden nüfusla beraber, şehrin beslenme durumu, temizlik ve güvenlik işlerinde sıkıntılar belirmişti (Ortaylı, 2011: 132).

³⁵ Zaptiye teşkilatının kuruluşu için hazırlanan 1861 tarihli “Zaptiye Askeri Nizâmnamesi” hakkında bk. Sönmez, 2006: 208 vd.

³⁶ Bahsi geçen nizâmname için bk. Seyitdanlıoğlu, 2010d: 23-29.

³⁷ Buna şehremaninin sebep olduğu düşünülerek ilk şehremini olan Salih Paşa görevden alındı. Buna rağmen problemler halledilemediğinden, sorunun şehremaninden kaynaklanmadığı anlaşıldı. Yapılan incelemeler sorunun, Şehir Meclisi’nin vazifesi dâhilinde olan işleri yapmıyor olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Etkin bir danışma organı olarak görevini yerine getirmeyen bu meclis, Meclisi Vâlâ üyelerinde Emin Muhlis Efendi başkanlığında kurulan “İntizam-ı Şehir Komisyonu” ile lağvedilerek ortadan kaldırıldı. Bu komisyon, Osmanlı tebaasından yabancı dil bilen,

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler ile ticari ve ekonomik ilişkilerinin artması İstanbul, Beyrut, İzmir, Selanik, Pire, İskenderiye gibi kentleri sadece ticaretin yapıldığı bölgeler değil, aynı zamanda Avrupalı tüccarların yerleştiği, üretim tesisleri kurduğu, ürünlerin başka bölgelere nakledildiği hinterland merkezleri haline getirmiştir. Bu şehirler artık kısa süreli ekonomik faaliyet alanları olmaktan çıkıp ikamet edilen şehirlere dönüşmüştür (Köseoğlu, 2005: 29).

Ekonomik ilişkilerin artması liman kentlerine uğrayan gemi ve tüccar sayısında olağan üstü artışlar meydana getirmekle beraber, buralarda gemilerin yanaşıp yük boşaltabilecekleri rıhtımların bulunmaması, gemilerin kıyıda açık bölgelerde demirleyerek mavnalar aracılığıyla mal ve yük boşaltmalarına sebep olmaktaydı. Bu da tüccarın hak ettiği beledi ve sağlık hizmetini almasını güçleştirmekteydi (Köseoğlu, 2005: 29-30). Oysaki modern şehirlerde yabancı tüccar için karantina noktaları ve sağlıklı konaklama tesislerinin bulunması gerekiyordu. Bu kurumların olmaması, tüccarın liman şehirlerindeki faaliyetlerini güçleştiriyordu. Bu durum ilk belediyeçilik faaliyetlerinin bir liman kenti olan İzmir'de, yerli ve yabancı tüccarlar tarafından başlatılmasına sebep olmuştur (Ortaylı, 2011: 123).

Osmanlı Devleti'nde "modern belediye"³⁸ hizmetlerinin başlamasında Avrupa ile olan ilişkilerin yanında Tanzimat dönemine damgasını vuran reformcu kadronun da önemli katkısı olmuştur. Tanzimat'ın önde gelen bürokratları Osmanlı şehirlerinin düzensizliğinin ve eksikliklerinin farkındaydı. Bu bürokratlardan biri olan Mustafa Reşid Paşa, Londra sefirliği sırasında İstanbul'a gönderdiği bir raporda,

"Dersaadet'de ve saürmemâlik-i mabrûsede aralık aralık harîk zühûr ettikçe Avrupa'da gazetelerin ta'rîzâtı eksik olmayup halka dahi türlü şeyler söylemekte" ve "...ahşab ebniyeyi bayağı yanmak ve kendiinizi müflis etmek için bunda akçeler sarfıyla inşâ ve istibzâr ediyorsunuz. Acebâ memleketinizde taş yokmudur ve tuğla imâlini ve kârgir ebniye inşâsını bilenler bulunmaz mı?" şeklinde bir haberlerin çıktığını aktarmaktadır (Baysun, 1960: 124)³⁹.

Avrupa görmüş müslim ve gayrimüslimlerden arasından seçilecek dirayetli kişilerden oluşacaktı (Ortaylı, 2011: 139). 22 Şevval 1272/ 26 Haziran 1856 tarihli bir mazbatada *Komando, Rovelaki, Antuvan Ahyon, Refik Mustafa, Ferhad, Hüseyin Hüsam, Franko bin Brikola, Harmanos veledi Yusuf, Salih ve Miğirdiç* adlı kişilerin adının yer alıyor olması, bu komisyonun kurulmuş olduğuna işaret etmektedir (Ergin, 1995a: 1278).

³⁸ Köken itibarıyla belediye (*Municipalité*) kavramı, Türkçe'deki *belde* ve *bilâd* kelimeleriyle bağlantılı olmakla beraber bugünkü anlamıyla kullanılışı Tanzimat dönemi reform hareketinin doğu dillerine yaptığı bir katkı olarak değerlendirilmektedir. Belediyeçilik alanında önemli eserler bırakan Osman Nuri Ergin, belediyeyi "*ortak menfaatler ve karşılıklı ihtiyaçların zorlaması ile bir beldede oturan halkın, beldelerine ve dolayısıyla kendilerine ait meseleleri, hükümetin kanunla belirttiği sınır ve sorumluluk dairesinde seçmiş oldukları vekilleri vasıtası ile balletmeleri*" olarak tanımlamaktadır ([Ergin], Osman Nuri, 1338: 1). Şemsettin Sami'de, "*bir şehrin umumi işleri ve sair ihtiyaçlarına bakan idare*" şeklinde açıklamaktadır (Şemsettin Sami, 1317: 301).

³⁹ Buna benzer bir eleştirinin daha sonraki yıllarda Fransız şair *Théophile Gautier* tarafından da yapıldığını görmekteyiz.

Mustafa Reşit Paşa, Fransa sefirliği esnasında özellikle üzerinde durduğu meselelerden biri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü sağlamanın Avrupalı devletlerin barışını sağlayacağına ikna etmek, bir diğeri ise Osmanlı Devleti'ni reformlar yoluyla modernleştirmek için Avrupa'nın teşvik ve yardımlarını temin etmektir. Çünkü Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı modernleşmesinin Avrupa yoluyla gerçekleşebileceğine inanmaktaydı (Kodaman, 1987: 71-73).

Şehirlerin modernleşmesinde yerli mimarların eksikliklerinin olduğuna vurgu yapan Reşid Paşa, Avrupa'dan bu işi bilen mühendislerin getirtilmesini ve vakit kaybetmeden bu işleri öğrenmesi için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Gönderilen öğrencilerin sekiz-on yıl içinde mesleği layıkıyla öğrenip, yurda dönmeleri durumunda bunun şehir modernleşmesinde son derece yarar sağlayacağına inanmaktaydı (Baysun, 1960: 124-125). Bu sebeple o, Osmanlı Devleti'ndeki “*modern belediyelerin kuruluşu, geleceğe dayalı özerk bir şehir yönetiminin evrimi sonucunda değil, doğrudan modernleşmeci bir bürokrasinin şehirleri fizik ve hizmetler yönünden ıslah amacıyla gerçekleştirmiş bir reform*” olarak değerlendirilmektedir (Ortaylı, 2011: 119).

Yukarıda zikredilen İstanbul'un yerel hizmetler alanında karşılaştığı sıkıntılar ve buna yönelik üretilen çözüm önerilerinin artmasına paralel olarak, devlet belediyeçiliğinin daha “modern” bir anlayışla yapılması yönünde bazı adımlar atılması, belediyeçiliğinin sadece yol, kaldırım gibi yapım işleri olmadığı ve buna ek olarak modern şehirlerin bir gereği olan alt yapı hizmetlerinin de karşılanması gerektiği şeklinde yeni bir düşünce hâkim olmasına sebep olmuştur (Oktay, 2011: 22).

Modern belediye uygulamalarına geçiş için pilot bölge olarak Beyoğlu ve Galata semtlerinin seçilmesinin öncelikli sebepleri arasında, bölgede yaşayan nüfusun çoğunlukla yabancı ülke görmüş gayrimüslimlerden oluşmasıdır. Bu farklılık, belediye hizmetlerinden haberdar oldukları yönünde bir algılamaya doğmasına ve modern belediyeçiliğinin ilk örneğinin burada oluşturulabileceğinin düşünülmesine sebep olmuştur (Seyitdanlıoğlu, 1996c: 4-5). Ayrıca bu semt, Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılan penceresi durumunda idi ve yoğun gayrimüslim nüfusu ile önemli bir finans merkezi olduğu kadar yabancı sefirler ve zengin bankerler gibi varlıklı kimselerin ikamet ettiği bir yerleşim birimidir. Belediyeçilik uygulamasının Beyoğlu ve Galata semtleri olarak belirlenmesinin ikinci bir sebebi ise belediyeçilik hizmetlerinin ciddi parasal desteğe ihtiyaç

Gautier'in, 1864'te yazdığı bir mektupta İstanbul'un belediye hizmetlerine olan ihtiyacı; “*Yürüyecek kaldırım, binecek araba, rahat edecek otel, yemek yiyecek lokanta ve muhâtarasız geçecek sokak olsa tabiatın rüyegân kaldığı letâfet-i manzara ve havasından bir seyyah müstefid olabilir*” cümleleriyle aktarmaktadır (*Théophile Gautier*'den aktaran Ergin, 1995a: 1269).

duymasıdır. Önemli bir sebep daha vardı ki, o da burada yürütülecek faaliyetler sayesinde bölgede yaşayan yabancı nüfusun şikâyetleri de sona erdirilmiş olacaktı (Ortaylı, 2011: 143).

Bu amaç doğrultusunda, 27 Aralık 1857 tarihinde yayınlanan 19 maddelik *Daire-i Belediyenin Teşkiline ve Vezâifine Dair Nizâmname*'nin birinci maddesi; “*Nefs-i İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Eyüp, Galata ve Üsküdar) ve Boğazıçı'nın iki sabiliyle beraber on dört daire-i belediyeye taksîm olunarak, tâ'yîn olunan budûd ile Beyoğlu ve Galata Altıncı Daire-i Belediyeyi'tibar olunmuştur*” ifadesiyle modern belediye teşkilatının temelleri atılmıştır⁴⁰. Nizâmname, genel olarak mahalle, sokak, kaldırım, su yolu ile lağım kanallarının yapılması ve temizlenmesi, yol üzerinde gelen geçene rahatsızlık verecek durumların kaldırılmasını içermekteydi (Seyitdanlıoğlu, 2010b: 31; Ergin, 1995b: 1601-1604). 7 Haziran 1858'de ilan edilen *Beyoğlu ve Galata Dairesi'nin Nizam-ı Umumîsi* adlı nizâmname 94 bende ek olarak bendi mahsûs ve ilâve kısımlarından oluşmakta olup bu nizâmname ile Altıncı Daire resmen kurulmuş olmaktadır⁴¹.

Kurulan bu yeni belediyenin adının “Altıncı Daire” olması tesadüfî bir olay değildi. Bu isim, örnek teşkil etmesi açısından Paris'in Sen Nehri kıyısında yer alan, dönemin modern bir şehri olan *Sixième Arrondissement*'ten esinlenerek konulmuştur⁴². Altıncı Daire'nin başına müdür olarak Hariciye memurlarından Kâmil Bey getirildi. Daire Meclisi'ne atanan kişiler ise 1856 tarihli *İntizam-ı Şehir Komisyonu Mazbatası*'nda da imzası bulunan *Komando, Rovelâki, Antuan Alyon, Ferhad Paşa, Franko Efendi* ve *Obannes Mığırđıç* adlı kişiler yer almaktaydı. Dairenin yazışmaları iki dilli olarak Türkçe ve Fransızca yürütülmekteydi. Beyoğlu'nun beledi hizmetleri bu dairede yürütülmeye başlandı. Söz konusu daire ilk belediye binası olarak hizmet vermiş olup ilk belediye mahkemesi de burada yer almıştır. İşletmecî belediyecilik alanında bir ilki başaran Altıncı Daire, Karaköy'de bir iş hanı satın aldı. Bundan sonra ise emlak alımları, istimlak ve ihaleler birbirini takip etti (Ortaylı, 2011: 146-147; 1992: 400).

⁴⁰ Bahsi geçen nizâmname için bk. Seyitdanlıoğlu, 2010b: 31-35.

⁴¹ Bahsi geçen nizâmname için bk. Seyitdanlıoğlu, 2010c: 35-49; Ergin, 1995b: 1604-1615.

⁴² İstanbul on dört daireye taksim edilirken yapılan taksimat sırasına göre, Hasköy “altıncı daire” olması gerekirken burası yedinci daire adıyla adlandırılmış olup, altıncı daire adı Beyoğlu-Galata havalisine verilmiştir (Ergin, 1995a: 1307-1308). Altıncı Daire-i Belediye'nin “Müdür” ve “Daire Meclisi” adıyla iki organı bulunmaktaydı. Müdür, Babiâli'nin önerisi ve padişahın onayından geçtikten sonra memur statüsüyle daireye atanırdı. Belediye dairesi ile sadaret makamı arasındaki ilişkileri yürütmek, meclise başkanlık yapmak, meclisin alacağı kararları uygulamak müdürün göreviydi. Belediyenin karar organı durumundaki daire meclisi ise; müdür, iki müdür muavini, yedi asıl üye, dört müşavir üye ve bir de tercüman olmak üzere toplam on beş üyeden oluşmaktaydı. Meclise üye olarak katılabilmek için; on yıldır İstanbul'da yaşıyor olmak, daire sınırları içerisinde en az 100.000 kuruşluk emlak sahibi olmak ve belediyecilik konusunda bilgi sahibi olmak gibi şartlar aranıyordu. Bu şartları taşıyan üyeler arasından padişahın onayını alanlar resmi olarak üye sıfatı kazanırlardı (Oktay, 2008: 387).

Altıncı Daire, İstanbul'da modern belediyeçilik alanında önemli başarılarla imza atmıştır. Bunların başında 20 Nisan 1859 tarihinde ilan edilen ve 103 bentten oluşan “Zokaklara Dair Nizâmname”⁴³ olmuştur. Nizâmname, Beyoğlu ve Galata sokaklarının genişletilerek düzenlenmesi, kaldırımların standart yapıya göre yapılması, cadde ve sokakların aydınlatılması ile kanalizasyon sisteminin oluşturulmasına yönelik hazırlanmıştır⁴⁴.

Beyoğlu-Galata semtinden sonra belediye faaliyetlerine başlanan Tarabya ve Adalar gibi başka yerler de vardı. Daha önce İstanbul ve çevresi on dört daireye taksim edildiğinde; Tarabya ve Adalar bu taksimatın dışında tutulmuştu. Fakat ulaşım imkânlarının gelişmeye başlaması, bölge ileri gelenlerinin durumu bir kez daha gözden geçirmesine ve Beyoğlu ile Galata semtinde uygulanan belediye kanunlarının bazı değişikliklerle Tarabya'da uygulamaya konulmasını sağladı. Kurulan belediye dairesi müdürlüğüne Hariciye Tahrirat Müdürü Abro Efendi tayin edildi. Babiâli'nin uygun gördüğü ve halkın ileri gelenlerinden oluşan bir meclis ile faaliyetlerine başlayan belediye, varlıklı kişilerden topladığı paralarla sokak temizliği, kaldırım ve yol inşası, sokak aydınlatılması gibi faaliyetlerde bulunarak, olumlu neticeler aldılar. Bu örnek karşısında, Adalar halkının ileri gelenleri, Altıncı Belediye dairesine başvuruda bulunarak Tarabya'da kurulan idarenin Adalar'da da kurulmasını sağladılar. 1867 yılında kurulan Adalar dairesi, azınlık nüfusun yoğun olarak yaşadığı Büyükada, Heybeliada, Kınalıada ve Burgazada'yı kapsamaktaydı. Bu dairenin müdürlüğüne ise Yorgo Pançiri atanmıştı (Oktay, 2011: 27-28).

1864 Vilâyet Nizâmnamesi, pilot bölgelerden biri olan Tuna Vilâyeti'nde uygulandıktan sonra 21 Haziran 1867'de bir talimatname ile yaygınlaştırılarak, tüm ülkede geçerli bir kanun haline getirilmişti. Nizâmnamenin dördüncü maddesi, her köyün bir “belediye idaresi” olmasını öngörmekteydi. Hemen ardından, 25 Temmuz 1867'de 9 bendden oluşan “Vilâyet Dâbilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Dâire-i Belediye Meclislerinin Sûreti Tertîbi ve Me'mûrlarının Vezâ'ifi Hakkında T'alimât” ve buna bağlı olarak çıkarılan onaltı bendlik “Dâire-i Belediye Meclisi'nin Vezâ'ifi

⁴³ Nizâmname hakkında bk. Seyitdanlıoğlu, 1996a: 59-70.

⁴⁴ Buna göre sokaklar üç gruba ayrılmıştır: Birinci sınıf sokaklar kışın günde bir kez, yazın günde iki kez; ikinci sınıf sokaklar, günde bir kez, üçüncü sınıf sokaklar ise hafta da bir kez süpürülecekti. Bunun dışında çöp arabalarının her sabah sokakları dolaşarak çöpleri toplaması, yaz aylarında cadde ve sokakların sulanmasına karar verilmişti. Bunun dışında Altıncı Daire'nin, cadde ve sokaklarının gazlı fenerlerle aydınlatılması gerekli olan masrafın ise bu semtte oturan mahalle sakinlerince karşılanması kararlaştırılmıştı. Semtte yapılacak imar faaliyetleri belediye dairesinin belirleyeceği standartlarda olacaktı. Son olarak semtteki esnaf teşkilatının sürdürmekte olduğu üretim, alım ve satımını düzenleyen nizâmname, çevrenin kirlenmesine sebep olabilecek yapılaşmaları sıkı kurallara bağlamaktaydı (Seyitdanlıoğlu, 2010ç: 5-6). Sokakların düzenlenmesini ele alan 1859 tarihli nizâmname için bk. Seyitdanlıoğlu, 2010e: 123-135; Ergin, 1995b: 1785-1795.

Umûmiyesi Hakkında T'âlimât' adlı iki düzenleme yayımlandı (Seyitdanlıoğlu, 2010ç: 7; Çoruh, 2012: 312). Bu iki talimatname, taşrada kurulması planlanan belediye teşkilatını ve bu teşkilat bünyesinde görev alacak memurların vazifelerini ele almaktaydı. Talimatnamelere göre; cadde ve sokakların düzenlenmesi, kaldırım, su yolu ve kanalizasyon gibi işlerin inşası ve onarımı, temizlik işlerinin görülmesi, sağlık vb. alanlarda yoksullara yardım sağlanması, cadde ve sokakların aydınlatılması, çarşı ve pazar gibi sosyal alanların düzenlenmesi, şehir içi ulaşım ağının düzen ve kontrolü, itfaiye teşkilatının kurulması, kontratların tescili, teftiş ve denetimin sağlanması bu teşkilatının görevleri arasında sayılmaktaydı (Seyitdanlıoğlu, 1998: 134).

Bu talimatnamelerin taşrada uygulandığını gösteren örnek belediyelerden biri Balıkesir Belediyesi'dir. Giridlioğlu Ali Bey'in belediye reisi olduğu dönemde bölgenin en büyük sorunlarından birisi buzhanenin temizletilmesidir. Çevreye vermiş olduğu rahatsızlık ve halkın şikâyeti üzerine belediye, burada kullanılacak temizlik arabalarını ve işçileri köylülerden karşılamıştır. Daha önce şoselerde çalışan memurların da katılımıyla, bu işçiler temizlik işini yaklaşık iki aylık bir süre içerisinde gerçekleştirmişlerdir. Buzhanenin temizliği bittikten sonra bölgede ıslahhâne yapılmasına karar verilerek buzhanenin etrafındaki taşlar kırdırılmış ve ıslahhânenin temelleri atılmıştır. Fakat bazı çevreler tarafından muhalefet edilmesi, belediye işlerinin aksamasına yol açmıştır. Buna rağmen Belediye, buzhanenin temizlenmesi, sokakların düzenlenmesi, kaldırımların döşenmesi gibi işleri yerine getirmeye devam etmiştir. Ayrıca 1867–1869 yılları arasında belediye tarafından, Balıkesir-Bandırma ve Ayvalık-Bergama şoselerinin yapımı işi Mösyö Human adında bir müteahhide verilmiştir (İskender, 2009: 46-47). Söz konusu talimatnamelere göre, belediye başkanı devlet memurları arasından seçilecek olup bu görev için ek bir ödenek almayacaktı. Belediye başkanı, bir başkan yardımcısı ve altı üyeden oluşacak olan belediye meclisi toplantılarını yürüterek, burada alınan kararları vali ve vilâyet meclisinin onayına sunacaktı. Belediye meclisi idarî, adli ve yargı işlerine karışmayacak olup adı geçen talimatnamelerdeki görevlerini icra etmekle vazifeliydi (Seyitdanlıoğlu, 2010ç: 8)⁴⁵. Bu talimatname esaslarının Trabzon'a bağlı Ordu Kasabası'ndaki uygulamalarına baktığımızda ise, bölgede 1869 tarihinde yapılan kaza idare meclisinin ilk toplantısında, belediye kurulması kararı alınmıştır. Alınan karar sonrası meclis üyelerinin seçimi ve belediye reisinin tespiti yapılarak, 28 Haziran 1869 tarihinde oluşturulan belediye teşkilatının tasdik edilmesi için Trabzon Mutasarrıflığı'na başvuru

⁴⁵ Bahsi geçen talimatname metinleri için bk. Seyitdanlıoğlu, 1998: 135-139; 2010a: 201-207.

yapılmıştır. 3 Ocak 1869 tarihinde Trabzon Vilâyeti Mutasarrıflığı'nın Bucak Kaymakamlığı'na gönderdiği cevapta ise Hasan Ağa'nın tayinin sakıncalı görülmesine rağmen, alternatif birinin olmaması sebebiyle belediye reisliği onaylanmıştır. Talimatnamede belediye meclisinin altı kişiden oluşturulacağı yönünde açıklamalara rağmen, Ordu Belediye Meclisi dört kişiden oluşturulmuştu. Meclis üyeleri İmamzâde Abdülkadir, Hasan Kaptan, Tomaoglu Yorik Ağa ve Haçıkoglu Artin Ağa adlı kişilerden oluşturulmuştur (Saylan, 2007: 64).

Yukarıda zikredilen talimatnamelerden sonra, Mithat Paşa ile Ali ve Fuat Paşaların girişimleri sonucunda Şûra-yı Devlet tarafından bir kanun tasarısı hazırlandı. 63 maddeden oluşan bu tasarı, 6 Ekim 1868 tarihinde çıkarılan ve İstanbul'daki belediye idaresini ele alan "Dersaadet İdâre-i Belediye Nizâmname"si" adıyla yürürlüğe girdi (Oktay, 2011: 29)⁴⁶. Nizâmname, İstanbul belediye yönetimi olan Şehremaneti, "14 belediye daire"⁴⁷ ve "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye"den oluşan iki kademeli bir yapı getirdi. Nizâmname, Şehremini'nin seçim usulüne bir değişiklik getirmeyip yardımcı konumundaki iki muavin, Muhasebe Kalem, Emlak Kalem, Teftiş-i Umur-ı Hesabiye, Su İdaresi Heyeti, Mühendishane ve Nüfus Kalem gibi birimlerinin kurulmasını öngörüyordu (Oktay, 2011: 389).

Nizâmname, yukarıda bahsi geçen şekilde İstanbul'u 14 daireye ayırarak, yapılacak yeni taksimatı Beyoğlu-Galata (Altıncı Daire) örneğine göre şekillendirmek istiyordu. Bu uygulamadan daha önce kurulan Beyoğlu-Galata, Adalar ve Tarabya belediyelerine ek olarak Yeniköy, Beykoz ve Kadıköy dairelerinden olumlu netice alınabildi. Bu dairelerden her birinin başına, emekli bir yüksek memur getirildi. Bu da belediyelerin çoğunda beledî meclislerin kurulması için personel

⁴⁶ Dersaadet İdâre-i Belediye Nizâmname'sinin tam metni için bk. Ergin, 1995b: 1615-1624.

⁴⁷ Dersaadet İdâre-i Belediye Nizâmname'sininin birinci maddesindeki "... nefsi İstanbul 14 daireye münkasımdır" ifadesinden sonra ikinci maddede, "Dersaadet ve mülhakatından teşkil olunan devâir-i belediyyenin şamilidir. Sâhilen Yalı Köşkü'nden Yeni Kapı İskelesi'ne ve dâhilen Langa Tarikıyla Bayezid ve Süleymaniye'den Unkapanı İskelesi'ne kadar *birinci*, Langa yolundan Bayezid ve Şehzade ve Fatih câmilere mahallâtından Haliç sâhiliyle Edirnekapısı'na kadar *ikinci*, Odunkapısı'ndan Yedikule'ye ve ondan Langa'ya kadar sevâhil dâhilinde bulunan mahallât *üçüncü*, Eyüp ve Bahariye ve Kâğıdhâne köyü ve Alibeyköyü ve Küçükköy'den Ayastefanos ve Makriköyü'nden Yedikule'ye varınca hâric-i surda bulunan mahaller *dördüncü*, Sütlüce, Hasköy, Kasımpaşa *beşinci*, Kasımpaşa Deresi'nden Tatavla ve Ferikköyü dâhil olduğu halde Küçükçiftlik Deresi'yle Dolmabahçe İskelesi'ne kadar ara yerde bulunan mahaller *altıncı*, Dolmabahçe'den sâhilen Kayalar'a ve berren Levend Çiftliği ve Şişli Feriköyü'ne kadar olan karyeler *yedinci*, Kayalar'dan Kireçburnu'na kadar sahilin ve berren olan mahaller *sekizinci*, Kireçburnu'ndan Belgradköyü'ne ve oradan Kefeliköyü ve Rumeli Feneri'ne kadar *dokuzuncu*, Anadolu Feneri'nden Kanlıca Körfezi'ne varınca ara yerde olan karyeler *onuncu*, Kanlıca Körfezi'nden Çengelköyü'ne kadar *onbirinci*, Havuzbaşı'ndan Haydarpaşa Çayırı'nın Selimiye Kışlası ciheti ve Büyük Çamlıca'dan Çengelköyü İskelesi meydanında vaki kurâ ve mahallât *onikinci*, Haydarpaşa, Kadıköyü, Kurbagalidere, Moda ve Küçük Çamlıca, Erenköyü, Bostancıbaşı Köprüsü *onüçüncü*, Adalar *ondördüncü* daire itibar olunmuştur" diyerek 1868 yılında yapılan düzenlemelerde İstanbul'da kurulması planlanan belediye dairelerinin sınırları belirlenmiştir (Ergin, 1995b: 1615-1616).

dahi tayin edilemedi (Ortaylı, 1992: 400).

Sonuç

XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından birçok konuda olduğu gibi idarî reformlar açısından da sancılı bir serüvenin başlangıcıdır. Kurumlarda ve bürokrasi kadrosunda yenilik yapma ihtiyacı ortaya çıkan devlet, bazı önlemler alma yoluna gitmiştir. Şüphesiz bu sürecin sebeplerini araştırmak ve yaşanan aksaklıkları ortadan kaldırmak için yapılan ilk girişimlerden biri 1792 yılından itibaren Avrupa başkentlerinde daimî elçiliklerin kurulmasıdır. Bu elçilikler aracılığıyla diğer ülkelerin idarî, malî ve askerî konularda almış olduğu mesafeyi ortaya koymak amacıyla, devlet adamlarından raporlar isteyen Sultan III. Selim, istediği reformları gerçekleştirilmeden saltanatından oldu. Ardından tahta geçen II. Mahmud ise III. Selim'in başlatmış olduğu reformları sürdürme çabası içinde oldu. Daha temkinli adımlar atan padişah, yapacağı işler için güvenilir bir kadroya sahip olmakla işe başladı. Atılan bu adımlar bir yandan Osmanlı modernleşmesinin temellerini atarken diğer yandan da ilerde meydana gelecek köklü değişimin zeminini hazırlamıştır. Merkezde ve taşrada başlatılan reformların bir sonucu olan Tanzimatın ilânı ise Osmanlı modernleşmesinin en büyük kırılma noktalarından birini oluşturur.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, merkezde olduğu kadar taşrada da birçok konuda yeniliğin habercisi olmakla beraber özellikle yüzyıllardan beri süre gelen talan düzenini sonlandıracak bir adım olarak insani değerlerin ön plana çıkarıldığı fermana ahalinin can, mal ve namusunun devlet güvencesinde olacağına vurgu yapılmakta ve bundan sonra vergilerin, gelir dağılımına göre toplanacağı ifade edilmekteydi.

Nitekim 1840 yılında bu doğrultuda adımlar atılarak, kitleleri sömürmekte olan iltizam usulü kaldırıldı. Vergiler, merkezden atanan muhassıllar vasıtasıyla toplanılarak vergi mükelleflerinin bulunduğu bölgelerde gerekli imar ve iskân faaliyetleri gerçekleştirildikten sonra kalan kısmın doğrudan hazineye aktarılmasına başlandı.

1861 Lübnan hadiselerinin sebep olduğu olayların diğer bölgelere de yansımaları engellemek için Ali ve Fuat Paşaların öncülüğünde kurulan komisyonda taşra teşkilatını düzenlemeyi amaçlayan bir nizâmnâme hazırlandı. 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi olarak adlandırılan bu nizâmnâme ile eyâlet sistemi kaldırılarak yerine Fransız taşra idaresinden dönüştürülen yeni vilâyet sistemi getirildi (8 Kasım 1864). Nizâmnâme; vilâyet, liva, kaza ve köy birimlerinin idarî yapılanmasını yeni baştan yapmakla beraber uygulamada bazı aksaklıklara da sebep olmuştur.

Nizâmnâmenin ilk olarak pilot bölge olarak Niş, Silistre ve Vidin'in birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna Vilâyeti'nde uygulanmıştır. Düzenlemenin ikinci aşaması 1865-1866 yılları arasında Edirne, Halep, Suriye, Trablusgarp ve Erzurum'da tatbik edildi. Alınan iyi neticeler 21 Haziran 1867'de yayımlanan 22 maddelik bir talimatname ile tüm Osmanlı vilâyetlerinde uygulamaya konuldu.

1864 Vilâyet Nizâmnâmesi üç yıl sonra (1867) revize edilmiş olup bu iş esnasında taşra teşkilatına diğer modern ülkelerde olan fakat Osmanlı Devleti'nde henüz emekleme aşamasında bulunan belediye kavramının girdiği görülmüştür. Osmanlıda belediye faaliyetlerini yerine getiren loncalar, kadı, muhızırağa ve muhtesip yerine belediye denilen "Şehremini" kurulmuştur. Modern belediyeciliğin ilk defa 27 Aralık 1857'de Beyoğlu ve Galata havalisini içine alan Altıncı Daire-i Belediye adı altında uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır. Bu uygulamalar ile modern belediyeciliğin temelleri atılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa (1986). *Tezâkir (21-39)*. (Yay. Cavit Baysun). C. III, Ankara: TTKB.
- Ergin, Osman Nuri (1338). *Mecelle-i Umûr-i Belediyeye*. c. I, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye.
- Ahmet Cevdet Paşa (1980). *Ma'rûzât*. (Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Lütfi Efendi (1291). *Tarih-i Lütfi*. C. II, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Akgün, Seçil (1986). "Midhat Paşa'nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası'nın Kökeni". *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar-Edirne, 8-10 Mayıs 1984*. Ankara: TTKB. s. 185-211.
- Aksın, Ahmet (1988). "Tanzimat'ın Harput Eyaleti'nde Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler". *Bellekten*. C. LXII, 1998. Sayı: 235'ten ayırabasm, s. 851-861.
- Akyıldız, Ali (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Akyıldız, Ali (2002). "Balkanlar'a Osmanlılardan Miras Bir Çağdaş Medeniyet Ürünü: Rusçuk-Varna Demiryolu". *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri- Sofya, 21-23 Nisan 2000*, İstanbul: IRCICA. ss. 123-145.
- Akyıldız, Ali (2006). "Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilâtlarının Yeniden Yapılanma Süreci (1836-1856)". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. S. 3, İstanbul. ss. 57-92.
- Akyıldız, Ali (2006a). "Muhtar". *TDVİA*. C. XXXI, Ankara: TDV Yay. ss. 51-53.
- Akyıldız, Ali (2006b). "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. S. 14, İstanbul. ss. 111-130.
- Aydın, Mahir (1990). "XIX. Yüzyılda Bulgar Meselesi". *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler İstanbul 21-25 Ağustos 1989*. Ankara: TTKB. ss. 281-285.
- Bayartan, Mehmet (2005). "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle". *İÜEF CBD*. S. 13, İstanbul. ss. 93-107.
- Baysun, M. Cavid (1960). "Mustafa Reşid Paşa'nın Siyasi Yazıları". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. C. 11, S. 15, İstanbul. ss. 121-142.

- Beydilli, Kemal (1994). “Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa”. (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. C. I, İstanbul: IRCICA. ss. 65-134.
- Binzouba, Majed Mohammed (2009). *Vilâyet Nizamnâmelerinin Basra’da Tatbiki Meselesi (1864-1876)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Birkan, Eyyüp (2001). *Tanzimat Sonrası İdari Alanda Yapılan Değişiklikler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Çadırcı, Musa (1970). “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”. *Belleten*. S. XXXIV/135, Ankara. ss. 409-420.
- Çadırcı, Musa (1981). “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarık-i İlmiyye’ye Dâir Ceza Kânunnamesi”. *AÜDTCFTAD*. C. 14, S. 25, Ankara. ss. 139-161.
- Çadırcı, Musa (1987). “Tanzimatın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)”. *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler (Ankara, 13-14 Mart 1985)*. Ankara: TTKB. ss. 97-104.
- Çadırcı, Musa (1988a). “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”. *Belleten*. S. LI/ 201, Ankara. ss. 1215-1240.
- Çadırcı, Musa (1988b). “Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim (1839-1856)”. *Belleten*. S. LI/ 203, Ankara. ss. 601-626.
- Çadırcı, Musa (1991a). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: TTKB.
- Çadırcı, Musa (1991b). “Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı”. *AÜDTCFTAD*. C. 15, S. 26, Ankara. ss. 153-167.
- Çoruh, Haydar (2014). “II. Mahmud Döneminde Taşra Reformu: Kıbrıs Örneği”, *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theoharides, Studies on Ottoman Cyprus*, (Edt. Evangelia Balta, Georgios Salakidis, Theoharis Stavrides), The Isis Press, İstanbul: 85-103.
- Çoruh, Haydar (2012). “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs’ta Bir Kent: Tuzla (Larnaka)”, *Histories of Ottoman Larnaca*, (Edt. Evangelia Balta-Theoharis Stavrides-Ioannis Theoharides), The Isis Press, İstanbul: 309-347.
- Çoruh, Haydar (2017), *Sultan İkinci Mahmud Döneminde Kıbrıs (1808-1839)*, TTK yay., Ankara.
- Devellioğlu, Ferit (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lâgat*. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.
- Djurdjev, Branislav (1992). “Bosna-Hersek”. *TDVİA*, C. VI, İstanbul: TDV Yay. ss. 297-305.
- Düstur* (1289). Tertip I, C. I, Dersaadet: Matbaa-ı Amire.
- Efe, Ayla (2002). *Muhassıllık Teşkilatı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Efe, Ayla (2011). “Tanzimat Döneminde Silistre Eyaletine Muhacirlerin İskânı”. *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri-Bükreş, 1-5 Kasım 2006*. İstanbul: IRCICA. ss. 351-372.
- Engelhardt (1999). *Tanzimat ve Türkiye*. (Çev. Ali Reşad). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Engin, Vahdettin (1993). *Rumeli Demiryolları*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Eren, Cevad (1970). “Tanzimat”. *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. ss. 709-765.
- Ergin, Osman Nuri (1995a). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*. C. 3, İstanbul: İBŞBKİDB Yay.

- Ergin, Osman Nuri (1995b), *Mecelle-i Umûr-ı Beledîyye*. C. 4, İstanbul: İBŞBKİDB Yay.
- Eryılmaz, Bilal (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer ve Kılıç, Selda (2005). “Tanzimat Arifesinde Kadılık- Naiplik kurumu”. *AÜDTCTAD*. C. 24, S. 38, Ankara. ss. 31-53.
- Gencer, Fatih (2010). *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Genç, Mehmet (2000). “İltizam”. *TDVİA*, C. XXII, İstanbul: TDV Yay. ss. 154-158.
- Gençoğlu, Mustafa (2011). “1864 ve 1871 Vilâyet Nizâm-nâmelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 2, ss. 29-50.
- Göyünç, Nejat (1987). “Tanzimat’a Yöneltilen Eleştiriler”. *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler (Ankara, 13-14 Mart 1985)*. Ankara: TTKB. ss. 105-111.
- Göyünç, Nejat (1999). “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar). (Ed. Güler Eren) *Osmanlı* (s. 77-88). C. VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Güneş, Mehmet (2009). *Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1829-1864)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Halaçoğlu, Yusuf– Aydın, M. Akif (1993). “Cevdet Paşa”. *TDVİA*. C. VII, İstanbul: TDV Yay. ss. 443-450.
- Hayta, Necdet ve Ünal, Uğur (2010). *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hut, Davut (2006). *Musul Vilâyeti’nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- İbrahimov, Osman (2006). *Tuna Vilâyet Gazetesi (1865-1866)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- İnal, İbnül Emin Mahmut Kemal (1982). *Son Sadrazamlar*. C. I, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnalcık, Halil (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, Halil (1995), “Eyalet”, *TDVİA*, C. XI, İstanbul: TDV Yay. ss. 548-550.
- İnalcık, Halil (2006). “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”. (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı*. Ankara: Phoenix Yayınları. ss. 127-149.
- İskender, Betül (2009). *Maballi İdarelerin Kuruluş Sürecinde Balıkesir Belediyesi (1864–1922)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Karaarslan, Mehmet (2005). “Tanzimat ve Şurayı Devlet”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 54, S. 3, Ankara. ss. 341-363.
- Karal, Enver Ziya (1995a). *Osmanlı Tarihi*. C. II, Ankara: TTKB.
- Karpat, Kemal H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Kaya Kılıç, Selda (1995). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de İl Yönetimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kaya, Kemal (2006). “Tanzimat’tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar”. *AÜDTCTAD*. C. 26, S. 41, Ankara. ss. 101-112.
- Kaynar, Reşat (1991). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: TTKB.
- Kazıcı, Ziya (1998). “Hisbe/ Osmanlı Devleti”. *TDVİA*. C. XVIII, İstanbul: TDV Yay. ss. 143-145.

Kazıcı, Ziya (2005a). “Osmanlı Şehir İdaresinde İhtisâb Müessesesi”. (Ed. Vecdi Akyüz). *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*. C. I, İstanbul: İlke Yayıncılık. ss. 356-388.

Keleş, Erdoğan (2008). “Cebel-i Lübnan’da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamnâme”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. S. 43, Ankara. ss. 131-157.

Kılıç, Selda (2005). “1864 Vilâyet Nizâmnamesinin Tuna Vilâyetinde Uygulanması ve Midhat Paşa”. *AÜDTCFTAD*. S. 37, Ankara. ss. 99-111.

Kocabaşoğlu, Uygur (1991). “Tuna Vilâyeti Gazetesi”. *OTAM*. S. 2, Ankara. ss. 41-149.

Koç, Bekir (2002). *Midhat Paşa (1822-1884)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kodaman, Bayram (1987). “Mustafa Reşid Paşa’nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası”. *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler (Ankara, 13-14 Mart 1985)*. Ankara: TTKB. ss. 71-75.

Köseoğlu, Tülay (2005). *Osmanlı Batılılaşması ve Tanzimat Döneminde Modern Belediyeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Küçük, Cevdet (1975). *Tanzimat Devrinde Erzurum*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Küçük, Cevdet (1995). “Erzurum”. *TDVİA*. C. XI, İstanbul: TDV Yay. ss. 321-329.

Lewis, Bernard (1991). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (Çev: Mehmet Kıratlı). Ankara: TTKB.

Mert, Özcan (2002). “II. Mahmut Döneminde Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası”. (Ed. Hasan C. Güzel- S. Koca). *Türkler*. C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss. 720-729.

Oktay, Tarkan (2008). “Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi”. (Ed. Erol Özvar-Arif Bilgin). *Seçkinlulardan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*. İstanbul: TDBB. ss. 377-402.

Oktay, Tarkan (2011). *Osmanlı’da Büyük Şehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şebremaneti*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Ortaylı, İlber (1992). “Belediye”. *TDVİA*. C. V, İstanbul: TDV Yay. ss. 398-402.

Ortaylı, İlber (1994). “Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”. (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. C. I, İstanbul: IRCICA. ss. 283-333.

Ortaylı, İlber (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: TTKB.

Önen, Nizam ve Reyhan, Cenk (2011). *Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*. İletişim İstanbul: Yayınları.

Özdiş, Hamdi (2008). *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilâyeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Özgen, Asuman (2001). *1272H/1855-6 ile 1328H-1910 Yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Hicaz ve Yemen Vilâyetlerinin İdari Taksimatı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.

Özkaya, Yücel (2002). “Kaymakam”. *TDVİA*. C. XXV, Ankara: TDV Yay. ss. 84-85.

Raymond, André (2005). “Osmanlı Devri Arap Kentlerinde Kamu Hizmetleri”. (Ed. Vecdi Akyüz). *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*. C. II, İstanbul: İlke Yayıncılık. ss. 39-50.

Rıza, Skender (1986). “Midhat Paşa'nın Rumeli'de Vilâyetler Kurulmasındaki Rolü”. *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar-Edirne, 8-10 Mayıs 1984*. Ankara: TTKB. ss. 59-69.

Saylan, Kemal (2007). *1868-1914 Döneminde Ordu Kazası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Selimoğlu, İsmail (1987). *Osmanlı Devrinde Bulgar İsyancıları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1992). “Tanzimat Dönemi İmâr Meclisleri”. *OTAM*. S. 3, Ankara. ss. 323-332.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1996a). “Yerel Yönetim Metinleri II: Zokaklara Dair Nizâmnâme”. *Çağdaş Yerel Yönetimler*. C. 5, S. 1, ss. 59-70.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1996b). “Yerel Yönetim Metinler (III) Tuna Vilâyeti Nizâmnâmesi”. *Çağdaş Yerel Yönetimler*. C. 5, S. 2, ss. 67-81.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1996ç). “Yerel Yönetim Metinleri (VI): 1871 Vilâyet Nizâmnâmesi ve Getirdikleri”. *Çağdaş Yerel Yönetimler*. C. 5, S. 5, Ankara. ss. 89-103.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1998). “Yerel Yönetim Metinleri (XV): Da'ire-i Belediye Meclislerinin Tertibi Hakkında T'alimât”. *Çağdaş Yerel Yönetimler*. C. 7, S. 4, ss. 133-139.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1999a). *Tanzimat Devrinde Meclisi Vâlâ (1838-1868)*. Ankara: TTKB.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2010a). “Da'ire-i Belediye Meclislerinin Tertibi Hakkında T'alimât”. *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğın Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: TİBK Yay. ss. 201-207.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2010b). “Daire-i Belediyenin Teşkiline ve Vezafine Dair Nizâmnâme”. *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğın Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*, İstanbul: TİBK Yay. ss. 31-35.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2010c). “Devâ'ir-i Belediyeden Altıncı Dâ'ire İ'tibar Olunan Beyoğlu ve Galata Dâ'iresi'nin Nizam-ı Umumîsidir”. *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğın Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: TİBK Yay. ss. 35-49.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2010ç). “Osmanlı İmparatorluğında Modern Belediyeciliğın Doğuşu”. *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğın Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: TİBK Yay. ss. 1-20.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2010d). “Şehremâneti Nizâmnâmesi”. *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğın Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: TİBK Yay. ss. 23-29.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2010e). “Zokaklara Dair Nizâmnâme”. *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğın Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: TİBK Yay. ss. 123-135.

Sezer, Hamiyet (2002). “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı'da Vilâyet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri-Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa”. *AÜDTCTAD*. C. XX, S. 32, Ankara. ss. 163-178.

Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural (2006). *Osmanlı İmparatorluğı ve Modern Türkiye*. (Çev: Mehmet Harmancı). C. II, İstanbul: E Yayınları.

Şemsettin Sami (1317). *Kamûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdam Matbaası.

Şentürk, Hüdayi (1992). *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*. Ankara: TTKB.

Toprak, Serap (2011). *XIX. Yüzyılda Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri ve Avrupalı Devletlerin Balkanlar Politikası*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Torun, Sadık Fatih (2005). *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Türkiye'de Kazâ Yönetimi (1842-1876)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tukin, Cemal (1996). "Girit". *TDVİA*. C. XIV, İstanbul: TDV Yay. ss. 85-93.
- Tural, Erkan (2005b). "Minyatür Bir Tanzimat Ülkesi: Lübnan ve 1861 Lübnan Vilâyet Nizâmnamesi". *Çağdaş Yerel Yönetimler*. C. 14, S. 2, ss. 65-91.
- Uyanık, Ercan (2012). "Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) Yönetim Yapısı". (Ed: Erkan Tural). *Türk İdare Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. ss. 107-123.
- Ülman, A. Halûk (1966). *1860-1861 Suriye Bubramı: Osmanlı Diplomasisindeki Örnek Bir Olay*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ünal, Uğur (2003). "İdari ve Sosyal Alanlarda Nizâm-ı Cedid Çabaları". *OTAM*. S. 14, Ankara. ss. 273-289.
- Vatansever, Erhan (2008). *Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Yaramış, Ahmet (2002). *II. Mahmut Döneminde Âsakir-i Mensûre-i Muhammediye (1826-1839)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yazıcı, Nesimi (1992). "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı". *OTAM*. S. 3, Ankara. ss. 333-377.
- Yerlikaya, İlhan (1999). "Tanzimattan önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri". (Ed. Güler Eren). *Osmanlı*. C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss. 130-144.

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Kültürel Çalışmalar
Gönderilme Tarihi : 20 Ocak 2022
Kabul Tarihi : 16 Şubat 2022

TÜRKİYE’DE 2848 SAYILI KANUN KAPSAMINDA ZORUNLU İÇ GÖÇ UYGULAMALARI (1935-1945)

Forced Domestic Migration Practices Under The Law No 2848 In Turkey (1935-1945)

*

Ramazan ÇELEM*
(ORCID: /0000-0002-1601-3522)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Çelem, Ramazan, “Türkiye’de 2848 Sayılı Kanun Kapsamında Zorunlu İç Göç Uygulamaları (1935-1945)”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 1: 121-144.

Apa: Çelem, R. (2022). “Türkiye’de 2848 Sayılı Kanun Kapsamında Zorunlu İç Göç Uygulamaları (1935-1945)”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1: 121-144.

Özet

Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinden yıkılışına kadar olan süreçte, devletin, çeşitli amaçlar gözetilerek uygulamış olduğu iskân ve göç politikaları, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren yeni Türk Devleti hükümetleri tarafından da devam ettirilerek uygulanmaya devam edilmiştir. Osmanlı’nın ilk dönemlerinde yeni fethedilen bölgelere doğru yapılmış olan göç uygulamaları; devletin yıkılış sürecine girdiği zamanlarda ise kaybedilen yerlerden ülke içerisine doğru gerçekleşmiştir.

Hem Osmanlı’da hem de Türkiye Cumhuriyeti’nde iskân ve göç politikalarının amacı, devletin, hâkimiyet alanı içerisinde bulunan bölgeler içerisinde merkezi otoriteyi hâkim kılmak ve çeşitli unsurlardan meydana gelen toplulukların, ülke içerisinde huzurlu bir şekilde hayatlarını sürdürmelerini ülkenin ve halkın güvenliğini sağlamak olmuştur.

Cumhuriyet döneminde iskân siyasetinin belirlenmesinde 1926 yılında çıkarılmış 885 sayılı Kanun ile 1934 tarihinde kabul edilmiş 2510 sayılı İskân Kanunu etkili olmuştur. Bu iskân kanunlarıyla ulaşılmak istenen temel amaç, Türk kültürü esas alınarak aynı dili konuşan, aynı gayeye hizmet eden bir “ulus” oluşturmaktır. Ulus oluşturma sürecinde Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı süresince azalmış olan nüfus miktarının artırılması için izlenen politikalar arasında sınır dışındaki Türklere kapılarımızı açarak, onların yurda dönmelerini sağlamak da yer almıştır. Yurtlarına geri dönüş

* Bu makale yazara ait yüksek lisans çalışmasından üretilmiştir.

* Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Tarih Bölümü r.celem@gmail.com

yapan göçmenlerin Anadolu'da yerleştikleri bölgelerdeki yerleşik halkla huzur içerisinde birlikte yaşamaları sağlanarak üretimin artırılması ve böylece toplumun yaşam kalitesinin artırılması beklenmiştir.

Bu çalışmada 2848 sayılı kanunun kabulünden sonra 10 yıllık zaman boyunca ülke içerisinde güvenlik amacıyla gerçekleştirilmiş olan iç göç uygulamaları, Arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır. 1935-1945 yılları arasında yaşanmış olan göçlerin sebepleri arasında eşkıyalık, hırsızlık, ölümlerle tehdit etme, ırza tecavüz gibi bölge güvenliğini tehlikeye düşüren olayların yanında hudut bölgelerinde casusluklarından şüphe edilen ve Türkiye'nin dış devletlerle ilişkilerini bozacak davranışlarda bulunan kişi, aile ya da aşiretlerin bu bölgelerden uzaklaştırılıp iç bölgelere doğru sevk edilmeleri yer almaktadır. İç göç uygulamaları, toplumun belirli bir kesimine değil, asayışı ve güvenliği bozan ya da bozabilecek tüm kişi ve gruplara uygulanmıştır. İncelenen belgelerde göç ettirilen şahısların yaşamış oldukları iller arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden Kars, Iğdır, Diyarbakır, Erzurum, Malatya, Kilis ve Ağrı ağırlıktadır. Bunun yanında Edirne, Antalya, Artvin, Muğla, İstanbul, Rize, gibi farklı bölge şehirlerinden de göçler yapılmıştır.

Anahtar Kelime: Cumhuriyet, Güvenlik, Politika, İskân, İç göç.

Abstract

From the first period of the Ottoman Empire to its collapse, the settlement and migration policies which implemented to look out for various purposes by the state had been continued to implement by the governments of the new Turkish States since first years of the Republic. In the first period of Ottoman Empire, migration practices was made to new conquered regions but, when it was in the period of collapse, it was made from the last places to the country.

Both in the Ottoman period and in the Republic period, the purpose of the settlement and migration policies retain the central authority in the regions under the sovereignty of the state and maintain security of the communities which composed of various factors to maintain their lives in a peaceful manner in the country.

The law number 885 which was enacted in 1926 and the law numbered 2510, which was accepted in 1934, were effective in determining the settlement policy in the Republic period. The main purpose to be reached with this settlement law is to form a "nation" that speaks same languages and serves the same purpose based on Turkish culture. In the process of nation-building, among the policies followed to increase the amount of population that had decreased during the Balkan wars and the first World war, opening our doors to Turks outside our borders and ensuring their return to their homeland was also included. The immigrants and refugees returning to their homeland would live in peace with the settled people in the regions where they settled and thus it was expected to increase production and quality of life of security.

In this study, internal migration practices, which were carried out for security purposes in the country for 10 years after the adoption of the law numbered 2848, were discussed in the light of archive documents. Banditry, theft, death threats and rape are reasons of migration which took place between 1935-1945. In addition of these, people, families or tribes whose espionage is suspected and who will disrupt our relations with foreign states by removing from region and their transfer to the interior regions took place in this study. Internal migration practices have been applied not to a certain segment of the society, but to all individuals and groups that disrupt or may disrupt public order and security. In the documents examined, people who was migrated, lived in various cities as Kars, Iğdır, Diyarbakır, Erzurum, Ağrı and as well as Edirne, Antalya, Muğla, Kilis, İstanbul, Rize and Malatya.

Keywords: Republic, Public security, Policy, Settlement, Internal migration.

Giriş

Birden fazla tanımı bulunan iskân olgusu, Kent Bilim Terimleri Sözlüğünde (1998: 40) "yerleştirim" olarak Türkçeye çevrilmişken tanım olarak da "özellikle hükümetlerce uygulanan yönlendirmeler sonucunda yerinden yurdundan edilen birey ya da ailelerin, yeni yerleşim yerlerine taşınmaları ve gittikleri yerlerde bu kişilerin, çeşitli yardımlarla konut sahipliği sağlanarak çalışma olanaklarına kavuşturulmaları" şeklinde ifade edilmiştir.

Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration-IOM-) tarafından

yazılan Göç Terimleri Sözlüğü'nde (2009: 22) göç olgusu, uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek suretiyle yapılmış olan ve süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleri olarak tanımlanırken göç kavramının içerisinde mülteciler, yerinden edilmiş kişiler, yerinden çıkarılmış kişiler ve ekonomik göçmenler dâhil edilmiştir (Çoruh, 2021(a): 96). Göç için yapılan bir başka tanımlamada (Keleş, 1998: 53) ise göçün genellikle yerleşmek amacıyla gerçekleştirilen ve bir yerleşim yerinden bir başka yerleşim yerine ya da bir ülkeden bir başka ülkeye gitme eylemi olduğu dile getirilmiştir. Bir diğer tanıma göre göç, ekonomik ya da başka sebeplerle kitlelerin buldukları yerleri terk ederek daha elverişli bir bölgeye yaptıkları iskana denir (Çoruh, 2021(b): 114).

Tekeli (2008: 42) göçü, modernitenin bir kavramı olarak tanımlarken, Akkayan'a (1979: 21) göre göç; *"kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere tamamen yahut geçici bir süre için bir iskân ünitesinden (şehir, köy gibi) diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayı"* dır.

Türkiye'nin birçok ülkeyle kara ve deniz sınırının bulunması, sınır güvenliği ile ilgili bazı iç ve dış politikalarının belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Sınır komşularıyla dönem dönem yaşanan inişli çıkışlı ilişkiler, hükümetlerin bu konuda güvenlik noktasında çok hassas davranmasını gerektirmişti. Bu hususta, sınır komşusu ülkeler ile ilişkileri bozacak kişilerin ya da sınır komşusu menfaatine Türkiye aleyhine çalışan ya da çalıştığından şüphelenilen kişi, aile ya da aşiretler önlem olarak daha güvenli olduğu düşünülen iç bölgelerdeki vilayetlere nakledilmişlerdir (Köse, 2019: 372).

İskân olayı gerçekleştirilirken iki türlü uygulama esas alınmıştır. Bazı durumlarda iskâna tâbi tutulan nüfusun rızası alınarak yer değişiklikleri gerçekleştirilirken bazı durumlarda ise iskân kişilerin rızası ve görüşü alınmadan zorunlu olarak söz konusu kişi, aile ya da aşiretlerin düzene kavuşturulması veya cezalandırılması gibi amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. İskân uygulamalarına tâbi olan nüfusun rızasına bağlı olarak yapılan iskân uygulamalarında söz konusu nüfus; iskân edilecekleri bölgelere çeşitli fikri, ekonomik ve sosyal amaçlar doğrultusunda göç ettirmek istenmiştir (Sarigül, 2012: 3-4).

Babuş (2006: 134), iskân uygulaması kapsamına giren unsurları iki guruba ayırmaktadır: Yerli İskâna Tabi Olanlar ve Dış Ülkelerden Gelenler. Dış ülkelerden gelenler arasında mübadiller, gayri mübadiller, 1934-1950 arasında gelenler, serbest göçmenler, mülteciler, eski

Bulgaristan göçmenleri, dışarıdan gelen Çingenerler ve 1950 sonrası gelenler yer almaktadır. Yerli iskâna tabi unsurlar ise Şark vilayetleri mültecileri, harikzedeler (savaşta evleri yıkılanlar), istilazedeler (toprakları işgal edilenler), sel ve heyelandan zarar görenler, nakledilenler, gezginciler (aşiretler, sınırdaki unsurlar, göçebeler, yörükler, Çingenerler), topraksız yerliler, Elviye-i Selase (Kars, Artvin, Batum) halkı ile anarşistler, dışarı sürülenler ve casusluklarından şüphe edilenler olmak üzere birçok kişiyi kapsamaktadır.

Günşen (2012: 14-15) de, iç göç ile ilgili tanımları göz önüne alarak iç göçün, “*insanların ülke sınırları içinde kent-kent, kent-kır, kır-kır ve kır-kent ekseninde yaptıkları geçici veya kalıcı, kısa veya uzun süreli, isteğe bağlı veya zorunlu olarak gerçekleştirilmiş olan nüfus hareketleri olduğunu*” belirtmiştir (Günşen, 2012; 14-15).

1923 Lozan Antlaşması çerçevesinde gerçekleştirilen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'yle birlikte yurtdışından gelecek olan 500 bine yakın Türk ve Müslüman nüfusun ülkeye gelişlerinden itibaren bu kişilerin nakil ve iskânlarının yanında bazı ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmuştu. Dış göçler böyle bir çözüm üreten hükümet, ülke içerisinde Şark vilayetlerinden gelen göçmenlerin iskân ve göç meseleleriyle ilgilenememiştir (Özbay ve Yücel, 2001: 6; Köse, 2019: 314-315).

Anadolu'ya yönelik yapılan göçler, Cumhuriyet dönemine kadar belirli bir plan ve düzen içerisinde gerçekleştirilememiştir. Bu amaçla göçlerin planlı olarak ve düzenli ve emniyetli bir şekilde tatbik edilmesi için ilk olarak, Şeyh Sait İsyanı'nın ardından 1926 tarihinde 885 sayılı Kanun TBMM'de kabul edilmiştir. Bu kanuna göre memleket dâhilindeki seyyar aşiretler, göçebeler ve bulaşıcı hastalıklara müptela olmuş kişiler ile geçim sıkıntısı çeken vatandaşların münasip mahallere nakil ve iskânlarının yapılması; evleri çok dağınık olan bazı köylülerin münasip merkezler etrafında toplanması ve casusluklarından şüphe edilen şahısların da hudutlardan uzaklaştırılması gibi kararlarının alınmasında Dâhiliye Vekâletinin talepleri doğrultusunda İcra Vekilleri Heyeti'nin aldığı kararların belirleyici olduğu açıklanmıştır (Köse, 2019: 317).

1934 yılında çıkartılan ve Cumhuriyet döneminin en kapsamlı ve en uzun süre geçerliliği olan 2510 sayılı İskân Kanunu ile gerek dışarıdan gelecek muhacirlerin gerekse içeride çeşitli sebeplerle nakledilecek vatandaşların sevk, işe ve iskânlarına ait şartlar en ince ayrıntısına kadar belirlenmiştir. O tarihe kadar meydana gelmiş çeşitli iskân vakalarından faydalanılarak ve önceki iskân mevzuatlarının eksiklikleri göz önüne alınarak yüz binlerce kişinin nakil ve iskânlarının,

belirli bir plan ve düzen çerçevesinde gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir (Köse, 2019: 316-317).

Cumhuriyet hükümetleri, Osmanlı Devleti'nden kalan bazı uygulamalar ile kurumları fazla bir değişikliğe gitmeden devam ettirmişlerdir. Yeni Türkiye Devleti, köylüleri toprakta tutmak ve üretimi artırmak için köylülerin, izinsiz yer değiştirmelerini engellemiş ve gerektiğinde belirli bir plan dâhilinde onları zorunlu göç uygulamalarına tâbi tutmuştur (Erder, 2018: 77-78).

Nedim İpek (2014: 11), modern devlet anlayışı içerisinde göçleri, devletin sınırları esas alınarak gerçekleştirilen yön açısından “iç göç” ve “dış göç” olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İpek, iç göçleri, bir ülke sınırları dâhilinde meydana gelen yer değiştirme hareketleri olarak belirtirken bu göçlerin ise kırdan kıra, kırdan şehre, şehirden şehre veya şehirden kıra yönelik olarak gerçekleştiğini açıklamaktadır. Yürektürk (2018: 1227-1228), 1923-1960 yılları arasında çıkarılmış olan iskân kanunlarının amaçları arasında birçok etmenin etkili olduğunu belirterek güvenlik nedeniyle ülke içerisinde genellikle iç bölgelerde gerçekleştirilen iç göç uygulamalarının da bu etmenler arasında ilk sıralarda gelmekte olduğunu ifade etmiştir. Gasp, hırsızlık, eşkıyalık, zorbalık gibi bölge asayışı ve halkın güvenliğini tehlikeye düşürebilecek durumlarda bazen kişilerin bazen ailelerin ve bazen de aşiretlerin, Anadolu'nun farklı bölgelerine doğru göç ettirildiğini belirtmiştir.

İç göç politikası uygulamalarında ülke içindeki bölgelerin asayişinin sağlanmasının yanında ulusal güvenlik düşüncesi içerisinde hudutların korunması da etkili olmuştur. Trakya bölgesinde çıkabilecek bir savaşa karşı buralarda bazı önlemlerin alınması ile askeri ve sivil bazı hazırlıkların yapılması gündeme gelmiştir. Bu politika bağlamında bir yanda bölgenin güvenliğini tehlikeye düşürebileceği düşüncesiyle buralarda olması sakıncalı bulunan Yahudi kökenli nüfusun Trakya'dan nakledilmesi sağlanırken diğer yandan buraya, ülkeye yeni gelen Türk nüfusun yerleştirilmesiyle ulusal güvenlik gereklerine uygun adımların atılmasına çalışılmıştır (Çiftçi, 2017: 1391).

1. 2848 Sayılı Kanun ve İç Göç Uygulamaları

2510 sayılı İskân Kanunu maddeleri üzerinde, dönemin şartlarına uygun olarak bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden ilki olan ve bu çalışmanın temelini oluşturan 2848 sayılı kanun, 21 Kasım 1935 tarihli ve 3162 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. “İskân Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun” başlığı adı altında yayımlanan bu kanun ile 2510 sayılı kanunun 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 13 ve 15. maddelerinde çeşitli değişiklikler yapılmıştır.

Kanun değişikliği üzerinde TBMM’de yapılan görüşmelere 399 vekilden toplam 226 kişi katılırken 167 kişi görüşmelere katılmamıştır. Görüşmeler neticesinde yapılan oylamaya göre kanun teklifini bütün vekiller (226) kabul etmiştir (Zabıt Ceridesi, 1935: 12; Kanunlar Dergisi, 1935: 12).

Arşiv belgeleri ışığında yapılan bu çalışmada 32 iç göç olayının yaşandığı görülmektedir. İlgili kanunun 5, 6, 7 ve 8. maddelerine dayanılarak gerçekleşen bu göçler neticesinde 95 hanede 341 şahıs başka vilayetlere nakledilmişlerdir.

2848 sayılı kanunun 5. maddesine göre 7, 6. maddesinin C fıkrasına göre 12, 7. maddesinin B fıkrasına göre 2, 8. maddesinin 1. bendinin Ç fıkrasına göre 2 ve son olarak da yine 8. maddesinin 2. bendinin Ç fıkrasına göre 9 iç göç uygulaması gerçekleştirilmiştir (Resmî Gazete, 1935: 17-19).

2. Güvenlik Nedeniyle Gerçekleştirilen İç Göçlerin Amaçları

2848 sayılı kanun esas alınarak yapılmış olan iç göç uygulamalarının ana amacı ülke içerisinde huzur ve sükûneti sağlayarak gerek bölge bazında gerekse ülke genelinde asayiş temin etmek ve halkın birlik, beraberlik içerisinde hayatlarını idame ettirmelerini temin etmektir. Huzurun ve emniyetin sağlanmasıyla birlikte halkın üretime katılması ve böylece toplumun yaşam seviyesinin yükseltilmesi hedeflenmiştir.

3. Güvenlik Nedeniyle Gerçekleştirilen İç Göçlerin Nedenleri

Mustafa Kemal Atatürk’ün “Yurtta sulh Cihanda sulh” politik ilkesi hem yurt içinde hem de uluslararası alanda huzur ve sükûnu sağlamayı ve güven içinde yaşamayı hedeflemektedir. Yurtta sulh politikası; toplum hayatındaki düzeni ve vatandaşın devletine olan güvenini amaçlarken bir yandan da ülkede asayiş ve otoritenin teminini mümkün kılmaktadır (Eroğlu, 1985,717-723). Bu ilke doğrultusunda, Cumhuriyet hükümetleri, ülke içerisinde güvenliğin sağlanması ve huzurlu bir hayat yaşamının temini için çeşitli politikalar geliştirmişlerdir.

Ülke içerisinde ve hudutlarda güvenliğin sağlanması amacıyla, yabancı bir devlet casus şebekesine mensup olmalarından şüphe edilen kişiler zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. Önemli sınır bölgelerinde oturması durumunda, çeşitli menfaatler karşılığında yabancı istihbarat örgütlerine ajanlık yapabileceği düşüncesiyle bu bölgelerde yaşamaları mahzurlu görülenler de aynı uygulama neticesinde göç ettirilmiştirlerdir.

Adam öldürmek, hırsızlık, kaçakçılık gibi adli olayların yanında tagallüp ve derebeylik düşüncesi içerisinde rejime ve devlet otoritesine aykırı hareketlerde bulunan kişi ve aileler ile birlikte halka zulmeden, halkı, ölümle tehdit etmek suretiyle malını gasp edenler de başka yerlere nakledilmişlerdir.

Irza tecavüz ve tasallut etmek; hükümetin kanuni icraatlarını ve idari tedbirlerini her çareye başvurarak tesirsiz bırakmak ve bu suretle halkın hükümete olan itimadını sarsmak gibi çeşitli olumsuz tavırlarından dolayı ülkenin ve buldukları yerlerin emniyet ve asayişini bozan kişi, aile ya da aşiretler de Devlet idaresi tarafından yurdun farklı bölgelerine göç ettirilmişlerdir.

4. 2848 Sayılı Kanun'a Göre Gerçekleştirilen İç Göç Uygulamaları

İlgili kanunun maddeleri ve bu maddeler kapsamında göç ettirilen kişi, aile ve aşiretler hakkındaki bilgiler şöyledir:

5. Beşinci Madde Kapsamında Göç Ettirilenler

Adı geçen kanunun 5. maddesi şöyledir: “... *casuslukları sezilenlerin sınır boylarından uzaklaştırılmaları Dâbiliye Vekilliği'nin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin kararıyla ... yapılır. Ecnebi tebaası çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin milli sınırlar dışına çıkarılmasına Dâbiliye Vekilliği salahiyyetlidir.*” (Resmî Gazete, 1935: 18)

Tablo 1. 5. Madde kapsamında gerçekleşen göçler hakkında bilgiler (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

S.N.	Yıl	Göç Edenlerin Bilgileri	Göç Ettirilme Nedenleri	İkamet Edilen Yer		Göç Edilen Yer	
				İl	İlçe	İl	İlçe
1	1936	Murtaza Ali Oğlu İmren	Şüpheli durum	Kars		Burdur	
2	1936	7 aile, 32 kişi	Casusluk	Iğdır	Tuzluca	Bolu Kütahya Kastamonu Kırşehir Bilecik Isparta Denizli	Merkez
3	1936	Ermeni milletinden Nazif ve 8 kişilik ailesi	Bütün varlığıyla Ermeni amaline hizmet eden azılı bir Türk düşmanı olmak ve böyle bir telkinle çocuklarını yetiştirmek	Diyarbakır		Çorum	Merkez
4	1936	Ermeni Siyon	Durumunun şüpheli ve hudut mıntkasında oturması mahzurlu olması	Diyarbakır		Sivas	Merkez
5	1937	Yaradan Kullar Oğullarından Yusuf oğlu Behmen ve karısı	Şüpheli durum	Kars		Kırşehir	
6	1938	Abdurrahman oğlu Kara Hakkı ve 5 kişili ailesi	Şüpheli durumuna binaen hududa yakın bir mahalde oturması mahzurlu olması	Kilis		Niğde	

7	1940	-Bulgar Ganço oğlu Nikola Baykuş ve karısı Zaharina -Bulgar Rale Drin, karısı Hriso ve aile efradı	-Yabancı bir devlet casus şebekesine mensup olmaları - Ele geçirmiş oldukları askeri eşyayı evlerinde sakladıklarından dolayı birer sene ağır hapis cezasına mahkûm edilmeleri	İstanbul		Çorum Tokat	Merkez
---	------	---	---	----------	--	----------------	--------

1- Kars vilayetinde oturan ve durumu şüpheli görülen Tiflis'in Batçalı kasabasına bağlı Kaçağan köyünden Murtaza Ali oğlu 1920 doğumlu İmren'in, 2848 sayılı kanunun 5. maddesine göre Burdur vilayetine nakil ve iskanı; İcra Vekilleri Heyeti'nin 19/3/1936 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-63-21-07).

2- Tuzluca ilçesi halkından olup casuslukları sezilen 7 ailenin (Hüseyin oğlu Mecit ve ailesi -5 kişi-, Kahraman oğlu Hüseyin ve ailesi -7 kişi-, Mehmet oğlu Halil İbrahim ve ailesi -7 kişi-, İbrahim oğlu Mehmet Hüseyin ve ailesi -5 kişi-, Rıza oğlu Cafer ve ailesi -3 kişi-, Ali Asker oğlu Müslim ve ailesi -4 kişi- ve Davut oğlu Settara olmak üzere toplam 32 kişi) hudutta bulunmaları muvafık görülmediğinden 2848 sayılı kanunun 5. maddesi hükmüne göre aileleriyle birlikte Bolu, Kütahya, Kastamonu, Kırşehir, Bilecik, Isparta ve Denizli vilayetlerine nakil ve oralarda iskânları; İcra Vekilleri Heyeti'nin 3/6/1936 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-65-47-008).

3- Ermeni milletinden olup Diyarbakir Vilayeti fişine dâhil olan (Tek Parti döneminde Ermeni nüfusun ve Müslümanlaştırılmış Ermenilerin isim, adres, anne baba adı, çocuk sayısı gibi bilgilerin yer aldığı belgeler) ve Diyarbakir'de terzilik yapan Nazif'in, tehcir uygulamasından kurtulmak için ihtida ettiği ve tüm benliğiyle Ermeni isteklerine hizmet eden azılı bir Türk düşmanı olduğu ve böyle bir amaçla yetiştirmiş olduğu çocuklarından Abdülhalim(?) Kemal adındaki oğlunun 8 yıl önce, kaçak olarak ve siyasi mülteci sıfatıyla Halep'e gittiği ve o zamandan beri Fransızlara jandarmalık ve istihbarat memurluğu yapmakta ve halen de bu vazife ile Kamışlı'da bulunmakta olduğu ve Mehmet Reşat adındaki diğer oğlunun da tahsil için Marsilya'ya gitmek üzere 24/4/1936 (?) tarihinde pasaport olarak Diyarbakir'den ayrıldığı halde Marsilya'ya gitmeyerek Beyrut'a çıktığı ve elyevm (hâlâ) Suriye'de bulunduğu anlaşıldığından muzır emeller peşinde ve bunu gerçekleştirmek için de oğulları ile temasta bulunan Nazif'in, hudut bölgesine yakın bir yerde oturması mahzurlu görüldüğünden 2848 sayılı kanunun 5. maddesine göre ve karısı Tuma(?), oğlu Sadık, kızı Zekiye, oğlu Murat, Murat'ın karısı Arkist, Nazif'in dul hemşiresi Kumbuş, oğlu Sabri ve diğer oğlu Kafail(?) ile birlikte Çorum vilayeti merkezine nakil ve iskanları;

İcra Vekilleri Heyeti'nin 22/9/1936 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-68-77-9).

4- Diyarbakır'de Ermeni Kilisesi papazlığı yapan Sivas'ın Bezirci mahallesinden Siyon'un, durumu şüpheli ve hudut mıntıkasında oturması mahzurlu görüldüğünden, 2848 sayılı kanunun 5. maddesi hükmüne göre Sivas vilayetine nakli; İcra Vekilleri Heyeti'nin 26/10/1936 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-69-86-006).

5- Rusya'nın Başgeçit ilçesi halkından olup 1931 yılında Türkiye'ye gelerek Kars vilayetinin Uzun Zaim Köyünde oturan Yaradan Kullar oğullarından Yusuf oğlu Behmen'in, durumu şüpheli görüldüğünden karısı Ömer kızı Sari ile birlikte 2848 sayılı kanunun 5. maddesi hükmüne göre Kırşehir vilayetine nakil ve iskanı; İcra Vekilleri Heyeti'nin 8/1/1937 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-71-02-10).

6- Kilisli Abdurrahman oğlu Kara Hakkı'nın şüpheli durumu nedeniyle hududa yakın bir mahalde oturması mahzurlu görüldüğünden karısı Sait kızı Naile, kızları Nisa ve Saliha ile oğulları Abdurrahim ve Nedim'den ibaret bulunan ailesi efradıyla beraber 2848 sayılı kanunun 5. maddesine göre Niğde vilayetine nakil ve iskanları; İcra Vekilleri Heyeti'nin 15/12/1938 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-85-104-8).

7- Yabancı bir devletin casusluk şebekesine üye olmalarından şüphe edilerek İzmir Ağır Ceza Mahkemesi'nde yapılan mahkemeleri sonucunda, casusluk suçundan beraat eden fakat elde ele geçirmiş oldukları askeri eşyayı evlerinde sakladıklarından dolayı birer sene ağır hapis cezasına mahkum edilen ve 12/2/1940 tarih ve 2/12821 sayılı kararnameyle İstanbul'a nakledilmiş olan tebaamızdan Bulgar Ganço oğlu Nikola Baykuş ile karısı Zaharina'nın İdare-i Örfiye mıntıkasına dâhil olan İstanbul'da oturmaları mahzurlu görüldüğünden Çorum vilayet merkezine ve bunların suç ortaklarından olup 2 sene 1 ay ağır hapse ve 8 ay 10 gün müddetle hükümetçe tayin edilecek bir mıntıkada emniyeti umumiye nezareti altına alınmaya mahkum edilen ve halen Tokat Cezaevi'nde mahpus bulunan Bulgar Rale Drin'in serbest bırakıldığında, karısı Hriso ve diğer aile efradıyla birlikte 2848 sayılı kanunun 5. maddesine göre Tokat vilayet merkezine nakilleri; İcra Vekilleri Heyeti'nin 17/10/1940 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-93-115-9).

6. Altıncı Maddenin C Fıkrası Kapsamında Göç Ettirilenler

İlgili fıkra hükmüne göre; "... ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından

mahzurlu bulunanların, aileleri ile birlikte münasip yerlere naklolunmaları Dahiliye Vekilliği'nin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararıyla ... yapılır.” (Resmî Gazete, 1935: 18)

Tablo 2. 6. Maddenin C Fıkrası kapsamında gerçekleşen göçler hakkında bilgiler (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

	Yıl	Göç Edenlerin Bilgileri	Göç Ettirilme Nedenleri	İkamet Edilen Yer		Göç Edilen Yer	
				İl	İlçe	İl	İlçe
1	1936	Gürcü Hamşioğulları, 30 ev – 268 nüfus	-Mütegallibelik -Hırsızlık -Şekavet -Devlet otoritesine aykırı hareketler -Ölümlü tehdit -Irza tecavüz ve tasallut	Kars	Posof Ardahan Sarıkamış Çıldır	Isparta Denizli Aydın Muğla Manisa Balıkesir Bolu Afyon	Merkez
2	1936	Muallim Ahmet	Sovyetler Birliği Gizli Polis Servisi (GPU) hizmetine girerek komünistlik propagandası yapmak	Çoruh		Niğde	Merkez
3	1942	5 aile, 34 nüfus	-Kars'ta kalan Sovyet harici ticaret mümessili ile münasebet tesis ve sıkı görüşmeleri, -Bunların mümessile bağlı birer Rus elemanı ve casus olduklarına kanaat getirilmesi nedenleriyle dünya ahvalinin ve bilhassa Şark hudut bölgelerimizin nezaket gösterdiği şu sırada adı geçenlerin Kars mıntkasında oturmalarının mahzurlu bulunmaları	Kars		Çorum	
4	1942	Salih oğlu Ziya	-Rusların, memleketimiz aleyhine casusluk hizmetini kabul ederek gizlice yurda girmesi, -Sovyet hududunda bulunan memleketinde oturmasının emniyet bakımından mahzurlu bulunması	Rize		Kırşehir	
5	1943	Serbest göçmen statülü Mustafa	Şüpheli durum	Tekirdağ		Kırşehir	
6	1943	-Ferhat oğlu Bekir Erdiñç ve ailesi -Mustafa Karaman ve ailesi -Musa oğlu Abdurrahman ve ailesi	Hudut vilayetlerde oturmalarının emniyet ve asayiş bakımından mahzurlu görülmesi	Mardin Ağrı Van	Kızıltepe D.Bayazıt Erciş	Kütahya Denizli Isparta	
7	1943	-Şuhamettin oğlu Seyyat Keklik ile 12 kişilik ailesi -İbrahim Demirbaş ve 2 kişilik ailesi -Şevket Mamuk ve 6 kişilik ailesi	Ruslar tarafından kendilerine telsiz muhaberesi, şifre usulü, Türkiye coğrafyası ve ordu bilgisi gibi teknik casusluk usulleri öğretildikten sonra yurda gönderilmeleri ve kendilerine ayrıca askeri malumat toplamak vazifesinin verildiğinin anlaşılması	Ağrı	D.Bayazıt	Çorum Yozgat Denizli	Alaca Sorgun Merkez
8	1943	İlyas oğlu Ali	Şüpheli durumu nedeniyle hudut boylarında oturmasının emniyet bakımından mahzurlu görülmesi	Artvin	Borçka	Burdur	Merkez

9	1943	-Hamit Hamdi Timurlar ve ailesi -Osman Nuri Ölmeztoprak ve ailesi -Mehmet Gürsoy ve ailesi -Emir Ömer Yılmaz ve ailesi	Vilayet oturmalarının dâhilinde mahzurlu görülmesi	Malatya		Çorum İzmir Niğde Yozgat	
10	1943	Hacim Ağa mensuplarından -Hacı Necim oğlu Eyyup Özyıldız ve 6 kişilik ailesi -Mehmet oğlu Ziya Önen ve 6 kişilik ailesi -Mehmet oğlu Abdülkadir Özyaydın -Ali oğlu Abdülkadir Mercan ve 7 kişilik ailesi	Suriye’de yurdumuz aleyhinde çalışanlarla her fırsatta temas halinde bulunmak, mütegalibelik, hayvan hırsızlığı ve kaçakçılık yapmak suretiyle her zaman kazanın emniyet ve asayişini bozmak, hükümetin kanuni icraatını ve idari tedbirlerini her çareye başvurarak tesirsiz bırakmak ve bu suretle halkın hükümete olan itimadını sarsmak vesaire gibi zararlı hareketlerinin olması	Mardin	Derik	Antalya Muğla Sinop Tekirdağ	Serik Köyceğiz Boyabat Malkara
11	1944	Yusuf oğlu Ağıt Söylemez ve 16 kişilik ailesi, Yusuf oğlu Mirza Derin ve 16 kişilik ailesi	Kürtçülük mefkûresi gütmeleri, tagallüp ve derebeylik zihniyetiyle rejime ve devlet otoritesine aykırı hareketlerde bulunmaları, halka zulmetmek ve bu halleriyle muhitlerinin emniyet ve asayişini bozmaları	Erzurum	Karayazı	Antalya İzmir	Merkez Dikili
12	1945	Cemil oğlu Haydar Gökalp ve 5 kişilik ailesi	Nakşi tarikatı mümessilinin, Şeyh sıfatını takınarak din perdesi altında halka muzır telkinat yapması	Elazığ	Palu	Eskişehir	Seyitgazi

1- Kars vilayetinin Poshof, Ardahan, Sarıkamış, Çıldır ilçelerinde oturan ve mütegalibelikleri, Çar idaresinde meclubiyetleri (tutkunluk) ve Devlet otoritesine aykırı hareketleriyle tanınan 30 evde 268 nüfustan ibaret ve aslen Gürcü Acaralı Hamşioğulları namıyla bilinen ve adam öldürmek, şekavet ve hırsızlık yapmak ve yaptırmak, ölümle tehdit etmek suretiyle halkın malını gasp, ırza tecavüz ve tasallut etmek, evli kadınları kocalarından zorla ayırmak gibi kötü hareketleriyle aciz halkın başına bela kesilen ve bir derebeyi kudret ve nüfuzuyla hareket eden ve son gezilerinde Ardahan’ın Değirmendere köyü halkı tarafından gönderilen dilekçede bunlardan gördükleri zulümden ötürü yurtlarını terk etmek ıztırarında (mecburiyet) kaldıklarını yana yakıla şikâyet edilen bu adamlar hakkında birçok defalar yapılan araştırmalar neticesinde sübut (kuşkuya yer bırakmayacak şekilde) bu durumlarından ötürü Batı vilayetlerine serpiştirilmeleri icap ettiği Kars vilayetinden müteaddit defalar teklif ve emniyet kanalıyla elde edilen neticelerle teyit edilmekle beraber 3. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Doğu’da yaptığı geziden Ankara’ya avdetinde görüş ve düşüncelerine istinaden Bakanlığımıza verdiği raporda; Derebeyi zihniyetinde olan bu tufeyli kitlenin muhitte yaptıkları fenalıklardan ötürü dağıtılmaları lazım geldiği kanaati yürütülmüş ve buna lüzum gösterilmiştir. Yurdun emniyet ve asayişini ve

halkın her türlü tecavüzden masuniyetini teminen bu adamların aileleriyle birlikte 2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrasına göre ve toplu şekilde olmamak üzere Isparta, Denizli, Aydın, Muğla, Manisa, Balıkesir, Bolu ve Afyon illeri merkezlerine serpiştirilmek suretiyle nakil ve iskanları Dahiliye Vekâletinin 2/3/1936 tarihli yazısıyla Başvekâlete bildirilmiştir (BCA-030-18-01-02-113-34-10).

2- Erbaa halkından olan ve muallimlik yapmak bahanesiyle Batum'a giderek 6/6/1935 tarihinde Rusya'dan gelip Çoruh vilayetine sığınmış olan Muallim Ahmet'in, Batum'da bulunduğu sırada çeşitli teşekküllerde ve Laz kongresinde çalıştığı ve G.P.U. (Sovyetler Birliği Gizli Polis Servisi) hizmetine girerek komünistlik propagandası yapmak amacıyla yurda gönderildiği ve geçmişteki tespit edilmiş davranışları nedeniyle durumu şüpheli olan ve yurt için zararlı bir kişiliğe sahip olduğu belirlenen bu kişinin, sınır bölgesine yakın bir mahalde oturması güvenlik bakımından sakıncalı olduğundan dolayı 2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrasına göre Niğde vilayetine merkezine nakli; İcra Vekilleri Heyeti'nin 20/3/1936 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-63-21-012).

3- Rusya'dan 1338 yılında yurda gelerek Kars'ta yerleşen, yüksek tahsilini Rusya'da ikmal eden ve lağvına kadar Rusya'nın Kars Konsolosluğu'nun Gümrük komisyonculuğunu yapan tüccardan Zeynel oğlu Ali Naki Güzeldere adındaki kimseler, Rus Konsoloshanesinin lağvından sonra Kars'ta kalan Sovyet harici ticaret mümessili ile münasebet tesis ve sıkı görüşmeleriyle bunların mümessile bağlı birer Rus elemanı ve casus olduklarına kanaat getirildiğinden, dünya ahvalinin ve bilhassa Şark hudut bölgelerimizin nezaket gösterdiği şu sırada adı geçenlerin Kars mıntıkasında oturmalarının mahzurlu bulunduğu cihetle 5 ailede 34 nüfusun (Zeynel oğlu Ağa Ulu ve 5 kişilik ailesi, Ali oğlu Murat Yıldız ile 7 kişilik ailesi, Allahverdi oğlu Süleyman Gödekli ile 4 kişilik ailesi, Kulu oğlu Settar Yenal ile 6 kişilik ailesi, Hasan oğlu Ali Naki Güzeldere ile 7 kişilik ailesi) 2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrasına göre Çorum'da iskan edilmek üzere nakilleri Dahiliye Vekaleti'nin 26/1/1942 tarihli yazısıyla Başvekalet'e bildirilmiştir (BCA-030-18-01-02-113-30-20).

4- 20 sene gibi uzun bir süre Rusya'da kalan, Rusların memleketimiz aleyhine casusluk hizmetini kabul ederek gizlice yurda dönen ve sırf delil noksanlığı yüzünden mahkemeden beraat kararı alan Rize'nin Mapavri nahiyesine bağlı Harman Tepe köyü halkından ve vatandaşlarımızdan Salih oğlu Ziya'nın, vatandaşımız olması nedeniyle sınır dışı edilmesine imkân görülemediğinden

ve Sovyet hududunda bulunan memleketinde oturması da emniyet bakımından mahzurlu bulunduğundan 2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrasına tevfikân Kırşehir vilayetine nakli Dahiliye Vekaleti tarafından yapılan 26/8/1942 tarihli toplantıda, Başvekâlete bildirilmiştir (BCA-030-18-01-02-99-80-19).

5- Bulgaristan'ın Ruscuk kasabası halkından olup 1939 yılında serbest göçmen sıfatıyla yurdumuza gelerek Tekirdağ vilayetinin Muratlı nahiyesinde tescil edilmiş olan 1314 (1899) doğumlu Mustafa'nın şüpheli durumu itibarıyla Trakya bölgesinde oturması mahzurlu görülmüş olduğundan 2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrasına tevfikân Kırşehir vilayetine nakil ve iskan; İcra Vekilleri Heyeti'nin 22/3/1943 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-101-17-20).

6- Hudut vilayetlerde oturmaları emniyet ve asayiş bakımından mahzurlu görülen Mardin vilayetinin Kızıltepe kazasının Şalı köyünden mühtedi Mehmet Aldemir ve Van vilayetinin Erciş kazasının İrşad köyünden Ferhat oğlu Bekir Erdinç ile aileleri efradının Kütahya vilayetine, Ağrı vilayetinin Doğubayazıt kazasının Yukarı Sürbahan köyünden Mustafa Karaman ve Hallaç köyünden İbrahim oğlu Kaso Akay ile aile efradının Burdur vilayetine, Mardin vilayetinin Nusaybin kazasının İstilil nahiyesinin Çalı köyünden Süleyman oğlu Ahmet Yıldırım ve kardeşleri Abdullah, Mehmet, Abdülmecit ile Van vilayetinin Erciş kazasının Ekrek köyünden Musa oğlu Abdurrahman ve aileleri efradının Denizli vilayetine ve Erciş kazasının Karamelik köyünden Şeyh Mehmet Hafit ile ailesi efradının da 2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrasına göre Isparta vilayetine nakilleri; İcra Vekilleri Heyetinin 8/7/1943 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-102-54-17).

7- Doğubayazıt'ın Topagil köyünden Şuhamettin oğlu Seyyat Keklik ile aynı köyden Mecit Arslan adındaki şahısların kaza merkezinden Şevket Mamuk ve İbrahim Demirbaş adlı şahıslarla birlikte İran'a giderek orada yakalandıkları, bunlardan Şevket Mamuk ile İbrahim Demirbaş'ın kaçmaya muvaffak oldukları ve diğerlerinin Ruslar tarafından Maku'ya götürülerek orada kendilerine telsiz muhaberesi, şifre usulü, Türkiye coğrafyası ve ordu bilgisi gibi teknik casusluk usulleri öğretildikten sonra Seyyat Keklik'in Erzurum'da ve Mecit Arslan'ın Çıldır'da çalışmak ve bir ay sonra telsiz makinesi almak için tekrar Maku'ya gelmek üzere yurda saldırdıkları ve kendilerine ayrıca askeri malumat toplamak vazifesinin de verildiği anlaşılmıştır. Bunlardan Mecit Arslan tekrardan Rusya'ya kaçmayı başarırken, diğer şahıslar ise yakalanarak sorgulanmışlardır.

Sorguları neticesinde yeterli delil olmadığından şahıslar tahliye edilmiş fakat bu şahısların hudut vilayetlerinde bulunmaları mahzurlu görüldüğünden iç vilayetlere nakledilmeleri 3. Umum Müfettişlik ve Ağrı Valiliği tarafından dile getirilmiştir. 2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrasına binaen bu şahıslardan Seyyat Keklik ile 12 nüfustan ibaret ailesinin Çorum'un Alaca kazasına, Şevket Mamuk ve 6 nüfuslu ailesinin Yozgat'ın kaza merkezine, İbrahim Demirbaş ile 2 nüfus ailesinin Yozgat'ın Sorgun kazasına, Mecit Arslan'ın 2 nüfus ailesi ile birlikte Denizli vilayetine nakil ve iskanları; İcra Vekilleri Heyeti'nin 8/9/1943 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-106-62-20).

8- Aslen Borçka'nın Sülüklü köyü halkından olup 1924 yılında Rusya'ya giderek Batum'un Ahşen köyüne yerleşmiş ve vatandaşlığımızı muhafaza etmiş olan ve Sovyet tebaasından birisiyle yurdumuza girerken yakalanan İlyas oğlu Ali'nin şüpheli durumu nedeniyle hudut boylarında oturması emniyet bakımından mahzurlu görüldüğünden, Burdur vilayetine nakil ve iskan 2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrasına tevfikân İcra Vekilleri Heyeti'nin 16/9/1943 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-103-72-15).

9- Malatya ilinde ikamet etmeleri sakıncalı görülen Hamit Hamdi Timurlar, şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak, Mehmet Gürsoy ve Emir Ömer Yılmaz adındaki kişilerin, 2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrasına göre aileleriyle birlikte Çorum, İzmir, Niğde ve Yozgat illerine nakil ve iskanları; İcra Vekilleri Heyeti'nin 16/9/1943 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-103-72-16).

10- 1926 yılında garp vilayetlerine nakledilerek 2 sene kaldıktan sonra umumi aftan yararlanarak avdetle (eski yere dönüş) hududa yakın Derik kazasında oturan eşhasın, Suriye'de yurdumuz aleyhinde çalışanlarla her fırsatta temas halinde bulunmak, mütegalibelik, hayvan hırsızlığı ve kaçakçılık yapmak suretiyle her zaman kazanın emniyet ve asayişini bozmak, hükümetin kanuni icraatını ve idari tedbirlerini her çareye başvurarak tesirsiz bırakmak ve bu suretle halkın hükümete olan itimadını sarsmak vesaire gibi zararlı hareketlerinden dolayı Derik'te oturmaları caiz görülmeverek Garp vilayetlerine nakilleri Birinci Umum Müfettişliği ile Mardin valiliğinden teklif edilmiş ve bu iş'ar (bilgiler) Vekâletimizce de uygun görülmüş olduğundan 2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrası mucibince Hacı Necim Ağa mensuplarından:

- a. Hacı Necim oğlu Eyyup Özyıldız ile 12 kişilik ailesinin Antalya'nın Serik kazasına,
- b. Mehmet oğlu (Pepe) Abdülkadir Özaydın ile 8 kişilik ailesinin Sinop'un Boyabat

kazasına,

c. Mehmet oğlu Ziya Önen ile 6 kişilik ailesinin Muğla'nın Köyceğiz kazasına,

ç. Ali oğlu Abdülkadir Mercan ile 7 kişilik ailesinin Tekirdağ vilayetinin Malkara kazasına nakil ve iskanları; Dahiliye Vekaletinin 16/9/1943 tarihli yazısıyla Başvekalet'e bildirilmiş ve bu talep İcra Vekilleri Heyeti'nin 7/10/1943 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-113-16-16).

11- Erzurum vilayetine bağlı Karayazı kazasının Aşağısöylemez köyü halkından ve aşiret reislerinden olup Kürtçülük mefkûresi güden, tagallüp ve derebeylik zihniyetiyle rejime ve devlet otoritesine aykırı hareketlerde bulunan, halka zulmeden ve bu halleriyle muhitlerinin emniyet ve asayişini bozan Yusuf oğlu Agit Söylemez ile kardeşleri Mirza Derin ve Rıza Avcı'nın garbe nakilleri 3. Umumi Müfettişlik'ten ve Erzurum vilayetinden teklif olunmaktadır. Adı geçenlerin, bildirilen durumları itibarıyla bu mınıtkada kalmaları Dahiliye Vekaleti tarafından da mahzurlu görüldüğünden 2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrasına binaen Yusuf oğlu Agit Söylemez'in 16 kişilik ailesiyle Antalya merkezine bağlı Galip Paşa Çiftliği'ne; Yusuf oğlu Mirza Derin'in 16 kişilik ailesiyle birlikte Yozgat vilayetine bağlı Sorgun kazasının Sarıhamza köyüne; Yusuf oğlu Rıza Avcı'nın 9 nüfus ailesiyle İzmir vilayetine bağlı Dikili kazasının Çandarlı nahiyesine nakil ve iskanları Dahiliye Vekaleti'nin 7/2/1944 tarihli yazısıyla Başvekalet'e bildirmiştir (BCA-030-18-01-02-113-16-7).

12- Elazığ'ın Palu ilçesi Çarşıbaşı mahallesinde oturan ve berberlikle iştiğal eden Cemil oğlu Haydar Gökalp adında birisinin, Nakşi tarikatı mümessili, Şeyh sıfatını takınarak din perdesi altında halka muzır telkinat yaptığı ve 10/12/1944 tarihinde Palu'nun Habap köyü civarında ve bir maiyet halkası ortasında yürüyen beyaz bir ata binmiş olduğu halde müritleriyle dolaşmak için, şapka ve kisve kanununa aykırı olarak, mahsus kisve ile tantanalı bir şekilde seyahat yaptığı görüldükçe suçüstü yakalandığı ve evinde yapılan araştırmalarda şeyh elbisesi, tarikata ait levhalar, yazı ve kitaplar bulunduğu ve bu itibarla Batı illerimizden birisinde yerleştirilmesinin, bölgenin güvenliği bakımından faydalı olacağı 4. Genel Müfettişlikten ve Elazığ Valiliği'nden gelen yazıda bildirilmiştir.

Birçok ayaklanmaya merkez olan, halkın temayülü ve karakteristik durumu itibarıyla adı geçen şahsın, türlü tahrikat ve propagandalara müsait bulunan bu bölgede oturması uygun görülmediğinden 5 kişilik aile efradıyla birlikte Eskişehir'in Seyitgazi ilçesine nakil ve iskanları;

2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrasına binaen İçişleri Bakanlığı tarafından 9/7/1945 tarihli yazısında talep edilmiştir (BCA-030-18-01-02-109-53-8).

7. Yedinci Maddenin B Fıkrası Kapsamında Göç Ettirilenler

Adı geçen fıkrada şöyle denilmektedir: “*Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçeden başka dil konuşanlar ... toptan olmamak şartıyla başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskâ etmek de bu tedbirler içindedir.*

Bunlardan başka yerlere naklolanması lazım gelenleri Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliği nakil ve dağıtmak olarak münasip yerlere iskân eder.” (Resmî Gazete, 1935: 18)

Tablo 3. 7. Maddenin B Fıkrası kapsamında gerçekleşen göçler hakkında bilgiler (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

	Yıl	Göç Edenlerin Bilgileri	Göç Ettirilme Nedenleri	İkamet Edilen Yer		Göç Edilen Yer	
				İl	İlçe	İl	İlçe
1	1936	Üsküplü Ragıp Oğlu Çopur Mustafa	-Balkan harbinde işgali müteakip Sırp tabiiyetine geçerek jandarmalık yapmak ve Makedonya komiteleriyle teşriki mesai etmek	Kırşehir		Kastamonu	Merkez
2	1937	-Selim oğlu Zeki -Ali oğlu Sadık -Mahmut oğlu Taşdan -Mahmut kızı Besran	-Çetelerle birlikte eşkıyalık etmek -Subay ve erlerimizin ölümüne sebebiyet vermek	Erzurum	Hasankale	Manisa Denizli Muğla	Merkez

1- Aslen Üsküplü olup Balkan harbinde işgali müteakip Sırp tabiiyetine geçerek jandarmalık yaptığı ve Makedonya komiteleriyle teşriki mesai ettiği ve bilahare Türkiye’ye girerek muhacir sıfatıyla kendisini Kırşehir nüfusuna kaydettirdiği anlaşılan ve şüphe üzerine Ankara’da tevkif edilen 1315 doğumlu Ragıp oğlu Çopur Mustafa’nın, 2848 sayılı İskan Kanunu’nun 7. maddesinin B fıkrasına göre Kastamonu vilayeti merkezine nakil ve iskanı; İcra Vekilleri Heyeti’nin 13/4/1936 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-63-28-001).

2- Ağrı ve Muş vilayetleri dâhilinde adam öldüren ve soygunculuk yapan Feyzullah ve kardeşi Hamit çeteleriyle birlikte eşkıyalık eden, subay ve erlerimizin ölümüne sebebiyet veren ve bilahare mecburen silahlarıyla teslim olan Hasankale kazasının Karayazı nahiyesine bağlı Karasu köyünden Selim oğlu Zeki ve Ali oğlu Sadık ve bunlara yataklık eden mezkur kazanın Teco köyünden Mahmut oğlu Taşdan Budak ve Mahmut kızı Besran’ın serbest bulunmaları muhit üzerinde kötü tesir yaptığından aileleri efradıyla birlikte 2848 sayılı kanunun 7. maddesinin B fıkrası hükmüne göre Manisa, Denizli ve Muğla vilayetlerine nakilleri ve dağıtmak olarak iskanları; İcra Vekilleri Heyeti’nin 3/6/1937 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-75-

48-18).

8. Sekizinci Maddenin 1. Bendinin Ç Fıkrası Kapsamında Göç Ettirilenler

Söz konusu fıkraya göre; *Dâbilye Vekilliği'nin mütealası alınmak şartıyla Sıhbat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nin münasip göreceği yerlerde "1 ve 3 numaralı mntukalar halkından olup bu mntukalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler" iskân edilirler.* (Resmî Gazete, 1935: 18-19)

Tablo 4. 8. Maddenin 1. Bendinin Ç Fıkrası kapsamında gerçekleşen göçler hakkında bilgiler (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

	Yıl	Göç Edenlerin Bilgileri	Göç Ettirilme Nedenleri	İkamet Edilen Yer		Göç Edilen Yer	
				İl	İlçe	İl	İlçe
1	1939	-Mustafa oğlu Yakup Kozlu ve ailesi -Mustafa oğlu Mehmet Sanlı ve ailesi	Rodos şehrinde olan ve polis hizmetinde bulunan kardeşlerinin yanına sürekli olarak gidip geldikleri ve bu amaç doğrultusunda İtalyan İstihbarat Teşkilatı ile ilişkilerinin anlaşılmasından dolayı buldukları yerde oturmalarının mahzurlu görülmesi	Muğla	Fethiye	Kastamonu	Merkez
2	1939	Tillo Şeyhleri namı -Nasır oğlu Tevfik ve 7 kişilik ailesi -Cemil oğlu Şeyh Kamil ve 4 kişilik ailesi; Şigo aşiretinden -Aliko oğlu Yusuf ve 5 kişilik ailesi -Cemil oğlu Ferman ve 2 kişilik ailesi	İhtiras ve tagallüple halkın huzurunu ve caniyane e'fal (işler) ve hareketleriyle buldukları muhitin emniyet ve asayişini bozmak; cenupla irtibat tesis eylemek suretiyle aleyhimizde ifsadatta (fesatlık) bulunmak	Süirt		Bursa Kastamonu Balıkesir Manisa	Merkez

1- Fethiye'de posta kayığında çalışan Mustafa oğlu Yakup Kozlu ile Mustafa oğlu Mehmet Sanlı'nın, Rodos şehrinde polis olarak görev yapan kardeşlerinin yanına sık sık gidip geldikleri ve bu amaç doğrultusunda İtalyan İstihbarat Teşkilatı ile ilişkilerinin ortaya çıkması nedeniyle ikamet etmiş oldukları mahalde oturmaları mahzurlu görüldüğünden bu kişilerin, aileleriyle birlikte 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 1. bendinin Ç fıkrasına göre Kastamonu vilayetine nakil ve iskânları; İcra Vekilleri Heyeti'nin 13/1/1939 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-85-114-7).

2- Süirt vilayeti dâhilinde oturan, ihtiras ve tagallüple halkın huzurunu ve caniyane e'fal (işler) ve hareketleriyle buldukları muhitin emniyet ve asayişini bozan ve cenupla irtibat tesis eylemek suretiyle aleyhimizde ifsadatta (fesatlık) bulunan Tillo şeyhleri namıyla bilinen Nasır oğlu Tevfik'in 7 kişilik ailesiyle, Cemil oğlu Şeyh Kamil'in 4 kişilik ailesiyle ve Şeyh Cemil'in 2 kişilik ailesiyle, Sason kazası halkından Şigo aşiretine mensup Tayfur avenesinden Aliko oğlu Yusuf'un 5 kişilik ailesiyle, Cemil oğlu Ferman'ın 2 kişilik ailesiyle birlikte Nadir oğlu Dello'nun, Bişar oğlu

Sifo'nun ve Yusuf oğlu Şemseddin'in de yurdumuzun yüksek menfaati bakımından bu mınıtkadan uzaklaştırılmalarının zaruri olduğu hakkındaki Birinci Umumi Müfettişliğin ve ilgili vilayetin teklifi Bakanlığımızca da muvafık görüldüğünden sözü geçen kişilerin aile efradıyla birlikte 2848 sayılı kanununun 8. maddesinin 1. bendinin Ç fıkrasına göre Bursa, Kastamonu, Balıkesir, Manisa vilayetlerine serpiştirilmek suretiyle nakil ve iskânları Dahiliye Vekaletinin 18/5/1939 tarihli yazısıyla Başvekalete bildirilmiştir (BCA-030-18-01-02-113-16-15-16,17,18).

9. Sekizinci Maddenin 2. Bendinin Ç Fıkrası Kapsamında Göç Ettirilenler

Söz konusu fıkraya göre; "... İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Sıhbat ve İctimai Muavenet Vekilliği'nce "Harsi, siyasi, idari, içtimai, iktisadi, askeri sebeplerle nakline lüzum görülenler" nakil ve iskân edilebilirler." (Resmî Gazete, 1935: 18-19).

Tablo 5. 8. Maddenin 2. Bendinin Ç Fıkrası kapsamında gerçekleşen göçler hakkında bilgiler (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Yıl	Göç Edenlerin Bilgileri	Göç Ettirilme Nedenleri	İkamet Edilen Yer		Göç Edilen Yer		
			İl	İlçe	İl	İlçe	
1	1936	Ortayoloğullarından Viçin oğlu Ohannes Ermeni(?) adı ile kayıtlı Ahmet Hidayet	Uzun müddet yabancı memleketlerde dolaşarak Türk düşmanı kimselerle düşüp kalkmak	Ankara		Kastamonu	Merkez
2	1936	Mehmet oğlu Hasan Hilmi Baytuk ve 7 kişilik ailesi	Hoybunculara iane toplamak ve isyanı teşhil (kolaylaştırmak) için postacılık yapmak	Seyhan		Denizli	Merkez
3	1937	Dursun Oğullarından Ahmet oğlu Mehmet ve eşi	Ahmet oğlu Mehmet ve Saimenin ana ve babalarının, Sovyet memleketlerinde bulunması hasebiyle hududa yakın bir bölgede oturmalarının mahzurlu olması	Çoruh	Buçka (Borçka)	Amasya	
4	1937	Ermeni milletinden Demirci Agop Markar	Muzır bir adam olduğu ve bu nedenle Hınıs'ta ikamet etmesinin sakıncalı görülmesi	Erzurum	Hınıs	Çorum	Merkez
5	1937	Üzeyir oğlu Dursun ve 4 kişilik ailesi	Gizlice Rusya'ya geçmesi ve Rusya ile komşuluk münasebetlerimizi bozacak hareketlerde bulunması	Ağrı	Alaşkirt (Eleşkirt)	Tokat	Merkez
6	1937	Baltacı namlı Hasan	Bulunduğu yerde para karşılığı bazı muhacirlerin Bulgaristan'a kaçmalarını temin etmesi ve aynı zamanda hayvan çalmak suçundan hapis cezasının bulunması	Edirne		Sivas	
7	1938	Çil Ömer oğlu Çerkes Ali Haydar	Yüz elliliklerle ve kendisi gibi menfi ruhlu kimselerle işbirliği yapması ve Bulgaristan'da intişar eden Dostluk gazetesi ile rejimimiz aleyhinde müstehcen ve garazkârane neşriyatta bulunması	Edirne		Amasya	
8	1938	-Seyit Ali oğlu Şeyh Selahattin İnan	Çetelerle ilgili olmalarından	Bitlis	Hizan		

		ve ailesi -Musa oğlu Seyit Abdurrahman Çetin ve ailesi -Ahmet oğlu Reşo Kaya ve ailesi	ötürü nezaret altında bulundurulmaları ve Bitlis muhitinde kalmaları mahzurlu görülmeleri				
9	1941	Avukat Şalom İsrail Nayir ve 5 kişilik ailesi	Şüpheli durum	Muğla	Milas	Tokat	Merkez

1- Uzun müddet yabancı memleketlerde dolaşarak Türk düşmanı kimselerle düşüp kalktığı ve İran Hükümeti tarafından yurdumuza sınır dışı edildiği ve kendisinden her türlü fenalık beklenir bir adam olduğu anlaşılan Ankara nüfus kütüğüne Ortayoloğullarından Viçin oğlu Ohannes Ermeni(?) adı ile kayıtlı Ahmet Hidayet'in durumu itibarıyla Ankara'da kalması mahzurlu görüldüğünden 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2. bendinin Ç fıkrasına göre Kastamonu vilayeti merkezine nakil ve iskan; İcra Vekilleri Heyeti'nin 11/5/1936 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-64-37-09).

2- Aslen Muradiye ilçesinin Anzküçük köyünden olup Muradiye'de müftü iken Şark isyanı sırasında Çaldıran mıntıkasında Hoybunculara iane toplamak ve isyanı teshil için (kolaylaştırmak) postacılık yapmak gibi suçlarından ötürü Kalecik kazası müftülüğüne tahvil edilmekle beraber Adana Ağır Ceza Mahkemesi'ne sevk edilerek iki sene dört ay yedi gün mevkuf kaldıktan sonra beraat eden zengin ve muhitine nazım kimselerden olmasına mebni memleketine dönmesi ve tahrikat (kışkırtılar) sahasından uzaklaşarak iltica etmiş Kürt unsuruna mensup 5 binden fazla kişinin yerleşmiş bulunduğu Seyhan vilayeti çevresinde kalması mahzurlu görülen Mehmet oğlu Hasan Hilmi Baytuk ve 7 kişilik ailesinin 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2. bendinin Ç fıkrasına binaen Denizli il merkezine nakil ve iskanları Dahiliye Vekâletinin 8/6/1936 tarihli yazısıyla Başvekâlete bildirilmiştir (BCA-030-18-01-02-113-34-9).

3- Çoruh vilayetine bağlı Buçka (Borçka) kazası nüfusunda kayıtlı bulunan ve 10 yıl önce babasıyla birlikte Sovyet memleketlerine giderek Sovyet tebaasından ve Gürcü milletinden Saime adında kaçırdığı bir kızla Türkiye'ye iltica eden Dursun oğullarından Ahmet oğlu Mehmet ve Saime'nin ana ve babalarının Sovyet memleketlerinde bulunması hasebiyle hududa yakın bir bölgede oturmaları mahzurlu görüldüğünden 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2. bendinin Ç fıkrasına göre Amasya vilayetine nakil ve iskanları; İcra Vekilleri Heyeti'nin 18/3/1937 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-72-19-20).

4- Kığı kazasına bağlı Zerek köyünde doğmuş olan Ermeni asıllı Demirci Agop Markar'ın, Şeyh Sait isyanına katılmak suretiyle uzun müddet asilerle beraber Varto, Hınıs, Malazgirt ve Muş bölgesinde dolaşması ve 1935 yılında geldiği Hınıs'ta zararlı bir kişi olması gibi sebeplerden

Hınıs'ta ikameti sakıncalı görülmüştür. Bu kişinin, 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2. bendinin Ç fıkrası hükmüne göre, karısı Hatun ve diğer karısı Agamerik ve kızı Meryem ile birlikte Çorum iline nakil ve iskanları; İcra Vekilleri Heyeti'nin 2/11/1937 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-79-89-011).

5- Rusya mültecilerinden olup Alaşkirt (Eleşkirt) de iskân edilen Üzeyir oğlu Dursun'un gizlice Rusya'ya geçtiği ve Rusya ile komşuluk münasebetlerimizi bozacak hareketlerde bulunduğu anlaşıldığından karısı Yeter, kızı Ballı, oğlu Zahir ve diğer oğlu Melikşah'tan ibaret olan ailesi efradıyla birlikte 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2. bendinin Ç fıkrasına tevfikan Tokat iline nakil ve orada iskânları; İcra Vekilleri Heyeti'nin 2/11/1937 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-80-91-2).

6- 14 sene evvel Bulgaristan'dan gelerek Edirne'nin Muradiye Küçük Pazarı mahallesinde iskan edilmiş olan Baltacı namıyla bilinen Hasan'ın bulunduğu yerde para karşılığı bazı muhacirlerin Bulgaristan'a kaçmalarını temin etmesi ve aynı zamanda hayvan çalmak suçundan hapis cezasının bulunması gibi olaylara karışmasının, Edirne gibi mühim bir hudut mıntıkasında ikameti halinde ufak bir menfaat uğrunda ecnebi istihbaratına da yardımdan çekinmeyeceği düşüncesiyle burada oturması mahzurlu görüldüğünden 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2 sayılı bendinin Ç fıkrası hükmüne göre Sivas vilayetine nakli; İcra Vekilleri Heyeti'nin 11/11/1937 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-80-92-005).

7- Milli Mücadele zamanında Düzce İsyanına iştirak eden ve isyanın bastırılması üzerine İstanbul'a firarla bir müddet telgraf ve polis memurluklarında çalıştırdıktan sonra İstanbul'un istirdadına takaddüm eden günlerde Yunanistan'a ve oradan da Bulgaristan'a geçerek Yüz elliliklerle ve kendisi gibi menfi ruhlu kimselerle işbirliği yapan ve Bulgaristan'da intişar eden Dostluk gazetesi ile rejimimiz aleyhinde müstehcen ve garazkârane neşriyatta bulunan ve bu defa pasaportsuz olarak trenle Bulgaristan'dan Edirne'ye geldiği görülerek yakalanan ve af kanunlarından istifade edebilir vaziyette bulunması sebebiyle hakkında adli takibat yapılmasına imkân bulunmayan 1317 Düzce doğumlu Çil Ömer oğlu Çerkes Ali Haydar'ın sabıkasından ve kuşkulu durumundan ötürü serbestçe yurt dâhilinde dolaşması emniyet bakımından mahzurlu görüldüğünden 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2. bendinin Ç fıkrası hükmüne tevfikan Amasya'ya nakil ve orada iskan; Dahiliye Vekaleti tarafından 17/11/1938 tarihli yazısında Başvekâlete bildirilmiştir (BCA-030-18-01-02-85-102-002).

8- Bitlis'in Hizan kazasına bağı Gayda köyü halkından olup, Abdurrahman Muhi ve Sofu Muhi çeteleriyle ilgili olmalarından ötürü nezaret altında bulundurulmuş ve Bitlis muhitinde kalmaları mahzurlu görüldüğünden muvakkaten (geçici olarak) Diyarbakır'ın Ergani kazasına kaldırılan Seyit Ali oğlu Şeyh Selahattin İnan ile amcazadesi Musa oğlu Seyit Abdurrahman Çetin ve Selahattin'in baş kâhyası Ahmet oğlu Reşo Kaya'nın aileleri efradıyla birlikte ve ayrı ayrı yerlerde oturtulmuş üzere 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2. bendinin Ç fıkrasına göre nakil ve iskanları; İcra Vekilleri Heyeti'nin 3/12/1938 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-106-68-1-2).

9- Aslen Milaşlı avukat Şalom İsrail Nayir'in durumu şüpheli görüldüğünden karısı Hayım Berre, kızı Mazalto Nayir, oğulları Maryoz Nayir, Jozef Nayir ve kızı Viktorya Nayir ile birlikte Tokat vilayeti merkezine nakil ve iskanları; 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2. bendinin Ç fıkrasına göre İcra Vekilleri Heyeti'nin 26/1/1939 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-85-119-004). Şüpheli durumundan dolayı Tokat'a nakline karar verilen Şalom İsrail'in, kendi isteğiyle ikametgâhını Milaş'tan İzmir'e naklettiği ve şimdiye kadar vilayetçe bir fena hali görülmediği anlaşıldığından ailesi efradıyla birlikte Tokat'a nakline dair olan kararın hükmünün ortadan kaldırılması; İcra Vekilleri Heyeti'nin 28/4/1941 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (BCA-030-18-01-02-94-36-6).

10. Yıllara Göre Gerçekleşen İç Göç Sayıları

Arşivlerden elde edilen belgeler neticesinde çalışma alanımız içerisindeki 10 yılı kapsayan süre içerisinde toplam 32 iç göç olayı gerçekleşmiştir. 95 hanede 341 şahsın iç göç uygulamalarına tâbi tutulduğu vakaların yıllara göre dağılımı ise şöyle gerçekleşmiştir:

Tablo 6: Yıllara göre gerçekleşen göç sayıları ve göçler hakkında bilgiler (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Yıllar	Gerçekleşen İç Göçler Hakkında Bilgiler
1936	9 vaka, 44 hane, 122 şahıs
1937	6 vaka, 9 hane, 15 şahıs
1938	3 vaka, 5 hane, 16 şahıs
1939	2 vaka, 9 hane, 31 şahıs
1940	1 vaka, 2 hane, 5 şahıs
1941	1 vaka, 1 hane, 5 şahıs
1942	2 vaka, 6 hane, 35 şahıs

1943	6 vaka, 16 hane, 72 şahıs
1944	1 vaka, 2 hane, 34 şahıs
1945	1 vaka, 1 hane, 6 şahıs
Toplam	32 vaka, 95 hane, 341 şahıs

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin bakiyesi olan birçok kurum ve uygulama, Cumhuriyet hükümetleri tarafından hiçbir değişiklik yapılmadan veya küçük yeniliklerle uygulanmaya devam ettirilmiştir. Bu kurumların ilgilendiği konular arasında yer alan iskân mevzusu, Cumhuriyet devrinde çıkarılan 885 ve 2510 sayılı kanunlarla belirli bir plan ve düzen içerisinde uygulanmaya çalışılmıştır. En kapsamlı ve en uzun süreli kanun olan 21 Haziran 1934 tarih ve 2510 Sayılı Yasa, iskân ve göç politikalarının başarıyla uygulanmasında önemli rol oynamıştır.

Bu çalışmaya konu olan 2848 Sayılı kanunla iskân uygulamalarında, güvenlik kaygısıyla yapılan iç göç uygulamaları ön plana çıkmıştır. Muhtelif nedenlerle veya yaşadıkları bölgelerde bulunmaları devlet idaresi tarafından mahzurlu görülen birçok şahıs, aile ve aşiret, bu kanun kapsamında ülkenin farklı bölgelerine göç ettirilmiştirlerdir.

Çalışmada 1935-1945 yılları arasında yaşanan 32 göç olayı neticesinde yerleri değiştirilen kişiler hakkında bilgiler verilerek göçlerin sebepleri ortaya konulmuştur. Verilen bilgiler ışığında göç sebepleri arasında gasp, eşkıyalık, hırsızlık, ölümle tehdit etme, ırza tecavüz gibi bölge güvenliğini tehlikeye düşüren olayların yanında hudut bölgelerinde casusluklarından şüphe edilen ve dış devletlerle ilişkilerimizi bozacak davranışlarda bulunan kişi, aile ya da aşiretlerin bu bölgelerden uzaklaştırılıp iç bölgelere doğru sevk edildikleri gözlemlenmiştir. Yapılan iç göç uygulamalarının, toplumun belirli bir kesimine değil, asayiş ve güvenliği bozan ya da bozabilecek tüm kişi ve gruplara uygulandığı görülmüştür.

Gerçekleştirilmiş olan göçler neticesinde ülke içerisinde huzursuzluk yaşanan yerler ile sınır bölgelerinde asayiş sağlanmaya çalışılmış, farklı kültürlerin bir arada huzur ve barış içerisinde yaşamlarını sürdürmeleri amaçlanmıştır. Göç ettirilen kişilerden, gittikleri yerlere uyum sağlayamayanlar olursa, bu kişiler tekrar başka bölgelere gönderilmişlerdir.

Haklarında nakil ve iskân kararı verilen kişilerden ağır hastalıklara yakalananlar ile nakle sebep hallerinin düzeldiği görülenlerin nakil kararlarının hükmü, İcra Vekilleri Heyeti tarafından kaldırılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Başbakanlık Fonu Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)

(BCA-030-18-01-02-63-21-07)	(BCA-030-18-01-02-63-21-012)
(BCA-030-18-01-02-63-28-001)	(BCA-030-18-01-02-64-37-09)
(BCA-030-18-01-02-65-47-008)	(BCA-030-18-01-02-68-77-9)
(BCA-030-18-01-02-69-86-006)	(BCA-030-18-01-02-71-02-10)
(BCA-030-18-01-02-72-19-20)	(BCA-030-18-01-02-75-48-18)
(BCA-030-18-01-02-79-89-011)	(BCA-030-18-01-02-80-91-2)
(BCA-030-18-01-02-80-92-005)	(BCA-030-18-01-02-85-102-002)
(BCA-030-18-01-02-85-104-8)	(BCA-030-18-01-02-85-114-7)
(BCA-030-18-01-02-93-115-9)	(BCA-030-18-01-02-94-36-6)
(BCA-030-18-01-02-99-80-19)	(BCA-030-18-01-02-101-17-20)
(BCA-030-18-01-02-102-54-17)	(BCA-030-18-01-02-103-72-15)
(BCA-030-18-01-02-103-72-16)	(BCA-030-18-01-02-106-62-20)
(BCA-030-18-01-02-106-68-1-2)	(BCA-030-18-01-02-109-53-8)
(BCA-030-18-01-02-113-16-7)	(BCA-030-18-01-02-113-16-15)
(BCA-030-18-01-02-113-16-16)	(BCA-030-18-01-02-113-30-20)
(BCA-030-18-01-02-113-34-9)	(BCA-030-18-01-02-113-34-10)

Resmi Yayınlar

TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt 16, Birleşim 4, 7-XI-1935. 1-15.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 6, İctima 1, İnikad 7, Celse 1, 18-XI-1935. 1-15

TC Resmi Gazete, 21/XI/1935. 17-19.

Araştırma ve İncelemeler

Akkayan, T. (1979). *Göç ve Değişme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.

Çiftçi, A. (2017). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mübadillere ve Göçmenlere Yönelik İskân Politikasında GÜdülen Siyasal Amaçlar", *Geçmişten Günümüze Göç Sempozyumu*, C.3, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları. 1385-1392.

Çoruh, H. (2021(a)). "Yirminci Yüzyılın Sonu İtibariyle Afrika'dan Avrupa'ya Yapılan Göçler Teşvik Mi? Tehdit Mi? Yoksa İhtiyaç Mı?", *International Congress of Migration researches (ICOMIR2021)*, May 20-22, Ankara: 95-112.

Çoruh, H. (2021(b)). "Arap Baharı ve Sebep Olduğu Uluslararası Göç Sendromu", *International Congress of Migration researches (ICOMIR2021)*, May 20-22, Ankara: 113-124.

Erdal, İ. (2016). "Atatürk Dönemi Nüfus Politikasına Göre Konar-Göçer Aşiretlerin İç İskân Uygulamaları". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 14/21, (Güz 2016). 99-111.

Erder, S. (2018). *Zorla Yerleştirmeden Yerinden Etmeye*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eroğlu, H. (1985). "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 1,

Sayı 2. 717-738.

Göç Terimleri Sözlüğü (2009). *Uluslararası Göç Örgütü (IOM)*, No 18.

Günşen, H. B. (2012). *Orman Köylerinde İç Göçleri Etkileyen Faktörler (Bartın-Kastamonu Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Orman Mühendisliği ABD, Bartın.

İpek, N. (2014). “Kaynakların Dilinde Göç Kavramı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl 9, Sayı 17, (Güz 2014). 9-20.

Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köse, R. (2019). *CHP ve DP Hükümetleri Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, İstanbul.

Özbay, F. - Yücel, B. (2001). *Nüfus ve Kalkınma*, Ankara: Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayınları.

Sarıgül, C. E. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti'nin İskân Siyaseti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Malatya.

Tekeli, İ. (2008). *Göç ve Ötesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yürektürk, G. (2018). “Atatürk Dönemi İç İskân Siyaseti, Bolvadin’de İç İskân Faaliyetleri (1923-1938)” Bolvadin Araştırmaları –I, *Uluslararası Bolvadin Sempozyumu*, Konya: Eğitim Yayınevi. 1214-1251.

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Kültürel Çalışmalar
Gönderilme Tarihi : 7 Ocak 2022
Kabul Tarihi : 17 Şubat 2022

AZERBAYCAN VE TÜRKÇE DUDAK DEGMEZ ATASÖZLERİNİN İŞLEVSEL-ANLAMSAL YAPISI

Functional-Seaningal Structure Of Azerbaijan And Turkish Lip Degmez Projects

**Функционально-Семантическая Структура Азербайджанских И Турецких
Пословиц И Поговорок В Которых Отсутствуют Губные Звуки**

Memmedov KHANKIŞI*
(ORCID: 0000-0002-7064-726X)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Khankişi, Memmedov, “Azerbaycan Ve Türkçe Dudak Degmez Atasözlerinin İşlevsel-Anlamsal Yapısı”, *BENGI: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 1: 145-162.

Apa: Khankişi, M. (2022). “Azerbaycan Ve Türkçe Dudak Degmez Atasözlerinin İşlevsel-Anlamsal Yapısı”. *BENGI: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1: 145-162.

Özet

Makale, henüz hiçbir kaynakta bulunamayan, konuşulmayan dudak degmez atasözlerinin işlevsel-anlamsal yapısını tartışmaktadır. Dudak degmezler hakkında literatürde farklı yaklaşımlarla karşılaşılıyor. Yani bu konuşmada dudak degmezlerde kullanılmayan harflerden bahsediyoruz. Çoğu literatürde dudak degmezlerde kullanılmayan harflerin şu şekilde olduğu söylenebilir: çift dudaklı ünsüzler m, b, p ve v, f ünsüzleri. Bazı kaynaklarda “z” diş harfi de yer alır. Aslında bu harfin dudaklarla bir ilgisi yokmuş gibi geliyor bize ve klasik edebiyattaki tüm dudak örneklerinde “z” zirvesinin varlığını görüyoruz. Şamil Dalıdağ haklı olarak m, b, p, v, f, o, ö, u ve ü harflerinden hiçbirinin dudaklarda kullanılmaması gerektiğine dikkat çekiyor. Görüldüğü gibi klasik edebiyatta gösterilen m, b, p, v, f ünsüzlerine o, ö, u ve ü ünlüleri eklenir. O, ö, u ve ü ünlülerinin telaffuzunda dudaklar oldukça hareket eder ve deforme olur. Bu nedenle, “dudak degmez” yerine “dudak terpenmez” kelimesini kullanmak daha iyi olabilir. Dudak degmezlerin en güzel örnekleri Âşık Alesker, Âşık Ali ve birçok klasik aşık ve şairin eserlerinde bulunur. Modern edebiyatımızda da benzer örnekler vardır. Eskiden dudak degmezler sadece koşma şeklinde yazılırdı, ama şimdi dudak degmez şiir örneklerine çeşitli şekillerde rastlayabilirsiniz: dudak degmez geraylı, dudak degmez gazel ve b. Bu nedenle, bu sorunun işlevsel-anlamsal yapısının mevcut temelde sistematik olarak incelenmesi, Azerbaycan ve Türk atasözlerinin alan sisteminin genel resminin net bir resmi için çok önemlidir.

Anahtar kelimeler: Folklor, Dudak, Âşık, Ali, Alesker.

* Azerbaycan Devlet Pedaqoji Universitesi, E-poçta kankishimamedov_53@mail.ru

+994 50 318 25 44

Abstract

The article discusses the functional-semantic structure of unspeakable proverbs and parables, which have not yet been found in any source. In the literature on lipstick, we come across different approaches. In other words, we are talking about letters that are not used in lipsticks. It can be said that in most literatures, the letters that are not used in the lip are the following: double lip consonants m, b, p and v, f consonants. Some sources also include the “z” tooth summit. In fact, it seems to us that this summit has nothing to do with the lips, and we see the presence of the “z” summit in all the examples of lips in the classical literature. Shamil Dalidag rightly points out that none of the letters m, b, p, v, f, o, ö, u and ü should be used on the lips. As can be seen, the vowels o, ö, u and ü are added to the infinitive m, b, p, v, f consonants shown in the classical literature. In the pronunciation of the vowels ö, u and ü, the lips move considerably and become deformed. Therefore, it may be better to use the word “lipless” instead of “lipless”. It is noted that none of the letters m, b, p, v, f, o, ö, u and ü should be used on the lips. The most beautiful examples of lipsticks are found in the works of Ashig Alasgar, Ashig Ali and many classical ashugs and poets. There are similar examples in our modern literature. In the past, lipsticks were written only in the form of conjunctions, but now you can come across examples of lipless poetry in various forms: lipless gerayli, lipless ghazal, and so on. Therefore, the study and systematic study of the functional-semantic structure of this problem on the existing basis is very important for a clear picture of the overall picture of the areal system of Azerbaijani and Turkish proverbs and sayings.

Key words: Folklore, Lip, Minstrel, Ali, Alesker.

Резюме

В статье рассматривается функционально-семантическая структура пословиц и поговорок, в которых отсутствуют губные звуки, не встречающиеся до сих пор ни в одном источнике. В литературе о пословиц и поговорок, в которых отсутствуют губные звуки, мы встречаем разные подходы. Другими словами, речь идет о буквах, которые не используются в этих жанрах. Можно сказать, что в большинстве литератур не употребляются следующие буквы: двойные губные согласные m, b, п и согласные v, f. Некоторые источники включают туда также букву «з». Но, нам кажется, что эта буква не имеет ничего общего с губами, и мы видим наличие букву «з» во всех примерах в классической литературе. Шамиль Далидаг справедливо указывает, что ни одна из букв м, б, п, в, ф, о, ö, у и ü не должна использоваться в этих жанрах. Как видно, гласные о, ö, у и ü добавляются к инфинитиву m, b, п, v, f согласным, показанным в классической литературе. При произношении гласных о, ö, у и ü губы значительно шевелятся и деформируются. Поэтому, может быть, лучше использовать вместо “dudak degmez”, слово “dudak terpenmez”. Самые красивые образцы такого рода встречаются в творчестве Ашуга Алескера, Ашуга Алы и многих классических ашугов и поэтов. Подобные примеры есть и в современной литературе. Хотя раньше стихи такого рода написаны в основном в форме «ошма», в настоящее время можно встретить примеры поэзии без губ в различных формах: герайли без губ, газель без губ и так далее. Поэтому систематическое изучение функционально-семантической структуры данной проблемы очень важно для четкого представления общей картины ареальной системы азербайджанских и турецких пословиц и поговорок.

Ключевые слова: Фольклор, Губа, Менестрель, Али, Алескер.

Giriş

Aşık şiirinde dudak degmez şiirin en zor ve en az kullanılan şekli hakkında literatürde farklı yaklaşımlarla karşılaşmaktayız. Yani dudak degmezlerde kullanılmayan harflerden bahsediyoruz. Çoğu literatürde dudak degmez kullanılmayan harflerin şu şekilde olduğu söylenebilir: **m, b, p** ve **v, f** harfleri (Mir Celal, 1988: 121), (Babazade, 2008: 121). Bazı durumlarda “z” herfi de bu listeye dahil edilir. Aslında bu herfin dudaklarla bir ilgisi yokmuş gibi geliyor bize ve klasik edebiyattaki tüm dudak degmez örneklerinde “z” herfinin varlığını görüyoruz. Dudak degmezler Âşık Ali'nin, tecnisler ise Dirili Kurbaninin adıyla ilişkilendirilir

(Paşayev, 2010: 29). Elchin ve Vilayat Guliyevin “Kendimiz ve sözümüz” adlı kitabı (Elçin, 1993: 39), dudak degmezin temel şartının dudakların birbirine değmesine neden olan beş herfin kullanılmaması olduğunu açıkça belirtmektedir. Ustat aşıkların dudak degmez icra ettikleri zaman dudaklarının arasına küçük bir iğne sokup okudukları söylenir. Dudakların kanadığı günün vay haline. Maharrem Kasımlı ve Mahmud Allahmanlı'nın “Aşık şiirinin şiir biçimleri ve çeşitleri” kitabının doksan beşinci sayfasında (Kasımlı, 2018: 95) şunları okuyoruz:” dudak degmez”- farklı şiir biçimlerinde dudakların birbirine değmesine neden olan m, b, p, v, f herflerinin kullanılmamasıdır. Bunlardan “v” ve “p” herflerinin telaffuzunda dudaklar tam olarak bir-birine dokunmasa da dudaklar dokunma eğiliminde olduklarından (buna “yarım tokunma” denir) dudak degmez şiirlerde onlardan kullanılmaları tavsiye edilmez. Dudak degmez Türkçede hem de “lebdegmez” adlandırılır. Şamil Dalıdağ dudak degmezlerde (Askerov, 1998: 3) şu harflerden hiçbirinin kullanılmaması gerektiğini belirtir: m, b, p, v, f, o, ö, u ve ü. Görüldüğü gibi klasik edebiyatta gösterilen m, b, p, v, f herflerine o, ö, u ve ü herfleri de eklenir. O, ö, u ve ü herflerinin telaffuzunda dudaklar oldukça hareket eder ve deforme olur. Bu nedenle, “dudak degmez” yerine “dudak terpenmez” kelimesini kullanmak daha iyi olabilir. Literatürde “dildönmez/dilterpenmez” şeklinde şiirler olduğu doğrudur. Ama “dildönmez/dilterpenmez” ayrıdır, “dudak degmez” ayrı. “Aşık şiirinin şiir biçimleri ve çeşitleri” adlı kitapta (Kasımlı, 2018: 90) keyd olunur ki, “dildönmez/dilterpenmez” “l” ve “r” herflerinin kullanılmayan sözcüklerinden oluşan geraylı, koşma ve tacnislere verilen addır. En güzel dudak degmez örnekleri Âşık Ali'nin “Ay eder Kij-Kij”, “Ayali geçdi”, “Ha sari dağlar”, “Arani tez-tez”, “Yaralar yarı”, “Ha kala-kala”, “Kechsin” koşmalarını, “Ne iyi yara”, “Yara yar”, “Yar asa seni” cıgalı tecnislerini, Âşık Alesker'in “Geda” divanını, “Çata-çat”, “Ay eyler kij-kij”, “A yaga-yaga”, “Nedi adı” (Aşık Alesker, 2004: 101-103), “Ayaga-ayaga”, “Kijhaqij”, “Se qali tez-tez” koşmalarını, “Ne iyi-iyi” (Aşık Alesker, 2004: 106-107) cıgalı tecnisini misal göstermek olur. Modern edebiyatımızda da benzer örnekler vardır (Zelimxan Yakub, 1997: 301). Klasik dudak degmezin hiçbirinde yukarıdaki dokuz harften hiçbirine rastlamadığımızı da belirtelim. Ne yazık ki son dönemde yazılan dudakdegmezlerde bu kanun çiğnenmekte ve o, ö, u ve ü harfleri bu örneklere yansımaktadır. Bunun kabul edilemez olduğunu bir kez daha vurguluyoruz. İzin verilirse Âşık Alesker, Âşık Ali ve Şamil Dalıdağ ustalarımız kullanırdı. Örnek için Âşık Ali'nin “Ay eyler kij-kij” dudak degmezinine şuna bakalım:

Leysan yağar, dağlar karı erider,

Sel geler dereden ay eyler kīj-kīj.
Çaylar axar, seller, sele karışar,
Seslener, çağlayar ay eylər kīj-kīj.
Leyli'nin sinesi ha kaşa deger,
Aşığın sinesi ataşa deger,
Daşar seller, sular ha daşa deger,
Kayalar dil açar ay eylər kīj-kīj.

Ali deyer sel getirer lil kalar,
Axar Araz, dalğalanar, lil kalar,
Yel esende deryalarda dalğalar,
Çalxanar, kaynayar, ay eylər kīj-kīj (Âşık Ali, 2006: 59).

G.Namazov'un 2004 yılında yayınladığı "El çelengi" (halk şiirinden seçmeler) kitabında Novras İman'ın "Kale, yar kal" dudak degmezine dikkat edersek, son bentte Novras İman'ın adının geçtiğini görüyoruz ve burada dudak degmezin şartları ihlal olunuyor. Böylece Novras kelimesindeki "v" harfinin telaffuzunda, İman kelimesindeki "m" harfinin telaffuzunda dudaklar birbirine değmektedir. Başka bir deyişle, bunlar dudak degmez olarak kabul edilmezler. Tabii bunun dikkatsizlikten kaynaklanan bir hata olduğunu düşünüyoruz. Elbette yazarların bu kitapları derlerken çok dikkatli olmaları gerekiyordu. Ne yazık ki, biz bunun tam tersini görüyoruz. O şiirin son mısrasına dikkat edelim:

Çarx herlendi, kara geldi sene yaz,
Xetalı gerdişden axtar sen ayaz.
Novres İman derdin desin sene, yaz,
Hesreti sinende kala, yar, kala (Namazov, 2018: 239).

Tüm literatürde esasen koşma şeklinde yazıldığı belirtilse de, günümüzde çeşitli şekillerde dudak degmez şiir örneklerine rastlıyoruz. Dudak degmez koşma, dudak degmez geraylı, dudak degmez divani ve b. Şamil Delıdağ klasik şekilde dudak degmezlere birçok yeni deseni ekledi. Örnekler şunları içerir: dudak degmez töreme koşma, dudak degmez evvel-axir töreme koşma, dudak degmez koşa yarpak evvel-axir töreme koşma, dudak degmez koşa yarpak koşma, dudak degmez sallama geraylı, dudak degmez töreme geraylı, dudak degmez evvel-axir töreme geraylı, dudak degmez kazel, dudak degmez töreme kazel, dudak degmez cinaslı kazel ve b. Şamil

Dalidağ'ın eserinde “Dılar niye ağladı” dudak degmez poema ile de rastlaşıyoruz (Askerov, 1998: 173-178). Tabii ki, bu gerçek bir mucize. Çünkü kabul edelim ki, üç veya beş mısralık dudak degmez şiir yazmak çok zordur, nein ki poema. Görüldüğü gibi dudak degmez şiirin yeni biçimlerinin oldukça fazla örneği vardır ve bu ayrı bir araştırma konusudur.

Yukarıda bahsedilen “töreme” kelimesi ilk olarak Şamil Dalidağ tarafından geliştirilmiştir. Töreme biçiminde şiirlere bir yenilik de bu makalenin yazarı (X.M.) tarafından yapılmıştır. Yani “tersine töreme” kelimesi tarafımızdan literatüre girmiştir. Bu Şamil Dalidağ ve Ağa Laçınli'nin yazılarında belirtilmiştir. Ağa Laçınli, Hankişi Bahtiyar'ın, bin yıllık Azerbaycan edebiyatında kimsenin kullanmadığı, şair Şamil Dalidağ'ın ve daha sonra Murvat Gadim-oğlu'nun eserlerinde şiirin “töreme” biçimine de değindiğini yazar ve elave diyor ki, Hankişi Bahtiyar hatta seleflerinden bir attım irele gederek şiirin “tersine töreme” biçimini yarattı. Kabul edilmelidir ki, bu tür “tersine töremeler” ilk olarak Khankishi Bakhtiyar tarafından yazılmıştır ve bu onun adından kaynaklanmaktadır (Memmedov, 2004: 4).

Bu makalede bugüne kadar ne Azerbaycan ne de Türk edebiyatında henüz hiçbir araştırma örneğine rastlanmamış dudak degmez atasözlerinden sohbet ediyor. Tabii ki dudak degmez atasözleri de ayrı bir araştırma konusudur. Biz sadece sorunun anonsunu veriyoruz.

Diyelim ki, Azerbaycan folklorunda, hem de Türk folklorunda yeterince dudak degmez atasözü var. Bir değil, beş değil. Bazı fikirlerimizi ve bazı örnekleri dikkatinize sunmaya çalışacağız. Bu dudak degmezler farklı temalara sahip ünitelerdir. Aşağıda Azerbaycan atasözlerinden bazı örnekler verilmiştir. Tabii ki, bu liste genişletilebilir:

- Acı acıya değer, sızlar;
- Acı acıyı açar;
- Acı çekene gerekdi;
- Ağac acı, can tatlı;
- Ağac yaş iken egiler;
- Ağır tencere geç kaynar;
- Ağır layanı ağır larlar;
- Ağız yakıcı aşı kaşık tanır;
- Akıllı kışın kaydine yayda kalar;

- Akıllının eli işler, akılsızın dili;
- Alıĝ aşıranın, alıĝını aşırarlar;
- Alınan kalar;
- Altın altın getirir, hazine de hazine;
- Altın her yerde altındı;
- Altından çarıq geysen, yene adı çarıqdır;
- Anne hakkı -Tanrı hakkı;
- Arı yalancıyı sokar;
- Arkadan keser, etegine calayar;
- Arsız yer altında gerek;
- Aslan enigi yene aslan;
- Âşık el atasıdı;
- At işler, eşek dişler;
- Ata-anne ikinci Tanrı'dır;
- Atı atası ilə tanıyarlar, katırı annesi ile;
- Atın arıĝına karı deyerler, igidin arıĝına deli;
- Atlı atını sazdiyır, atsız kıçını;
- Axçanı axça kazandırar;
- Axdı kan, çıxdı can;
- Ayırıcıya yara eksik degil;
- Ayıya dayı deyir - işi xatirine;
- Az danış, iyi danış;
- Can de, can eşit;
- Canı yanan eşek atdan yeyin geder;
- Cin ayrı, şeytan ayrı;
- Çakal sarı itin dayısıdır;
- Çala-çala çalaĝan olar;
- Çalışan kazanır;

- Çerçinin ata-annesi ayaklar altındadı;
- Çılgın kız dayısından yaşınar;
- Dağ dağa arkadı;
- Dağdan gelen dağa gider;
- Daz daznan yatdı, daz da naz atdı;
- Derin nehirler sessizce akar;
- Deryaya qetre neyler;
- Dığ-dığ kardeşi kardeşdan ayırır;
- Dil ağrıyan dişe deger;
- Dil yarası, il yarası;
- Dilin kilidi diştir;
- Diriye dirlik gerek;
- Dişi aslan da aslandı;
- Diz ağrısını can çeker;
- Ecel Tanrı'dan gelir;
- Ecele şeytandandır;
- Ehtiyac igidi de sarsıtar;
- Ehtiyat ehtiyaçtan yaranar;
- Ehtiyat igidin yaraşıkıdı;
- Ehtiyat şertdendir;
- El ağzı yel ağzı;
- El atanı hakk da atar;
- El de sizin, etek de sizin;
- El eli tanır;
- El igidleri ilə tanınır;
- El kalxdı, sen də kalx;
- El kesenin elini keserler;
- Elden kalan elli il kalar;

- Ele akız eyenin ağzı egiler;
- Ele danış yalanı, dingildesin kalanı;
- Ele de yetir, elleze de;
- Ele eden sene de eder;
- Ele ele ki, katık satan yine gelsin;
- Ele gelen kazandı;
- Ele zılxın elə də kazanı olar;
- Eli getirer, dili itirer;
- Eli taşın altındadır;
- Elieyri'nin elini keserler;
- Elin sesi gerçeğin sesi;
- Eline geleni elekden geçirir;
- Er ağlar, ersiz ağlar;
- Er gerek, tez gerek;
- Er gider, adı kalar;
- Ere giden kızların dili altında şeker gerek;
- Erkek aslan şirdi, dişi aslan şir degil?!
- Eşegin canı yandığında atdan yeyin kaçar;
- Eşek aldı, katır çıktı;
- Eşek çalışır, at yiyir;
- Eşik kar, içeri dar;
- Gec gelir, ağır gelir;
- Gecenin xeyrinden seherin şeri iyidir;
- Gelin gelin degil, geldiği yer gelindi;
- Get naxıra, gel axıra;
- Gezen ayağa taş diyer;
- Halal yi, halal danış;
- Halalzade dayıya çeker;

- Hastanın altın taxt neyine gerek?!
- Henek, henek – axırı deyenek;
- Her ağıl/ağız egni degil;
- Her igid adıyla tanınır;
- Her şey inceliğiyle sınır, insan kalınlığıyla;
- Her şeyin xiridarı gerekdi;
- Hırnan gelen zırnan geder;
- İgid arkasında igid dayanır;
- İgid egildi – kırıldı;
- İgid leqebile tanınar;
- İgid ya ter altda, ya da yer altda;
- İgid yarasına igid katlaşar;
- İgide ehtiyat şertdir;
- İgidin eli işde gerek;
- İki eli yakasındadır;
- İnsana ne gelse dilinden geler;
- İri yağış hızla keser;
- İş danışıqdan keçer;
- İş içinde iş var;
- İş işi açar;
- İş tersine gelende, xeşil de dişleri kırar;
- İşin canını iş alar;
- İşle, dişle;
- İşsizlik arsızlıq getirer;
- İşten kaçan el açar;
- İt ne kanır, kayğanax nedir?;
- İt tişiyen, igit işiyen tanınır;
- İt yala, kız şala;

- İtin adın an, ağacı eline al;
- İtin alası çakalın dayısıdı;
- İtin tişine it dayanır;
- İtsiz kendde ağaşsız gezeller;
- İyi at igidin yaraşığıdır;
- İyi ekinçi xercini yerden çıkardar;
- İyi igid dayısına çeker, xatın kız xalasına;
- İyi işçi seliçesinden tanınar;
- İyilik ayak açıb gezendi;
- İyiliyin axırını Tanrı'dan iste;
- İyiliyin ecri geler;
- Kaçağı el saxlayar;
- Kalan işe kar yağar;
- Kara incirin irisi, beyaz incirin xırdası;
- Karaltı harada – kararın orada;
- Kargâ kargayı tanır;
- Karganın sesi çıkanda kar geler;
- Karına giden kazançdı;
- Kaya dağa arkalanan;
- Kayçı gezdirdi, ignesini de itirdi;
- Kaynanalı gelinin dilinin altında şeker gerek;
- Kazının yanına tek giden razı kayıdır;
- Keçi handa, kaya handa;
- Keçi keçidi ki, yatdığı yeri tırnaklar;
- Keçi yatdığı yeri eşer, yatar;
- Kenaet xezinedi;
- Kere yiyen de çıkar yaza, tere yiyen de;
- Kesek atana taş atarlar;

- Kılıç yarası dil yarasından iyidir;
- Kılıçdan kaşık iyidir;
- Kılıçsız kırğına gitdik;
- Kış kışlağın eyler;
- Kız gerek, tez gerek;
- Kız ile altın gizlin gerek;
- Kız ile erişte, karı ilə erişte;
- Kız sesi, altın sesi;
- Kızın dili annesindedi;
- Kiri kir açar, sirri sirr;
- Kişinin alını açık gerek;
- Ne erkek, ne dişi aslan;
- Sahte dilden lal dil iyidir;
- Taş taşı kırar;
- Tatlı de, tatlı eşit;
- Tatlı yalannan acı gerçek iyidir;
- Tazıyı xaltası ilə tanırlar;
- Tek Tanrı'nın adıdı;
- Tere yağından saç çıkarır;
- Tez giden tez yıkılar;
- Xencer çıkdı, kan çıxdı;
- Xeyir Tanrı'dan, şer şeytandan;
- Yağ yi, yakada gez;
- Yağı yalan, kış gerçek;
- Yalançıdan it iyidir;
- Yalın katına tay aktarır;
- Yanlış da nakışdır;
- Yansın çırağı, gelsin işığı;

- Yar derdini yar çeker;
- Yar gitdi, yeri kaldı;
- Yar kadasın yar alar;
- Yara iyileşir, yeri kalır;
- Yara yetişendedeşiler;
- Yaş ağac tez egiler;
- Yaş taneden taşlı tane iyidir.
- Yatağan aslandan gezeyen it iyidir;
- Yayda işler; kışda dişler;
- Yaz ekinçi, kış dilençi;
- Yaz yağışı tez geçer;
- Yeesiz it serçedən kaçar;
- Yeesiz ite daş atallar.
- Yel ile gelen sel ile gider;
- Yersiz geldi, yerli kaç;
- Yılanın akına da lanet, karasına da;
- Yılanın zeherrisi taş altındadı;
- Yiyene Allah yetirer;
- Zarlıq hakk dergahında gerek;
- Zehir geldiğinde ağrı kaçar.

Şimdi de dudak degmez Türk atasözlerinden bazı örnekleri dikkatinize sunuyoruz:

- Acele işe şeytan karışır;
- Aç esner, aşık gerinir;
- Ağaç yaş iken eğilir;
- Ağzı açık ayran delisi;
- Ağzı çelikli;
- Ağzı kara;
- Ağzını hayra aç;

- Ağzının kaşığı değildir;
- Ak ile karayı seçti;
- Akın adı, karanın tadı;
- Akli yelken etti;
- Alay geçirir;
- Anasını ağlattı;
- Anasının nikahını ister;
- Ar yılı değil, kar yılı;
- Arslan yatağında, yiğit çağında;
- At izi, it izine karıştı;
- Ateşi ateşine;
- Candan aziz diyen gerek;
- Canlı cenaze;
- Ceht ile sıçan tahtayı deler;
- Cins, cinse çeker;
- Çantada keklik;
- Çenesine hırsız taşı;
- Dağdan gelen dağa gider;
- Danışan dağı aşmış;
- Dediği geldi çıktı;
- Dikene tıraş;
- Dikiş kaldı;
- Dil ağrıyan dişe gider;
- Dil, kılıçtan keskindir;
- Dişini saydırır;
- El, elin aynasıdır;
- Ele eden, sana da eder;
- Eli açık;

- Elin acısı ele gece gelir;
- Elin derdi ele yalan gelir;
- Elinden gelse canını alır;
- Erteye kalan arkaya kalır;
- Eski ağıza, yeni taam;
- Eski saraydan zekat çıktı;
- Eski şehre yeni adet;
- Et kanlı, yiğit canlı gerek;
- Etekleri ıslık çalar;
- Etekleri zil çalar;
- Etle tırnak, ara yere giren kırnak;
- Geç, geçenden;
- Geldi, geçti kızılıcık;
- Gelen gideni aratır;
- Gençliğin lezzeti dinçliktir;
- Hac hakkı tanrı hakkıdır;
- Haddeden, ciddeyi seyir eyler;
- Hangi taşı kaldırsalar altından çıkar;
- Her şey incelikten, insan kalınlıktan kırılır;
- Her şey yerinde yakışır;
- Her telden çalar;
- Herkes kendi gıcışan yerini kaşır;
- Herkesin canı tatlıdır;
- Hileden sakınan azdır;
- İğne deliğinden Hindistanı seyr eder;
- İhtiyar genç alırsa el alır;
- İki ayaklı eşek;
- İki eli kandadır;

- İleti aşka, ilaç ne kar eder;
- İnci isteyen denize dalar;
- İnsan, insanın şeytanıdır;
- İrzısdan ırzını satın al;
- İş çığırından çıktı;
- İş işten geçti;
- İşin iyisi altı ayda çıkar;
- İşledikçe ışılar;
- İşleyen anahtar ışılar;
- İştah, dışın altındadır;
- Kale içinden alınır;
- Kanı sıcak;
- Kantarını attı;
- Kar, ziyanın kardeşidir;
- Kara cahil;
- Karga derneği;
- Karınca kaderince;
- Karınca kanatlandı;
- Kaynata zırlıtı;
- Kedinin ayağı kaç?
- Kılı kırk yarar;
- Kılıcını arşa astı;
- Kılıç hakkı için;
- Kişi arkadaşından azar;
- Kişi kendi izzetini kendi artırır;
- Kişinin iradatı kendi elindedir;
- Naçızden kendini sakın;
- Ne yardan geçer, ne serden;

- Saksagan akıllı;
- Saygısız ağız anahtarsız açılır;
- Sen kazan, sen ye;
- Senden gelecek hayır allahdan gelsin;
- Sicağı geçti;
- Sıcağı sıcağına;
- Şecaat hilkat;
- Şeriat zahiredir;
- Şeytana çarığı ters giydirir;
- Şeytanları kendi içlerinde;
- Şişeyi dışından yalar;
- Tartılırsan denginle tartıl;
- Taş atar;
- Taş dikti;
- Taş yerinde ağırdır;
- Tatlı dil yılanı delikten çıkarır;
- Tel kırdı;
- Tereciye tere satar;
- Tırnak takar;
- Yağar, eser, gidilir;
- Yakışmış kart eşeğe kaşağı;
- Yalan dağarcığı;
- Yaş ağaç tez eğilir;
- Yaşadığı kardır;
- Yaz ile kış ayrılır;
- Yedi denizin attığı;
- Yel kayadan ne alır?
- Yer yarıldı, yere geçti;

- Yerinde yellər eser;
- Yiğit yarasına, yiğit katlanır;
- Zarar ziyan insan içindir;
- Zılgıt yedi.

Son olarak şu satırların müellifinin kaleme aldığı iki atasözünün lirik varyantlarına dikkat edelim:

- Heyatın ne kadar keçse de ağır,
Yene de sen Kadir Allah'ı çağır.
- Atalar deyeni saxlasan yadda,
Yaxşılıq karşına çıxar hayatda.

Elbette tüm atasözlerini dudak degmez şeklinde yaza biliriz.

Böylece tüm Türk folklorunun ayrılmaz bir parçası olan “dudak degmez” örneklerin çeşitliliğine tanık oluyoruz. Bu da kelimenin tam anlamıyla folklorumuz için yeni bir olay, yeni bir örnek, farklı bir zihinsel ve ruhsal söylem, yeni bir düşünme paradigması, ulusal enerji düşünce sistemimizin etnokozmik davranış kodlarından biri. Elbette yukarıdakiler, Türk ve Azerbaycan etnokültürel düşünce sisteminin özünü ve dolayısıyla fenomenolojik biliş tarafından belirlenen dünya yasalarının özünü tasavvur etmek ve anlamak açısından çok ilginçtir. Bunları sistematik olarak incelemek ve genç nesillere aşlamak önemlidir. Çünkü yapılan işin genellenmesi, var olan temel üzerine araştırma yapılması, yaşananların bir bütün olarak sunulması zamanın ve gerçeğin bir gereğidir.

KAYNAKÇA

Âşık Alesker. (2004). *Eserleri*. Bakı: Doğu-Batı.

Âşık Alı. (2006). *Eserleri*. Bakı: Avrasiya press.

Askerov, Ş, (1998). *Dodakdegmezler*. Bakı: Çıraq.Babazadə B. (2008). *Literatürde lirik türü*.

Bakı: Bakü Üniversitesi.

Elçin, KuliyeV V. (1993). *Özümüz ve sözümüz*. Bakı: Azərneşr.

Kasımlı, M, Allahmanlı, M, (2018). *Aşık şeirin poetik biçimleri və çeşitleri*. Bakı: Elm ve təhsil.

Memmedov, X, (2004). *Dağlar beni kocaltdı*. Bakı: Şirvanneşr.

- Mir Celal, Xelilov P, (1988). Edebiyyatşünaslığın temelleri. Bakı: Egitim.
- Paşayev, S, (2010). *Azərbaycan aşık poeziyasında ve yazılı poeziyada technisin inkişaf tarixi*". Gence, GDU neşriyyatı.
- Sazlı-sözlii Göyce*. (2018). Bakı: Elm ve təhsil.
- Zelimxan Yakub. (1997). Bir eli toprakda, bir eli hakda. Bakı: Azərbaycan.

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Siyasi Bilimler
Gönderilme Tarihi : 3 Ocak 2022
Kabul Tarihi : 19 Şubat 2022

SOVYET RUSYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN MİLLİ MÜCADELEYE KATKILARI

Contributions Of Soviet Russia-Turkey Relations To The National Struggle

*

Lütfi ARSLAN**

(ORCID NO: 000000258447732)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Arslan, Lütfi, “Sovyet Rusya-Türkiye İlişkilerinin Milli Mücadeleye Katkıları”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 1: 163-192.

Apa: Arslan, L. (2022). “Sovyet Rusya-Türkiye İlişkilerinin Milli Mücadeleye Katkıları”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1: 163-192.

Özet

Birinci Dünya Savaşı’nda yenilen Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletleriyle imzaladığı Mondros Mütarekesi gereğince askeri sistemleri ve kurumları tasfiye edilmiştir. Bunun üzerine 1919’da Mustafa Kemal ve arkadaşlarının başlatmış oldukları Millî Mücadele Hareketi ile Anadolu halkı örgütlenmeye başlamıştır. Millî direnişin örgütlenmesiyle şekillenen bu Millî Hareket, Osmanlı topraklarının işgali ve Sevr Antlaşmasının kabullenilmeyişiyile başlamıştır. Anadolu’da topyekûn bir mücadele başlatan Mustafa Kemal ve arkadaşları emperyalist devletlere karşı Bolşevik Ruslarla iş birliğinin sağlanması lüzumuna inanmışlardır. Bunu Bolşevik Rus ileri gelenleri de olumlu karşılamışlardır. Anadolu hareketini başlatan Mustafa Kemal ve arkadaşları ile Rusya’daki Bolşeviklerin 1919-1922 arasında birbirlerine karşı bu olumlu tavırları aynı zamanda her ikisinin meşruiyetini uluslararası platformda kabul ettirmeye yönelik bir mücadeledir. Bu durum devlet yöneticileri arasında da bir yakın teması zorunlu kılmıştır. Bu temasın en önemli sebebi öncelikle “düşmanının düşmanı dostumdur” ilkesiyle açıklanabilir. Bu sırada Sovyet Rusya, Bolşeviklik ideolojisinin dünyaya yayılmasını engellemek isteyen İtilaf Devletleri ile bir mücadele içerisindeydi. Mustafa Kemal ve arkadaşları ise Anadolu’da İtilaf Devletleri’nin destekledikleri Yunanlılar ve Ermenilerle savaş halindeydi. Yani emperyalistlere karşı mücadele eden bu gruplar, ortak düşman karşısında iş birliği yapmayı gerekli ve elzem görmüşlerdir. Sovyet Rusya’nın Bolşevizm ideolojisi ile Anadolu’da millî bir mücadeleyi örgütleyenlerin siyasi ideolojilerinin uluslararası alanda tanınmaya ihtiyacı vardı. Böylece Bolşevikler ile Anadolu hareketinin birbirlerine neden destek verdikleri ortaya çıkmaktadır. Bunların haricinde Millî Mücadele Döneminin ileri gelenleri Sovyet Rusya’dan gelecek askeri-mali araç-gereçler ve mühimmatlar konusunda da çıkar bir yol bulmuş olacaktı. Hatta Kafkaslarda Bolşevikliğin etkisiyle kurulan yönetimlere karışmayarak, Millî Mücadelede doğu cephesini güvenceye alıp tüm kuvvetlerini batıya kaydırabilmişlerdi. Böylece Batı Cephesindeki savaşların seyri de değişebilmişti.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Bolşevizm, İhtilal, İtilaf, Mühimmat.

* Bu çalışma 30.08.2021 Tarihinde İKSAD tarafından düzenlenen “3. Uluslararası 30 Ağustos Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu”nda ‘Mandaçlık Meselesi ve Bolşevik Rusya İlişkilerinin Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesine Kadar Etkileri’ isimli bildiriden üretilmiştir.

** Dr. Yozgat Millî Eğitim Müdürlüğü, lutfiarslan1979@hotmail.com,

Abstract

The Ottoman Empire, having lost the First World War, signed the Armistice of Mudros with the Allies, and its military systems and institutions were purged. Then, with the National Struggle movement initiated by Mustafa Kemal and his friends in 1919, the people of Anatolia began to organize. This National Movement, which was shaped by the organization of the national resistance, did not accept the occupation of its lands and the Treaty of Sèvres, and started the struggle. Mustafa Kemal and his friends, who started a total struggle in Anatolia, believed in the need to cooperate with the Bolshevik Russians against the imperialist states. Bolshevik Russian notables also welcomed this. These positive attitudes of Mustafa Kemal and his friends, and the Bolsheviks in Russia between 1919 and 1922, is also a struggle to have their legitimacy on the international platform. This situation necessitated close contact between state administrators. The most important reason for this contact can primarily be explained with the principle of “the enemy of my enemy is my friend”. Meanwhile, Soviet Russia was in a struggle with the Allies, which wanted to prevent the Bolshevik ideology from spreading to the world. Mustafa Kemal and his friends were at a fight in Anatolia with the Greeks and the Armenians supported by the Allies. In other words, these groups fighting against the imperialists considered it necessary and essential to cooperate against the common enemy. The Bolshevism ideology of Soviet Russia and the political ideologies of those who organized a national struggle in Anatolia needed international legitimacy. Thus, it becomes clear why the Bolsheviks and the Anatolian movement supported each other. Apart from these, the notables of the National Struggle period would have found a way out in terms of military-financial equipment and ammunition from Soviet Russia. In fact, by not interfering with the administrations established under the influence of Bolshevism in the Caucasus, they were able to secure the eastern front in the National Struggle and shift all their forces to the west. Thus, the course of the wars on the Western Front could also change.

Keywords: Turkey, Russia, Bolshevism, Revolution, Entente, Ammunition.

Giriş

Türk-Rus ilişkileri tarih boyunca sürekli mücadeleler ve savaşlarla geçmiştir. Bu savaşlar ve mücadelelerde batılı devletler kendi çıkarları doğrultusunda müdahalelerde bulunarak araya girmeye çalışmışlardır. Rusya I. Petro’dan beri sıcak denizlere inebilmek için hep fırsat kollamıştır. Rusya’nın sıcak denizlere inmesi için İstanbul ve Çanakkale Boğazları çok önemli bir yere sahip olmuştur. Öte yandan Doğu Anadolu üzerinden güneye inerek İskenderun Körfezine çıkabilmek de bir o kadar önemliydi. Rusların boğazlar yoluyla Akdeniz’e inmesi Batılı devletlerin özellikle İngiltere’nin çıkarlarına oldukça ters idi. Doğu Anadolu’dan inebilmek için ise başka stratejiler gerekliydi. Rusya bunu gerçekleştirmek için Doğu Anadolu’da tampon bir bölge oluşturmak üzere burada bir Ermeni Devletinin kurulmasını elzem görüyordu. Bu nedenle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında Rus ordusu bu planı gerçekleştirmek için hareket etmiştir. Savaş sonunda Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi alarak önce Ayestefanos sonra da Berlin Antlaşmasına razı olmuştur. Rusya, Doğu Anadolu’dan İskenderun’a inebilmek için burada tesis edilecek bir Ermeni Devleti hakkında 1878 Berlin Antlaşmasına Ermenilerle ilgili bir bölüm koydurtmuştur (Saray, 1998: 166).

Rusya XIX. yüzyılın sonlarına doğru savaşlarda her ne kadar başarılı olsa da sıcak denizlere inme, Orta Asyaya hâkim olabilme ve Avrupa’yı ekonomik ve siyasi olarak tüm bunlara

razı etme noktasında sıkıntılar yaşamaktaydı. Mali olarak bunları gerçekleştirmek kolay değildi. Avrupa'daki bloklaşmalar, Japon tehdidi ve savaşı vb. durumlar Rusları zorlamaktaydı.

XX. yüzyılın başında hâlâ dünya siyasetinin en önemli ülkelerinden biri olarak görülen Çarlık Rus İmparatorluğu, kendi içinde siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda sıkıntılı bir sürece doğru sürükleniyordu. Nüfusun önemli bir kısmı silah altına alınmıştı. I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya'nın askeri harcamaları çok yüksekti. Savaş öncesinde petrol, çelik, elektrik, tekstil gibi birçok sanayi dalında hızlı bir gelişme başlamıştı. Ancak sanayisinin finansmanı dışarıdan geliyordu. Kömür ve metalürji sanayileri Fransız sermayesine geliştiriliyorken petrol sanayisi İngiliz sermayesinin kontrolündeydi. Rus demiryolları da sanayi üretimini gerçekleştirmek için İngiliz ve Fransızlar tarafından inşa edilmişti. Ticaret yabancıların elindeydi. Bir kısım sanayi tesisi de aristokrat ailelerin denetimindeydi. (Christopher, 1947: 35) Birinci Dünya Savaşı öncesinde Rus İmparatorluğu'nda eğitim ve sağlık için ayrılan kaynaklar kısıtlanırken askeri harcamalar için büyük miktarda kaynak ayrılmaktaydı. İşçiler, hızla büyüyen kentlerde sağlıksız koşullarda yaşıyor ve çalışıyorlardı. Bu koşullara bitmek bilmeyen savaşlar ve yüksek askeri harcamalar da eklendiğinde toplumsal huzursuzlukların hızla baş gösterdiği tahmin edilebilir. Bu koşulların yarattığı öfke, toplumsal huzursuzluklara dönüşmekle kalmamış aynı zamanda işçilerin ve köyle bağlantısı olan sisteme öfkeli çok sayıda insanın, Bolşevikleri ve radikalleri desteklemesine yol açmıştı (Koçyiğit, 2006: 21-25). Çanakkale Savaşları nedeniyle İtilaf Devletleri Rusya'ya yardım edememişti.

1916'da Rusya'da halk çeşitli ayaklanmalar ile mevcut yönetime tepkilerini göstermişti. Ancak bunlar bir Bolşevizm ideolojisi çerçevesinde olmamıştır. Bu şartlarda 1917'ye gelindiğinde İngiltere, Fransa ve Japonya ile ittifak halinde 3 yıldır savaşta olan Rus İmparatorluğu'nda halkın, verilen kayıplar, çekilen ekonomik sıkıntılar ve yiyecek kıtlığı karşısında savaşa ve kötü yönetime katlanacak durumu kalmamıştı. Yaşanan kıtlık sebebiyle 27 Şubat 1917'de (Miladi 12 Mart 1917) başkent Petrograd'da patlak veren isyan sonucunda Rus Devlet Duma'sı (Parlamento) içinde yer alan "İlerici Blok", "Geçici Devlet Duma'sı Komitesi" oluşturarak iktidara hâkim olmuştur. Yine aynı gün Amele ve Asker Mümessilleri Sovyet'i (Şura) oluşturulmuştur. 1 Mart günü geçici bir hükümet kurulması için Petrograd Sovyeti ve Geçici Komitesince hızlı bir şekilde harekete geçilmiştir. Fakat Petrograd Sovyeti liderleri, Rusya'nın sosyalist bir ihtilal için henüz hazır olmadığını düşünüyorlardı (Carr, 2006: 75). Biraz da kendilerini devleti yönetecek kadar tecrübeli

ve hazır hissetmiyorlardı. Ancak Sovyet yetkilileri ve Duma temsilcileri arasında yapılan iki günlük müzakerelerden sonra 14 Mart'ta liberal bir geçici hükümetin oluşumuna ve Çar'ın istifasına karar verilmiştir.

27 Şubat Günü 'Geçici Komite ve Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti kurulmuş, Çar II. Nikola kendisiyle ilgili haberlere aldırılmadan 28 Şubat'ta Rodziyanko'yu bir hükümet kurmakla görevlendirmiştir (Çalışkan, 2018: 4). Bu durum şüphesiz, ülkede ihtilalin ciddi anlamda sinyallerini vermiştir. Mart 1917'de Çarlık rejimi sona ermiş ve liberal düşüncelerin savunucusu Prens Lvov'un başkanlığında Bolşeviklerin dışarıda bırakıldığı bütün siyasi akımların katıldığı geçici bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Çar II. Nikola tahttan çekilmeye mecbur kalmıştır (M 16 Mart 1917). 'Barış, Toprak ve Ekmek' sloganıyla halkı etkileyen Lenin önderliğindeki Bolşevikler gittikçe daha çok güçlenmeye başladılar (Ekici, 2017: 265-266). 1917 Nisanından önce Lenin ve Bolşevikler hala önemsiz bir lider olarak görülmektedir. Bolşevik Parti, Rus politikacıların yanındaki mevkilerinden Lenin'in liderliğindeki merkeze kaymışlardır. Lenin önce partiyi sonra "Geçici Komite ve Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyet"ini tesir altına alıp otoritesini sağlayabilmiştir. Belli Başlı sosyalist yapılar Sosyalist Devrimci Parti (SR), Sosyal Demokrat Menşevik ve Bolşevik Partiler arasında I. Dünya Savaşı'na dair tavır olarak savunmacı, ılımlı ve radikal enternasyonalist eğilimler belirlemiştir. Bolşevikliğin önde gelenleri 27 Şubat hadiselerine hazırlıksız yakalanmışlardır. Bu dönemde parti üye sayıları yetersizdi. Partinin yerelde örgütlenmesi de yetersizdi. Ekim Devrimi'nde önemli rolleri olacak olan kişilerin çoğunluğu ya hapse atılmış veya sürgün edilmişti. Lenin ve G. E. Zinovyev İsviçre'nin Zürih kentinde, Nikolay Buharin ve Lev Troçki New York'ta, J. V. Stalin, M. Sverdlov ve L. B. Kamenev ise Sibirya'da idiler. Petrograd'da Şliapnikov, V. M. Molotov ve Zalutski'den oluşan Merkezi Komite Rusya Bürosu ve Petersburg Komitesi bulunuyordu. Lenin, 29 Mart-3 Nisan 1917'de Moskova'da yapılan 'Birinci Rusya Sovyetleri Konferansı'nın son gününde ülkesine dönebilmiştir (Çalışkan, 2018: 9-10).

Geçici Hükümette Duma'da işçilerin önderi olan Aleksandr Kerensky Adalet Bakanı göreviyle tek sosyalist olarak işe koyuldu. Fakat ülkede çift başlı iktidar tablosu çizen geçici hükümet ile Amele ve Asker Mümessilleri Sovyeti arasında çok geçmeden gerginlik ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Kerensky, 1917 yılının temmuz ayında cephede genel bir taarruz planı yaparken, 16-18 Temmuz tarihlerinde Bolşevikler, Petrograd'da hükümeti devirmek için bir ayaklanma

hareketine giriştilerse de bu ayaklanma hemen bastırıldı. Bu ilk Bolşevik isyanının hezimetle sonuçlanması üzerine Lenin ve Troçki, çareyi hemen yurt dışına kaçmakta bulmuşlardı. Meydana gelen bu gelişmeler hükümeti tekrar biçimlendirmiş ve Kerensky, bakanlık vasıflarını muhafaza ederek Başbakan olmuştur (Ekici, 2017: 266).

1917 Ağustos’unda Rus askerlerinin savaştığı Kafkas Cephesi’nde sıkıntılar baş göstermiş, askerler isteksizce savaşmışlardır. Bütün önlem ve cezalara karşın Rus askerleri silah bırakıp geri çekilmeye başlamışlardır. ‘Barış, Toprak ve Ekmek’ diyen Bolşevikler, savaş, açlık ve yoksulluktan dolayı işçiler, askerler ve köylünün desteğini sağlayarak Jülien Takvimine göre 25 Ekim 1917’de (Miladi 6-7 Kasım 1917) ciddi bir direniş olmadan yönetimi ele geçirmişlerdir. Aralık 1917’de Kafkasya cephesindeki 200 bin Rus askeri kaçmış, cephede yalnızca 40 bin asker kalmıştır. Orduda, devrimci ruh iyice güçlenmişti. Bu durumda Rus ordusu, Kafkasya Cephesi’nde askeri operasyonları sürdürme kuvvetinden yoksundu. Çok geçmeden cepheden geri çekilen Rus askerlerinin sayısı 125 bine kadar çıkmıştı. Rus Ordusunun Türk-Alman saldırısını önlemek için hiçbir olanağı mevcut değildi. Rusya’nın gelmiş olduğu nokta da son derece kötüydü. Güçsüz Bolşevik Hükümeti için barış gerekiyordu (Ekici, 2017: 269).

3 Aralık 1917 günü Bolşevik İhtilalinin önderleri olan Lenin ve Stalin Rusya ve Doğunun bütün Müslüman emekçilerine karşı bir beyanname yayınlamışlardır. Bu beyanname “Yeni bir dünya, emekçilerin hürriyet bekleyenlerin dünyası doğuyor...” şeklinde ümit verici ifadelerle yer verilmiştir. Bu beyanname sonrasında Rusya’daki asker, işçi ve köylü örgütlenmelerin temsilcileri bölgeye yayılarak bir Sovyet birliği kurulması yönündeki çalışmalarını ve vaadlerini dile getirerek çoğunluğu Kafkasya olmak üzere tüm coğrafyada çalışmalarına hız verdiler. Temsilciler halka karşı ciddi bir şekilde propagandaya başladılar. Şerefli bir barışın imzalanmasını sağlayarak tüm dünyada eegemenliklerini kaybetmiş milletlere bağımsızlıklarını kazandırmada yardım edileceğini ifade ettiler. Bolşevik liderler daha da ileri giderek Volga boyları, Kırım Tatarları, Sibiry, Türkistan, Kafkas ötesi boylar, Çeçenler vb. topluluklara bağımsızlık vaad etmeye başladılar. Hatta İstanbul’un Rusya’ya verileceğine yönelik gizli anlaşmanın yırtılıp yok edildiğini Halk Komiserleri Sovyeti’nin (Şura) tüm yabancı işgallere karşı olduğunu beyan ettiler. Türkiye’nin paylaşılması ve Ermenistan’ın koparılmasına dair planlara da izin vermeyeceklerini söylediler (Saray, 1998: 173-177). Ancak bu parlak vaatleri Sovyet Rusya’nın yeni yönetiminin bir taktik olarak kullanıp kullanmadığı zamanla anlaşılacaktı. Kanımızca Rus liderler iyi niyetli hareket ederek tüm Kafkasya

ve Orta Asya konusunda bu şekilde vaddlerle gerçek niyetlerini saklamışlar, istilacı ve yayılmacı fikirlerini gizlemişlerdir. Daha sonra yaşanacak bölgesel işgaller bunu desteklemiştir.

Bolşeviklerin halkların kendi geleceklerini belirleme hakkını savunmaları ve yukarıda bahsedilen vaatleri Osmanlı yönetimi için yeni bir umut olmuştur. Zira Osmanlı Yönetimi Wilson İlkelerinde de açıklanan ‘milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin tayin edebilmesi’ konusunda bir destek daha bulmuş olacaktı. Ayrıca Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerin idaresinin Osmanlılara bırakılması konusunda önemli bir adım daha atılmış olacaktı. Osmanlıların müttefiki olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan’da da bu durum memnuniyetle karşılanmıştır. Sovyet Rusya, 3 Mart 1918’de I. Dünya Savaşı’ndan Brest Litovsk Antlaşması’yla çıkmıştır. Çarlık dönemindeki bütün anlaşmalardan tek taraflı çekildiği açıklanmıştır (Koçyiğit, 2006: 22-25).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rusya, kendisine verilen Kars, Ardahan ve Batum’dan çekilmiş, bölgenin geleceği halk oylamasına bırakılmıştır. Temmuz 1918’de burada yapılan halk oylamasıyla bu vilayetler tekrar Osmanlı Devleti’ne katılmıştır. Kars, Ardahan ve Batum Osmanlıların I. Dünya Savaşı’ndaki tek toprak kazancıdır. Anadolu’da İtilaf Devletlerinin işgalinden kurtuluş mücadelesine doğru giden Anadolu Hareketi ile bir iç savaşa doğru giden Rusya’daki Bolşevikler konjonktür gereği ortak bir noktada buluşacaklardır (Yerasimos, 2000: 123).

Brest Litovsk Antlaşması’nın temelini oluşturan Erzincan Mütarekesi’ne uygun olarak Rus birlikleri Ocak 1918’de çekilmeye başlamışlardır. Osmanlı ordusu doğuya doğru ilerleyerek Erzincan ve Erzurum’u teslim almışlardır. 11 Kasım 1917’de kurulan ve Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan’dan oluşan Transkafkasya Federatif Cumhuriyeti (Transkafkasya Seymi) 22 Nisan 1918’de tek devlette bir araya gelmenin zor olduğu gerekçesiyle bağımsızlığını etmiştir (Şimşek, 2020: 33). Transkafkasya Federatif Cumhuriyeti, Brest Litovsk Antlaşması’nı tanımadığını Kars, Ardahan ve Batum’u Osmanlılara vermeyeceğini açıklayınca Transkafkasya Federatif Cumhuriyeti ile yeniden müzakereler başlamış, sonunda bağımsızlıklarını ilan eden Federasyondaki devletlerin temsilcileriyle Haziran 1918’de ayrı ayrı anlaşma yapılmış ve Kafkaslardaki savaş böylece bitmiştir. Yapılan anlaşmanın dördüncü maddesiyle Osmanlı Devleti Azerbaycan Hükümetine silahlı kuvvetlerle yardım etmeyi taahhüt etmişti. Buna karşılık Rusya da Ermeniler üzerinden bölgede gelişen yeni duruma müdahale etmiştir (Yerasimos, 2000: 123).

Brest Litovks Anlaşması ile Türk-Rus ilişkileri yeniden başlamış Galip Kemali Bey Moskova elçisi olarak gönderilmiştir. Fakat bu anlaşma Kafkasya meseleleri yüzünden tam olarak uygulanamamıştır. Zira 18 Eylül 1918'de Osmanlı kuvvetleri Bakü'ye girmiş, bu durum Rusya tarafından hiç de iyi karşılanmadığı gibi Rusya Osmanlıyı bölgede emperyal emeller gütmekle suçlamıştır. Bazı kaynaklar Rusların Brest Litovks Antlaşmasını feshettiğini yazmaktadır. Böylece Türk-Rus ilişkileri kesintiye uğramış oldu. Ancak İtilaf Devletleri'nin 20-22 Kasım 1918'de Kafkasya ve Kırım gibi yerlere asker göndermesi ve boğazların yeniden tehlikeye girmesi Rusları telaşlandırmış böylece Ruslar yeniden Türk-Rus münasebetlerini geliştirmenin yollarını aramışlardır. Bundan sonra Rusya Anadolu'da dayanabilecekleri bir oluşumun başarılı olması için harekete geçmişlerdir. 1918-1921 arasında Rusya özellikle Kafkaslar ve Orta Asya'da kendi nüfuzunu güçlendirmek için yoğun bir faaliyete girmiştir (Tacibayev, 2002: 8-12).

Bu çalışmanın konusuyla ilgili akademik ve serbest olmak üzere birçok çalışma yapılmıştır. Türk-Rus ilişkileri çok uzun bir dönemi içine almaktadır. Bu uzun dönem ilişkileri incelenirken elde edilen veriler mukayeseli bir şekilde ele alınmamıştır. Ayrıca Türk-Rus ilişkileri sadece siyasi ve askeri alanda gelişmemiştir. Birbirine yakın coğrafyada yüzyıllarca komşuluk yapan iki devlet ticari, kültürel, ekonomik vb. alanlarda da birbirlerine yakın temasta olmuşlardır. Bu çalışmada Osmanlılar ile Çarlık Rusyası'nın son dönemlerinde meydana gelen siyasi değişimlerin Türkiye ve Sovyet Rusya devletlerinin kurulmasına etkileri siyasi ve askeri olarak ele alınmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında kurulmaya çalışılan yeni dünya düzeninde iki devlet ve iki toplumun birbirlerine ideolojik, siyasi, askeri vb alanlarda duydukları ihtiyaç ve bunun özellikle Türk Millî Mücadelesine katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türk-Sovyet yakınlaşmasında taraflar birbirleri hakkında neler düşünmüşler ve birbirlerine nasıl bakmışlardır? Çarlık Rusyası ile Bolşevik yönetiminin Türkiye ve bölgeye bakış açıları arasındaki farkların neler olduğu yine bu çalışmada ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1. Millî Mücadele Dönemi'nde Sovyet Rusya-Türkiye İlişkileri ve Bolşevizm

1.1. Bolşevik Rusya ile İlişkilerin Türk Millî Mücadelesine Etkileri

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen sonrasında İngilizler Osmanlı topraklarını işgallere başlamışlardır. İngilizlerin başını çektiği İtilaf Devletleri'nin ateşkese rağmen işgallerden vazgeçmeyecekleri, Osmanlı ordusunu da tasfiye ederek devleti savunmasız bırakacakları Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Cebesoy arasında 6 Kasım 1918 tarihinde Adana'da

gerçekleştirilen ünlü Adana Görüşmelerinde dile getirilmişti (Kapucu, 2021: 79). Bu durumda alınacak önlemler daha o günlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. İstanbul Hükümeti'nin işgallere karşı kayıtsızlığı, her şeyi oluruna bırakması, İngilizlerin bütün isteklerine boyun eğmesi, ülkede yer yer birtakım örgütlenmelerin oluşmasına yol açmıştır (Hatipoğlu, 2009: 62). Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordu'dan ayrılıp İstanbul'a gelene kadar oradan Anadolu'ya geçene kadar bu hususları düşünmüş, çareler aramıştır. Başlatılacak milli bir mücadele için örgütlenmenin yanı sıra askeri ve lojistik yetersizlikler de ciddi boyutlarda bir sorun olarak durmaktaydı.

İşgalci devletlerin kısıcında yetersiz kaynaklarla sürdürülen milli mücadelede iktisadi, askeri ve siyasal bakımdan ihtiyaçların karşılanması için Bolşevizmin etkisindeki Sovyet Rusya ile yakın ilişkiler geliştirilmek istenmiştir. Esasen Türk-Sovyet yakınlaşması, tarafları karşılıklı olarak ilgilendiren bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü iki devlet arasındaki temas ve yardımlaşma tek taraflı olarak ortaya çıkmamış, birinin diğerine karşı duyduğu bir ihtiyaç değildir. Mehmet Saray'a göre Sovyetlerdeki yeni yönetim, yani Bolşevik yönetim ile Türk Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının birbirlerine karşı yakınlaşmasının çok yönlü sebepleri bulunmaktadır. Bilindiği gibi birbirlerine karşı uzun zamandır düşmanca hisler besleyen Rusya ve İngiltere I. Dünya Harbinde müttefik duruma gelmişlerdi. Ancak gerek I. Dünya Harbi ve gerekse Türk Milli Mücadelesinde Türklere saldıranlar ile Çarlık rejimini 1916'da ve 1917'de Bolşeviklere karşı savunan devlet / ler aynı idi. Ermeni ve Gürcülerin kurmayı düşündükleri devletleri için hem Rusya hem de Anadolu'dan toprak istiyorlardı. Bu durumda Türkiye ile Rusya'nın birbirlerine yaklaşmaları yeni bir konjonktürden ileri geliyordu. Türkiye halkı ve Mustafa Kemal ve arkadaşlarının başlattıkları kurtuluş mücadelesinde silah, cephaneye ve başka birçok alanda destek alınması gerekiyordu. Bolşevikler ise stratejik bir önemi haiz bulunan Anadolu'nun kapitalist ve emperyalist devletlerin kontrolüne girmesi durumunda kendilerine güneyden gelebilecek bir saldırıya açık hale gelebileceğinden endişe duyuyorlardı. Bolşevikler bu durumda Türklerin başarılı olup Bolşevizmi benimsemelerini beklemişlerdir (Saray,1998:173-174). Bu ve bundan başka gerekçelerle Türk-Sovyet ve Bolşevik Sovyet Yöneticileri arasında bir münasebet geliştirmek zorunlu hale gelmiştir. Ancak tarafların birbirlerine karşı temkinli davranmaları, bazı şeyleri zamana bırakmaları bu münasebetin kolay ve hemen olmayacağını göstermiştir.

Bazı araştırmalara göre esasen Sovyet Rusya, Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Genelgesini yayımladığı günlerde Türkiye'ye bir yardım vaadinde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan Havza'ya geçmesinin hemen sonrasında Sovyet Rusya temsilcileriyle ilk görüşme gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa; Hüsrev Gerece, Salih Bozok, Mahmut Cevat Abbas ve Muzaffer Kılıç ile beraber Havza'da 22 gün kalmıştır. Burada General Budiyeni başkanlığındaki bir Rus heyetiyle görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa, onlara Anadolu'da kurmayı düşündükleri milli devlette idare biçimi olarak Sovyetlerin Şuralar Cemiyeti'ne benzeyen bir idare biçimini düşündüklerini ima yollu söylemiştir (Perinçek, 2014: 33-35 ve Sonyel, 1996: 318).

Ancak bu yardımların mahiyeti açıklanmadığı gibi ilk bir yıl içinde gerçekleşmemiştir. Ancak bu dönemde Sovyet Rusya, Anadolu'daki milli hareketin siyasi ve ideolojik yapısının ne olduğu konusunda tereddütler yaşamaktadır. Yapılacak bir yardımı Bolşevizmin kabul edilmesi şartına bağlamak istemiştir. Karakol Cemiyeti Başkanı olan Karavasıf Bey'in Kafkasya temsilcisi olarak Bakü'ye gönderdiği Baha Sait Bey, Rus Komünist Parti Bölgesel Komite temsilcisi Albay İlyaçev ile yaptığı görüşmede Uçak Kongresi Heyeti adına 11 Ocak 1920'de bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasında yapılan konuşmalardan Rusya'nın bu düşüncelerde olduğu görülmüştür (Çalışkan, 2006: 38). O günlerde Azerbaycan'dan Anadolu'ya dönen eski Karakol Cemiyeti üyesi Yusuf Ziya Bey'in yanında getirdiği paraların bir Rus yardımı olup olmadığı bilinmemektedir.

1-7 Eylül 1920'de Bakü'deki 'Bakü Doğu Halkları Kurultayı'na TBMM adına bir heyet gönderilmiştir. O sıralarda Moskova'da olan Türk heyeti üyesi Dr. İbrahim Talı Öngören'in başkanlığındaki Trabzon mebusu Hafız Mehmet, Mühendis Aziz ve Yarbay Arif Bey'den oluşan bir heyet kurultaya gözlemci olarak katılmıştır (Karabekir, 1992: 106). Zira Erzurum Kongresi'nin toplanması evvelinde Kazım Karabekir Paşa, 17 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu bir telgrafında Bolşevizm'in İngiltere, Fransa ve Amerika'ya karşı bir denge unsuru olabileceğini dile getirmiştir (Karabekir, 1995: 55-56). Mustafa Kemal Paşa da 23 Haziran 1919 günü Kazım Karabekir'e cevabi telgrafında, Bolşevizm'i⁴⁸ benimsemenin sakınca doğurmayacağını ifade etmiştir. Ama bunun sadece İtilaf Devletleri'nin işgallerinden kurtulmak

⁴⁸ Bolşevizm, çoğunlukta yana anlamında Rusça bir kelimedir. 1903'te düzenlenen Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin İkinci Kongresi'nde Vladimir Lenin ve Julius Martov arasında yeni kurulmakta olan partinin üyelik tanımı üzerine başlayan görüş ayrılığı sonucu yaşanan ayrışmadaki taraflardan Lenin yanlısı gruptur. Kongrede Lenin yanlıları çoğunlukta olduğu için onlara Bolşevik, azınlıktaki Martov yanlıları da Menşevik olarak adlandırılmıştır.

için yapılabileceğini, ileriki zamanlarda Anadolu'ya yönelik bir Rus saldırısına yol açmamasına dikkat edilmesi gerektiğini de vurgulamıştır (Karabekir, 1995: 52-54). Bazı araştırmalarda bu telgrafın Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi olarak Bolşevizm'i benimsediğinin göstergesi olduğu ileri sürülmüştür (Perinçek, 2014: 40-41). TBMM'nin açılmasından 1 gün sonra Mustafa Kemal Paşa meclisteki uzun konuşmasında Kafkaslardaki Rus ilerlemesinin buradaki milletlerin milli iradelerinin engellenmesi demek olduğunu Kafkasların bir vatan parçası olarak bilindiğini ifade etmiştir. İngiliz, Fransız ve İtalyanlar ile de askeri ve iktisadi anlamda yakın ilişkiler geliştirilmesi gerektiğini fakat bu devletlerin Türkiye'nin Rusya ile iş birliği yapmasından hoşlanmadıklarını dile getirmiştir (TBMMZC, Dönem I, Bir. 2, C. 1:3.). Öte yandan İngiltere'nin Savaş Bakanı Winston Churchill, konuşmasında ileride Türkiye'nin Bolşevikler ve Bolşevizm'e karşı kalkan olabileceğini vurgulamaktaydı (Oran, 2004: 99).

Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan 1920 günkü Meclis konuşmasında 'Bolşevizm' ile Anadolu hareketinin benzer bir hedefi olmasına karşın aslında farklı yollar takip ettiklerini söyleyerek Bolşevizm'in ulusların kendi iradelerine karşı olan faaliyetlerinin kabul edilemeyeceğini söylemiştir (TBMMZC⁴⁹, Dönem I, Bir. 2, C. 1: 3-4; Hakimiyet-i Milliye, 1336: 1). Ayrıca ulusal iradeye ne kadar kıymet verdiklerini gören Bolşeviklerin Anadolu Hareketi ile ilişkileri tesis için Kafkasya'da büyük bir çaba sarf ettiklerini konuşmasında ifade etmiştir (Hakimiyet-i Milliye, 1336: 1). 'Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde 11 Şubat 1336 günü '*Kızıl Teblike Etrafında*' başlığıyla kaleme alınan bir yazıda ise Rus ordusunun Orta Asya'daki ilerlemelerine dikkat edildiği anlatılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Ruslarla olumlu ilişkiler kurmanın kolay olmadığını yabancılardan yardım alınması lüzumunda Bolşeviklerle görüşmenin doğru olacağını belirtmiştir (TBMMZC, Dönem I, Bir. 2, C. 1: 4-5; Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 1336: 1).

Osmanlı ordusunun Mondros Mütarekesi'nden sonra tüm Kafkasya'dan çekilmesini müteakiben oradaki bazı Türk subayları İttihatçıların Karakol Cemiyeti vasıtasıyla bölgeyle bağlantı içinde bulunmaya devam etmiştir. Hatta bazı Türk subayları Ruslarla mücadele etmek üzere Türkistan'a yönelirken (Çoruh, 2013: 205-206), bazıları Ruslarla ilişkilerin geliştirilmesine ve Rusların Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketi'nin temsilcileriyle iletişim sağlayabilmelerine çalıştıkları tespit edilebilmiştir. Kara Vasıf Bey, 8 Temmuz 1919'da Ali Fuat Paşa'ya bir telgraf

⁴⁹ TBMMZC: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, bundan sonraki atıflarda kısaltma olarak kullanılacaktır.

çekmiş ve Kırım'dan İstanbul'a gelmiş olan ve Bolşevik Rusların Kırım'da kurdukları '*Bolşevik Doğu İşleri Şubesi*' temsilcileriyle görüşme yaptığını onların Mustafa Kemal ile anlaşmaya varmak istediklerini belirtmiştir. Karakol Cemiyeti de bunun olması amacıyla Rusya'ya bir temsilci gönderilmesi üzerinde durmuştur. Fakat Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Kazım Karabekir Paşa'ya bundan bahsettiğinde Kazım Karabekir Paşa, buna çok sinirlenerek '*Böyle önüne gelen Bolşeviklerle ilişki kurarsa karmaşa çıkar*' diyerek bu konuda kendisinin bir şeyler yapabileceğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa da ittihatçıları bu türlü işlere karıştırmamanın sakıncalarının olabileceği gerekçesiyle bu teklifi kabul etmemiştir (Akyol, 2008: 45; Zenkovsky, 2000: 118). R. 26 Temmuz 1336 Salı günü '*Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*'nde '*Kurtuluş Selami*' ismiyle kaleme alınan bir yazıya göre ise Kazım Karabekir Paşa Ankara'ya çektiği bir telgraf ile Karabağ'ı işgal edip Nahçıvan'a ilerleyen Rus Kızıl Ordusu 11. Kıtası'nın 28. Fırka komutanı olan Nikola Beklof'tan aldığı bir selamı iletip Kızıl ordunun Türk ordusundan haber beklediğini ortak bir çalışmayla tüm bölgeyi emperyalistlerden temizlemek istediklerini yazmıştır (Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, R. 26 Temmuz 1336: 4). Burada Kazım Karabekir'in Mustafa Kemal Paşa'yı Ruslarla görüşme yapma konusunda etkilemeye çalıştığı söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerle görüşmek için 1919 senesi başlarında Dr. Ömer Lütfi Bey'i Bakü'ye, Yunus Nadi ve Fuat Sabit Bey'i Moskova'ya göndermiştir. Bunu yaparken Kazım Karabekir ile Rauf Bey'in de görüşünü almıştır. Ancak özellikle 3 Haziran 1919'da Fuat Sabit Bey'in gönderdiği bir mektup Rusların yardım konusunda pek istekli olmadığını göstermiştir. Fuat Sabit Bey mektubunda Ruslardan 120.000 lira değerinde altın ile geleceğini söylemiş olsa da bu tam olarak gerçekleşmemiştir. Ruslar Anadolu'da ideolojik olarak Bolşevizm'den yana bir eğilim olmasını beklemişlerdir (Çalışkan, 2006: 39-40). Bolşevik Ruslarla iletişim tam olarak TBMM'nin açılması sonrasında olmuştur. 26 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Lenin'e bir mektup göndererek Ankara ile Moskova arasında vakit kaybetmeden ilişkilerin başlamasının her iki ülke için yararlı olacağını söylemiştir. Bu mektup Rusların Kafkaslardaki ilerleyişlerinin ve Bolşevizm'in tanındığı anlamına gelmektedir. Zira bu mektupta Mustafa Kemal Paşa, Bolşevik Rus ordusunun Gürcistan üzerinden yapacağı bir sevkியatta Türk hükümetinin de Ermenistan üzerinden bir harekate başlayabileceğini dolayısıyla buradaki İngilizlere karşı ortak hareket edilebileceği belirtilmiştir. Sovyet Rusya'dan ilk etapta askeri malzeme ve 5 milyon altın para istenilmiştir. Bununla da kalmayıp Azerbaycan'da bolşevizmin kabul edilmesinin Türk hükümetince

sağlanacağı belirtilmiştir. Bu mektup Halil Paşa vasıtasıyla Lenin'e ulaştırılmıştır. Ancak mektup 1 Haziran 1920'de ancak ulaştırılabılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu mektubuna Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Çiçerin 3 Haziran 1920'de cevap vermiştir. Çiçerin, Sovyet Hükümetinin kendi geleceklerini tayin etmek isteyen tüm milletlere adil davranacağını Rusya, Türkiye ve İran arasındaki sınırın belirlenmesine yardımcı olacağını bölge sorunlarında arabuluculuk yapabileceğini ifade etmiştir (Saray, 1998:184-185). Bu mektubu Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Rusya'ya yaklaşması için bir manevra telakki etmek gerekir. Bakü'nün Bolşevik Rusya kontrolüne geçmesinde ve oradaki müsavatchıların devrilmesinde oradaki Bolşevik Türk subaylarının da etkisi olmuştur (Tunçay, 1982: 14; Jeaschke, 1981: 161).

Bu gelişmelere rağmen Rusya ile bir anlaşmaya varabilmek vakit almıştır. Bunun nedenleri arasında, Enver Paşa ve öteki ittihatçıların Kafkasya çalışmaları, Bolşeviklik konusunun iç yüzünün bilinmemesi, Türk Millî Mücadelesine karşı Rusya'nın tereddütlü tutumları, Bolşevikler arasındaki fikir ayrılıkları, Rusya ile İngilizler arasında yapılması düşünülen bir ticaret anlaşmasının sonucunun beklenmek istenilmesi ve Kafkasya'nın mevcut durumu sayılabilir (Uzun, 2014: 41). 28 Nisan 1920'de Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal etmesi bölge üzerinde yine önemli olmuştur. Ancak Neriman Nerimanov'un Azerilerin lideri olması ve Mustafa Kemal Paşa ile irtibata geçmesi Türkiye'yi rahatlatmıştır. Rusya'nın Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ı işgal etmesi her ne kadar 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile Rusya ile gelinen noktayı zora soksa da Millî Mücadelenin kazanılmasına doğru bölge ülkeleriyle yapılan Kars Antlaşması ile hem doğu sınır güvenceye alınmış hem de bu ülkelerin Türkiye'ye olan tutumlarının bozulmaması yolunda önemli bir adım atılmıştır.

1.1. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türk-Rus İlişkilerine Bakışları

Paris Barış Konferansı'nda (18 Ocak 1919) Ortadoğu ve Avrupa hakkında birçok karar alınmıştı. Konferansta, savaşın en galibi olan ABD, İngiltere, Fransa ile Japonya ve İtalya gibi ülkeler yapılan anlaşmalar ve alınan kararlarda söz sahibi ülkeler olmuştur. Bilhassa ABD Başkanı T. Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918 tarihinde yayınladığı 14 maddeyi kapsayan ve Wilson İlkeleri olarak bilinen bildiride yepyeni bir dünya sistemi kurulması gerektiğinden bahsetmiştir. Konferansa başlangıçta davet edilmeyen Osmanlı Devleti yönetimi 22 Nisan 1920'de Tefvik Paşa'nın başkanlık ettiği bir heyetle Paris Konferansının devamı niteliğinde olan San Remo Konferansı'na katılmıştır (Aytepe, 2003: 472; Sander, 1987). 18 Ocak 1919 günü ilk toplantısını

yapan Paris Barış Konferansı'nda İtilaf devletleri kendi aralarında paylaşım sorunları yaşamışlardır. İngiltere'nin 1916 ve 1917'de Fransa ve İtalya'ya vaat ettiği yerleri kendisine ayırması İtalyanları Adriyatik ve Antalya civarında bağımsız hareket etmeye sevk etmiştir. Fransa da Almanya üzerinde kurmaya çalıştığı kontrol mekanizmasını tam olarak kuramamıştır. Musul ve Antep'in İngilizlerce hemen işgal edilmesi ise İngiltere'yi yalnızlaştırmıştır (Oran, 2004: 99). Ancak Fransa ve İtalya İngiltere'nin bu tek yönlü ve pragmatist politikalarından kuşku duyarak kendi politikalarını belirleme yollarını aramaktaydılar.

Birinci Dünya Savaşı'nın ortasında İtilaf Devletleri yapılan gizli anlaşmalar ile Osmanlı toprakları üzerinde birçok bölgeyi Rusya'ya taahhüt etmişlerdi. Ancak Rusya 3 Mart 1918 Brest Litovks Anlaşması ile savaştan çekilince Ruslara taahhüt edilen yerlerin yeni durumu üzerine barış konferansında tartışmalar olmuştur. Öte yandan Avusturya-Macaristan, Almanya, Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı'nın gelinen noktadaki durumları alınacak kararları zorlaştırmıştır. Konferans kararları ve imzalanan barış anlaşmalarında Avrupa ve Orta Doğu ülkelerinin sınırları belirlenirken Almanya'nın tekrar güçlenmesine fırsat verilmemeliydi. Ayrıca çizilen sınırlarda İtilaf Devletlerinin çıkarları tesis edilmeliydi. Anadolu'nun doğusunda kurulması düşünülen Ermenistan ve Osmanlı'dan ayrılan uluslar için kurulacak devletlerin sınırlarının tespiti de onlara zorluk yaratmaktaydı (Aytepe, 2003: 475-477).

Amerika'nın desteğiyle galip gelen Fransa ve İngiltere bu desteğin devamı ve paylaşım konusunda yine de kazançlı çıkmak istiyorlardı. Paris Barış Konferansı'nda İngiltere ve Fransa paylaşımların baskılara uğramadan yapılması için Konferans kararlarının 22. maddesine '*Manda ve Himaye Sistemi*' ifadesini eklemişlerdir. İngiltere Başbakanı Lloyd George, mandacılığın tesisinde sabırsızdı. Savaş bittiği halde Türkiye'de çok sayıda askerleri bulunuyordu. Bu da İngiltere için daha fazla maliyet demektir (Aytepe, 2003: 475). Dünya milletleri mandacılığın bir yardım sistemi olduğunu düşünürlerken İngiliz ve Fransızlar sömürge faaliyetlerini böylelikle sürdürebileceklerdi. Esasen bu durumda Osmanlı Devleti emperyalistlerin siyasi, askeri ve iktisadi kısıncı altına daha çok girmiş olacaktı.

İngiliz ve Fransızlar '*Manda ve Himaye*' sistemlerini bir an önce kurabilmek için aktif oldukları 1919 senesinde bazı Osmanlı devlet adamları bu durumdan faydalanarak adı geçen ülkeleri Anadolu üzerinde yeni bir statüko çatışmasına çekmek istemişlerdir. Ali Kemal ve Ahmet

Rıza Beyler ile Damat Ferit Paşa'nın da Fransız yardımları doğrultusunda bir beklenti içinde oldukları söylenebilir. Ancak Fransa o günlerde katolik ve komünist akımlı sendikaların eylemleriyle ile genel bir grev sorunuyla meşgul idi (Oran, 2004:99). Ancak Millî Mücadele Dönemi'nde Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tam bağımsız bir devlet olma yönünde kesin kararlar alınmıştır (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Kutu No: 17, Belge No: 27; Kutu No: 23, Belge No: 3.; Kutu No: 24, Belge No: 122.; Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Arşivi, Kol: İsh, Kutu: 24, Göm: 105, Bel: 105-1.).

Bolşeviklerin *Heyet-i Temsiliye* üzerinde tesirli olmak istemesinden hoşnut olmayan İngiltere ve Fransa, Sevr Antlaşması hakkında Türkiye'yi zorladıkları günlerde Ankara Hükümeti'nin Bolşeviklerden aldıkları desteğe güvenip anlaşmayı imzalamaya yanaşmadıklarını ileri sürmüşlerdir. Hatta İngiliz Başbakanı Loyd George'un Enver Paşaya ve *Heyet-i Temsiliye*'ye Rusya ile olan ilişkiler hakkında telgraf gönderdiği iddia edilmiştir. Fakat TBMM tarafından *Heyet-i Temsiliye*'nin İngiltere'den bahse konu olan bu telgrafı almadığı Bolşeviklerle de herhangi bir iletişimin yapılmadığı belirtilmiştir (Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, R 28 Kanun-ı sani 1336: 2). İngilizler Millî Mücadele Döneminde her fırsatta Türk-Sovyet Rusya yaklaşmasını baltalamak için elinden geleni yapmıştır. Haziran 1920'de İngilizler bir Türk-Rus yaklaşması olacağı yönünde Azerbaycan'da yalan haberler yaymışlardır. Kazım Karabekir bu durumu hemen Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgrafla bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa da TBMM Reisi sıfatıyla bu durumu Propaganda Müdüriyetine tezkib ederek bildirmiştir. Bu belgeden anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa bu tezkibi Bakanlar Kurulu Kararı haline getirerek duruma daha resmi bir hüviyet kazandırmıştır (BCA, 1919: Fon: 30.18.1.1. Yer no: 1.2.16).⁵⁰

Sovyet Rusya'nın güçlenmesi ve bir Türk-Rus birlikteliğinin oluşmaması için Ocak 1920'de Kafkaslardaki İngiliz Komiseri Oliver Wardrob tarafından bir "Kafkas Seddi" fikri ileri sürülmüştür. Rawlinson, Kâzım Karabekir ile görüşmesinde Türkiye'ye mali destek vereceklerini söylemiştir. İngilizler Azeri petrollerini ele geçirmek Basra yolunu kapatmak ve Anadolu mücadelesinin Bolşeviklerle bağıni kopartmak için Taşnak, Menşevik ve Musavatçıların etkili olduğu Ermeni, Gürcü ve Azerilerle bir set kurmayı amaçlamışlardır. İngilizlerin Kafkasya

⁵⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi kısaltması BCA olarak verilmiştir.

temsilcisi Oliver Wardrop, İngiliz Dışışleri Bakanı Lord Curzon'a iletteği 3 Ocak 1920 tarihli telgrafında bu set ile Türk-Rus bağının engelleneceğini ileri sürmüştür (Yerasimos, 2000: 137).

Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'de değişik zamanlarda yaptığı konuşmalarında İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletler hakkındaki düşüncelerini paylaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Fransızların Anadolu, Suriye ve Kilikya'da iktisadi imtiyaz alanları oluşturmak istediklerini belirterek Fransızların Suriye-Lübnan Yüksek Komiseri Gerges Picot'un Sivas'a gelip kendilerinden Suriye ve Kilikya'da bir Fransız etki alanı isteklerine olumlu bakmaları karşılığında mali desteklerde bulunabileceklerini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa gerek Fransızların gerekse İtalyanların Anadolu'da kendilerinden başka bir devletin etkili olmasını uygun bulmadıkları için Türkiye'nin bağımsızlığını desteklediklerini 24 Nisan 1920'deki Meclis konuşmasında dile getirmiştir (TBMMZC, Dönem I, Bir. 2, C. 1: 5-6). Fransızların özellikle Güney Anadolu'da varlıklarını sürdürebilmek için Çukurova Ermenileri ve Mersin'deki Yahudileri Müslümanmış gibi gösterip buradaki Türklerin gücünü kırmaya çalıştıkları yerel gazetelerde yazılmıştır. 23 Mart -1 Nisan 1921'deki Londra Konferansında Anadolu'da sürekli olarak kalmak için kendilerini Türk dostuymuş gibi gösterdiklerine dair yerel gazetelerde yazılar çıkmıştır. 2 Mart 1337 (M. 1920) tarihli *Gaye-i Milliye'de* (Ertan, 2009: 772) yayınlanan ve Teke (Adana) ahalisinin R. 23 Şubat 1337 tarihli şikâyet telgraflarından oluşan haberde bölgedeki Türklerin TBMM Hükümeti'nden başka bir ototrite kabul etmeyecekleri ve Fransızların oyununa gelinmemesi gerektiği açıkça yazılmıştır (Gaye-i Milliye Gazetesi, R 2 Mart 1337: 1).⁵¹ İzmir'in işgal edilmesiyle başlayan Yunan işgalleri korkusundan dolayı İzmir Belediye Başkanı Osman Nuri Bey, Cami Bey, Ahmet Dino, Morali Halit Beyler tarafından İtalyan mandasının kurulması yönünde bazı girişimlerde bulunulmuştur. Fakat o sırada İtalya'da hükümet bazı faşizan gruplar ile uğraşıyor olması Anadolu'da bir İtalyan mandacılığının kurulmasını imkansızlaştırmıştır (Oran, 2004: 99). Fransa örneğinde olduğu üzere İtalya da Anadolu'da sadece iktisadi ayrıcalıklar istemiş, İngilizlerden çekinmişler ve kendilerinde

⁵¹ "... İslâm ismini takınarak kendisini İslâm sıfatında gösteren Ermeniler vesâ'ir ahâli-i gayr-i Müslimden olub fakat İslâm ismini taşıyan Mersin Arap Yahudilerini ve Fransız parasına tama' eden yurtsuz ve memlekete 'alâkasız birkaç serseri elde etmek sûretiyle kendi lehlerine re'y toplamak gayretinde buldukları haber alındı. İstihlâs-ı vatan için çalışan ve bu yüzden bütün memleketlerini terk etmiş olan beş yüz bin Adana Müslümân ve Türkleri cebhelerde Fransızlara bir seneden beri karşı karşıya mücâhede etmektedirler. Binâen-'aleyh Londra Konferansı Fransızların bu desâ'isini anlamak istemezse bu nüfûs-ı İslâmiye kan ve ateş olacak ve-yâhud Kilikya sâhib-i aslî ve hakîkileri olan bu Türklerle i'âde edilecektir. Biz Adana halkı 'umûm milleti temsil eden Anadolu Hükümeti meşrû'asından mâ-'adâ hiçbir ecnebî idâre ve hükümeti kabul etmeyiz. Fransızların yaptıkları şu vaz'-ı hareketi şiddetle protesto eder, birkaç serserinin yaptıkları hyânetini de tel'in ve red eyleriz"

de mandacılığı kuracak gerekli ekonomik, siyasi gücün olmaması gibi nedenler de etkili olmuştur (Kasalak, 1993: 98).

2. Millî Mücadelede Rus Yardımlarının Mahiyeti

2.1. Sovyet Rusya'nın Mali Desteği

1920 Yılı içerisinde henüz Ruslarla tam olarak bir anlaşma sağlanamamasına karşın bazı subay ve devlet adamlarının ciddi gayret ve çalışmalarıyla bir miktar silah ve mali destek sağlanabilmiştir. O dönemin şartlarında her türlü zorluğa rağmen Azerbaycan'dan ihtilal nedeniyle Moskova'ya giden Enver Paşanın kardeşi Halil Paşa marifetiyle Rusya'dan resmi olarak ilk parasal yardım TBMM'ye ulaşmıştır. Yine O'nun sayesinde Rusya'dan 1000 altın, 60.000 tüfek, 180.000.000 fişek, 108 top ve 12 ağır top gelmiştir. Tüm olumsuzluklara rağmen 2 Temmuz 1920'de Halil Paşa ve Bahattin Şakir marifetiyle Rusya'dan 500 kg altın alınabilmiştir. 24 Temmuz 1920'de Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey 1,5 milyon Rublenin Rusya'dan geldiğini meclis konuşmasında ifade etmiştir. Halil Paşa 3 Ağustos 1920'de yine bir mektubunda bu yardımları doğrulamıştır (Yerasimos, 2000: 150,151). 8 Eylül 1920'de yine Rusya'dan 400 kg altın gelmiştir. Kazım Karabekir Paşa 5 Ağustos 1920 günü Ankara'ya gönderdiği telgrafta Rus yardımının 500 kg'ı bulacağını bununla ordunun ihtiyaçlarının büyük bir bölümünün karşılanacağını söylemiştir.

Doğuda Ermenilere karşı önemli bir başarı sağlansa da Batı cephesinde 1921 yılı başlarında istenilen düzeye gilememiştir. Ordunun ihtiyaçları için daha fazla kaynak teminin gerekiyordu. Rus yönetimi Azerbaycan'da Bolşeviklere karşı yapılan bir ayaklanma girişimine Türk subayların karışmış olma ihtimalinden dolayı Anadolu'daki Türk Millî Mücadelesine hala mesafeliydi. Hatta Ermenilere el altından silah da veriyordu. Ancak 17-24 Ağustos 1920'de iki hükümet arasında imzalanan 8 maddelik bir anlaşma ile Rusya Türkiye'nin kabul etmeyeceği hiçbir anlaşmayı kabul etmeyeceğini taahhüt etmişti. Bu anlaşma ile Boğazların statüsünden demir yolu yapımına, iki ülkedeki azınlıkların durumundan sefaret ve konsolosluk ilişkilerine kadar birçok konuda görüş birliğine de varılmıştı. 1921'den sonra mali ve askeri desteklerin alınmasında bu anlaşma ikili ilişkilere ivme kazandırmıştır.

Sovyet Rusya ile sağlanan barış ortamında askerî ve malî yardımların sözünün alınması ikili ilişkilere olumlu etki etmiştir. Moskova'ya giden ilk resmi Türk heyetinin başkanı Bekir Sami Bey, Bolşeviklere askerî açıdan Türk ordusunun öncelikle 200.000 tüfek, 5.000.000 mermi, 350-400 top

ve 75.000 top mermisi, 500 mitralyöz ve 7.500.000 mitralyöz mermisi, 200 sahra telefonu, 5 telsiz tertibatı, 200 tayyare, 100 kamyon ve otobüs, 40 otomobil, 100.000 askere giydirecek elbiseye ihtiyacı olduğunu bildirmiştir. (Cebesoy, 1995: 78,79) Bekir Sami Bey Rusya'dan 1000.000 ruble istemiştir. Bu paranın bir bölümüyle İtalya'dan silah alınması düşünülmüştü. Hatta İtalya bile TBMM Hükümetine 3000.000.'a kadar bir kredi açmayı dahi düşünmüş fakat Ermenilerin engel olmasıyla bu para alınamamıştı (Tengirşek, 2001:217,218).

16 Mart 1921 Moskova Anlaşması ile Çiçer'in TBMM'ye her yıl 10.000.000 ruble vermeyi kabul etmiştir.⁵² Taksitler halinde verilmesi ön görülen bu paradan 5000.000 rublelik birinci taksidinin bir kısmı ilk etapta Sefir Paşa ve Ateşemiliter Saffet Bey'e 1000.000 ruble halinde verilmiş bununla Almanya'dan silah alınmıştır. 4.000.000 ruble ise Yusuf Kemal Tengirşek'e verilmiştir. 9 Nisan 1921'de 30.000 rublelik kısım Sovyet Rusya elçisi Medivani tarafından Mustafa Kemal Paşaya verilmiştir. Bundan başka Nisan 1921'de 4.000.000 ruble, Mayıs-Haziran arasında 1.400.000 ruble, Kasım ayında 1.100.000 ruble alınmıştır. Rusya'nın bu paraları taksitler halinde ödemesi veya bazen geciktirmesinin nedeni I. İnönü sonrası yapılan Londra Konferansı'nda İngiliz ve Fransızlar ile yapılan anlaşmalardır (Çalışkan, 2006: 42-45).

1922'nin Mayıs'ında Sovyet Rusya ile TBMM arasında bir ticaret anlaşması yapılmıştır. Bununla Rusya TBMM'ye akaryakıt ve diğer petrol ürünleri vermeyi buna karşılık Türkiye'den kömür almayı kabul etmiştir. Almanya'dan alınacak askeri mühimmatlar için 1922 içinde Rusya 1.760.000 rubleyi bu ülkeye ödemiştir. Ancak bu mühimmatlar İngilizlerin tepkisi ve Rus limanlarının soğuk nedeniyle kullanılamaması yüzünden tam olarak getirilememiştir. 3 Mayıs 1922'de Ukrayna Büyükelçisi aracılığıyla 10.000.000 ruble altın alınmıştır. Rusya'dan 1920-1922 içinde alınan paraların mitarı İngiliz kayıtlarına göre farklılıklar göstermektedir. Buna göre Sovyet Rusya'dan Haziran 1920'de 50.000 sterlin tutarında altın ruble, Kasım 1920'de 2000.000 altın ruble, Nisan 1921'de 4000.000 altın ruble, Eylül 1921'de ise 90.000 sterlin değerinde altın ruble alınmıştır (Çalışkan,2006:46). 11 Aralık 1921'e kadar Rusya'dan gelen altın miktarı 510.000 adet olmuştur. 1919-1922 arasında Rusya'nın parasal yardımları önemli katkılar sağlamıştır. Ancak zaman zaman bu yardımlarda kesilmeler, aksaklıklar ve gecikmeler olması Millî Mücadelenin Batı cephesi muharebelerinin kazanılmasının gecikmesine de sebep olduğu ileri sürülebilir.

⁵² 10.000.000 ruble 6.000.000 Türk lirasına karşılık gelmektedir.

Alptekin Müderrisoğlu'na göre ise 1921 Nisanı'ndan 1922 yılının sonuna kadar Rusya'nın mali yardımları Nisan 1921'de 4.000.000 altın ruble, Mayıs-Haziran 1921'de 1.400.000 altın ruble, Kasım 1921'de 1.100.000 altın ruble ve Mayıs 1922'de 3.500.000 altın ruble olarak gerçekleşmiştir (Müderrisoğlu, 1974: 547).

2.2. Sovyet Rusya'nın Askeri Yardımları

Mondros Mütarekesinden sonra Türk ordusunun personel sayısı 115.000 idi. 82 ağır top, 200 sahra topu, 123.191 tüfek, 1370 de ağır makineli tüfek mevcuttu. Ülke genelinde toplamda 9 kolordu bulunuyordu. Mütareke ile Askeri personel ve mühimmat 2/3 oranında azaltılmıştı. Millî Mücadelenin kazılıp Misak-ı Milli sınırlarına ulaşılması için 450 bin askere ihtiyaç vardı. Sovyet askeri yardımlarının önünü açan gelişme yine 24 Ağustos 1920 tarihli antlaşma olmuştur. Sovyet Rus askeri yardımlarının getirilmesi için 21 Eylül 1920'de kurulan Trabzon Kaçakçı Müfrezesi daha sonra TBMM'ye bağlı olarak kurulan Umur-ı Bahriye Müdürlüğüne bağlanarak önemli işler yapmıştır. Adı daha sonra Trabzon Nakliye Kumandanlığı olmuştur. Bu komutanlığa bağlı olarak Batum, Novorosysk ve Taupse Subaylıkları oluşturulmuştur. 1920'nin Eylül ayı sonu itibariyle Sovyet Rusya'dan askeri mühimmat sevkiyatına başlanılmıştır. Yusuf Kemal Bey 18 Eylül'de Rusya'dan 8 vagon dolusu mitralyöz ve bir vagon dolusu da mermi getirmiştir. Mayıs 1921'de 120 mm'lik top ve birçok mühimmat alınmıştır. Aralık ayına kadar Rusya'dan 3.387 tüfek, 3590 kasatura ve 3624 sandık cephane Trabzon'a ulaştırılmıştır. Bu malzemeler İnebolu üzerinden Batı cephelerine ulaştırılmıştır. Düzenli olarak Rus askeri malzemelerinin Anadolu'ya getirilmesi 1921 yılı içinde gerçekleşmiştir. Bu malzemelerin getirilmesinde gizliliğe çok önem verilmiştir.

İngiltere'den elde ettiği askeri mühimmatları Preveze adlı bir gemiyle Anadolu'ya getirmek üzereyken Ruslara yakalanan Hayrettin Reis'in silahları da Ruslarca 1921 başında Türkiye'ye yeniden iadesi İstiklal Savaşı muharebelerinde çok yararlı olmuştur (Aralov, 1985: 6,7). Bazı kaynaklarda Sovyet Rusya hiç de az olmayan miktarlarda ekonomik ve askeri yardımda bulunmuştur. Rusya'dan gelen ilk ilk maddi yardımın 200 küsur kilo altın külçe olarak Kâzım Karabekir Paşa tarafından teslim alındığı iddia edilmiştir (Gürün, 1986: 251). 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması ile Rusya 2 tümene yetecek kadar askeri mühimmat vermeyi taahhüt etmiştir. 16-18 ağustoa1921'de Rus askeri malzemelerinin getirilmesinde ciddi çalışmalar yapılmıştır. Trabzona'a ulaşan malzemeler İnebolu, Akşehir ve Samsun gibi limanlara sevk edilerek gerekli

yerlere gizli yollardan götürülmüştür. Nakliyat ve Sevkiyat Müdürlüğünce Sovyet Rusya'dan getirilen malzemelerle İstanbul'dan kaçırılan mühimmatlar İnebolu-Kastamonu, Çankırı-Kalecik ve Samsun-Çorum-Yahşihan üzerinden Ankara ve çevresine getirilmiştir. Bu güzergahlardan 43 kalem malzeme taşınmıştır. 1921'de alınan Rus askeri yardım malzemeleri içinde 4.076 tüfek ve mermisi, 8 top, 1392 piyade malzemesi, 3820 top mühimmatı, 200 el bombası, 2 top arabası, 3 sandık dolusu top mühimmatı, 3500 askeri iç çamaşırı, 3 uçak motoru, 4000 yatak bulunmaktadır. Haziran 1922'ye kadar toplamda 43374 piyade tüfeği 318 makineli tüfek, 81 top, 13 bomba, 56042 sandık mermi, 15943 top mermisi, 2 telsiz, 19359 gaz maskesi getirilmiştir (Çalışkan, 2006: 47-51; Ekinci, 1991: 770).

Baskın Oran'a göre Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele boyunca yaptığı toplam askeri yardım 39.275 tüfek, 327 mitralyöz, 54 top, 63 milyon tüfek mermisi, 150.000 top mermisi, 1000 atımlık top barutu, 4000 adet el bombası, 4000 şarapnel mermisi, 1500 kılıç ve 20.000 gaz maskesinden oluşmaktadır (Oran, 2002: 166). Sovyet arşivlerinden elde edilen bilgilere göre ise Sovyet Rusya Türkiye'ye toplam 39325 tüfek, 62986000 tüfek mermisi, 54 top, 147079 top mermisi, 4000 el bombası, 4000 şarapnel mühimmatı, 327 makineli tüfek, 20.000 gaz maskesi, 1500 kılıç, 120901 sürgü kolu, 23 sandık el bombası, 9520 sürgü, 10 sandık ilaç, 3692 yatak çarşafı, 3761 kişilik yastık kılıfı, 3440 iç çamaşırı 3492 gömlek gönderilmiştir (Çukurova, 1994: 89).

2.3. Türk Millî Mücadele'sine Buhara (Özbek) Hanlığı'nın Yardımları ve Osman Kocaoğlu Faktörü

Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele sürecince Türkiye'ye yaptığı mali ve askeri yardımlar günümüze kadar tartışıla gelmiştir. Çünkü hiçbir anlaşma metninde Rusya vereceği askeri ve mali yardımları garanti etmediği gibi özellikle 24 Ağustos 1920'de imzalanan anlaşma metnine bağlayıcı ifadelerin de konulmasını istememiştir. Ayrıca Rus yardımları aksaklıklar, engellemeler vb sebepler yüzünden tam olarak ve ihtiyaç duyulduğunda temin edilememiştir. Özellikle Rus arşivleri hala bu yardımların mahiyeti ve teslim zamanını ispatlayamamıştır. Rusya, Türklerin Anadolu'da güçlendikten sonra Kafkaslar üzerinde herhangi bir harekate girişmesinden sürekli olarak kaygı duymuştur. Bu yüzden Anadolu mücadelesini destekler görünürken diğer yandan da Kafkaslar ve Orta Asya üzerinde işgal faaliyetlerine girişmiştir. Başta Ermeniler olmak üzere Kafkasyada ileride

gerçekleştirmeyi düşündüğü siyasi ve federatif oluşumlara askeri ve mali yardımlar yapmaktan da imtina etmemiştir.

Eylül 1920'lerden itibaren Sovyet Rusya'nın Bolşevik yöneticileri Ermeniler lehine Türklerden birçok isteklerde bulunmuşlardır. Özellikle Kars, Van ve Bitlis gibi vilayetlerin Ermenilere verilmesi konusunu vaad ettikleri mali ve askeri yardımların müzakerelerinde ima etmişlerdir. Bu vaziyeti 28 Ağustos 1920 sonrasında Çiçerin'in Bekir Sami Bey, Halil ve Cemal Paşalarla gerçekleştirdiği görüşmelerde görebiliyoruz. Bu kişiler Çiçerin ile görüşmelerinde Rus yardımlarının bu şartlara bağlanılması durumunda Sovyet Bolşevik idaresinin batılı emperyalistlerden bir farkının kalmayacağını ona söyleyerek, Ermenilerle ilgili verilecek tavizlerin ilerde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde başka teşekküllerin de kurulması sonucunu doğuracağını belirtmişlerdir (Saray, 1998: 189-191).

Sovyet Rusya'nın askeri ve mali yardımlarının ne ölçüde gerçekleştiğine ilişkin iddialar bulunmaktadır. Buhara Cumhuriyeti'nin ilk ve son Cumhurbaşkanı olan Osman Kocaoğlu'na (1878-1968)⁵³ göre Sovyet mali ve askeri yardımları Buhara Cumhuriyeti'nin devlet hazinesine ait olan altınlardan ibarettir. 1873-1920 arasında Hive ve Buhara Hanlıkları iç işlerinde serbest dış işlerinde Rusya'ya bağlı idiler. Bolşevik Ruslar Buhara Cumhuriyetini 2 Eylül 1920'de kanlı bir şekilde işgal ettikten sonra ele geçirdikleri bu altınlara da el koymuşlardır. 1920'nin Temmuz'unda Buhara Cumhuriyetinin Maliye Nazırı olan Osman Kocaoğlu, 1920'de Bekir Sami ve arkadaşlarının Lenin ile görüştüğü günlerde kendisinin de Lenin ile görüşmek için Başvekil Feyzullah Hoca ile birlikte Moskova'da olduklarını söyleyerek Lenin'in kedisine Türklerin kendilerinden destek istediklerini, onlara yardım edeceğine söz verdiğini ancak mali durumlarının buna pek elverişli olmadığını söylediğini belirtmektedir. Bunun üzerine Kocaoğlu, kendisinin bu altın paraları Lenin'e verebileceğini söylemiştir. Osman Kocaoğlu kendilerinin verebilecekleri paranın dışında tüm Orta Asya'nın Müslüman halkından hatta Gürcülerden bile para toplanabileceğini Lenin'e söylediğini bu paraların Ankara'ya ulaştırılacak yol güzergahının da

⁵³ Osman Kocaoğlu, 1878'de doğmuştur. Kırım, Ddil-Ural ve Kafkasya Türkleri arasında başlayan yeni usul okul açma ve ıslahat hareketlerinin Türkistan'da ve Buhara'da başlaması üzerine eğitim çalışmaları yapmıştır. Buhara'da gizli olarak açılan "Terbiyeyi Eftal" Derneğinin kurucuları arasındadır. İstanbul'da da şubesi açılan bu derneğin faaliyetleri için yetkililerle görüşmek üzere 1910'da İstanbul'a gelmiştir. "Usul ü Cedit" okullarının devamı olan "Buhara-i Şerif" ismiyle yayımlanan gazeteyi kendi tarafına çekerek adının "Turan" olarak değiştirerek yayınlamaya devam etmiştir. Bolşevik Rusların yardımıyla Buhara'da 29 Ağustos 1920'de "Halk Cumhuriyeti" ilan edildikten sonra kurulan geçici Hükümette Maliye Nazırı olmuştur.

konuslduğunu ileri sürmektedir. Osman Kocaoğlu'nun ifadelerinden kendisi ile Lenin arasında Anadolu'ya gönderilmek üzere 100 milyon altın ruble gibi bir paranın kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır (Kocaoğlu, 1962: 292-293).

Buhara Meclisi'nde 100 milyon altın paranın kabul edilerek Rus Hazinesine teslim edildiğini aktaran Kocaoğlu'nun bu ifadelerinden bahseden başka kaynaklar da bulunmaktadır. Rus saldırılarından kaçararak 1920'de Türkistan'a gelip Taşkent'te öğretmenlik yapan ve bir Türk subayı olan Raci Çakırgöz "Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10 Yıl" adıyla yayınlanan anılarında bu paradan bahsetmiştir. Çakırgöz'ün belirttiğine göre Buharadan temin edilen 100 milyon altın paranın sadece 10 milyonu Türkiye'ye gönderilmiştir. Buhara Hanlığı'nın 2 Eylül 1920'ye kadar Emiri Alim Han idi (1910-1920). Alim Han Bolşevik Ruslarla 1918'de bir savaş yapmış ve başarılı olmuştur. Hatta Alim Han ile Rusya arasında 25 Mart 1918'de Zirebulak Anlaşması yapılarak Buhara Hanlığı bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak 2 Eylül 1920 Buharalı Bolşevik gruplar (Yaş Buharalılar) Rus Bolşeviklerle birlikte Alim Han'a bir darbe yaparak yönetimi ele geçirmiřlerdir⁵⁴ (Hatunoğlu, 2018: 127). Böylece Alim Han ve 1785'ten beri Özbekistan ve Buhara bölgesinde yönetimi ellerinde tutan Mangıt Hanedan'ı yurtlarından ayrılmak durumunda kalmışlardır. Alim Han 1921'de Afganistan'a gitmiştir. Bolşeviklerin kontrolünde kurulan Buhara Cumhuriyeti ise 1924'te kendisini lağvederek Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır. Alim Han Afganistan'da da Bolşevikler aleyhine faaliyetlerini sürdürmüştür. Bolşevikler ise o ve hanedanlığını sürekli kötüleyerek halkın gözünden düşürmüşlerdir. Zira Alim Han ve ailesi Çarlık Rusya'sının bölgedeki en büyük destekleyicisiydiler. Osman Hoca olarak tanınan Osman Kocaoğlu ise 1921'de Buhara'da Cumhurbaşkanı olmuş ancak Rus işgalinden sonra 1923'te önce Afganistan'a gitmiş oradan da Anadolu'ya gelmiştir. Kocaoğlu Türkiye'de Zeki Velidi Togan gibi birçok Türkçü aydın ile hareket ederek çeşitli yayın organlarında yazılar yayımlamıştır. Örneğin

⁵⁴ Buhâra Emîrliği, Ceditçi adı verilen reformist aydınların da desteği ile Bolşevik Ruslar tarafından 2 Eylül 1920 yılında işgal edilmiştir. 4 gün devam eden savaşı kaybeden Emir Âlim Han, önce Doğu Buhâra'ya çekilmiş oradan da Afganistan'a gitmiştir. 1944 yılında Afganistan'da yüksek tansiyon ve buna bağlı beyin kanaması sonucu vefat etmiştir. Ölmeden önce bir vasiyet bırakmış, bu vasiyetinde kendinden sonraki halefi ve maddi konularda bilgi vermiştir. Afganistan'da adı konmamış bir tutsaklık hayatı yaşayan Âlim Han, bazı siyasi faaliyetlerde bulunmuş fakat bir başarı elde edememiştir. Yaşamının son dönemlerinde ekonomik açıdan sıkıntılar da yaşamıştır. Cenazesi resmi tören ve geniş bir katılım ile gerçekleşmiştir. Ölümünden sonra hanedan mensupları Afganistan'ın değişik yerlerine dağılmış, Afgan - Rus savaşının ortaya çıkardığı kaos sebebiyle diğer ülkelere dağılmışlardır. Hanedan mensuplarının büyük bir bölümü 1983 yılında, Türkiye Cumhuriyeti tarafından Türkiye'ye getirilerek Gaziantep iline yerleştirilmişlerdir.

“Yeni Türkistan Dergisinde Alim Han’ı ve Çarlık Dönemi Rusya’sını eleştiren yazılar bulunmaktadır (Evcı, 2006: 73-78).

7 Ocak 1922’de TBMM’de yaptığı konuşmasında tüm Türkistan halkının ve Buhara Şura Cumhuriyeti ahalisinin yardımları ve getirilen hediyelere teşekkür eden Mustafa Kemal Paşa, Osman Hoca’yı Türk vatandaşlığına alıp ona milletvekilliği maaşı bile bağlamıştır (TBMMZC, 1922: 11). Kocaoğlu, Mustafa Kemal’in vefatından sonra İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Sovyetler Birliği’nin baskıları sonucunda 1939’da Türkiye’yi terketmek zorunda kaldıysa da 1946’da geri gelmiş ve 28 Temmuz 1968’de vefat etmiştir (Çakırgöz, 1990: 68).

Çakırgöz’ün belirttiğine göre Sovyet Bolşevikleri ile Buhara Bolşeviklerinin Alim Han’ı devirmesiyle (2 Eylül 1920) devlet hazinesi Semerkant veya Taşkent’e geçici olarak nakledilmiştir. Durumdan haberdar olan Ruslar, 5 Eylül 1920’de Buhara Emirliğinin hazinesine burada el koymuşlardır. Özbek tarihçi Bakıyev’e göre ise burdaki altın paralar ve yüklü miktardaki değerli eşyalar Moskova’ya nakledilmiştir. Buhara Emirliğinin Dışişleri ve Maliye Nazırı Feyzullah Hoca’nın bu paraları ve eşyaları kendisinin bizzat Ruslara teslim ettiği Bakıyev tarafından iddia edilmektedir. Bu paraların da Lenin tarafından kullanıldığı, bunun bir kısmının Osman Kocaoğlu’nun gönderdiği altınların bir kısmıyla birlikte ancak Türkiye’ye gönderildiğini ileri sürmektedir. 18.326.800 altın rublenin Anadolu’ya gönderildiği, bunun geri kalanına Lenin’in el koyduğu iddia edilmektedir (Bakıyev, 2006: 68).

Orta Asya ve tüm Kafkasya’da halkın çoğunluğunun Türk ve Müslüman olması dolayısıyla gerek Buharadan gerekse başka Türk bölgelerinden paralar toplanarak Anadolu’ya gönderilmiş olması ihtimal dahilindedir. Bunu doğrulayan kaynaklar da zaten mevcuttur. Ayrıca o dönemde Anadolu’da başlatılan Millî Mücadelenin başarısı için tüm dünya Müslümanları heyecanlı bir bekleyiş içerisinde olmuşlardır. Hindistan ve Endonezya Müslümanları nasıl yardım gönderdilerse Kafkasya veya Orta Asyadan da birçok yardım ve desteğin gelmiş olması normaldir. Burada kanımızca sorulması gereken soru Lenin’in elinde kalan 90 milyon altının nerelerde ne şekilde kullanılmış olduğudur. Bu konuda maalesef hiçbir bulgu yoktur. Zira Orta Asya ve Kafkaslarda büyük bir istila hareketine girişen Sovyetlerin bu paraları bunun için harcadıkları söylenebilir. Ayrıca Sovyetlere bölgede en ciddi yardımları ve desteklerini öteden beri esirgemeyen Ermenilere de bu paralardan verilmiş olması muhtemeldir. İsmet İnönü’nün Osman Kocaoğlu’na sahip

çıkması ve hatta 1939'da ülke dışına göndermesi konusu da cevaplanması gereken başka bir sorudur. Büyük bir yokluk içinde kazanılan Millî Mücadelede katkısı olan çevrelerle ilgili yapılan araştırmalarda Müslüman-Türk coğrafyalarından gelen yardımlardan yeterince bahsedilmemesi izaha muhtaç bir durumdur.

Sonuç

1916'dan sonra Rusya'da baş gösteren halk ayaklanmaları, mali ve askeri sıkıntılar yanında yaşanan kıtlık ve hayat standardının düşmesi gibi gelişmeler sonucunda Sovyet Rusya, 3 Mart 1918'de I. Dünya Savaşı'ndan Brest Litovsk Antlaşmasıyla çekilip Çarlık dönemindeki bütün anlaşmalardan tek taraflı olarak ayrıldığını açıklamıştır. Rusya'da yaşanan gelişmeler İstanbul'da çok yakından takip edilmiştir. Sovyet Rusya'daki yeni yönetimin Çarlık dönemindeki anlaşmalardan tek taraflı olarak çekildiğini açıklaması Osmanlı Devleti'nde memnuniyetle karşılanmıştır. Mondros Mütarekesinin hemen sonrasında Osmanlı topraklarının hızlıca işgallere maruz kalması Anadolu'da bir kurtuluş hareketinin başlamasına yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'dan önce Samsun'a oradan da Havza'ya geçmesi ile milli hareket başlamış halk topyekûn bir mücadele için bilinçlendirilerek örgütlenmeye çalışılmıştır. Ancak Osmanlı Ordusunun mütareke gereği asker ve silah mevcudunun 2/3 oranında azaltılmış olması çok sayıda askeri teçhizatına el konulması milli hareket ve kurtuluş savaşı için birçok sıkıntılar oluşturmuştur. Mali ve askeri olarak destek alınmadan bu mücadelenin başarıyla sonuçlanması çok zor görünüyordu. Rusya'da da Bolşeviklerin yönetime gelmesiyle batı karşıtı bir sistem tesis edilmişti. Ancak bu yeni yönetim ve ideolojinin etrafta pek fazla dost ve müttefiki yoktu. Anadolu'da bir milli mücadele başlatan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ise kurmaya çalıştıkları hükümetin nasıl bir siyasi-ideolojik yol izleyeceği konusunda Rusya dikkatli davranmaktaydı. Her iki ülkedeki yeni yönetimlerin birbirleriyle temas kurarak askeri ve mali alanlarda iş birliği yapmalarının birçok gerekçesi bulunuyordu.

Aynı kıtada yüzyıllardır var olma savaşı veren iki devletin kalıntılarından doğan Bolşeviklerin kontrolündeki Sovyet Rusya ve Anadolu'daki milli hareket, 1919-1922 arasında bir yakınlaşma başlatarak birbirlerini batı emperyalizmine karşı anlamaya çalışmışlardır. Türkiye-Sovyet Rusya yakınlaşmasının çeşitli nedenleri vardır. Her iki toplumun uluslararası tanınma

gereksinimi, Millî Mücadele Hareketinin askeri ve mali yardıma ihtiyaç duyması, Misak-ı Milli sınırlarını dünyaya kabul ettirme uğraşı ve İtilaf Devletleri'nin baskıları bunlar arasında sayılabilir. İtilaf Devletleri'nin Boğazlarda, Karadeniz'de ve Kafkasya'daki stratejileri, hesapları, Anadolu Hareketi ve Bolşevikleri birbirlerine yakınlaştırmıştır.

Sovyet Rusya kimilerine göre Ortadoğu, Kafkaslar ve Boğazların Batılı emperyalistlerin kontrolüne geçmemesi için Türk Millî Mücadelesine ve dolayısıyla Türkiye'ye destek olmuştur. Özellikle İngilizlerin Kafkasya ve Ortadoğudaki çalışmaları stratejik olarak Sovyet Rusya'yı zora sokmuştu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları dönemin konjonktürünü Türk Milletinin yararına kullanarak onlarla iş birliği yapmıştır. Bu yardım ve destekler alınırken bunun kazanılacak zaferi ve bağımsızlığı gölgelemesine dikkat edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşanın 26 Nisan 1920'de ikili ilişkileri başlatabilmek için Lenin'e yazdığı bir mektup ile resmi ilişkiler başlamıştır. 1920'de Kafkasya'yı işgale başlayan Sovyet Rusya'nın ilk hedefi Bakü olmuştur. 28 Nisan 1920'de Bakü'yü işgal edince Türkiye'ye karşı stratejik üstünlüğünü de sağlamış oldu. Bu nedenle 1920 senesi iki devletin ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Rusya ve Bolşevizm hakkındaki bakış açısı ve Lenin'e yazdığı mektup aslında siyasi bir manevradan ibaret kalmıştır. Ancak Lenin'in Türkiye'ye gönderdiği altın paraların gerçekte Buhara Hanlığı Hazinesine ait olduğu ve hatta bölgede yaşayan Müslüman Türklerden toplanan yardımlar olduğu meselesi ki birçok kaynak tarafından ifade edilmiş olup açıklanması ve üzerinde durulması gereken ciddi bir husuttur.

Sovyet Rus askeri ve mali yardımları 1920 yılı ağustosundaki bir anlaşma ile başlamış olup 1921'de I. İnönü Muharebesinin kazanılması sonucunda yapılan 16 Mart 1921 Moskova Anlaşması ile hızlanmıştır. Askeri ve mali yardımların farklı yerlerde farklı isimlerle yazılması bu yardımların miktar ve türlerinin tam olarak bilinmesini zorlaştırmıştır. Bu desteklerin zaman zaman kesintiye uğraması ve gizli tutulması da bu zorluklara neden olmuştur. 1922'de Türkiye'de kurulan yeni yönetimin siyasi ve ideolojik tavır ve tutumunun netleşmesi, Fransa ile yapılan Ankara Anlaşması ile Batı ile siyasi ilişkilerin kurulmaya çalışılması ve Türkiye'deki bazı komünist hareketlerin takibata uğrayarak önlerinin kesilmeye çalışılması artık Rus yardımlarının azalmasına neden olmuştur. Rusya'nın bu yardımları yine Kafkasya ve Orta Asya toplumlarından toplayarak Bolşevizmi güçlendirmek için harcaması ve bunun çok az bir kısmını Anadolu'ya aktarması birçok

tartışmanın çıkmasına yol açmıştır. Rusya'dan gelen mali yardımların çoğunun Orta Asya ve Kafkaslarda Anadolu için toplanmış olması da düşündürücüdür. Büyük Taarruz ve Başkomutanlık zaferine kadar Türkiye'nin ihtiyacı olan mali ve askeri destekte Rus yardımlarının oranı bazı kaynaklara göre %35 olmuştur. Ancak Rusya'nın özellikle siyasi desteği Batı emperyalizmine karşı bir bloğun oluşmasına katkı sağlamıştır. Türk-Rus yakınlaşması aslında hiçbir zaman ve şekilde tam olarak gerçekleşmemiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonunda Rusya'nın Türkiye'ye düşmanca tavırlar içinde olması bunu destekler görünmektedir. Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ile ilgili eski politikalarına dönmeye çalışması ve Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmeye başlaması ve hatta Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki 2020 Karabağ Savaşında Azerbaycan'a her türlü desteği vermesi Rusya'yı düşündürmektedir. Ancak yine Rusya'nın Batılı ülkelerle yaşadığı sorunlar, Libya ve Suriye'de Türkiye'nin başarılı askeri varlığı Rusya'yı Türkiye'ye karşı fevri davranma konusunda engellemektedir.

KAYNAKÇA

- Açık Söz Gazetesi*. (1919). 24 Ağustos 1335, Pazar (24 Temmuz 1919 Perşembe)
- Akyol, T. (2008). *Ama Hangi Atatürk*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi*. Kutu No: 17, Belge No: 27.
- _____, Kutu No: 23, Belge No: 3.
- _____, Kutu No: 24, Belge No: 122.
- Aralov, S. İ. (1985). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*. Çeviren Hasan Ali Ediz, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Aytepe, O. (2003). "Millî Mücadelede Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 24, Ankara: 475-486
- Bakiyev, N. (2006). *Enver Paşa'nın Vasiyeti*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi
- Çakırgöz, R. (1990). *Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10 Yıl*, İstanbul: Belge.
- Carr, E. H. (2006). *Bolşevik Devrimi*, Çeviren: Orhan Suda, C. 1, İstanbul: Metis Yayınları
- Cebesoy, A. F. (1995). *Moskova Hatıraları*, İstanbul: Temel Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*. (1919). Fon: 30.18.1.1. Yer no: 1.2.16
- Çalışkan, Ü. (2018). "27 Şubat Devrimi Sonrasında Geçici Hükümetin Kuruluşu ve Yönetim Problemi". *Türkiyat Mecmuası*, 28 (1): 1-20
- Çalışkan, Ü. (2006). "Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9: 35-54
- Çoruh, H. (2013). *Osmanlı'da Değişim Rüzgârları (Azınlıkların Yükselişi)*, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.

- Çukurova, B. (1994). *Kurtuluş Savaşında Haber Alma ve Yeraltı Çalışmaları*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Ekici, Y. (2017). “Bolşevik İhtilalinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1): 265-275
- Ekinci, N. (1991). “Türk Mali Politikasına Bakış”. *Bellekten*, 55 (212), Ankara: 757-796.
- Ertan, T. F. (2009). “Gaye-i Milliye Gazetesinin Tıpkı Basımı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 11, Ankara: 771-781.
- Evcı, T. (2006). *Yeni Türkistan Dergisi 1927-1931*, Kırıkkale: Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Gaye-i Milliye Gazetesi*. (1921). 2 Mart 1337, Yıl 1, Sayı 1.
- Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Arşivi*, Kol: İş, Kutu: 24, Göm: 105, Bel: 105-1.
- Gürün, K. (1986). *Savaşan Dünya ve Türkiye*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Hâkimiyet-i Milliye*. (1920). 19 Ağustos 1336, Perşembe, Sayı 57; 26 Temmuz 1336, Salı, Sayı 54; 10 Kanun-ı Sani 1336, Cumartesi, Sayı 1; 28 Kanun-ı Sani 1336, Çarşamba, Sayı 5; 11 Şubat 1336 Çarşamba, Sayı 8.
- Hatipoğlu, S. (2009). *Filistin Cephesi’nden Adana’ya Mustafa Kemal Paşa*, İstanbul: Yeditepe
- Hatunoğlu, N. (2018). “Buhara Emirliği’nin Son Hükümdarı Alim Han’ın Afganistan’da Ölümü ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler”, *Asya Araştırmaları*, II (II), 127-144
- Hill, C. (1947). *Lenin and the Russian Revolution*. London: Hodder & Stoughton Limited.
- Jaeschke, G. (1981). *1919-1939 Arası Türk-Rus Yakınlaşması*. Çeviren Hüseyin Zamantılı, İstanbul: TTK.
- Karabekir, K. (1995). *İstiklal Harbimizin Esasları*. Yayına Hazırlayan Faruk Özerergin, İstanbul: Emre Yayınları
- Karabekir, K. (1992). *Paşaların Hesaplaşması: İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, Yayına Hazırlayan Faruk Özerergin. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kasalak, K. (1993). *Millî Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- Kapucu, D. (2021), “İstiklal Harbi Döneminde Türk Fransız İlişkileri ve Hatay’ın Statüsü Meselesi (1919-1923)”, *Hatay Araştırmaları VI*, (Editörler: Ahmet Gündüz- Haydar Çoruh, Süleyman Hatipoğlu - Yahya Yılmaz), Ankara: İKSAD Yayınevi, 77-104.
- Kocaoğlu, O. (1962). “Rus Yardımın İç Yüzü”, *Yakın Tarihimiz Dergisi*, Cilt I Sayı 10
- Koçyiğit, R. (2006). *1917 Bolşevik Devriminin Osmanlı Mebuslar Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Yankıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Mumcu, A. (1997). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I-II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayınları.
- Müderrişoğlu, A. (1974). *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Oran, B. (2002). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2004). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, C. I.
- Perinçek, M. (2014). *Atatürk’ün Sovyetlerle Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle*. İstanbul: Kaynak Yayınları

- Sander, O. (1987). *Anka'nın Yükseliş ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Saray, M. (1998). *Türk-Rus münasebetlerinin bir analizi*. Ankara: MEB
- Şimşek, D.Ç. (2020). *Yeni Dünya Düzeninde Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası*. Mavi Atlas, 28 (1): 28-43
- Tacibayev, R. (2002). *Sovyet Kaynaklarına göre Türk-Sovyet Münasebetleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- TBMMZC. (1920). Dön. I, Bir. 2, C. 1, s.3-6.
- TBMMZC. (1922). Dön. I, Bir. 142, C. 1, s. 11.
- Tengirşek, Y.K. (2001). *Vatan Hizmetinde*. Ankara: Kültür Bakanlığı
- Tunçay, M. (1982). *Eski Sol Üzerine Yeni Belgeler*. İstanbul: Bilge yayınları
- Uzun, H. (2014). "Doğu Cephesinin Değerlendirilmesi". *Türk İstiklal Harbi'nde Kuva-yi Milliye, Düzenli Ordu ve Cephe Paneli. Genel Kurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Dairesi Başkanlığı Yayınları*. Genel Kurmay Basımevi, Ankara: 33-45.
- Yerasimos, S. (2000). *Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*. İstanbul: Boyut Yayınları
- Zenkovsky, S. A. (2000). *Rusya'da Türkcülük ve İslam*. Ankara: Ankara: Günce Yayıncılık.

EKLER

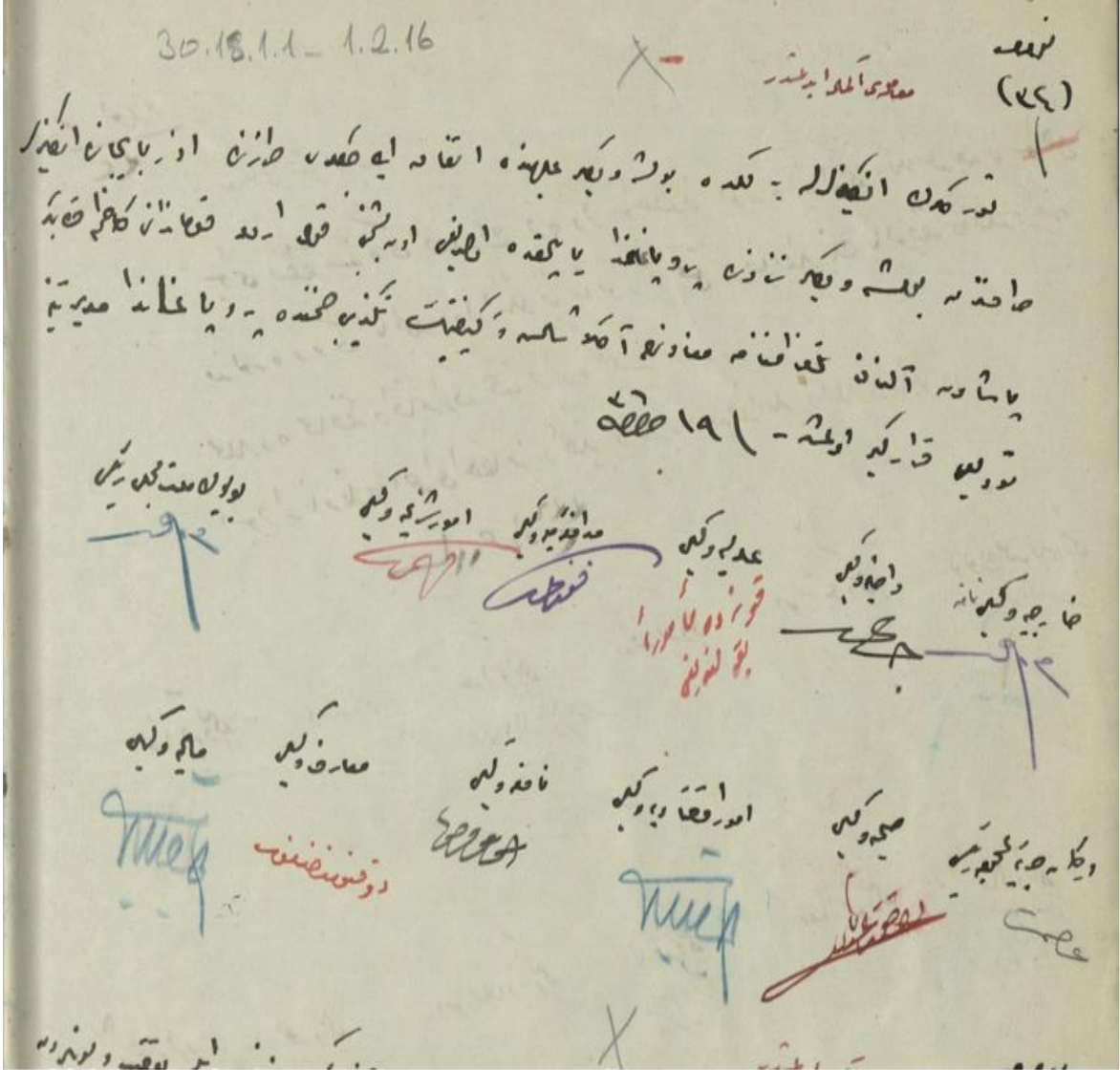
Ek-1 Kazım Karabekir'in Azerbaycan'daki İngiliz Propagandası hakkında TBMM'yi bilgilendirdiği 14 Haziran 1920 tarihli yazısı

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). (1920). Fon: 30.18.1.1. Yer no: 1.2.16

Ek-2 Bolşevik Sovyet Rusya'ya karşı Türk-İngiliz ittifakınının yalanlandığına dair propaganda müdüriyetine gönderilen 19.06.1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararı

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). (1920). Fon: 30.18.1.1. Yer no: 1.2.16

Ek-3 Mustafa Kemal Paşa'nın 07.01.1922 tarihli Buhara Şura Cumhuriyeti'nden gelen yardımlar için yaptığı Meclis konuşması

1 : 142 - 9 . 1 . 1338 O : 1

Konya İshâ mahkemesinde arzıdan alınmış Seret hakkında karar teklifi (2/425)

REİS — Konya Mebusa Kâzım Beyin, Konya arzının irva ücretine dair teklifi komisni var. İlayiha İncelemesine gönderiyoruz.

2. — AZAYI KIRAN MUAMELÂTI

1. — Ardahan Mebusluğuna seçilmiş olan Server Beyin intihap mezarbata hakkında 1. Şube mezarbatı

REİS — Ardahan mebusluğuna intihabedilmiş olan Server Beyin mezarbatı intihabıyla var. Okunacak :

Riyaseti Celileye

Ardahan üzerinden Meclisimizde intihabı ısmâ kılınan Ahîsha eprabından Server Beyin Riyaseti Celileden 6 Kânamasını 1337 tarih ve 2545 numara ile şubemize mezarbat mezarbatı intihabıyla teklif edildi. Mümasileyh intihapnamesinde tarihine nazaran Ardahan İrvası üzârlarının ceddi mürettabi dâhilinde bulunduğu ve Meclise teahhürü muvazalatı ise yedindeki vesaik tabiiyeden tesahür etmekte olduğuna nazaran hastalığından tevâhidettiği anlaşılmış ve başkaca muzribi iciraz bir hal görülememiş olmakla Büyük Millet Meclisi Azalığına kabulü öksariyetle takarrür etmiştir, efendim.

Birinci Şube Reisî namına Mehmed Nusret	Kâtip Mehmeduh
--	-------------------

MÜFİD Ef. (Kırşehir) — Bu zatın zaten bir arkadaşta evvelce intihabedilmişti. (Gürültüler)

TUNALI HİLMİ B. (Bozü) — Böyle halket bir Mecliste oğraf tâbiri kullanılmaz. Bahusus bir mezarbatada...

MUSTAFA B. (Karahisar Şarki) — Hiçbir vakit eprafuktan çıkamaz.

REİS — Efendim mezarbatayı kabul edenler lütfen ed kaldırsın... Server Beyin mezarbatığı kabul edilmiştir efendim.

3. — TEŞKİMLER

1. — Buhara Şura Hükümeti tarafından Meclise hediye edilen Kuram Kerim hakkında Büyük Millet Meclisi Riyaseti tezkereyi

REİS — Buhara Hükümeti tarafından hediye edilen Kuram Kerim dair Riyaset tezkereyi vardır. Okunacak :

T. B. M. Meclisi Riyaseti Celilesine

Buhara Şura Hükümeti tarafından gönderilen ve Türkiye fevkalide siyasi kasentları yedile irsalı hususundaki olan ve sereti müsahabakası mezarbatı tezkere ile Makama Riyaseti tevdi kılınan Kuram Kerim Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinde mülletin emzari istifadesine vac'olunmak üzere teklif edilmiştir.

T. B. M. Meclisi Reisî
Mustafa Kemal

T. B. M. Hükümeti Riyaseti Celilesine

Paşa Efendim Hazretleri.

Buhara Şura Hükümeti tarafından buradaki Türk ve İslam kardeşliğine takdim edilen işbu Kitabu Mukaddes mülletin istifadesine vac' olurlarına bilhassa istihram eyleriz.

Buhara Fevkalide Siyasi Kasentları
Mehmed Nazari Reşeb

(Alıklar)

SALÂHADDİN B. (Mersin) — Bu Kitabu Mukaddesin vac'edileceği kütüphanenin bir an evvel yapılmasını rica ederim. Mazahesef iki senedir Meclis bunu yapamamıştır.

MÜFİD Ef. (Kırşehir) — Efendim Meclisi Âlimine komidiinin kıymet ve pahasını dünyada insanların takdir edemeyeceği bir hediye takdimi ile Âlemi ilâhın yekdâğesine karşı...

ALİ SÜRURİ Ef. (Karahisar Şarki) — Kuram Kerim takdim edilmez, hediye edilir.

MÜFİD Ef. (Devalı) — En büyük hediye veren diyeyim de Süruri Bey büraderimiz iciraz etmesin. Âlemi ilâhın yekdâğesine ölmü mezarbatı birbirine kardeş olduğumu ve şarktan da ilk defa olarak bu memlekete, Anadolu'ya, Anadolu'da teşkil olmuş olduğumuzu bu Meclise Buhara Heyeti tarafından böyle hediyeat giranbahayr vermek itibariyle ispat ettikleri ulviyet ve meziyete hınasın lür talofürzame, lür teşekkürname yazılmaması teklif edeceğim. (Hay, hay sesleri) Binaenaleyh bu ahkâmı celile ilâhiyenin hediye edildiği bu Meclise, eminin ki, Kuram Kerim hürmetine, bütün âmaline ve mezarbatı mezarbatı maill olacak ve bilhavasın insanların zafer ve sadetini temin edecektir. Müruzatın bundan ibarettir.

REİS — Efendim temsibederseniz Divano Riyasetçe münasip bir teşekkürname yazalım. (Hay, hay sesleri)

— 11 —

Kaynak: TBMMZC. (1922). Dön. I, Bir. 142, C. 1, s. 11

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Kültürel Çalışmalar
Gönderilme Tarihi : 1 Şubat 2022
Kabul Tarihi : 21 Şubat 2022

MÜMTAZ TURHAN'IN BATILILAŞMA DÜŞÜNÇESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Assessment On Mumtaz Turhan's Westernization Opinion

Tuğrul Erdem DOĞRU*
(ORCID NO: 0000-0001-8587-3369)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Doğru, T. Erdem, "Mümtaz Turhan'ın Batılılaşma Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme", *BENGİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 1: 193-204.

Apa: Doğru, T. E. (2022). "Mümtaz Turhan'ın Batılılaşma Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme". *BENGİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1: 193-204.

Özet

Bu çalışmada Türk düşünce tarihinde önemli bir yeri olan Mümtaz Turhan'ın Batılılaşmak ve kalkınmak konularındaki düşüncelerine yer verilmiştir. Turhan, kalkınmanın ancak bilimin, tekniğin ve zihniyetin kazanılarak gerçekleştirilebileceğine inanmaktadır. Bu da ancak Türk insanının, bilim zihniyeti ile yetişmesiyle olacaktır. Turhan'ın üniversiteler ve bilim zihniyeti hakkındaki görüşleri bir yol haritası niteliğindedir. Çalışmanın amacı, bugün bile geçerliliğini yitirmemiş olan bu görüşleri yeniden gündeme getirmektir. Türk aydını hakkındaki görüşleri de oldukça önemlidir. Ona göre milli bir kalkınmanın engellerinden birisi de aydın ve halk arasındaki uçurumdur. Çalışmada başta Mümtaz Turhan'ın kitapları ve dergi makaleleri kaynak olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda ona yakın bulunan insanların yazılarına da başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turhan, Batılılaşma, Yol, Bilim, Çağdaş.

Abstract

In this study, the thoughts of Mumtaz Turhan, who has an important place in the history of Turkish thought, on the issues of Westernization and development are included. Turhan believes that development can only be achieved by acquiring science, technique and mentality. This happens only if the Turkish people catch up with the mentality of science. Turhan's views on universities and his understanding of science are a road map. The purpose of the study is to re-raise these views, which have not lost their validity even today. His opinions about the Turkish intellectuals are also very important. Dec Decried him as obstacles to national development, the gulf between an intellectual and the public. Mumtaz Turhan's books and journal articles were used as sources in the study. At the same time, references were also made to the writings of people close to him.

Keywords: Turhan, Westernization, Road, Science, Contemporary.

* Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Konya,
tugrulerdemdogru@gmail.com

Giriş

Türk düşünce tarihinde Mümtaz Turhan'ın önemli bir yeri olmuştur. Erken cumhuriyet döneminde yetişmiş önemli bir sosyal bilimci ve aydın olarak bilimin öncülüğünde bir kalkınma modeli oluşturmayı hedeflemiştir. Milliyetçi ve muhafazakâr görüşün temsilcisi olarak görülen Turhan'ın bilim adamı kişiliği döneminin diğer bilim adamları gibi fikirleriyle adeta iç içedir. Kimilerine göre fikirlerini Doğu kültüründen alan bir “Şarklı”dır Turhan, dindar ve tutucu bir Osmanlı tipidir. Bazılarına göre ise bir Batılıdır, Batı düşüncesinin etkisi altındadır (Küçük 1977:72). Yılmaz Özakpınar ise onu “*ilk Garpli Türk*” olarak tanımlamıştır ve ülkesinin ihtiyaç duyduğu insan modelini oluşturduğunu dile getirmiştir (1970:23-24). Sosyal psikoloji ve eğitim alanlarına önemli katkılarda bulunan Turhan, Batılılaşma konusuna tarihsel bir perspektifle sosyo-psikolojik boyutlar açısından bakmış bir bilim adamıdır (Kongar 2012:228).

1. Hayatı ve Kişiliği Hakkında

Mümtaz Turhan, Erzurum'un Horasan ilçesine bağlı Akçataş Köyü'nde 1908 yılında doğmuştur⁵⁵. 1916 yılında Rusların Erzurum'u işgali, Mümtaz Turhan'ı ve ailesini köyünün diğer fertleriyle beraber göç etmeye zorlamıştır. Ailesiyle Kayseri'ye göç eden Turhan tahsiline burada başlamış, orta tahsilini Kayseri Sultanîsi'nde tamamlamıştır. Ardından ailesiyle birlikte Bursa'ya göç etmiş, burada liseye başlamıştır. Turhan, Bursa'da başladığı lise eğitimine Ankara'da devam etmiş, 1927 yılında lise eğitimini tamamlamıştır (Küçük 1977:61).

Amcası Mehmet Ali Bey, babasının ölümünden sonra Mümtaz Turhan'ı ve ailesini himayesi altına almıştır. Bu nedenle Turhan'ın eğitim hayatında Mehmet Ali Bey'in katkıları önemlidir (Sezen 2012:148). Lisede ise hocaları Hilmi Ziya ve Ziyaeddin Fahri'nin etkisi olmuştur. Turhan, belki de hocalarının etkisiyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Felsefe bölümüne girmeyi seçmiştir (Güngör 1993:208). Maarif Vekâleti'nin 1928 yılında yurtdışına gönderilecek öğrencileri belirlemek için açtığı sınavda birinci olmuş ve burslu olarak Almanya'ya gönderilmiştir (Aygün 2010:208). Haydelberg, Berlin ve Frankfurt Üniversiteleri'nde eğitim gören Turhan, üstün başarısı sayesinde psikoloji alanında önemli bir isim olan Max Wertheimer'in yanında doktora öğrencisi olarak kabul edilmiştir. Wertheimer'in yanında doktora

⁵⁵ Beğlan B. Toğrol, Turhan'ın doğum yılını, 1904 olarak verirken, Yılmaz Özakpınar, Erol Güngör, Hasan Küçük 1908 yılı olarak vermektedir. “1908” yılı muhtemelen resmî belgelerde geçen tarihtir. Çünkü Lütfi Sezen'in babası Halit Sezen, 1905 doğumludur ve Mümtaz Turhan ile hala-dayı çocuklarıdır. Sezen'in ve Turhan'ın akrabaları, Turhan'ın Sezen'den iki yaş büyük olduğunu dile getirdiklerinden Sezen, Mümtaz Turhan'ın doğum yılının 1903 olduğunu belirtmektedir.

çalışmalarına başlayan Turhan, hocasının Amerika'ya gitmesi üzerine doktorasını Frankfurt'ta, ünlü bir psikolog olan W. Metzger'in yanında, 1936 yılında tamamlamıştır (Özakpınar 1995:7). İlk doktorası, “*Aydınlık Gradyanların Derinlik İdraki Üzerindeki Tesirleri*” üzerinedir. Bu çalışması “*Psychologische Forschung*” gibi önemli bir dergide yayımlanmış, ilmî önemini Türkiye'den önce Batı'da duyurmuş ve Wertheimer ile Metzger gibi dönemin otoritelerinin takdirini kazanmıştır (Toğrol 1970:11).

Türkiye'ye döndüğü yıl olan 1936'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tecrübi Psikoloji Kürsüsünde asistan olmuştur. Bu yıllarda kürsünün başında Prof. Dr. Wilhelm Peters bulunmaktadır. Turhan, “*Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübi Bir Tetkik*” adlı teziyle 1939 yılında doçent olmuştur (Özakpınar 1995:8). 1942'de Kretschmer'den “*Beden Yapısı ve Karakter*”, 1944'te ise Peters'den “*İrk Psikolojisi*”, “*Ergenlik ve Delikanlılık Çağı*”, adlı eserleri tercüme etmiştir (Aygün 2010:11-12).

Turhan, Almanya'daki doktora çalışmaları sırasında yaz tatillerini Türkiye'de geçirmiş, ülkesiyle ve akrabalarıyla olan bağı koparmamıştır (Sezen 2012:152-153) Tatillerinde kendi köyünü ve civar köyleri dolaşmış buralarda gözlemlerde bulunmuştur. 1932 ve 1942 yılları arasında yaptığı köy ziyaretlerinde kültür değişmelerini incelemiştir⁵⁶. 1944 yılında British Council bursuyla Cambridge Üniversitesi'ne giden Turhan (2015: Önsöz), “*Kültür Değişmeleri*” adlı kitabının ön sözünde İngiltere'ye gitmeden önce dünyadaki bu tür köy araştırmalarının varlığından habersiz olduğunu dile getirmektedir. Çevre köylerde yaptığı gözlemler onda büyük hayret uyandırmıştır. Turhan, batılılaşmayı kültür değişmeleri bağlamında ele almış, Türkiye'deki köylerin batılılaşma sürecini köydeki kültürel değişim süreciyle anlamaya çalışmıştır. Bu süreci incelerken antropoloji, sosyoloji ve psikoloji bilimlerinden faydalanmıştır (Sunar 2014:85). Turhan'a göre farklı iki kültür karşılaştığında, değişim, baskın olan kültüre doğru gelişmektedir. Kültür değişmeleri birden fazla toplumsal grubun etkileşimiyle meydana gelmiştir. İlerlemenin ve medeniyetin temelini farklı kültürler arasındaki bu etkileşim oluşturmuştur (Kaçmazoğlu 2002:134). Erzurum ve çevresinde yaptığı gözlemlerde başlangıçta batılılaşma için yalnızca teknik bilgilerin alınmasını yeterli bulurken sonraki gözlemlerinde bunun yeterli olmadığını, teknik bilginin yanında bu bilgiyi besleyen zihniyetin de alınması gerektiği sonucuna varan Turhan,

⁵⁶ Hilmi Ziya Ülken, Turhan'ın bu incelemesini kıymetli bulmuş ancak bir geziden çıkan bu sonuçları “*ilmi ve muayyen anketlere göre yapılmadığı*” gerekçesiyle eleştirmiş ve ulaşılan sonuçların tüm ülkeye genellenmesinin yanlış olduğunu dile getirmiştir. H. Z. Ülken, “Kültür Değişmeleri, Mümtaz Turhan”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2 (7), 2014, s. 152-153.

Gönen'deki ve Manyas Gölü çevresindeki köyler ve göçmen gruplar üzerinde de çalışmalar yapmıştır (Kaçmazoğlu 2002: 129-133). Turhan'ın sosyal psikolog olarak köylerde yaptığı bu araştırmaların amacı, köylerdeki kültür değişmelerini tespit etmek ve Türk köylerindeki kalkınmayı sağlayacak unsurları saptamak olmuştur.

Turhan'ın köy toplulukları üzerinde yaptığı incelemeler, Cambridge Üniversitesi'nde, yanında çalışmaya başladığı Sir F.C. Bartlett'in ilgisini çekmiş, hocasının teşvikleriyle 1944 yılından itibaren ikinci doktora çalışmasına dönüşmüştür⁵⁷. Turhan, bu çalışmasını 1948 yılında tamamlamış ve 1950 yılında profesör ünvanı kazanmıştır⁵⁸. Turhan, ikinci doktora çalışması olan bu esere daha sonra kültür ve medeniyet kavramlarının analizi ile serbest ve mecburî kültür değişmelerinin incelenmesi bölümlerini de eklemiştir. İstanbul Üniversitesi, bu çalışmayı *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik* adıyla 1951 yılında yayımlamıştır (Özakpınar 1995:9-10). *Kültür Değişmeleri*; batılılaşmayı, yani Turhan'ın deyişiyle kültür değişmelerini sosyal psikoloji çerçevesinde ele alan ilk çalışma olması sebebiyle benzer çalışmalara zemin hazırlamıştır (Düzgün, 2019: 62-74). Wilhelm Peters'in Tecrübî Psikoloji kürsüsü başkanlığından ayrılmasından sonra 1952 yılında onun yerine geçmiştir. Psikoloji kürsüsü başkanı olan Turhan, daha sonra psikoloji alanında önemli isimler olan E.P. Hollander, W.R. Miles ve H. Reed'i bu bölüme getirerek bölümün bilimsel niteliğini güçlendirmiştir (Özakpınar, 2012: 422).

Mümtaz Turhan, 1944 yılına kadar olan çalışmalarını deneysel psikoloji alanında, Gestalt psikolojisi kuramına dayanarak yapmıştır. Kendisi Beğlan Toğrol'a göre (2); Batılı anlamda Türkiye'nin ilk tecrübî psikoloğu sayılmaktadır. İngiltere'den döndükten sonra yaptığı çalışmalar ise sosyal konuların incelenmesine yönelik olmuştur. Yerinde gözlem ve açık uçlu anket metotlarını kullanarak yaptığı araştırmalarla çevresel sosyal psikolojinin de öncülüğünü yapmıştır.

Tecrübî Psikoloji Enstitüsü'nde müdürlük görevi yapan Turhan, fikirlerinin toplumun her kesimine faydalı olmasını istemiş, üniversite dışında da etkin rol oynamıştır. *Türk Psikoloji Cemiyeti*, *Pedagoji Cemiyeti*, *Sosyoloji Cemiyeti*, *Muallimler Birliği*, *Türk Ocağı* ve *Türkiye Turist Cemiyeti* gibi önemli topluluklara üye olmuştur (Özakpınar 2012: 422). Birleşmiş Milletler Sosyal Komisyonu'nda 1949-1951 yılları arasında Türkiye temsilciliğini üstlenmiştir. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı'nın 1000 Temel Eser Kurulu'nda da görev almıştır (Aygün 2010: 15).

⁵⁷ A Study of Cultural Change, with Special Reference To Turkey. 1948.

⁵⁸ Beğlan Toğrol, 1951 yılı olarak belirtirken, Hasan Küçük ve Yılmaz Özakpınar 1950 yılını vermektedir.

Turhan, bilimsiz vatanseverliği anlamsız bulan milliyetçi bir bilim adamıdır. Ona göre milliyetçilik; “*mensup olduğu millete bağlılığı ve sevgiyi ifade*” etmektedir (Özakpınar 2012: 422). Bu düşüncesi yazmış olduğu fikir yazılarında da görülebilmektedir. Turhan; *Türk Yurdu, Tobum, Pınar, Yol, Ölçü, Bilgi Mecmuası, Milli Gençliğin Sesi* gibi çeşitli dergilerde yazılar yazmıştır⁵⁹. 1957 yılında bilim zihniyetini tanıtmak ve memleket meselelerini bilimin objektif gözüyle incelemek için Ölçü Dergisi’ni çıkarmaya başlamıştır ancak bu dergi dört sayı yayımlanabilmiştir. Bu dergideki yazıları kitaplarının bazı bölümlerini oluşturmuştur (Özakpınar 2012:422).

Turhan, “*sol eğilimli tanınan araştırmacıların çalışmalarına paralel olarak, aynı alanda, aynı konuda ve benzer biçimde sağ eğilimli tanınan bir bilim adamı kimliği ile değerli çalışmalar yapmıştır* (Kongar 2012: 281).” 1960’tan sonra ülkede yaşanan sağ-sol çatışmaları onu siyasete, ülke sorunlarına çözüm aramaya yöneltmiştir. Sosyalist bir çizgide yayımlanan Yön Dergisi’ne karşı milliyetçi bir duruş olarak Tarık Buğra ile beraber 1961 yılında Yol Dergisi’ni çıkartmışlardır (Aygün 2010: 23). Bilimsel yaklaşımın öne çıkarıldığı “Yolun Görüşü” başlığı altındaki yazıları Turhan kaleme almıştır (Özakpınar 2012:422). Tarık Buğra da bu dergide “Haftadan Haftaya Yol Notları” başlığı altındaki yazıları yazmıştır (Alper 2020: 215-216). Milliyetçi ve muhafazakâr bir görüşün temsilcisi olan Turhan’ın bilim adamı kişiliği, içerisinde bulunduğu politik çizgi dışarısından da övgü almıştır (Berkes 1975: 105-106).

Turhan’ın Batı düşüncesini çok iyi kavramış olması, milli düşüncenin kıymetini iyi bilmesine ve bu düşünceyle başarılı öğrenciler yetiştirmesine imkân sağlamıştır (Kaplan 1969: 152). Turhan’ın asistanlığını yapmış olan Sabri Özbaydar da hocasıyla yaşadığı bir anısından yola çıkarak hocasının asistanlarının yetişmesi için kendi çalışma koşullarından feragat edebilen ve onlara imkân verme konusunda âtil kalmayıp harekete geçen sayılı insanlardan olduğunu dile getirmiştir (1970:16-18). 1969 yılında İstanbul’da vefat eden Turhan, Avrupa ve Amerika’da eğitim görmüş ve ülkesine faydalı pek çok kıymetli öğrenci yetiştirebilmiştir. Öğrencilerinden bazılarının ismini vermemiz gerekirse Beğlan Toğrol, Sabri Özbaydar, Belma Özbaydar, Erol Güngör, Yılmaz Özakpınar, Doğan Cüceloğlu ve Alev Arık’ın ismini sayabiliriz (Küçük 1977:70). Bugün bakıldığında bu isimlerin hepsi alanında önemli birer bilim adamı olmuş, Mümtaz Turhan’ın bilim zihniyetinin taşıyıcısı olarak rol almışlardır.

⁵⁹ Yazılarından bazıları İslamcı Dergiler Projesi üzerinden okunabilmektedir. <http://idp.org.tr/>. 05.07.2021.

2. Batılılaşmak: Bilim Zihniyeti ile Kalkınmak

Batılılaşma sorunu, Tanzimat'tan günümüze pek çok bilim adamının üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Turhan'ın bu konuda yaptığı çalışmaları, tarihsel verileri güncel verilerle kıyasladığı için ayrıca önemlidir (Sunar 2014:85). Turhan, *Kültür Değişmeleri* kitabında Osmanlı Devleti'nin batılılaşmasını serbest ve mecburî kültür değişmeleri bağlamında detaylıca incelemiştir. Avrupa'da modern çağı başlatan bilim zihniyetinin kavranamamış olmasını Osmanlı Devleti'nin geri kalış nedenlerinden biri olarak gören Turhan, Türk sosyolojisinin en durgun dönemlerinden biri olan 1950'lerde, çalışmalarını toplumsal değişim ve batılılaşma konuları üzerinde yoğunlaştırmıştır (Özakpınar 2012: 423). Bunda tek parti dönemi politikalarına karşı olan Turhan'ın, dönemin iktidarıyla görüşlerinin uyuşmasının da payı bulunmaktadır. Mümtaz Turhan, 1950'li yıllardaki görüşleriyle Demokrat Parti'yi, Tanzimat'tan sonra modernleşme anlamında yapılan yanlışlar konusunda uyarılmış, batılılaşmanın nasıl gerçekleşmesi gerektiği konusunda devlet kademelerindekilere yol göstermeye çalışmıştır (Kaçmazoğlu 2002: 115).

Turhan, Batılılaşmayı, bir zihniyet ve bir metot meselesi olarak görmektedir (Küçük 1977: 43). Yazılarında Batılılaşma kavramını, kalkınma ile eş anlamlı kullanmıştır. Turhan'a göre kalkınmak; bazı memleketlerde sanayileşme olarak anlaşılırken bazılarında eğitim imkanlarının artması ve memleketin bayındırlık anlamında gelişmesini ifade etmektedir. Kalkınmayı, geleneksel bir cemiyetten modern bir cemiyete geçiş olarak tanımlayan Turhan (1965: 2); Türkiye'nin gelişmiş bir toplum olması için "*Garplılaşması*" gerektiğini savunmuştur. Ancak onun Garplılaşması, Batılı veya Avrupalı olmak, ona benzemek şeklinde değildir. Turhan, taklitçiliğe ve Türk milletinin değerlerinin küçümsenmesine her zaman karşı olmuştur. Batı medeniyeti ile diğer medeniyetleri birbirinden ayıran temel ölçütün bilim zihniyeti olduğunun farkına varmıştır. Turhan'ın batılılaşma düşüncesindeki gelişmiş bir toplum olma belirteci, bilim zihniyettir. Batı medeniyetini oluşturan hukuk, demokrasi ve özgürlük gibi kavramlar dışında ortaya atılan her belirtecin, her unsurun yapay ve art niyetle ortaya atıldığını düşünmektedir.

Turhan (2018: 47), bilimin ve bilim zihniyetinin Garp'tan Şark'a, bir millettten diğerine aktarılabilmesine inanmaktadır. Ancak bunun için buna hazır bir kadro ve cemiyet bulunmalıdır. Turhan'a göre; İngiltere, Fransa, Almanya gibi memleketler sanayileşmeyi başarmadan önce bu kadroya sahip olmuştur. Avrupa bu kadro ile "*gelenekçi cemiyet nizamından modern, sanayileşmiş, ileri cemiyet nizamına tedrici bir şekilde 5-6 asır zarfında geçmişlerdir.*" (Turhan, Köy Kalkınmasının Esasları: 4-6) Turhan'ın *Garplılaşma* kavramının temelinde de Türk milletinin sahip olduğu insan unsurunu

bilim zihniyetiyle yetiştirmek bulunmaktadır. İnsan unsurunun dışında gelişen *Garpllaşmayı* ise “*tıpkı bir maballe bakkalının zaruri bilgi, görgü ve tecrübesini arttırmadan içinde her şey satılan büyük bir mağaza açmaya kalkmasına*” benzetmiştir (2018: 67). Mümtaz Turhan, ülkesinin hak ettiği seviyeye ancak bilim zihniyetine sahip olduktan sonra gelebileceğini düşünmektedir. Bu konulara ilmi açıdan yaklaşan ve ciddi olarak ele alan ilk isimdir (Kaplan 1969: 35). Türkiye’nin modernleşmesini ilim zihniyetiyle yetiştirmiş birinci sınıf ilim ve ihtisas adamlarının oluşturacağı bir kadroya bağlı görmüştür (2018: 58). Sadece bu kadro sayesinde ilim zihniyetinin yerleşeceğini ve ilmin millileşeceğini düşünmektedir. Turhan, yazılarının çoğunda dolaylı da olsa ilmi kadronun ve teknik uzmanların önemine ve gereğine değinmiştir.

Turhan (2018:51), her ne kadar bilimin ve bilim zihniyetinin tanımını yapmamış olsa da bunların önemini sıklıkla vurgulamıştır. Bilime ve bilim müesseselerine en verimli yatırım gözüyle bakmıştır. Turhan, “*bilimin nasıl bir süreç olduğunu, bilim metodolojisi ve bilim felsefesi açısından değil tamamen pragmatik bir açıdan yaklaşarak göstermiştir* (Özarpınar 1995: 47).” Turhan, bilime yeterli önem verildiği takdirde toplumda oynayacağı rolü anlatmaya çalışmıştır. Eserlerine bakıldığında bilim adamlarının öncülüğünde bir batılılaşmayı arzuladığı görülebilmektedir.

Görüşleriyle Ziya Gökalp çizgisinin bir devamı olan Turhan’ın yazılarında bilim zihniyeti ile insan yetiştirme konusu da büyük yer tutmaktadır (Öz, 2009:113). Bu konudaki düşünceleri de Ziya Gökalp’in seçkinlerin eğitimi konusundaki fikirleriyle benzerlik taşır (Çelik 2017: 269-270). Ayrıca 1958 yılında yazmış olduğu *Garpllaşmanın Neresindeyiz?*⁶⁰ adlı eserinde Almanya’nın ve İsrail’in ilim adamlarına verdiği değeri belki de bu nedenle anlatma ihtiyacı duymuştur (2018: 76-77). Ne yazık ki bu eserine hak ettiği ilgiyi, önce yabancı ülkeler göstermiştir (Sezen, 2012:152). Rockefeller Vakfı, Princeton Üniversitesi hocalarından Dr. David Garwood’u Turhan’ın *Garpllaşmanın Neresindeyiz?* Adlı eserini İngilizceye tercüme etmek üzere burslu olarak Türkiye’ye göndermiştir (Küçük 1977: 1). Aynı eser, birçok Amerikan üniversitesinde seminer konusu olarak işlenmiştir. Turhan’ın diğer eserleri de Türkiye dışında, Turhan’ı üzecek kadar büyük ilgi görmüştür (Sezen, 2012:150). Turhan’ın kendi deyimiyle “*250 yıllık batılılaşma serüvenimiz?*” ele aldığını söylediği bu kapsamlı kitabı onun en önemli eseridir⁶¹. Sonraki yıllarda yayımladığı kitaplar

⁶⁰ Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu’nun Türkler ve Medeniyet isimli kitabında bu isimde bir makalesi bulunmaktadır. İstanbul: Hamle Basın Yayın, 1995.

⁶¹ Turhan’ın eserlerinin kronolojik listesi için bkz; Küçük, a.g.e., s. 131-147. Ayrıca; Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal ve Çareleri (1954). Toprak Reformu ve Köy Kalkınması (1964), Atatürk İlkeleri ve Kalkınma (1965), Üniversite Problemi (1967). İsimli kitapları Altınordu Yayınları tarafından tek cilt olarak “Mümtaz Turhan Bütün

ve makaleler bu kitaptaki bölümlerin bir bakıma genişletilmiş halidir.

Batılılaşmayı bilimin, tekniğin ve zihniyetin kazanılması olarak gören Turhan'a göre (2019:11); gelişmiş ülkelerde bulunan bilim adamlarından ve teknik mütehassıslardan mahrum oluşumuz, kalkınma amacıyla yaptıklarımızın boşa gitmesinin nedeni olmuştur. Bu durum aslında eğitim ve öğretim sistemimizdeki aksaklıkların sonucudur (2019: 165-211).

Turhan, Niçin Garplılaşamadık? sorusuna "...garp medeniyetini iyi anlamadığımız ve onun hakiki kıymetlerini esas unsurlarını alıp kendimize mal edeceğimiz yerde, onun yerine tali ebemmiyetsiz unsurlarla iktifa ettiğimiz için..." cevabını vermiştir (2018:66). Bugünkü dünya içerisinde bilimin ve bilim zihniyetinin anlaşılabilmesi halinde Garplılaşmanın yani kalkınmanın imkânsız olduğuna inanmaktadır (2018:97). Turhan'a göre; Garplılaşamamızın temel sebebi, Batı medeniyetini yeteri kadar tanımayışımızdır. Bunun suçlusu olarak da Türk aydınlarını görmektedir. Batı medeniyetini tanıma ve Garplılaşma arasındaki ilişki Erol Güngör'ün şu cümlelerinde daha iyi anlaşılabilir (Güngör, 1995:140).

"Bir kültürün mensupları kendilerini karşıdakilerden daha aşağı gördükleri nispette yabancı kültürün daha ziyade prestij yaratan dış görünüşlerine önem vermekte" ancak "karşıdakilere hâkim bir tavırla baktıkları zaman daha çok gerçek ihtiyaçlarını giderecek unsurları almaktadır."

Turhan'ın en büyük davası; eğitim davası olmuştur. Türkiye'nin modernleşebilmesi, Türk milli eğitiminin ıslahına ve eğitim ile öğretimin diğer tüm alanlarda kalkınmanın bir aracı haline getirilmesine bağlıdır (2018:98). Turhan'a göre yapılması gereken kabiliyetli gençlerin ihtiyaç duyulan alanlarda mükemmel bir şekilde, ihtiyaçtan fazla sayıda yetiştirilmesidir (1964: 5). Çünkü "Türkiye'de ilim adamlarının kalitesi bir yana, sayısı bile yok denecek derecede azdır (Turhan, 2019: 172)." Turhan, eğitimin ıslahını yapacak kadronun üniversitelerde yetişeceğini düşünmektedir. Bu nedenle üniversite konusundaki görüşleri kalkınmanın bir yol haritası şeklindedir. *Garplılaşmanın Neresindeyiz* adlı eserinde milli eğitimin ve üniversitelerin nasıl olması gerektiği konusunda detaylı açıklamalar yapmış, çareler önermiştir (Turhan, 2018: 91-112).

Değişimin önce üniversite düzeyinde, araştırmanın niteliğinin yükseltilmesiyle başlaması gerektiğine inanan Turhan'a göre (1970: 7), üniversitenin görevi ilim adamı yetiştirmek ve ilmi araştırmalarda bulunmaktır. Üniversite de dahil olmak üzere tüm eğitim kademeleri için öğretmen yetiştirmektir. Gerçek bir üniversitenin yokluğu kalkınmaya engeldir. *Üniversite'nin Fonksiyonları*

Eserleri" adıyla 2019 yılında basılmıştır.

adlı yazısında bilim zihniyetinden yoksun bir üniversitenin ülkeye faydadan çok zarar getireceğini belirtmiştir (1970: 7). Üniversitenin temelinde fikir ve düşünce hürriyeti bulunmaktadır. Bilimin ve bilim zihniyetinin şüpheye, şüphenin de özgür bir düşünce ortamına ihtiyacı vardır. Çünkü ancak böyle bir ortamda “*bakikat şimşeginin fikirlerin çatışmasından doğması sağlanabilir* (1970: 14).”

3. Turhan ve Türk Aydını

Turhan, Tanzimat’tan sonraki Batılılaşma hareketlerini aydınlar üzerinden değerlendirmiştir. Turhan’a göre (2018: 82) aydının görevi halka bilgi ve teknik götüren kişi olmaktır. Bir metodu geliştiren ve yeni metotlar icat eden, bu metotları mükemmelleştiren kişi aydındır. Tanzimat’tan sonraki süreçte müspet ilimler ülkemize girmiş olsa da zihniyeti girememiştir. Yani aydın bu görevlerinde başarısız olmuştur. Remzi Oğuz Arık *Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz* adlı eserinde zihniyet meselesine şöyle değinmektedir (1992: 197).

“...Mesela iktisat alanında devletçiyken bugün liberal olunabilir, siyaset alanında din mutlakıyla, sultanla idare edilirken bugün meşrutiyetle, cumhuriyetle idare edilebilir.” Ancak asıl mesele “...müesseselerin kurulmasından ziyade zihniyetin yerleştirilmesindedir.”

Turhan; halkı, Garplılışmanın önünde bir engel olarak gören aydınlara karşı bir tutum izlemiştir. Turhan’a göre (2018:83); “*Milletler arasında kültür ve medeniyet farklarını doğuran onların halk tabakaları değil, münevver zümreleridir.*” Eğer Türk halkı cahilse bunun sorumlusu Türk münevverleridir. Eserlerinde Türk münevverlerinin halktan kopuk yaşadığını belirtmiştir (2018:83). Kopukluğun nedeni; Batı kültürü münevver zümreyi bozarken halkın, değerlerini münevverlerine kıyasla daha iyi korumuş olmasıdır (Güngör 1995:140). Batı’da halkın kültürüyle münevver zümrenin kültürleri arasında fazla fark yoktur. Türk aydınında ise bu fark oldukça fazladır.

Türkiye’de kalkınmayı, okuma yazma bilenlerin oranına bağlayan büyük bir grup olduğunu dile getiren Turhan, bu grubun maarif kavramından yalnızca ilk tahsili anladığını ve bu anlayışın yanlış olduğunu ifade etmiştir (1965:4). Medeni toplumlarla aramızda fark oluşturan şeyin, ilim adamlarının ve teknik uzmanların sayısı ile araştırma enstitülerinin varlığı olduğunu dile getirmiştir. Turhan’a göre asıl konuşulması gereken durum budur. Buna rağmen konu ilim adamı yetiştirmek ve araştırma enstitüleri kurmak olunca -sözde- münevverlerin kayıtsız kaldığını vurgulamıştır (2018: 79-81).

Turhan, ülke genelinde düzenlenecek bir okuma seferberliğine karşı çıkmıştır. Bu da onun

bazı çevrelerce eğitime karşı bir tutum izlediğinin düşünülmesine yol açmıştır. Ancak buna karşı olma sebebi, memleketin zaten kısıtlı olan kaynaklarının boşa harcanmasına engel olmaktır. Bir diğer sebep ise sosyalizm tehlikesidir (Aygün 2010: 16). Turhan'ın ismi Alparslan Türkeş⁶² tarafından Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Milli Eğitim bakanı yapılması için önerilmiştir, ancak yapılan görüşmelerin ardından bundan vazgeçilmiştir (Aygün 2010: 23). Hasan Küçük'ün (1977: 179-183) aktardığına göre bu durumun sebebi Turhan'ın okuma seferberliğine karşı olan görüşleri olmuştur.

Turhan'ın düşüncesine göre Avrupa'da hiçbir memleket gelişimini okuma yazma oranına borçlu değildir. Okuma yazma oranı, iktisadi büyümenin ve ilim zihniyetinin varlığının bir sonucu olarak artmıştır. Ancak bu ayrım ülkemiz aydınlarıncı anlayamamıştır. Türkiye'nin gelişmemesini nüfusunun azlığına bağlayan aydınları ve siyasal ortamı da eleştirmiştir. 300 milyonluk Hindistan ile 500 milyonluk Çin'in sefaleti ve nüfusu bizimkinden az olan Kanada'nın refah seviyesi ortadayken asıl sebeplerin görmezden gelinmesini anlamamaktadır (1964: 4). Türkiye biraz bile kalkınabilseyse bunda halkın payı büyüktür. Çünkü münevver görevini yerine getirememekte hatta kalkınmayı güçleştirmektedir. Bazı münevverlerin aksine kaçırdığımız şey Rönesans değil, *insanın kafasında, zihniyetinde hakiki değişikliği meydana getiren Kopernik, Galileo ve Dekart'la başlayan objektif, ilmi düşünce hareketidir* (2018: 21)."

Sonuç

Mümtaz Turhan'ın yaşamına ve eserlerine bakıldığında Türkiye'nin kalkınması için harcadığı çaba görülebilmektedir. O, sürekli önemine değindiği bilim zihniyeti sayesinde edindiği araştırmacı bir ruhla bilime toplumsal bir amaç kazandırmaya çalışmıştır. 250 yıllık bir dava olarak gördüğü Türk Batılılaşmasını bilim adamı ve fikir adamı olarak incelemiştir.

Turhan'ın Batılılaşmak için sunduğu öneriler hep uzun bir zamana ve bir programa ihtiyaç duyduğundan siyasette bir karşılık bulamamıştır. Oysa Turhan'a göre yapılması gerekenler bir sisteme ve sürekliliğe ihtiyaç duymaktadır. Nicelik yerine niteliğe önem verilmesi gerektiğini savunan Turhan, bir milletin gücünü bilim adamlarının belirlediğine inanmıştır. Bu nedenle birinci sınıf bilim adamlarının ve teknik uzmanların yetiştirilmesi konusu üzerinde çok durmuştur. Modern bilim, bilim zihniyeti, ilmin bir uygulaması olan teknik ve demokrasi kavramlarının Batı

⁶²Tanıl Bora, Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler adlı kitabında Alparslan Türkeş'in 1965'te "*yiğzde yiğz yerli ve milli bir idare sisteminin*" doktrini olarak sunduğu Dokuz Işık risalesinde Mümtaz Turhan'ın da katkıları bulunduğuna dair sayılar olduğunu belirtmektedir. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 305-306.

medeniyetinin oluşumunda rol oynadığını belirtmiş, bu unsurların alınmasıyla Türkiye'nin Batılılaşacağını düşünmüştür.

Batılılaşmayı konu alan yazılarında aydın ve yönetici kesim eleştirisi büyük yer tutmaktadır. Yönetici kesim ile halk arasında bir iletişimsizlik vardır. Aydın ise doğru soruları soramamaktadır ve kendi halkının kültürüne yabancılaşmıştır. Turhan da Ziya Gökalp gibi aydın ve halk bütünlüğünün sağlanması gerektiği inancındadır. Osmanlı Devleti'nin geri kalma sebepleri arasında gördüğü aydın ve halk arasındaki uçurumun Cumhuriyet döneminde de sürdüğünü görmüştür. Türkiye'nin kalkınmasını bütün milleti birleştirecek milli bir kültür oluşturulmasına bağlamıştır. Bu da ancak Türk aydınının halkı ile bütünleşmesiyle gerçekleşecektir. Bu bütünleşme sonucunda “sadece memleket değil her şeyini kaybetmek üzere olan münevver en karlı olarak çıkacaktır.”

KAYNAKÇA

- Alper, F. “Buğra, Tarık” <https://islamansiklopedisi.org.tr/bugra-tarik>.
- Arık, R. O. (1992). *Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Aygün, M. (2010). *Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Tartışmaları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Berkes, N. (1975). *İslamcılık, Ulusçuluk ve Sosyalizm*, Ankara: Bilgi Basımevi.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar, Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, İ. (2017) “Milli Elit Yetiştirme Problemimiz Üzerine İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 259-279.
- Düzgün, D. (2019). “Halk Kültürü Değişmeleri ve Bir Alan Araştırması”. *Milli Folklor*, No. 124, 62-74.
- Güngör, E. (1993). “Mümtaz Turhan’ın Ardından”, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, içinde, yazar Erol Güngör, 207-213. İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (1995). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- İslamcı Dergiler Projesi, <http://idp.org.tr/>.
- Kaçmazoğlu, B. (2002). *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Birey Yayıncılık.
- Kaplan, M. (1969). *Büyük Türkiye Rüyası*. İstanbul: Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları.
- Kongar, E. (2012). *Türk Sosyal Bilimcileri*, C.2., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Küçük, H. (1977). *Türk Milliyetçiliğinin Büyük Önderlerinden Prof. Dr. Mümtaz Turhan*. İstanbul: TÜRDAV.
- Öz, M. (2009). “Mümtaz Turhan, Milletleşme Sürecimiz ve Tarih Bilinci”, *Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, 2-3 Kasım 2009, Kasım, 109-117.
- Özarpınar, Y. (1995). *Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Meselesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özarpınar, Y. (1970). “İlk Garplı Türk: Mümtaz Turhan”, *Psikoloji Çalışmaları*, 1970: 23-24.
- Özbaydar, S. (1970). “Mümtaz Hocamız”, *Psikoloji Çalışmaları*, 1970: 15-22.
- Sezen, L. (2012). “Prof. Dr. Mümtaz Turhan’ın Milli Kültür ve Halk Kültürü ile İlgili Görüş ve Önerileri”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no. 48, 147-154.

- Sunar, L. (2014). “Türkiye’de Sosyal Bilimlerde Toplumsal Değişim”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, S. 29.
- Toğrol, B. (1970) “Hocamız Profesör Mümtaz Turhan”, *Psikoloji Çalışmaları*, 11-14.
- Turhan, M. (1964) “Toprak Reformunun İçyüzü”, *Tohum Dergisi*, C.1, S.10.
- Turhan, M. (1970). “Üniversitenin Fonksiyonları”, *Milli Gençliğin Sesi*, C.1. S.11.
- Turhan, M. (1965). *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma*, İstanbul, Şehir Matbaası.
- Turhan, M. (2018). *Garphlaşmanın Neresindeyiz?*, Ankara: Altınordu Yayınları.
- Turhan, M. (2017). *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Turhan, M. (2019). *Mümtaz Turhan Bütün Eserleri*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Turhan, M. (1965). “Köy Kalkınmasının Esasları”, *Sosyoloji Konferansları*, S.6.
- Ülken, H. Z. (2014). “Kültür Değişmeleri, Mümtaz Turhan”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2(7), 2014, 152-153.
- Yazarı, Bilinmiyor, (1970). “Üniversite Kavramı ve Görevi”, *Milli Gençliğin Sesi*, C.1., S.11.
- Yediyıldız, B. (2009). “Batılılaşma, Modernleşme, Çağdaşlaşma: Kavram Farklılıkları” *Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, 02-03- Kasım 2009, Kasım, 79-90.
- Yılmaz, M. (2008). “Mümtaz Turhan”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Milliyetçilik)* içinde, yazar İletişim Yayınları, İstanbul: İletişim Yayınları.

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Siyasi Bilimler
Gönderilme Tarihi : 29 Ocak 2022
Kabul Tarihi : 22 Şubat 2022

MODERNLEŞME EKSENİNDE BİR ROL MODEL: SABİHA GÖKÇEN

A Role Model On The Axis Of Modernization: Sabiha Gökçen

Erdal KORKMAZ*
(ORCID: 0000-0003-3260-9403)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Korkmaz, Erdal, “Modernleşme Ekseninde Bir Rol Model: Sabiha Gökçen”, *BENGİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 1: 205-221.

Apa: Korkmaz, E. (2022). “Modernleşme Ekseninde Bir Rol Model: Sabiha Gökçen”. *BENGİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1: 205-221.

Özet

Modernleşme, çağın şartlarına uygun, somut ve soyut gerçeklikler üzerinden tanımlanan, bir ülkenin yenilenme ve gelişimine dönük eylem ve fiilleri ifade eden bir kavramdır. Bu kavram, ülke vatandaşlarının her alanda ilerlemesini ve dönüşümünü içermektedir. Türkiye Cumhuriyeti devleti, kuruluşundan itibaren Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı yeniliklerle modernleşme ve çağdaşlaşma çabaları içine girmiştir. Atatürk'ün önderlik ettiği bu süreç, toplumun parçası olan tüm bireylerin modern çağın gereklerine uygun birer vatandaş olmasını öngörmüştür. Atatürk, bir ülkenin kalkınmasında tüm bireylerin sorumluluk sahibi olmasıyla, kalkınmanın gerçekleşebileceğini savunmuştur. Bu yüzden toplumun en önemli parçası olan kadınların, hayatın her alanında yer bulması gerektiğini belirtmiştir.

Atatürk'ün kadınlara yönelik görüş ve fikirleri, onun 1925'te Bursa'ya yaptığı bir gezi sırasında Sabiha Gökçen'i manevi evlat olarak yanına almasına yol açmıştır. Atatürk, Sabiha Gökçen'i yetiştirerek, topluma örnek bir birey katmayı hedeflemiştir. Ayrıca Atatürk, kadınlar ile erkeklerin eşit olmasını savunmuş ve bu yönde adımlar atmıştır. Bu kapsamda 1926 yılında Atatürk'ün girişimleri ile Türk kadını modern bir birey haline getiren Medeni Kanun kabul edilmiştir. Bu kanun ile Türk kadını, siyasi alan hariç; evlenme, boşanma, istediği işte çalışma ve mirastan eşit pay alma gibi birçok sosyal ve ekonomik hakka sahip olmuştur.

Türk kadını, 1930'lu yıllarda Atatürk'ün girişimleri ile diğer dünya milletlerinden daha önce siyasi haklarına kavuşmuş ve modernleşme yolunda ilerleyen Türkiye Devleti'nin önemli bir yüzü ve simgesi olmuştur. Bu sürecin bir yansıması olarak Atatürk, Türk kadınının eğitilmiş, yetkin ve liyakatli bireyler olması için çaba göstermiştir. Bu kapsamda Atatürk, Sabiha Gökçen ve diğer manevi evladı kızların en iyi şekilde yetiştirilmesine çalışmıştır. Böylece manevi kızları nezdinde toplumu çağdaşlaştırmayı öngörmüştür. Atatürk'ün önem verdiği bir diğer alan havacılık olmuştur. Bu durum Atatürk'ün Sabiha Gökçen'e pilotaj eğitimi aldırmasına ve onun dünyanın ilk kadın savaş pilotu olmasına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışmada, Atatürk'ün modernleşme çabaları içerisinde önemli bir yeri olan Sabiha Gökçen'in hayatına; arşiv belgeleri, dönemin gazeteleri ve tetkik eserler çerçevesinde yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sabiha Gökçen, Mustafa Kemal Atatürk, Modernleşme, Kadın, Havacılık.

* * Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, E-posta.: erdalkorkmaz.01@gmail.com

Abstract

Modernization is a concept that expresses actions and actions towards the renewal and development of a country, defined in terms of concrete and abstract realities, in accordance with the conditions of the age. This concept includes the progress and transformation of the citizens of the country in every field. The state of the Republic of Turkey, since its establishment, has entered into modernization and modernization efforts with the innovations made by President Gazi Mustafa Kemal Atatürk. This process, led by Atatürk, envisaged that all individuals who are part of the society should be citizens in accordance with the requirements of the modern age. Atatürk argued that development can be realized with the responsibility of all individuals in the development of a country. For this reason, he stated that women, who are the most important part of society, should have a place in every aspect of life. Atatürk's views and ideas towards women led him to take Sabiha Gökçen with him as an adopted son during a trip he made to Bursa in 1925. By raising Sabiha Gökçen, Atatürk aimed to add an exemplary individual to the society. In addition, Atatürk defended the equality of women and men and took steps in this direction. In this context, the Civil Code was adopted in 1926, which made Turkish women a modern individual with Atatürk's initiatives. With this law, Turkish women, except for the political field; He had many social and economic rights such as marriage, divorce, working in the job he wanted and getting an equal share from the inheritance.

Turkish women gained their political rights before the other world nations with Atatürk's initiatives in the 1930s and became an important face and symbol of the Turkish State, which was advancing towards modernization. As a reflection of this process, Atatürk made an effort to make Turkish women educated, competent and qualified individuals. In this context, Atatürk tried to raise Sabiha Gökçen and other spiritual children in the best way possible. Thus, he envisaged to modernize the society in the eyes of his adopted daughters. Another area that Atatürk gave importance to was aviation. This situation paved the way for Atatürk to train Sabiha Gökçen for piloting and for her to become the world's first female fighter pilot.

In this study, the life of Sabiha Gökçen, who has an important place in Atatürk's modernization efforts; archival documents, newspapers of the period and research works, will be included.

Key Words: Sabiha Gökçen, Mustafa Kemal Atatürk, Modernization, Women, Aviation.

Giriş

Yeni Türkiye Devleti'nin kuruluşundan itibaren modernleşme adımları hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda bir taraftan kadın hakları genişletilmiş diğer taraftan havacılık alanında yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. Konuya girmeden önce Türk tarihinde havacılığın yeri ve Türkiye'de kadın haklarının gelişimine yönelik adım ve atılımları açıklamanın doğru olacağı değerlendirilmektedir.

Havacılık, 1903 yılında Wright kardeşlerin ilk motorlu uçağı icat etmesi ile farklı bir boyut almıştır. Bu durum, balon ve planörün yanına daha etkin ve daha hızlı bir hava aracının yerleşmesine neden olmuştur. Yeni hava aracı, dönemin Türk idarecileri tarafından ilgi ve merakla takip edilmiştir. Neticede Osmanlı Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın emri doğrultusunda yurt dışına gönderilecek personelin seçimi ve yapılacak sınavın icrası için bir tayyare komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. 1 Haziran 1911'de kuruluşu kararlaştırılan bu komisyon, Türk Hava Kuvvetlerinin kuruluşu olarak kabul edilmiştir (Kurt-Korkmaz, 2018: 207-251).

Türk havacılık teşkilatının kurulduğu dönemde İtalya'nın Trablusgarp'a taarruzu ile

Osmanlı-İtalyan Harbi başlamıştır (Vagnini, 2013: 100-110). Bu harbe Yüzbaşı Mustafa Kemal (Atatürk) Bey, gönüllü olarak iştirak etmiştir. Muharebeler sırasında Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey, İtalyan uçaklarının attığı bombaların etkisiyle gözlerinden yaralanmış ve belirli bir süre tedavi görmek zorunda kalmıştır. Böylece, Trablusgarp'taki muharebeler sırasında Yüzbaşı Mustafa Kemal, uçakların etkilerine ilk kez maruz kalmıştır (Kurt vd., 2021: 5).

1912 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın girişimleri ile yurt dışından ilk uçaklar alınarak İstanbul'a getirilmiştir. Bu sırada İstanbul'da yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde Yeşilköy'deki bir arazi tayyare mektep ve merkezi olmak üzere istimlak edilmiştir. Burada yapılan çalışmalar sonucunda 3 Temmuz 1912'de Tayyare Mektep ve Merkezi faaliyete başlamıştır (Gülten, 2013: 74-99).

Tayyare Mektebi'nin açıldığı dönemde Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne saldırısı ile Balkan Harbi başlamıştır. Bu harp sırasında Türk havacılar, ilk hava harekât görevlerine katılım sağlamıştır (Karacagil, 2013: 111-123) Balkan Harbi'nden sonra uçak alımı için yapılan bağış kampanyası çerçevesinde Belkıs Şevket Hanım, Pilot Yüzbaşı Fethi Bey tarafından İstanbul semalarında gezdirilerek, Türk göklerinde uçan ilk kadın havacı olmuştur. Bu uçuş sırasında Belkıs Şevket Hanım, İstanbul halkı üzerine uçak bağış kampanyasına katılım için broşürler atmıştır. Belkıs Şevket Hanım'ın uçuşu ile Türk kadını havacılık alanında varlığını ilk kez göstermiştir (Karabulut-Doğan, 2015: 1393-1401).

1914 yılında Birinci Dünya Harbi başlamıştır (Bozkurt, 2021: 193). Bu harp sırasında Osmanlı Devleti, havacılık alanındaki eksikliğini müttefiki Almanya'dan temin ettiği 450 kadar uçak ve bir kısım pilot ve teknik personel ile gidermeye çalışmıştır. Alınan uçaklarla Irak'tan Çanakkale'ye Kafkasya'dan Sina Cephesi'ne kadar olan coğrafyada kurulan 17 tayyare bölüğü ile harbe iştirak edilerek, katkı sağlanmıştır (Korkmaz-Kurt, 2021: 102-126).

Osmanlı Devleti, müttefiklerinin savaştan çekilmesi üzerine 30 Ekim 1918'de yaptığı Mondros Mütarekesi ile harp durumuna son vermiştir (Arslan, 2021: 105-108). Mütarekeden sonra başlayan işgaller, Türk İstiklal Harbi'nin başlamasına etki etmiştir (Altuncuoğlu-Erdoğan, 2019: 62-71). Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa önderliğinde başlayan mücadeleye, Türk kadını da iştirak etmiş ve gösterdiği kahramanlıklar ve cesareti ile ön plana çıkmıştır (Aysal, 2016: 941-945). Kara Fatma, Tayyar Rahmiye, Halide Onbaşı bu kadın kahramanlardan birkaçı olmuştur (Değerli,

2021: 101-120).⁶³ Havacılar da millî mücadeleye katılarak, kendilerine verilen görevleri en iyi şekilde yaparak, Anadolu'nun işgalden kurtarılmasında önemli yararlılıklar göstermiştir (Çetin, 2015: 175-216).

Türk İstiklal Harbi'nin askeri safhası 11 Ekim 1922'de yapılan Mudanya Mütarekesi ile sona ermiştir. Ardından başlayan görüşmeler neticesinde 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmıştır (Kapucu, 2022: 345-348). Bu antlaşma ile Türkiye Devleti, varlığını uluslararası arenada kabul ettirmiştir. Ardından Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa önderliğinde bir modernleşme hamlesi başlatılmıştır (Sarioğlu, 2021: 61-101). Bu kapsamda, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile başlatılan adımlar, Halifeliğin kaldırılması gibi örnekleri ile birçok alanı kapsamıştır (Kapucu, 2020: 77-95).

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşu ile birlikte özellikle Atatürk'ün etkisiyle kadının toplum içerisindeki yeri ve önemi yapılan düzenlemeler kapsamında artırılmıştır. Bu kapsamda, 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun ile Türk kadınına ilk etapta sosyal ve ekonomik hakları verilmiştir. Medeni Kanun ile Türk kadını; evlenme, boşanma, mirastan eşit pay alma ve istediği işte çalışma gibi modern bir toplumda olması gereken hak ve özgürlüklere kavuşmuştur (Sağ, 2001: 9-23). Ardından 1930'lu yıllarda alınan kararla Türk kadını, diğer dünya milletlerinden önce seçme ve seçilme hakkına kavuşmuştur (Konan, 2011: 157-174).

Atatürk, modernleşme çabalarının bir yansıması olarak, manevi evlat olarak yanına aldığı Sabiha Gökçen ve diğer kızlarının iyi birer eğitim alması için adım ve girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda, Sabiha Gökçen'in eğitimi ile bizzat alakadar olan Atatürk, onun havacılık eğitimi alarak dünyanın ilk kadın savaş pilotu olmasına etki etmiştir.

1. Sabiha Gökçen'in Çocukluğu ve İlk Yılları

Sabiha Gökçen, Bursa Vilayet Başkâtibi Hafız Mustafa İzzet Bey ile Hayriye Hanım'ın kızları olarak Bursa'da 22 Mart 1913'te dünyaya gelmiştir. Doğumundan kısa süre sonra babasını ve ardından annesini kaybetmiştir. Bunun üzerine ağabeyinin yanında yaşamını sürdürmeye başlamıştır. Sabiha Gökçen, Atatürk'ün 1925'te Bursa'ya yaptığı bir ziyaret sırasında kendisi ile tanışmış ve ardından manevi evlat olarak alınmıştır (Gökçen, 1982: 24).

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ferhat Uyanıker, *Millî Mücadele'de Türk Kadını*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Sabiha Gökçen, Çankaya köşkü içindeki ilkokuldan mezun olmuştur. Ardından Arnavutköy Kız Kolejine yatılı olarak verilmiştir. Ancak, Sabiha Gökçen yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle bu okuldan alınarak Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ne kaydedilmiştir. Buradan sonraki eğitimini Çankaya Köşkü'nde özel olarak aldığı eğitim sonucu tamamlamıştır (Gökçen, 2007: 9-40).

Sabiha Gökçen'in okuduğu dönemde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın direktifleri ile millî ve yerli bir hava harp sanayii kurulması amacıyla 1925'te Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuştur (Ulusan, 2021: 2333-2372). Türk Tayyare Cemiyeti, havacılığı Türk milletine sevdirmek ve havacı bir nesil yetiştirmek amacıyla çalışmalarına başlamıştır (Aslan, 2014: 141-150).

2. Sabiha Gökçen'in Havacılık Eğitimi

Soyadı kanununun çıkmasından sonra Cumhurbaşkanı Atatürk'ün onayı ile Sabiha'ya "Gökçen" soyadı verilmiştir (Göksel, 1984: 213-235). Atatürk, Türk Tayyare Cemiyetinin kuruluşundan sonra sivil havacılığın gelişmesi için 3 Mayıs 1935'te Türkkuşu'nun açılışına önderlik etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1935: 1). Türkkuşu'nun açılışına Sabiha Gökçen, Cumhurbaşkanı Atatürk ile beraber katılmıştır. Açılıştaki konuşmasında Atatürk;

"Bayanlar, Baylar!.. Bizim dünyamız topraktan, sudan ve havadan oluşmuştur. Hayatın da temel unsurları bunlar değil midir? Bu unsurlardan birinin eksikliği, yalnız eksikliği değil sadece bozukluğu, hayatı imkânsız kılar. Hayatı, hele ulusal hayatı seven, onu korumak isteyen; yurdunun topraklarına, denizlerine olduğu gibi havasına da ilgisini her gün biraz daha çoğaltmalıdır. Bu ilgi, saydığım hayat organlarına egemenlikle olur.

Tabiat insanları türetti, onları kendine taptırdı da. Ancak, insanların dünyada yaşayabilmeleri için onların tabiata egemenliğini de şart kıldı. Tabiata egemen olmasını bilemeyen yaratıklar varlıklarını koruyamamışlardır. Tabiat, onları kendi unsurları içinde ezmekten, boğmaktan, yok etmekten ve ettirmekten asla çekinmemiştir. Türk, bu büyük gerçeği ezelden tanımak yeteneğini göstererek kapsamlı bir kararlılıkla toprağı ve onun türlü ürünlerini insanlığa refah veren kültür yolları açmıştır. Ancak yaşadığımız bu çağda artık insanlar yalnız karada ve denizde kalmadılar. Tabiatın hava varlığının da içine daldılar.

Hayat için havayı yalnız solumanın yeter olmadığı anlaşıldı. Gerek ve gerçek olanın hava egemenliği olduğu açık olarak ortaya çıktı. Bütün ulusların büyük kararlılıkla üzerinde çalıştıkları bu cepbede, Türk ulusu da kuşkusuz yerini almalydı. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kara ordumuzun yanında donanmamızı kurarken hava filolarımızı da en son hava araçları ile düzenlemekten geri kalmadı. Kendileriyle onur duyduğumuz hava subaylarımız ve komutanlarımız da yetişmiş bulunuyorlar. Pilotlarımız, her zaman ve her durumda, ulusun yüzünü ağırtacak yüksek değerdedirler.

Lakin arkadaşlar; bu kadarını yeter görmek doğru olamazdı. Hava işine, onun bütün dünyada aldığı önem derecesine göre genişlik vermek lazımdı. Bunu göz önünde tutan Cumhuriyet Hükümeti, havacılığı bütün ulusun işi yapmak kararında idi. Türk, yurdun dağlarında, ormanlarında, ovalarında, denizlerinde, her bucağında, nasıl bir bilgi ve kendine güvenle yürüyor, dolaşıyorsa yurdun havasında da aynı surette dolaşabilmelidir.

Bu ise Türk'ü çocukluğundan, vatan kuşları ile vatan havası içinde yarışa alıştırmakla başlar. İşte bugün burada bizi toplayan sebep, o kutsal işe başlama ayıdır. Havacılık çalışmalarına ciddi sarılmalarından dolayı Hükümete, Genelkurmay Başkanı Sayın Mareşal'e (Fevzi Çakmak) ve Türk Tayyare Cemiyeti Başkanı değerli arkadaşım Fuad'a burada özel minnetlerimi sunarım...

Bu ödevimizi başarmada, bizden, değerli yardımlarını esirgemeyen dostumuz Rus Sovyet Cumhuriyeti'ne ve onun Sayın Büyükelçisi Bay Karaban'a önünüzde açıkça teşekkür etmekten kvanç duyurum.

Türk çocuğu, her işte olduğu gibi havacılıkta da en yüksek düzeyde, gökte seni bekleyen yerini az zamanda dolduracaktır. Bundan, gerçek dostlarımız sevinecek, Türk ulusu mutlu olacaktır." (Ulus Gazetesi, 1935: 1) demiştir.

İki planörle eğitimlerine başlayan Türkkuşu'nda ilk etapta Sabiha Gökçen ile birlikte 20 kişiye eğitim verilmiştir (Tayhani, 2001: 196). Türkkuşu'nda eğitim gören kişi sayısı iki yıl içerisinde 350 olmuştur (Havacılık ve Spor Dergisi, 1937: 3118).

Sabiha Gökçen, Türk Hava Kurumu adına başlangıç kursunda başarı gösteren yedi erkek öğrenci ile birlikte A ve B planör brövelerini aldıktan sonra yüksek planörcülük eğitimi için Sovyet Rusya'nın Kırım Koktobel'deki yüksek planör okuluna gönderilmiştir. Sabiha Gökçen burada, altı ay planörcülük eğitimi görmüştür. Koktobel'deki Yüksek Planör Okulu'nda eğitim gören Türk planörcüler, daha sonra Türkkuşu kadrosunda öğretmen olarak göreve alınmıştır (Atak, 2000: 7).

Sabiha Gökçen, Rusya'daki planör eğitimini tamamlayıp motorlu uçak eğitimine başlayacağı günlerde manevi kız kardeşi Zehra'nın ölüm haberi üzerine Türkiye'ye dönmüştür. Ardından kendisi, motorlu uçak eğitimine Türkkuşu tesislerinde devam etmiştir (Gökçen, 2007: 97-106). Türkkuşu'ndaki başarısı üzerine Atatürk'ün isteği ve yönlendirmesi ile Sabiha Gökçen'in askeri havacılık eğitimi alması kararlaştırılmıştır.⁶⁴ Atatürk'ün yönlendirmesi sonucunda Sabiha Gökçen, Eskişehir Askeri Tayyare Okulu'na giderek iki yıl sürecek bir eğitim almaya başlamıştır (Karaca, 1994: 31). Sabiha Gökçen, Eskişehir Hava Okulu'nda 1936-1937 döneminde on bir ay süren bir eğitime tabi tutulmuştur (Halkevi Dergisi, 1936: 36). Eğitim sonunda Sabiha Gökçen, uçuş brövesini aldıktan sonra savaş pilotu olmak üzere Eskişehir'deki Birinci Tayyare Alayı'nda

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ercan Dolapçı, *Göklerin Kızı Sabiha Gökçen Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu*, Kategori Yayıncılık, İstanbul, 2017.

altı ay pilotaj kursu görmüştür (Göksel, 1998: 406-416). Sabiha Gökçen, Birinci Tayyare Alayı'nın ikinci bölümünde bir taraftan savaş uçaklarıyla uçuş eğitimi alırken, diğer taraftan tabiye dersleri alarak tam bir subay gibi yetiştirilmiştir. Hava Okulunu iki yılda bitiren Gökçen, bu arada Trakya ve Ege manevralarına katılmıştır (Askeri Hava Mecmuası, 1937: 118).

Sabiha Gökçen, Trakya ve Ege Manevraları ile çeşitli faaliyetlerdeki başarılarından dolayı, 28 Mayıs 1937 tarihinde Türk Hava Kurumu Genel Merkezi'nde yapılan bir törenle "1 Numaralı Murassa Madalyası" ile ödüllendirilmiştir. Bu törene, Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda, Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve üst düzey bürokratlar ile üç yüzden fazla davetli katılmıştır (Gökçen, 2007: 143-145).

3. Sabiha Gökçen'in Balkan Turu

1938 yılına gelindiğinde Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. Bu sırada Balkan Antantı üyesi ülkelerin temsilcileri, görüşmeler yapmak için Ankara'ya gelmiştir. (Karcacı, 2000: 26). Atatürk, bu görüşmeye Sabiha Gökçen'in de madalyası ile birlikte katılmasını istemiştir. Görüşmeler sırasında Atatürk, Sabiha Gökçen'e uçağıyla Balkan ülkelerine gitmesini teklif etmiştir.⁶⁵ Bu önerinin kabulü ve Balkan temsilcilerinin de desteklemesi ile gezi hazırlıkları başlamıştır (Kapucu-Korkmaz, 2020: 136). Neticede Sabiha Gökçen, 16 Haziran 1938 tarihinde başlayan ve beş gün süren "Balkan Turunu" tek başına gerçekleştirmiştir (BCA, 030.10.59.399.19).

Sabiha Gökçen, 16 Haziran 1938'de Balkan Turu'na başlamadan önce veda için Atatürk'ün yanına gitmiştir. Atatürk burada kendisine;

"Birkaç saat sonra senin Balkan Turu'na çıktığını ve Türk kadınlığını göklerde şerefle temsil ettiğini bütün dünya radyoları yayınlayacaklar, herkese duyuracaklar. Gittiğin yerlerde gazeteciler etrafını saracak, sorular soracak, fotoğraflarını çekecek, dört bir ülkeye gönderecekler... Her ne zaman olursa olsun, kamuoyu aydınlatma ve oluşturma yolunda çalışan gazetecilere açık ve samimi konuşmakta yarar vardır. Barışçı bir ülkenin barışçı bir kızı olduğunu, yurttan ve dünyada barışı arzu ettiğini, her Türk gibi bunu gönülden istediğini söylemeyi unutma. Türkiye Cumhuriyeti olarak şu kısa dönem içinde nasıl kalkındığımızı, nasıl birbirimize kenetli bir bütün, bir tek yumruk olduğumuzu söyle. Fırsat düşerse isim vermeden bize dün düşman olanlarla bugün dost olmayı şerefli bir barış adımı saydığımızı da sözlerine ilave et. Fazla politikaya girme. Ama Türk kadını, yeni Türk toplumunu ve bu toplumda kadınının yüceldiği yeri, noktayı anlat. Daha da ilerleyeceğimizi, daha da uygar bir ülke olacağımızı ilave et." (Kurt

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Güven Taneri Uluköse, *Dünyanın İlk Kadın Pilotu Sabiha Gökçen*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2007.

vd., 2020: 38) demıştır.

Sabiha Gökçen, Başbakan Celal Bayar'ın da katıldığı görkemli bir uğurlama töreni sonrasında havalanmıştır (Ulus Gazetesi, 1938: 1). Sabiha Gökçen, Savarona Yatı üzerinde bir tur atıp Atatürk'ü selamlayarak yola çıkmıştır (Balci-Karadeniz, 2018: 1-7). Yeşilköy'den ayrıldıktan sonra hava durumu bozmuş, fırtına bulutuna rastladığından yönünü değiştirerek Edremit'e zorunlu iniş yapmıştır. Buradan havalanan Sabiha Gökçen, Edremit'ten İzmir'e, oradan da planlandığı gibi Atina'ya ulaşmıştır (CDAB, BCA.030.10.59.399.19).

Yunanistan'dan sonra Bulgaristan'a ve oradan da Yugoslavya ile Romanya'ya uğrayan Sabiha Gökçen'e her gittiği ülkede askeri tören düzenlenmiş ve halk tarafından büyük sevgi gösterileri yapılmıştır (CDAB, BCA.030.10.59.399.19). Hatta Yugoslavya'da kendisine Beyaz Kartal Nişanı ile Hava Harp Okulları'nın brövesi verilmiştir (CDAB, BCA.030.10.59.399.19). Bu sırada uçak bakım ve onarımı ile görevli makinistler karadan Sabiha Gökçen'i takip etmiştir. Sabiha Gökçen başarılı bir uçuştan sonra İstanbul'a dönerken, dönüş sırasında da Savarona yatı üzerinde bir tur atıp Atatürk'ü selamlayarak Yeşilköy'e inmiştir (CDAB, BCA.030.10.59.399.19).

Sabiha Gökçen'in 1938 yılında tek başına çıktığı Balkan gezisiyle bir taraftan yeni imzalanan Balkan Paktı sonrasında dostluk mesajları verilirken, diğer taraftan da Türk Hava Kuvvetleri'nin gücü gösterilmiştir. Zira Gökçen bu geziye o dönemde henüz Balkan devletlerinin kullanmadığı Vultee model askeri uçakla katılmıştır (Gökçen, 2007: 269-279).

Sabiha Gökçen'in bu gezisinin kadınlar üzerindeki etkisi, sadece Türkiye ile sınırlı kalmamıştır. Sabiha Gökçen'in uçakla Balkanları gezmesinden ve Sofya'da yaptığı gösterilerden çok etkilenen Nezihe Viranyalı, Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelerek Gökçen'in yetiştirdiği kadın pilotlardan biri olmuştur (CDAB, BCA 030.10.59.399.5). Bu geziyle Sabiha Gökçen, modernleşen Türkiye Cumhuriyeti'nin ve özelde kadınların geldiği yeri uygulamalı bir şekilde göstermiştir.

4. Sabiha Gökçen'in Diğer Faaliyetleri

Sabiha Gökçen, manevi babası Atatürk'ün ölümünden duyduğu üzüntüden dolayı altı ay Numune Hastanesinde yatmıştır (CDAB, BCA 490.01/897.518.1). Geçirdiği zor günlerin ardından Sabiha Gökçen, kadınların orduda görev yapmasına ilişkin yasa çıkmadığı için ordudan kendi isteğiyle ayrılıp, Türk Hava Kurumu Türkkuşu Genel Müdürlüğü'nde 1938 yılından itibaren

başöğretmen olarak çalışmaya başlamıştır (Yazıcı, 2005: 43-44).

1950 yılında Kore Savaşı'na katılmak için gönüllü olan Gökçen'in talebini Cumhurbaşkanı Celal Bayar uygun görmüştür. Ancak, Birleşmiş Milletler yasalarına göre kadınların fiili olarak askerlik yapmaması nedeniyle kendisinin geri hizmette çalışmasına onay verilmiştir. Ancak Sabiha Gökçen, askeri pilot olarak geri hizmette çalışmayı kabul etmediği için Kore Savaşı'na katılmamıştır (Taşdemir, 2013: 267-278). Uzun yıllar çok sayıda pilot, planörücü ve paraşütçü yetiştirdikten sonra kendi isteğiyle 1954 yılında emekliye ayrılmıştır. Son uçuşunu 1996'da 83 yaşında iken Fransız pilot Daniel Acton eşliğinde Falcon 2000 uçağıyla yapmıştır. Sabiha Gökçen, hayatı boyunca toplam 22 değişik hafif bombardıman ve akrobatik uçakla uçuş gerçekleştirmiştir (Adıgüzel, 2006: 200-204).

Türk Hava Kurumu Genel İdare Kurulu'nda 23 Kasım 1961 tarihinden itibaren 5 Ekim 1970 tarihine kadar üye olarak görev yapan Sabiha Gökçen, 1991 tarihinde FAI (Uluslararası Havacılık Federasyonu) tarafından hava etkinliklerinde aldığı iyi sonuçlar ve gösterdiği üstün başarılar nedeniyle FAI Altın Madalyası ile ödüllendirilmiştir (Uçantürk Dergisi, 1991: 12). Ayrıca, ABD Hava Kurmay Koleji'nin 1996 yılı mezuniyet töreninde "onur konuğı" olarak davet edilmiştir. 7-12 Haziran tarihleri arasında Uluslararası Kartallar Birliğı (IAE) ve Hava Komuta ve Kurmay Koleji'nin (ACSC) Alabama'daki Maxwell Hava Kuvvetleri Üssü'nde yapılan "Kartallar Toplantısı"na da katılmıştır. Her yıl ülkelerinde havacılık alanında önemli çalışma ve etkinliklerde bulunmuş, 20 seçkin havacının çağrıldığı toplantının on beşincisine Türkiye'den ilk kez Sabiha Gökçen çağrılarak, bu ödüle layık görülen ilk ve tek kadın havacı olmuştur (Uçantürk Dergisi, 1996: 4). Sabiha Gökçen, 22 Mart 2001'de 88 yaşında hayatını kaybetmiştir (Kurt vd., 2021: 41).

Sonuç

Türk İstiklal Harbi'nin ardından Lozan Antlaşması ile varlığını uluslararası arenada kabul ettiren Türkiye Devleti, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde hızla modernleşme ve çağdaşlaşma adımlarını hayata geçirmiştir. Bu kapsamda, yapılan inkılâplar ile ülkenin çağdaş devletler seviyesine ulaşması hedeflenmiştir.

Modernleşme çabalarının bir yansıması olarak, Atatürk'ün önderliğinde kadına önce sosyal ve ekonomik, ardından da siyasal hakları verilmiştir. İlgili sürecin farklı bir yansıması olarak

Atatürk tarafından evlat edinilen Sabiha Gökçen'in, toplum için bir rol model hüviyeti kazanması için adımlar da hayata geçirilmiştir.

Sabiha Gökçen, dönemin şartları içerisinde Türkiye'nin önde gelen eğitim kurumlarında öğrenim görmüş, ardından Atatürk'ün talebi ile havacılık eğitimi alarak dünyanın ilk kadın savaş pilotu olmuştur. Yeni Türkiye devletini modern devletler seviyesine ulaştırmak isteyen Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Sabiha Gökçen özelinde Türk kadınına çağdaş bir kimliğe kavuşturmak istemiştir. Atatürk'ün istek ve görüşleri dâhilinde hareket edip kendini yetiştiren Sabiha Gökçen, yaptıkları ve başardıkları ile Türkiye ile dünyanın diğer bölgelerindeki kadınlara örnek bir rol model olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, BCA, 030.10.59.399.19.
CDAB, BCA 030.10.59.399.5.
CDAB, BCA 490.01/897.518.1.
CDAB, BCA, 030.10.59.399.19.
CDAB, BCA, 030.10.59.399.19.
CDAB, BCA, 030.10.59.399.19.
CDAB, BCA.030.10.59.399.19.

Kitap ve Makaleler

- Adıgüzel M. B. (2006). Türk Havacılığında İz Bırakanlar, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları.
- Altuncuoğlu N., Erdoğan A. (2019). "Arşiv Belgeleri Işığında Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten İstifa Süreci", , Cilt: 2, Sayı: 1, s.62-71.
- Arslan L. (2021). "Uluslararası İlişkiler Ekseninde Türk-Fransız İlişkileri ve Hatay Meselesinin Çıkar Çatışmasındaki Yeri", Hatay Araştırmaları-VI, Editörler: Ahmet Gündüz, Haydar Çoruh, Süleyman Hatipoğlu, Yahya Yılmaz, İksad Publishing House, Ankara, s.105-132.
- Askeri Hava Mecmuası, "İlk Askeri Kadın Tayyarecimiz", 14/118 (Birinci Kanun 1937), s.118.
- Aslan D.A. (2014). "Tayyare Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 3, s.141-150.
- Atak M. (2000). "Atatürk, Sabiha Gökçen ve Türkkeşu", Uçantürk Dergisi, 46/455.
- Aysal N. (2016). "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Kadın Örgütü: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın, Cilt: II, Editör: Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, s.941-964.
- Balcı M. (2018). Yeşim Karadeniz, "Cumhuriyet Modernleşmesinin Genç Kadın Pilotu: Sabiha Gökçen", Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, s.1-7.
- Bozkurt C. (2021) "Birinci Dünya Savaşı'nda Siyonizmle Mücadele ve Yahudi Tehciri: Gazze ve

- Yafa'nın Tabliyesi*", Belleten, Cilt: 85, Sayı: 302, s.193-225.
Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mayıs 1935, s.1.
Çetin S. (2015). "*Büyük Taarruz'da Türk Hava Kuvvetleri*", Havacılık Tarihi Sempozyumu, 13-14 Aralık 2012/İstanbul, Hava Basımevi, Ankara, s.175-216.
Değerli E. S. (2021). "*Millî Mücadele'de Türk Kadını ve İnönü Muharebeleri'nde Çarpışan İki Kadın Kahraman*", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 21, Özel Sayı, s.101-120.
Dolapçı E. (2017). *Göklerin Kızı Sabiha Gökçen Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu*, Kategori Yayıncılık, İstanbul.
Gökçen S. (1982). Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti, Hazırlayan: Oktay Verel, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara.
Gökçen S. (2007). Atatürk'le Bir Ömür, Altın Kitaplar, İstanbul.
Göksel B. (1984). "*Atatürk ve Kadın Hakları*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, s.213-235.
Göksel B. (1998). "*Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 41, Yıl: 1998, s.406-416.
Gülten Z. (2013). "*Havacılık Tarihinde Yeşilköy*", Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, Ayrıntı Basımevi, Ankara, s.74-99.
Halkevi Dergisi, 2 Ekim 1936, Eskişehir, s.36.
Havacılık ve Spor Dergisi, "*Sabiha Gökçen'e Madalya Verilmesi Töreni*", Sayı: 193 (1937), s.3118.
Kapucu D., Korkmaz E. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939). Karakum Yayınevi, Ankara.
Kapucu D. (2020). "*Egemenliğin Değişimi Açısından Halifeliğin Kaldırılması*", Geçmişten Günümüze Farklı Yönleri ile Tarih Araştırmaları, İksad Publishing House, Ankara, s.77-95.
Kapucu D. (2022). "*Harp Raporları Penceresinden Mudanya Müzakeresi'nden Lozan Barış Antlaşması'na Kadar Askerî Havacılık Faaliyetleri*", Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 7, s.329-348.
Karaca H. E. (1994). "*Anlara Yolculuk*", Uçantürk Dergisi, 40/385 (Haziran 1994).
Karabulut U., Doğan S., "*İstanbul Semalarında Uçan İlk Türk Kadını: Belkis Şevket Hanım*", Belgi Dergisi, Sayı: 10, Yaz 2015/II, s.1393-1401.
Karacagil K. (2013). "*Balkan Harbi'nde Türk Havacılığı*", Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, Ayrıntı Basımevi, Ankara.
Karcalı S. (2000). "*Atatürk'ün Kartal Kızı Sabiha Gökçen'in Tarihi Balkan Turu*", Yeni Avrasya Dergisi, 1/5, s.26.
Konan B. (2011). "*Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci*", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 60, Sayı: 1, s.157-174.
Korkmaz E., Kurt D. (2021). "*Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Görev Yapan Alman Pilot Erich Serno'nun Çanakkale Muharebeleri'ndeki Rolü*", 105. Yılında Çanakkale Muharebelerine Bakış, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.102-126.
Kurt D., Korkmaz E. (2020). Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922). Cilt: I, Hava Basımevi, Ankara.
Kurt D., Korkmaz E. (2018). "*Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912)*", Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, Kasım, s.207-251.
Kurt D., Pehlivan Y., Korkmaz E., (2020). Kuruluşundan Günümüze Türk Hava

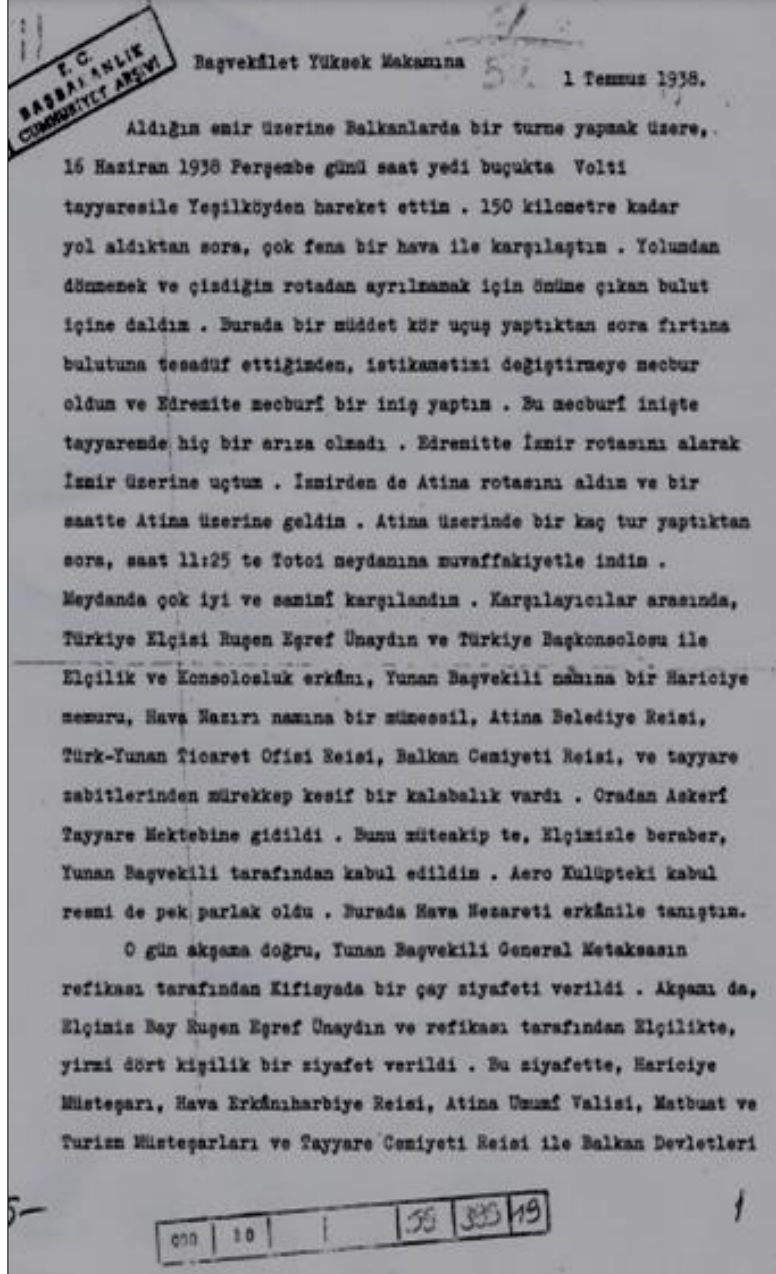

- Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1923-1951), Cilt: II, Hava Basımevi, Ankara, , s.38.
- Sağ V. (2001). “*Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk*”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, s.9-23.
- Sarioğlu T. (2021). “Demokratikleşme Sürecinde Önemli Bir Aşama: Saltanatın Kaldırılması”, Atatürk Dönemi Demokratikleşme 1920-1938, Editör: Davud Kapucu, İksad Yayınları, Ankara, s.61-101.
- Taşdemir S. (2013). “*Cumhuriyet Modernleşmesinde Örnek Bir Model: Sabiha Gökçen*”, Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, Ayrıntı Basımevi, Ankara, s.267-278.
- Tayhani İ. (2001). Atatürk’ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi (1923-1950), Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, Ankara.
- Uçantürk Dergisi, “*Sabiha Gökçen Altın Madalyasını Aldı.*”, 37/353 (Ekim 1991), s.12.
- Uçantürk Dergisi, “*Sabiha Gökçen Amerika’da*”, 42/409 (Haziran 1996), s.4.
- Uluköse G. T. (2007). Dünyanın İlk Kadın Pilotu Sabiha Gökçen, Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- Ulus Gazetesi, 16 Haziran 1938, s.1.
- Ulus Gazetesi, 4 Mayıs 1935. s.1.
- Ulusân Ş. (2021). “*İstikbal Göklerdedir: Türk Tayyare Cemiyeti (1925-1938) (Türk Tayyare Cemiyeti’nden Türk Hava Kurumu’na)*”, 9. Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-15 Kasım 2019/Amasya, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.2333-2372.
- Uyanıker F. (2007). Millî Mücadele’de Türk Kadını, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Vagnini A. (2013). “*İtalyan-Türk Savaşı’nda İtalya Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Gelenegın İlk Adımı*”, Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, Ayrıntı Basımevi, Ankara, s.100-110.
- Yazıcı S. (2005). Sabiha Gökçen ve Türkiye’de Kadın Pilotlar, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

EKLER

EK-1

Sabiha Gökçen Tarafından Balkan Turu Sonrasında Hazırlanan Resmî Rapor⁶⁶

⁶⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, BCA, 030.10.59.399.19.

EK-2

- 2 -

I. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Elçileri vardı . Atınada her yerde bana karşı büyük bir hüsnü kabul gösterildi .

17 Haziran 1938 Cuma günü, saat onbiri yirmi geçe aynı merasimle uğurlanarak Fotoi meydanından Selâniğe müteveccihen uçtum ve bir saat yirmi dakika sora Selâniğe indim . Yol iyi geçti . Tayyarede de bir arıza görmedim . İki saat kadar Selânikte kaldıktan ve Atatürkün evlerini ziyaret ettikten sora, Sofyaya hareket ettim . Selâniğe inerken ve oradan uçarken Konsoloalüğümün erkânı, mahallî memurin, tayyareciler ve halk tarafından hakkımda hararetili tezahürat yapıldı .

Selânikle Sofya arasında hava çok bulutlu idi . Buna rağmen yolumu hiç şaşmadan, bir saat on dakikada Sofyaya vardım ve 17:15 te yere indim . Tayyare İstasyonunda, Bulgar Hükümeti namına Protokol Umumî Müdürü, Şehir namına Belediye Reisi Muavini ve tayyare zabıtları ile Türkiye Elçisi Şevki Berker ve Elçilik memurları tarafından karşılandım . Meydandan geçre geldikten sora, Saraya giderek defteri mahsusı imzaladım ve Elçiliğimde verilen çay ziyafetinde bulundum . Ziyafette başı Nazırlar, Saray Nazarı, Mebusalar, Elçiler ve Atapemiliterler, Genelkurmay Reisi, Komutanlar, tayyare subayları, matbuat müessesileri vardı . Geceyi Sofyada, Elçilikte geçirdim .

18 Haziran 1938 Cumartesi günü, saat dokuz çeyrek geçe Sofyadan Belgrata hareket ettim . Seyir esnasında hava çok bulutlu idi . Tayyarede bir arıza olmadı . Bir buçuk saatte Belgrat üzerine geldim . Yugoslav avcı tayyarelerinden mürekkep bir filo beni istikbale çıkıyordu . Şehir üzerinde bir devir yaptıktan sora, saat 10:45 te Zemundaki askerî tayyare meydanına indim . Meydanda,

000 | '0 | | 59 399 19

2

Sabiha Gökçen Tarafından Balkan Turu Sonrasında Hazırlanan Resmî Rapor (Devamı)⁶⁷

⁶⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, BCA, 030.10.59.399.19.

EK-3

- 3 -

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Elçisi Haydar Aktay ve refikasile Elçilik erkânı, Yunan ve Romen Elçileri, Yugoslavya Hariciye Nazırı namına Teşrifat Müdür Muavini, askerî ve sivil hava teşkilatları müessesileri, Yugoslav ilk kadın tayyarecisi ve gülside bir halk kitlesi tarafından samimiyet ve hararetle karşılandı . Askerî bando Türk ve Yugoslav millî marşlarını çaldı . Saat 13 te Yugoslav Hava Kuvvetleri namına General Yankoviç tarafından Avala Dağındaki otelde bir öğle yemeği verildi . Akşam da, Elçilikte bir ziyafet ve onu müteakip bir suare tertib edildi . Yemekte, Harbiye ve Bahriye Nazırı General Mariç, Hariciye Nazır Muavini, Yugoslav Hava Kuvvetleri Komutanı ve Muavini, Yunan, Romen ve Bulgar Sefirleri, suarede de, bir çok Yugoslav Hava, Kara ve Deniz yüksek erkânile, Atasemlilerler, Hava Ataseleri, Balkan Sefaretleri erkânı bulundu . Belgratta bana Beyaz Kartal nişanı ile askerî tayyare pilotu brövesi ve bir de madalya verilmiştir .

19 Haziran 1938 Pazar günü, saat 12 de, aynı meydandan Bükreşe müteveccihen uçtum . İstikbalde bulunanların cümlesi teyyide de hazırıldı . Hareketinden evvel, yine Türk ve Yugoslav millî marşları çalındı . Belgratta yapılan tezahürat, her yerdekinden üstün ve canlı idi .

Belgratla Bükreş arasında hava, kısmen iyi, ve kısmen de - bilhassa Karpatlar üzerinde - çok bulutlu ve sisli idi . Bir saat onbeş dakikada Bükreşe vasıl oldum ve Benisa sivil tayyare meydanına indim . Hava İstasyonunda, Elçimiz Tanrıöver ile Elçilik memurları, bana refakate memur edilen Prenses Marina Stirben, Hava ve Deniz Nezareti Kâtibi Umumisi, İstasyon Kumandanı, Enternasyonal Hava Federasyonu Kâtibi Umumisi, Hava

3

020 10 39 399 19

Sabiha Gökçen Tarafından Balkan Turu Sonrasında Hazırlanan Resmî Rapor (Devamı)⁶⁸

⁶⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, BCA, 030.10.59.399.19.

EK-4

- 4 -

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Mitingini tertib eden cemiyet mümessilleri, matbuat mümessilleri, sivil tayyarecilik dairesi reisi, erkek ve kadın askeri ve sivil tayyareciler ve büyük bir halk kitlesi tarafından samimi dostluk tezahürleriyle karşılandım . O gün saat 14 te, aynı meydanda beynelmilal tayyare mitingi başladı . Bu mitingde benim de uçmanı ısrarla istediler . Müsabakaya dahil olarak değil, yalnız orada bulunan halkı selamlamak için bir uçuş yaptım . İnışte tayyarenin iniş takımı kassen kırıldı . Bu kasanın sebepleri şunlardır :

- 1 - Meydanın küçük olması ve halkın meydana girerek sahayı daha ziyade daraltması,
- 2 - Yağan yağmurların toprağı çok yumuşak bir hale koyması .

Inerken tayyarenin, meydana uolduran halkın üzerine gitmesi suretile elim bir kasanın vukuuna mâni olmak için, sıkı bir frenle tayyareyi akai tarafa çevirmek istedim ve bunda muvaffak oldum . Fakat, aynı zamanda, iniş takımı, çok yumuşak olan toprağı gömülerek kırıldı . Orada hazır bulunan mütehassıslar hareketimin, o vasiyet ve şerait içinde, en doğru ve musib tedbir olduğumu ifade etmişlerdir .

O akşam Romen tayyareciliğı namına bir ziyafet verildi . Ayın 20 nci Pazartesi günü akşamı da, Elçiliğimizde büyük bir ziyafet tertib edilmiş ve bu ziyafette, refikalarile beraber, Romanya Hava ve Bahriye Nazırı, Hava ve Bahriye Nezareti Kâtibi Umumisi, Sivil Tayyarecilik Dairesi Reisi, Elen ve Yugoslav Elçileri, Romen Tayyarecileri Birliğı Reisi, Enternasyonal Tayyarecilik Federasyonu Mümessili, Havacılığı Teşvik Cemiyeti mümessilleri, bir kaç defa tayyare ile Ankarayı ziyaret eden Romen tayyarecisi Bayan Turnaya ve Elçilik memurları bulunmuştur.

4

59 399 19

Sabiha Gökçen Tarafından Balkan Turu Sonrasında Hazırlanan Resmî Rapor (Devamı)⁶⁹

⁶⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, BCA, 030.10.59.399.19.

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Sosyal Bilimler
Gönderilme Tarihi : 6 Ocak 2022
Kabul Tarihi : 22 Şubat 2022

VARLIK VERĐİSİ'NİN HATAY'DAKİ UYGULAMALARI VE ÖDENEN VERĐİ MİKTARLARI

Applications Of Wealth Tax In Hatay And Tax Paid Amounts

Yakup KALIÇLI
(ORCID: 0000-0003-2606-0653)

Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kalıçlı, Yakup “Varlık Vergisi'nin Hatay'daki Uygulamaları ve Ödenen Vergi Miktarları”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 1: 222-267.

Apa: Kalıçlı, Y. (2022). “Varlık Vergisi'nin Hatay'daki Uygulamaları ve Ödenen Vergi Miktarları”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1: 222-267.

Özet

Savaşlar, devlet ve toplum hayatlarını maddi ve manevi yönden yıkıma götüren olgulardır. Özellikle II. Dünya Savaşı, savaş kavramının daha geniş manalara ulaştığı bir yıkım olmuş, en az askeri kayıplar kadar sivil kayıplar da yaşanmıştır. Türkiye, bu savaşa her ne kadar etkin bir dış politika izleyerek harp dışı kalmışsa da sosyo-ekonomik yıkımdan kurtulamamıştır.

Türkiye'nin almış olduğu ekonomik tedbirler içinde yankıları günümüze kadarsüren Varlık Vergisi uygulaması önemli bir yer tutmaktadır. Varlık Vergisi'nin tahakkuk ettirilmesinde ve mükelleflerin tespit edilmesinde keyfi hareketler olmuştur. Gelir-gider dengesine bakılmaksızın lüks bir yaşamı olan kişilere yüksek oranda vergi borcu yüklenirken; mal varlığı çok fazla olup alelade yaşam sürenlere daha az vergi tahakkuk ettirilmiştir. Varlık Vergisi uygulamasının merkez üssü tarihi ve sosyal dokusundan ötürü İstanbul olmuştur. Varlık Vergisi uygulamasının en ağır yanı çalışma kampları olmuştur.

Vergi mükellef listelerinin defterdarlıklarda askıya çıkarılmasıyla birlikte on beş gün içerisinde borcunu ödemeyenler, kabileler halinde trenlerle Erzurum'un Aşkale ilçesine gönderilmişlerdir. Burada yol açma, taş kırma vb. işlerde çalıştırılmışlardır. II. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Hatay ili henüz Anavatana yeni iltihak etmiştir. Buna rağmen Varlık Vergisi hazırlıkları tüm ülkede olduğu gibi Hatay'da da başlamıştır. Hatay'da Varlık Vergisi mükelleflerinin listesi Hatay Defterdarlığı'nda askıya çıkarıldığı gibi bu dönemde yayınlanan Yenigün Gazetesi'nde de yer almıştır. Hatay sınırları içinde yaşayan hatırı sayılır bir gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Aynı zamanda sermaye birikimini de elinde tutan bu sınıfa yüklü miktarda Varlık Vergisi tahakkuk etmiştir. Hatay, tahakkuk ettirilen vergi miktarı açısından Türkiye'nin altıncı ili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Azınlık, Varlık, Vergi, Hatay.

Abstract

Wars are phenomena that destroy the lives of the state and society in moral and material terms-especially The World War II was devastation in which the concept of war reached a broader meaning, and civilian casualties were experienced as well as military losses. Although Turkey watching an effective foreign policy has stayed out of the war, socio-economic destruction caused by the war could not avoid.

The enforcement of the wealth tax among Turkey's economic measures is important and its effects lasting the present day. There have been arbitrary actions in the implementation of the wealth tax law and in identifying taxpayers. While high tax debt had imposed on people who lead a luxurious life regardless of their income-expense balance; Those who have a lot of assets and live ordinary lives were subject to less tax. The epicenter of the wealth tax application has been Istanbul because of its historical and social fabric.

The heaviest aspect of the wealth tax application has been the labor camps. Those who did not pay their debts within fifteen days after the taxpayer lists were posted in the financial offices were sent to Aşkale district of Erzurum in groups. They were employed in works such as road paving and stone breaking. When World War II broke out, Hatay province had just joined the homeland. Despite this, wealth tax preparations started in Hatay as in the entire country. The list of wealth taxpayers in Hatay was announced in the Hatay Revenue Office as well as in the Yenigün Newspaper. There was a significant amount of non-Muslim populations living within the borders of Hatay. This class, which also holds the capital accumulation, has been charged a large amount of wealth tax. Hatay, in terms of the amount of tax, has been accrued as Turkey's 6th Province.

Key Words: War, Minority, Wealth, Tax, Hatay.

Giriş

1939-1945 yılları arasında cereyan eden II. Dünya Savaşı, 20. yüzyılda insanlığın yaşadığı ikinci felaket olmuştur. Henüz genç bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti, hazırlıksız olarak yakalandığı bu savaşta tüm çabasını savaşın dışında kalmak için vermiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yaşanan ilk zorlu tecrübe bu savaş olmuştur. (Deringil, 2004: 76) Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere, Fransa ve İtalya'ya karşı, Almanya'nın yanında yer almıştı. Aynı şekilde İkinci Dünya Savaşı'nda da bu iki taraftan birinin yanında yer alması, savaşın gidişatını büyük ölçüde değiştireceğinden her iki taraf için de ayrı ayrı sonuçları olması muhtemeldi. Bunu engellemek isteyen taraflar, tecrübeli diplomatlarını ve politikacılarını Ankara'ya göndermiştir. 1939'da imzalanan anlaşmalarla yönünü Batı'ya çeviren Türkiye, müttefikleri İngiltere ve Rusya'nın savaşa girmesi için yaptığı baskılara büyük bir diplomatik maharet sergileyerek direnmiştir (Eraslan, 2008: 522).

İkinci Dünya Savaşı'nın sebepleri arasında Türkiye açısından çözülmesi gereken herhangi bir problem olmadığından bu savaşta tarafsız kalmayı ve kendi varlığını devam ettirmeyi, topraklarının bütünlüğünü garanti edebilmeyi gerektiren bir politika izlemiştir (Tuncer, 2012: 385). Almanya savaş başladığında Türkiye'nin tarafsız kalmasını isterken, müttefikler aldıkları yenilgiler sebebiyle Türkiye'nin de yanlarında savaşa girmesini istemişlerdi. Müttefikler, savaşa faşizm karşısında demokrasiyi egemen kılmak için mücadele ettiklerini ileri sürerek, savaş

dışında kalmış olan devletleri yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri (Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu) İkinci Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalmak için etkin politikalar üretmişlerdir. 1940 yılında Hariciye Vekili olan Şükrü Saraçoğlu bu politikayı şu sözlerle ifade etmiştir: “Türkiye bitaraf değil, harp haricidir.” Gerçekten de Türkiye bu süreçte hiçbir tarafın yanında savaşa girmemesine rağmen savaşa taraf ülkelerle siyasi ve ekonomik antlaşmalar yapmıştır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’yi yöneten kadro Osmanlı Devleti’nin son dönemine mührünü basan ve Türkiye Cumhuriyeti’ni de kurmuş olan kadro olduğundan böyle bir savaşa girmenin ne anlama geldiğini çok iyi biliyorlardı.

Almanya’nın, Polonya’ya saldırarak (1 Eylül 1939) başlattığı savaş, bir insanlık ayıbı olan Amerika’nın atom bombalarının Nagazaki ve Hiroşima şehirlerini yok etmesiyle sona ermiştir (6 Ağustos 1945). Mustafa Kemal Atatürk hasta yatağında yatarken, dünyanın büyük bir savaşa sürüklenmekte olduğunu ve Genç Cumhuriyet Türkiye’sinin bu savaşın dışında kalması gerektiğini Ali Fuat Cebesoy’a şu sözlerle ifade etmişti: “Bir dünya harbi olacaktır. Bu harp neticesinde dünyanın vaziyeti ve muvazenesi baştanbaşa değişecektir. İşte bu devre esnasında doğru hareket etmesini bilmeyip en küçük bir hata yapmamız halinde, başımıza mütareke senelerinden daha çok felaketler gelmesi mümkündür.” (Aydemir, 2006: 385)

Nitekim bu savaş Mustafa Kemal Atatürk’ü doğrularcasına tüm dünyada büyük bir yıkım getirmiş, Avrupa ekonomisini tamamen çökertmiş ve İngiltere sahip olduğu dünya liderliğini altın tepsi içinde Amerika Birleşik Devletleri’ne sunmuştur. Savaş dönemi boyunca Türkiye’nin gerek iç gerekse dış politikasında Avrupa’daki gelişmeler etkili olmuştur. Başta basın olmak üzere tüm taraflar, politikalarını savaşın gidişatına göre yeniden belirlemiştir. Dünya dengelerinin sarsıldığı hatta yıkıldığı bir dönemde Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi ve ekonomik sarsıntılar geçirmesi olağandı.

İkinci Dünya Savaşı Türkiye’nin kapısına dayandığında, ekonomik sıkıntılar hat safhadaydı ve dış desteğe ihtiyaç vardı. Aslında Türkiye’nin gönlü demokratik ülkelerden yanaydı ve onlarla siyasi-ekonomik ilişkilere girmek istiyordu. Ancak Türkiye’nin ihraç ettiği ürünler göz önüne alındığında ekonomik ilişkilerin yoğunlukla Almanya ile kurulmuş olduğunu söylemek mümkündür. O yıllarda Türkiye’nin tarım ürünleri dışında sattığı tek ürün kromdu. Müttefikler sömürgelerinden ucuza mal elde ettikleri için Türk mallarını tercih etmiyorlardı. Oysa Almanya sırf Türkiye’yi yanında tutmak için bu ürünlere ihtiyaç duymasa da almıştır. 1929’da

Türkiye'nin ithalatında Almanya'nın payı %23,5 ihracat kaleminde ise %16 iken; Hitler'in iktidara gelmesinden sonra 1939'da ihracat oranı %47,6 ithalat oranı ise %53 seviyesine yükselmiştir. Yani günümüzde de olduğu üzere ekonomik güç ülkelerin iç ve dış politikalarını belirleyen en büyük etkidir. Bu politikaların Türkiye'deki yansımalarına işaret eden Şevket Süreyya Aydemir meseleye;

"İkinci Dünya Savaşı yıllarında memleketin iç meselesi siyasi değildi. İç siyasette çekişmeler yoktu. Meclis; tek parti devrinin, milli şef, değişmez başkan ve otoriter hükümet nizamının birliği havası içinde yaşıyordu... Fakat memleketin idare yapısı yetersizlik ve ekonomik yapısı yoksunluk içindeydi. Tarımsal siyasetin ve tarımsal gelişmenin Cumhuriyet yılları boyunca da harekete geçirilememiş olması, İkinci Dünya Savaşı içinde bütün acı gerekçeleriyle sonuçlarını ortaya serdi." (Erdal, 2016: 1-16) şeklinde bir açıklama getirmiştir.

Savaş nedeniyle ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sorunlara çözüm bulunması için çabalayan hükümet, 18/01/1940 tarihli ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nu (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.8, İçtima: 1, 18-I-1940, 141-158) çıkararak haksız fiyat artışlarının önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak kısa sürmesi beklenen savaş, her geçen gün açılan yeni cephelerle birlikte daha da uzuyor ve savunmadan ekonomiye tüm alanlarda hükümetler üzerindeki ağırlığını hissettiriyordu. Türkiye'nin elindeki stoklar bir süre zevahiri kurtarmaya yetse de 1941 yılından itibaren karaborsacılık ve vurgunculuk (ihtikâr) ekonomiyi çökertmiştir. Bu nedenle yeni bir uygulamaya gidilir. Kaynaklar bu uygulamanın sebebini;

"O dönemde nüfusumuz 18 milyon, silahaltına aldığımız insan sayısı ise 1 milyondur! Bu korkunç bir rakamdır... 1 milyon askeri beslemek, sınırlarda barındırmak ise çok büyük harcama gerektiriyordu. Asker aç ve perişandı. 120 kişilik bir bölükte askerler 17 somun ekmeği paylaşmak zorunda kalıyordu. 57 Mehmetçik açlıktan öldü." (Aydemir, 2006: 199) şeklinde açıklanmıştır.

Savaş yıllarında büyük kazanç sağlayanların önüne geçilmesi için bazı önlemlere başvuruldu. Gelir dağılımının yeniden düzenlenmesi, sosyal adaletin sağlanması ve yüksek kazanç sahibi olanlardan vergi alınabilmesi için yeni kanunlar çıkarıldı. Buna göre, kentlerdeki savaş zenginlerinden Varlık Vergisi, kırsal kesimdeki savaş zenginlerinden ise Toprak Mahsulleri Vergisi alınacaktır.

Varlık Vergisi başta Almanya olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde görülen örneklerde olduğu gibi milliyetçi cereyanların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 'Varlık Vergisine Dair Kanun'da gayrimüslim kelimesi geçmemekle birlikte dönemin burjuvazisini Müslüman olmayanlar oluşturduğundan bu uygulama gayrimüslimleri hedef almıştır. Erdal İnönü gençlik yıllarında gittiği terzisi olan İzzet Ünver'in Varlık Vergisine dair serzenişlerine anılarında şöyle

yer verir:

Bu nasıl şey yahu, benim yardımcım Misel'e şu kadar Varlık Vergisi tahakkuk ettirmişler! Adam benden aldığı ücretle yaşıyor. Bu kadar parayı nereden bulacak? Anlaşılan benim ödememi bekliyorlar. Şu işe bakın! Ben niye başkasının vergisini vereyim? Ama vermezsem, yardımcımı Aşkale'ye yol yapmaya gönderecekler. Bu defa benim işim kalacak. Olur mu böyle şey?" (Zileli, 2019).

Erdal İnönü, Varlık Vergisinin savaş koşullarında dünyanın farklı ülkelerinde uygulanmasına rağmen Türkiye'de sıkıntılara yol açmasını ve günümüze kadar tartışılmasını kültür farklılıklarına bağlamıştır.

1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Hatay'ın Genel Yapısı

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra ilk işgal edilen yerlerden birisi Hatay (İskenderun)'dır. Zira Hatay, bulunduğu stratejik konumu itibariyle İtilaf Devletlerinin gerek Ortadoğu'daki gerekse de Güney Anadolu'daki işgallerine askeri ve lojistik desteği sağlayacak önemli bir noktadadır. Fransızlar işgalin ilk günlerinden itibaren Dört Yol'a yerleştirdikleri Ermenilerle birlikte katliamlara başlamıştır. Fransız ve Ermeni talanı karşısında Dört Yol halkı da teşkilatlanarak direnişe geçmiştir. Direnişin ilk fitili Karakese Köyü'nde Mehmet Kara tarafından ateşlenmiştir. 19 Aralık 1918 tarihinde yapılan bu çarpışma Türk milletinin müteciviz düşmana karşı ilk ayaklanması ve direnişidir (Hatipoğlu, 2012: 18; Payaslı, 2017: 275).

Mütareke sonrasında başlayan işgaller Kurtuluş Savaşı ile sona ermiş ve 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile yeni kurulan bağımsız Türkiye Cumhuriyeti tüm dünya tarafından tescil edilmiştir. Lozan Antlaşması'nda Hatay Misak-ı Milli sınırları dışında kalmış ve Fransız işgali devam etmiştir. 1918'den 1939'daki Anavatan'a katılımına kadar geçen süreçte Hatay halkı, silahlı çetelerle Fransız işgal güçlerine karşı direnirken, Ankara ile olan siyasi ilişkilerini de devam ettirmiştir. Hatay Millî Mücadelesinin önemli ismi Tayfur Sökmen, Hatay'da direnişi örgütlerken aynı zamanda Atatürk tarafından 1935 seçimlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisine Antalya mebusu olarak sokulmuştur. 15 Mart 1923 tarihinde Adana'yı ziyaret eden Atatürk, Hataylı kadınlar tarafından siyah elbiselerle karşılanmıştır. Bu topluluktan Ayşe Fitnat Hanım'ın okumuş olduğu duygulu şiir karşısında Gazi Paşa "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz" diyerek tepkisini göstermiştir. Atatürk Hatay'ın Anavatan'a katılmasını "şahsi meselesi" olarak görmüş ve Kurun (Vakit) Gazetesi'nde Asım Us takma adıyla Hatay meselesine

yönelik görüş ve eleştirilerini dile getirmiştir. 1937 yılında Atatürk bizzat Vakit Gazetesi sahibi ve başmuharriri Asım Us'u Dolmabahçe Sarayı'nda yemeğe davet etmiş ve yemek sonrası bir yazı dikte ettirerek gazetede yayınlanmasını sağlamıştır. Asım Us anılarında kendi ismiyle yayımlanan hakikatte Atatürk'ün yazmış olduğu beş makale hakkında şunları yazmaktadır: “Bu makaleler dikkat ile okunursa Atatürk'ün Hatay meselesindeki yanlış ve haksız hareketlerinden dolayı o zamanki Fransız ricalini şiddetle tenkit ettiği gibi İsmet İnönü Hükümetine karşı da bu meseleden dolayı biraz serzenişte bulunduğu görülür.” (Us, 1944: 153)

23 Temmuz 1939'da Hatay'ın Anavatan'a katılması tüm yurttaki sevinç ve heyecanla karşılanmıştır. Cumhuriyet Gazetesi “Hatay'ın kat'ı ilhakı” (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1939) başlığı ile birinci sayfadan verdiği haberde halkevlerinde yapılacak etkinliklere yer vermiştir. Gazete aynı haberinde Cumhurbaşkanı İnönü, Başvekil Saydam, Tayfur Sökmen ve Hatay Valisi Şükrü Sökmensüer arasındaki tebrik ve teşekkür telgraflarına da yer vermiştir.

Hatay Anavatan'a katıldıktan sonra TBMM 7 Temmuz 1939 tarihinde çıkardığı bir kanunla Hatay'ı merkezi Antakya olmak üzere Türkiye'nin bir ili ilan etmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.4: 7-VII-1939, s.191.) Türkiye'nin 63. İli olarak Anavatan'a katılışından kısa bir süre sonra genel nüfus sayımı yapılmıştır. 20 Birinciteşrin 1940 Pazar günü Hatay'ın Antakya merkez ve İskenderun, Dört Yol, Kırıkhan ve Reyhanlı kazalarında yapılan nüfus sayımlarında toplam nüfusu 246.138'dir. Bu nüfusun 60.315'i şehirlerde, 185.823'ü ise kırsal kesimde yaşamaktadır. Bu nüfus sayımında Hatay nüfusunun %52,5'ini 129.343 kişiyle erkekler oluştururken; nüfusun % 47,5'ini 116.796 kişiyle kadınlar oluşturmuştur. 1945 yılında yapılan genel nüfus sayımı İkinci Dünya Savaşı sonuna denk gelmiştir. 22 Ekim 1945 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında Hatay nüfusu artış göstererek 254.141 olmuştur. (https://tr.wikipedia.org/wiki/1945_T%C3%BCrkiye_n%C3%BCfus_say%C4%B1m%C4%B1 1)

TBMM'nin Hatay'ın Anavatan'a katılmasını öngören kanunda yer alan bir maddeyle Dört Yol kazası Seyhan'dan alınarak Hatay'a bağlanmıştır. İskenderun, Kırıkhan, Yayladağı ve Reyhanlı Hatay'ın kazalarıdır. Vilayetin teşkilinden sonra Dahiliye Vekaleti ilk vali olarak Şükrü Sökmensüer'i Hatay'a atamıştır. Sökmensüer, kurmay subay olarak Millî Mücadeleye katılmış, Cumhuriyetin ilanından sonra Emniyet Genel Müdürlüğü de yapmış tecrübeli bir isimdir. Şükrü Sökmensüer gibi tecrübeli bir bürokratin Hatay'a atanması, Anavatan'a katılım sürecinden sonra

Hatay'ın Türkiye ile her alanda bütünleşmesine önem verildiğini göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı yılları da bir nevi Anavatana ısınma evresi olarak da telakki edilebilir (Gündüz, 2018: 581-582).

Hatay'ın Anavatan'a katılım sürecinde gayrimüslim nüfus çeşitli kıskırtmalar ve menfi toplumsal hadiseler nedeniyle yurtdışına göç etmiştir. Hatay'ın yönetici kadrosu menfi hadiselerin önüne geçerek göçü engellemeye çalışmışsa da endişelenen azınlık mensupları başta Ermeniler olmak üzere yurt dışına çıkış yollarını aramıştır.

“Zabitanın mütecasirler (kıskırtıcılar) hakkındaki şiddetli muamelelerine rağmen, gayri Türk unsurlarda itimatsızlık hüküm sürüyordu. Bir Ermeni mebusu bana, bu havayı yabancıların yaratıklarını gizlice anlatmıştı. Gene bugünlerde... Collet ile dostlar arasında naboş vakaların tahaddüs etmemesine (ortaya çıkmamasına) dair konuşurken, son günlerde Ermenilerdeki endişenin kötü bir propagandadan ileri gelmiş olduğuna nazarı dikkatini celp ettim. Evet bana da geldiler, bazı taziyek ve tebdütlere maruz kaldıklarından gitmek istediklerini söylediler; ben de kendilerine isticel (acele) etmeyin, eğer biz buradan gidersek sizleri de beraber götürüceğiz tarzında teminat verdim’ dedi.” (Melek, 1999: 144).

Hatay'da yaşayan Ermeniler, yaşanan provakasyonlar karşısında kendilerine yardımcı olması için Hatay'da bulunan Fransız Yüksek Komiseri Collet'e başvurmuşlardır. Fransız komiser de Hatay'ı işgalleri boyunca kendileriyle işbirliği yapan Ermeni vatandaşları çekilme durumunda birlikte götürüleceğini temin etmiştir. Hatay Başbakanı Abdurrahman Melek ise Ermenilere yönelik provakasyon hareketlerinin belli odaklar tarafından organize edildiği kanaatinde. Mehmet Mursaloğlu, Hassa'nın Anavatan'a katılışından sonra Suriye'deki Ermeni Lejyonerlerinin tahrikleri sonucu Hatay'dan 200 civarında Ermeni'nin Suriye'ye göçe zorlandığını, 24 Mayıs 1939 tarihli Hatay Gazetesi'ne dayandırmıştır. (Mursaloğlu, 2020: 119)

Fransız işgali döneminde (1918-1938) Hatay'da yaşayan Ermeniler ve Suriye yanlısı Araplar, Türkiye aleyhinde çalışmalarda bulunmuşlardır. Mehmet Mursaloğlu'na göre Fransızlar'ın işgaller esnasında Ermenileri kullanmasının üç büyük nedeni vardır:

- 1- İşgal edilen çevreler hakkında Ermenilerin bilgilerinden yararlanmak,
- 2-Fransızların yeteri kadar insan gücünün bulunmaması,
- 3-Ermenilerin Türklere karşı duymuş olduğu intikam hissinden yararlanmak.” (Mursaloğlu, 2020: 73)

Kumlu'da yaşayan Hüseyin Telli bu konuda şunları söylemiştir: “Büyüklerimden duyduğum kadarıyla Araplar o kadar Türkiye karşıtlığı yapmışlar ki aralarında şu söylem gelişmiş (Arapça) Ermeni kardeşimiz, Fransız babamız, Türk ise düşmanımız” (Hüseyin Telli, 2020) Tayfur Sökmen de özellikle Kırıkhan'da bulunan Ermeniler'in Hatay Milli Mücadelesi'nin aleyhinde yapmış olduğu menfi hareketlerden bahsetmiştir. Buna rağmen Türkiye Cumhuriyeti

başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Hatay'ın Anavatan'a katılacağıının anlaşılmasından itibaren endişe içinde yurt dışına gitmeye çalışan gayrimüslimleri engellemeye çalışmıştır. Varlık Vergisi ödeyen Hataylı ailelerin varisleri, bu verginin gayrimüslimlerin yurt dışına göç ettirmek için planlı bir uygulama olmadığını belirtmişlerdir. Bağımsız Hatay Devleti'nin ilk ve tek Reisicumhuru Tayfur Sökmen, Fransız işgali esnasında Kırıkhan'ın Ermeni kökenli Belediye başkanı İstefan Efendi ile yine Kırıkhan'da ikamet eden Ador Paşa'nın aleyhlerine çalışmalar yürüttüklerini ifade etmiştir. Ancak Sökmen bu kişilerle arasında geçen bir diyalogu Varlık Vergisine bağlamıştır:

"Hatay Meclisi'nin Anavatana katılma kararı verdiği gün, benimle görüşmek istemişler. Vaadlerini tuttuklarını bildiğim için kabul ettim. Bana "biz veda (etmeye) dedik. İltibaktan sonra müsavi muamele göremeyeceğimizi şimdiden bildiğimiz için yarın Beyrut'a gidiyoruz. Allahasmarladık" diyerek bu iki Ermeni vatandaş veda edip gittiler. Maalesef Varlık Vergisinde yapılanlar onları baklı çıkardı." (Sökmen, 1992:113)

Anavatana katılıştan sonra 1940 yılı nüfus sayımından önce tüm Hataylılara soyadı kanunu kapsamında soyadı vermeye başlanmıştır. Ancak Varlık Vergisi mükellef listeleri incelendiğinde halen bazı vatandaşların soyadı olmadığı ve bu nedenle yaptıkları işle (bakkal Nurettin, Kuyumcu İsrail vb.) anıldığı tespit edilmiştir.

2. Hatay Ekonomisinde Azınlıklar ve Varlık Vergisi Kapsamındaki Mali Yükümlülükleri

12 Kasım 1942'de Varlık Vergisi Kanunu'nun Resmî Gazetede (T.C. Resmî Gazete 12 Teşrinisani 1942) yayınlanmasıyla birlikte Hatay Defterdarlığı harekete geçmiştir. Hatay tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapması hasebiyle Türkiye Cumhuriyeti devleti döneminde çok renkli kimliklerin bir arada yaşadığı bir çatı kent olma özelliğini korumuştur. Hatay için söylenen çan-hazan-ezan ifadesi üç büyük dine mensup insanların bulunmasının en somut örneğidir. Bunun yanında Hristiyanlık dinini Katolik-Ortodoks ve Protestan mezhebine mensup insanların bulunduğu ve bu üç mezhebin kilisesinin de yer aldığı ender şehirlerden birisidir Hatay, Osmanlı'dan devralınan mirasın bir gereği olarak Musevi ve Hristiyan kökenlilerin ticaretle uğraştığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Vilayetin zengin kesimini oluşturan tüccar zümre sebebiyle Varlık Vergisinin hatırı sayılır bir miktarı Hatay'a tarh

edilmiştir. Nitekim 3.253.440 lira ile en fazla Varlık Vergisi tahakkuk ettirilen 7. İl olmuştur⁷¹. İskenderun ilçesi ise bir liman kenti olması hasebiyle çok kültürlü toplumsal yapının ve zengin bir sınıfın meskûn olduğu önemli bir beldedir. Bu nedenle Varlık Vergisi mükellef sayısı Antakya'dan az olmasına rağmen, Hatay'ın en fazla vergi ödeyen ilçesi olmuştur.

Hatay dini ve sosyal çeşitliliğin en fazla bulunduğu illerdendir. Antakya'da yüzyıllar boyunca yaşamış, ibadethaneler inşa etmiş bir diğer cemaat de Yahudilerdir. Muhafazakâr bir yaşam süren Antakya Yahudileri genellikle Kurtuluş Caddesi'nde bulunan sinagoga yakın mahallelerde ikamet etmişlerdir. Bugün Antakya Yahudi nüfusu çok düşük bir sayıdadır. Bu nüfus yapısının ortaya çıkmasında yurt dışına ve İstanbul'a doğru yaşanan göçlerin büyük etkisi olmuştur. Antakya Yahudi Cemaati Başkanı Şaul Cenudioğlu konuyla alakalı olarak şunları söylemektedir:

Yirminci yüzyılın başlarında, Antakya'daki Yahudi sayısı 1500 civarında imiş. 1948'lerde, İsrail'e yoğun bir göç yaşanmış. 1980 öncesi, bazı nedenlerden dolayı, İsrail'e ikinci bir göç olmuş. Bu göçten sonra, Antakya Yahudi nüfusu 150 kişiye düşmüş. Nüfusun eksilmesinin bir başka nedeni de gençlerin üniversitelerde okumak amacı ile, İstanbul'a taşınmaları imiş. İstanbul'a giden gençler, bir süre sonra ailelerini de buraya çekmeye başlayınca, nüfus gittikçe daha çok düşmeye başlamış. Bugün, Antakya'da, en genci ellili yaşlarda olan 38 kişi yaşıyor. Soyadları Kebudi, Cenudioğlu ve Cemal olan sadece birkaç aile kaldı Antakya'da. (<https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-69784>)

Cenudioğlu, Hatay Varlık Vergisi listesinin birinci sırasında Yahudi kökenli bir isim olarak yer alıyor olsa da varlık vergisinin sebep olduğu herhangi bir göçten bahsetmemiştir. Varlık vergisi ile ilgili olarak başka bir röportajında şu ifadeleri kullanmıştır:

“1942'de husule gelen Varlık Vergisi olayı var, o zamanlar hali vakti düzgün olan kişiler Hatay'dan Amerika ve Avrupa'ya göç ettiler. 1950 öncesi de İsrail Devleti'nin kuruluşundan sonra durumları iyi olmayan esnaf kişiler İsrail'e göç etti. 1980 öncesi sağ sol hareketlerinden dolayı tedirgin olan bazı cemaat üyelerimiz de yine aynı şekilde hem yurt içine hem yurt dışına göç etti. Gençlerimiz başka bir mezhep veya dinden kişilerle izdivaç yapmadıkları için İstanbul'a gittiler, orada okudular ve orada kaldılar, haliyle zamanla ailelerini de yanlarına aldılar ve git gide azalan bir cemaat haline geldik.”(<https://www.avlaremoz.com/2016/>)

Antakya Musevi Başkanı Şaul Cenudioğlu'nun bu sözlerinden Antakya'daki Yahudi nüfusunun sadece varlık vergisi nedeniyle azalmadığı anlaşılmaktadır. 26 Temmuz 2020

⁷¹ En fazla vergi tahakkuk ettirilen illerin sıralaması ise şöyledir: İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Seyhan (Adana), Mersin ve Hatay.

tarihinde Şaul Cenudioğlu ile telefonla görüŖülmüŖ ancak kendisi Ŗehir dıŖında olduğu için görüŖemeyeceđini söylemiŖtir. Cenudioğlu bugün cemaat reisi görevini sürdürmemektedir.

14 Aralık 1942 tarihli Yenigün Gazetesi Hatay Varlık vergisi mükellef listelerinin hazırlandığını ve tahminen Hatay'a 3 milyon lira varlık vergisi tarh edildiğini yazmıŖtır. Hatay'da varlık vergisi ilçeler bazında mükelleflerinin isim listesi ile yükümlü oldukları vergi miktarı Ŗöyledir: Buna göre Antakya ilçesi mükelleflerinden yaklaŖık 886 bin 75 TL (bk. Ekler: Tablo 1), İskenderun ilçesi mükelleflerinden yaklaŖık 963 bin 200 TL (bk. Ekler: Tablo 2), Kırıkhan İlçesi mükelleflerinden 750 bin 800 TL (bk. Ekler: Tablo 3), Reyhanlı ilçesi mükelleflerinden ise 41 bin 550 TL (bk Ekler: Tablo 4) varlık vergisi tahsil edilmiŖtir.

Hatay'ın Varlık Vergisi mükelleflerinin listesi incelendiğinde, iki büyük ilçeden Antakya'da ve İskenderun'da Varlık Vergisi en yüksek kiŖilerin iki gayrimüslim vatandaŖ (Pinhas Şayal Kebbudi: 300000, JüzeŖ Katoni: 207.500) olduğu görölmüŖtür. Antakya'da 209, İskenderun'da 167, Kırıkhan'da 53, Reyhanlı'da ise 76 Varlık Vergisi mükellefi tespit edilmiŖtir. Gayrimüslim cemaatler ile Müslüman halklar uzun yıllar bir arada yaŖadıklarından Ŗahıs isimlerinden yola çıkarak gayrimüslim mükellefleri tespit etmek pek mümkün değil. Buna rağmen listelerde yer alan gayrimüslim isimlerle (Dimitri, Salamon Simorlengi, Yani Antiba vb.) sınırlı da olsa bir mukayese yapıldığında verginin Müslüman gayrimüslim ayrımı yapılmadan tahakkuk ettirildiğini söylemek mümkündür. İstanbul ve İzmir'de yayınlanan Varlık Vergisi mükellef listelerinde görölen büyük rakam farklılıkları Hatay listelerinde görölmemektedir. Burada belki gayrimüslimlere mal varlıklarıyla orantılı vergi tahakkuk ettirilmiŖse de Amik Ovası'nın büyük toprak ağalarına mal varlıklarının yanında deve ve kulak kalan bir miktar vergi tarh ettirilmiŖ olduğu tespit edilebilmektedir. Bu toprak ağalarından Abdullah Mürsel'in Varlık Vergisi Kanunu'nun çıktığı dönemde TBMM'nde Hatay milletvekili olması, çoğu akrabası olan Amik toprak ağalarının varlık vergilerinin düşük rakamlar üzerinden hesap edilmesinde bir etkisinin olup olmadığı araŖtırılmaya muhtaçtır. Bu çalıŖma kapsamında görüŖülen ve ayrıca Hatay üzerine de yerel tarih çalıŖmaları bulunan Mehmet Mursaloğlu, listeyi incelediğinde akrabaların mal varlıklarıyla tahakkuk ettirilen vergi miktarının az kaldığını ifade etmiŖtir (Mursaloğlu, 2020). Nitekim aynı dönemde Adana Milletvekili Hilmi Uran, Çukurova toprak ağalarının vergilerinin düşürölmesi için sarfettiği çabalar Ankara kulislerinde 'Hilmi Uran listesi' diye bir söylemin dolaŖmasına sebep olmuŖtur. (Güçlü, 2019: 71)

2.1. Hükümet Politikalarının Hatay'daki Yansımaları ve Varlık Vergisi'nin Hatay'daki Uygulaması

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Milli Korunma Kanunu Hatay'da da sert bir şekilde uygulanmış ve kanunu istismar edenler çıkmıştır. Harp yıllarında Antakya'da manavlık yapan Bereket Yurt adlı esnaf bu kanunla alakalı olarak başından geçen ilginç hadiseyi şöyle ifade etmiştir:

“Savaş yılları Hatay'da etkisini çok ağır bir şekilde göstermişti. İnönü döneminde çıkarılan bu kanun esnafı kasıp kavurmuştu. Ben o zamanlar manavlık yapıyordum. Benden iki portakal alan kişi fiyatı çok diyerek, beni MKK'ya aykırı hareket ettiğim için şikâyette bulunmuştu.” (Payaslı, 2017: 487).

Milli Korunma Kanunu'na aleyhinde suç işleyen diğer bir Hataylı da Sütçü Abdo'dur. Hatay'ın Karaali Mahallesi'nde sütçülük ile geçimini sağlayan Ömer oğlu Abdo 25 kuruş olarak tespit edilen sütün litresini 30 kuruşa sattığı için hakkında MMK'nun ilgili maddelerine göre Müddeiumumi (Hatay Cumhuriyet Başsavcısı) tarafından dava açılmıştır. Hatay Asliye Ceza Mahkemesinde görülen dava sonucunda 7 lira para cezasına mahkûm edilmiştir. Davanın sonucu ilan ücretinin mahkûm tarafından ödenmesi koşuluyla Yenigün Gazetesi'nde yayınlanmıştır. (Yenigün, 12 Birincikanun 1942)

Buradaki amaç tıpkı ulusal basının Varlık Vergisi hakkında yaptığı yayınlar nasıl ki vergisini vermeyenlere bir uyarı niteliğinde idi, aynı şekilde yerel basında gerek MKK gerekse Varlık Vergisi konusunda yapılan yayınlar da topluma yönelik bir nevi gözdağı niteliği taşımaktaydı.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1942 Yasama yılının açılış konuşmasında dikkati çeken karaborsa ve piyasa vurguncularıyla mücadele edileceği yönündeki çıkışı ulusal basında olduğu gibi Hatay basınında da geniş yer bulmuştur. Yenigün Gazetesi Ankara muhabirine dayandırdığı haberinde, savaş döneminde türeyen vurguncularla mücadele için yeni hazırlıkların yapıldığı bildirilmiştir.

12 Kasım 1942 günü Varlık Vergisi Kanunu'nun Resmî Gazetede yayınlanmasından sonra Hatay'da Vali Şefik Sayer'in başkanlığında bir vergi komisyonu teşekkül ettirilmiştir. Bu komisyonun çalışmalarına Maliye Bakanlığı tarafından Ankara'dan görevlendiren bir mali müfettiş de katılmıştır. Hatay Varlık Vergisi Komisyonu ilk toplantısını 20 Kasım 1942 tarihinde gerçekleştirmiştir. Bu ilk toplantının hemen ardından Maliye müfettişi İhsan Bey kazalara

giderek, kaza komisyonlarının çalışmalarını incelemiştir. (Yenigün, 21 Sontesrin 1942) Maliye müfettişinin kazalarda incelemelerde bulunmasından kısa bir süre sonra Hatay Valisi Sayer, yanına İhsan Bey'i de alarak Reyhanlı ve Kırıkhan varlık vergisi komisyonlarının çalışmalarını yerinde tetkik etmiştir.

Hatay'da teşekkül eden varlık vergisi komisyonları (Antakya-İskenderun-Dörtyol-Kırıkhan-Hassa-Reyhanlı) 6 Aralık 1942'de çalışmalarını tamamlamışlardır. Yenigün Gazetesi bu haberle birlikte varlık vergisi listelerinin en kısa sürede ilan edileceğini, tahakkuk edilecek vergi miktarına yönelik itiraz ve temyiz yolunun bulunmadığını bildirmiştir. (Yenigün, 7 Birincikanun 1942)

Hatay'ın merkezinde ve kazalarında hazırlanan vergi listeleri vilayet makamında toplanmış ve maliye bakanlığına onay için gönderilmiştir. Yenigün Gazetesi'nin 9 Aralık tarihli haberine göre listelerin asılmasından sonra mükelleflere ayrı bir ihbarname gönderilecek ve on beş gün içerisinde borçlarını ödemeleri istenmiştir. Bakanlık onayından sonra 15 Aralık 1942 günü listeler Hatay Defterdarlığının Varidat Kapısında askıya çıkarılmıştır. Bu tarih itibariyle on beş günlük ödeme süresi de başlamış oluyordu. (Yenigün, 9 Birincikanun 1942)

Varlık Vergisi listelerinin ilanıyla birlikte mükellefler çeşitli nedenlerle itiraz yolları aramaya başlamıştır. Listelerin ilanından bir hafta sonra Hatay Defterdarlığı Yenigün Gazetesinde bir ilan yayımlamıştır. Üç maddelik bu duyuruya göre, Varlık Vergisi mükelleflerinin 30 Aralık akşamına kadar borçlarını mal sandığına yatırmaları gerektiği, 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu'na göre komisyon kararlarına karşı hiçbir idari ve adli itirazın kabul edilmeyeceği duyurulmuştur. Bu nedenle Hatay Defterdarlığı, mükelleflerin nafîle çabalara girip boş yere makamlara müracaat yerine verginin vezneye yatırılmak üzere Tahsilat Şefliğine gidilmesini istemiştir. (Yenigün, 23 Birincikanun 1942)

Hatay'da vergi tahsili için on beş günlük süre 15 Aralık 1942 günü listelerin askıya çıkmasıyla başlamış olup vergi ödeme süresi 30 Aralık 1942 tarihinde son bulacaktı. Vadenin dolmasına az bir süre kalınca 25 Aralık günü Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası, Emlak ve Eytam Bankası ve Osmanlı Bankası gibi kuruluşlar harekete geçmişlerdi. Bu bankalar, Varlık Vergisi borcunun %20'sini ödeyen mükelleflere gösterecekleri teminat karşılığında kredi vereceklerini açıklamışlardı. Bu çalışma kapsamında görüşme yapılan İskenderun vergi mükelleflerinden Edvard Sayıg'ın oğlu Teyfik Sayek, babasının elindeki nakit ile Varlık Vergisi

borcunun bir kısmını ödediğini geri kalan kısmı için ise ilçe kaymakamından müsaade aldığını ifadeetmiştir. Edvar Sayıg, Varlık Vergisi'nin ilk taksidini ödedikten sonra süreç içinde bir kısım malını satmış geri kalan borç için de Ziraat Bankası'ndan kredi çekmiştir. Oğul Sayek'e göre birçok arkadaşı da babasının izlediği bu yol ile zaman içinde borcunu ödemiş ve Aşkale'ye gitmekten kurtulmuştur. Yukarıda Güçlü'nün belirttiği üzere Hatay'da borçların ödenmesinin 1943 yılının Nisan ayına kadar sürmesinin sebebi de Hatay'daki yerel yöneticilerin, Varlık Vergisi mükelleflerine göstermiş olduğu müsamahadır.

25 Kasım 1942 günü Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nün yayımladığı bir yönetmelik Yenigün Gazetesi tarafından okurlarına duyurulmuştur. Buna göre vergi mükelleflerinin gayri menkulleri devlet alacağına karşılık kanuni bir teminat teşkil etmektedir. Nitekim dönem basınında nazar-ı dikkati celbeden bir diğer husus tarh edilmesi kararlaştırılan vergi söylentileriyle birlikte gayrimüslim isimlere ait taşınmazların satış ilanlarıdır. 30 Aralık 1942 tarihinde Hatay'da Varlık Vergisi borcunu ödemenin son günüdür. Bu tarih itibariyle kazalar özelinde tahsilat şu şekilde gerçekleşmiştir: (Yenigün, 1942).

Tablo 5. 1942 yılında Hatay'da Varlık Vergisi tahsilatının ilçelere göre dağılımı.

İlçeler	Vergi Miktarı (Lira)
İskenderun	321.659
Antakya	340.397
Dört Yol	76.860
Reyhanlı	43.280
Kırıkhan	22.360
Hassa	2.889
Toplam	807.445

30 Aralık gününden itibaren borcunu ödemeyen mükelleflerin borcuna %1 zam, geç kalınan ikinci hafta için ise %2 zam konulmuştur.

Türkiye genelinde olduğu gibi Hatay'da da ilk liste hazırlanırken unutulmuş ya da ulaşılamayan mükellefleri tespit etmek amacıyla ikinci Varlık Vergisi komisyonu kurulmuştur. 5 Şubat 1943 tarihinde kurulan bu komisyon şu isimlerden oluşmaktadır: Eczacı Muhsin Kunt, Şükrü Melek, Ticaret Odasından: Sami Aşelci, Sıddık Müftü, Ziraat Odasından: Abdullah Türkmen, Mahmut Kuşçu. (Yenigün, 6 Şubat 1943)

15 Mart 1944 tarihinde yayımlanan Varlık Vergisi bakayasının terkinde dair kanun ile Hatay'da da vergisi affedilen kişiler olmuştur. Ökte'nin vermiş olduğu rakamlara göre Hatay'da, Varlık Vergisi bakayası terkedilen 12'si gayrimüslim ve 53'ü Müslüman olmak üzere toplamda 65 mükellef bulunmaktadır. 12 gayrimüslim mükellefin 203.418 lira tahakkuk bakiyesiyle 53 Müslüman mükellefin 253.830 lira tahakkuk bakiyesi terkedilmiştir.

Hatay toplamda 457.248 lira ile en fazla Varlık Vergisi bakayası terkedilen (İstanbul-İzmir-Bursa-Seyhan (Adana)-Ankara-İçel) 7. il olmuştur. (Ökte, 1952: 236) Konu üzerine önemli çalışmaları bulunan Muhammet Güçlü, Hatay'a 3.235.140 lira vergi tarh edildiğini yazmaktadır.

Tablo 6. Hatay'da ilçeler bazında alınan varlık vergisi toplam miktarı (Ulus, 1942; Güçlü, 2019: 83).

İlçeler	Vergi Miktarı (Lira)
Antakya	947.850
Dörtöyol	171.100
İskenderun	1.002.200
Hassa	7.600
Kırıkhan	764.000
Reyhaniye	333.590
Yayladağ	800
Toplam	3.227.140

“Hatay vilayetinde 1942 yılı içinde 1.978.794 lira tahsilat yapıldı. Hatay'da tahsilat oranı %60 olarak gerçekleşti. Geri kalan miktarın tahsilatı, 1943 yılının Nisan ayına kadar sürdü.” (Güçlü, 2019: 84)

2.2. Varlık Vergisi'nin Hatay'daki Hedef Kitlesi

Varlık Vergisi'nin Hatay'da uygulandığı günlerde yayınlanan Yenigün Gazetesi'nde yer alan listelerdeki isim ve vergi miktarları gayrimüslim vatandaşlara tahakkuk ettirilen vergi miktarının Müslüman mükelleflere oranla daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu da gayrimüslimlerin daha varlıklı olduklarını göstermektedir. Nitekim Hatay'da yaşı ilerlemiş olan

insanlarla yapılan röportajlarda hatırladıkları kadarıyla çevrelerindeki en varlıklı ailelerin gayrimüslimler olduğunu ifade etmişlerdi. Hatay Varlık Vergisi listesini incelediklerinde de tanıdık gelen soy isimlerinin hepsinin varlıklı aileler olduklarını bu nedenle devletin bir vergi salarken bunun zengin vatandaşlara yüksek miktarda tahakkuk ettirilmesinin çok normal olduğunu söylemişlerdi. Bu çalışma kapsamında görüşme yapılan Tefvık Sayek, kardeşi Can Sayek ve Neşet Mursaloğlu gibi isimler de verginin miktarından çok uygulanma şeklinin sıkıntılara neden olduğunu ve bugüne kadar sıcaklığını koruduğunu ifade etmişlerdir.

Hatay'da Varlık Vergisi memurları daha insafly davranmış ve gayrimüslim kökenli vatandaşlara mal varlıkları nispetinde vergi tahakkuk ettirilmiştir. Görüşme yapılan birçok kişi gerek Kotonilerin gerekse Kebudi'nin çok varlıklı kişiler olduğunu ifade etmişlerdir. Kotonilerin bugün de İskenderun'da, ithalat-ihracat üzerine faaliyetgösteren bir ofisleri bulunmaktadır. Faik Ökte'nin de belirttiği üzere Pinhas Kebudi, kendisine tahakkuk ettirilen miktara itiraz etmemiş sadece depolarını iyi bir fiyata satmak için zaman istemiştir.

3. Varlık Vergisi'nin Hatay'daki Mükellefleri

3.1. Varlık Vergisi Kapsamındaki Ailelerin veya Kişilerin Hikayeleri

Hatay'da Amik Ovası'nın mümbit topraklarında geniş arazileri bulunan Mürsel ailesi en fazla varlık vergisi tahakkuk edilen ailedir. Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen Mürselzade ailesindedir. Hatay Anavatan'a katılmadan önce Atatürk Tayfur Bey'e 'Sökmen' soyadını vermiştir. Hatay'ın Anavatan'a katılmasından sonra Mürselzadeler 'Mürsel' soyadını almıştır. Neşet Mursaloğlu, 1950'lerden itibaren ailesinin Mursaloğlu soyadını kullandığını ifade etmiştir (N. Mursaloğlu ile yapılan görüşme 24 Haziran 2020).

Mürsel ailesinden birçok kişiye Varlık Vergisi tarh edilmiş olsa da bu miktar çok yüksek olmamıştır. Mursaloğlu ailesinin önemli isimlerinden ve halen Kumlu yakınlarındaki çiftliğinde yaşayan Neşet Mursaloğlu ile yapılan görüşmede, ailesindeki isimlerle vergi miktarları karşılaştırıldığında rakamların miktarlarla çok orantısız olduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹

Antakya'da uzun yıllardır yaşayan Yahudi kökenli Pinhas Kebudi adlı vatandaşa Antakya Defterdarlığı tarafından 100 bin liranın üstünde bir Varlık Vergisi tarh edilmiştir. Bay Kebudi vergiyi ödemek için elinde bulunan emlakı satmak için harekete geçer ancak depoları alacak olan Shell ve Standard gibi petrol şirketleri İstanbul'da bulunmaktadır. Bu satış işleri için İstanbul'a

giden Pinhas Kebudi'yi eşi bu yolculukta yalnız bırakmaz. Antakya defterdarlığı da harekete geçerek İstanbul Defterdarlığına gönderdiği telgrafta Kebudi'nin Aşkale çalışma kampına gönderilmesini ister. İstanbul Defterdarı Faik Ökte Kebudi konusunda yaşanan gelişmeleri şöyle anlatmaktadır:

“Mükellef para bulmak için bir ay izini istiyordu. Müşterileri depoları satın almak için merkezleriyle temas halinde idiler. Hatay defterdarı, ‘elle’ karısını beraber götürdüğü için Kebudi'nin kaçacağını ileri sürdü ve kendisine bu bir aylık mübleti vermekten imtina etti. Ben durumu anlatmaya çalıştım. Vekalet Hatay'ın söz sahibi olduğunu ileri sürerek üzerine mes'uliyet almak istemedi. Müşteriler vaziyeti kavrayarak müzakereyi kâsten uzattılar. Mükellefi boğuntuya getirmek istiyorlardı. Netice Kebudi'nin kampa alınıp sevk edilmesi şeklinde tecelli etti.” (N. Mursaloğlu, 2020; Ökte, 1952: 176)

Hâlbuki Hatay Defterdarlığı talep edilen süreyi verseydi Pinhas Kebudi zikredilen şirketlere rayiç bir bedelle depolarını satarak vergisini ödeyebilirdi. Anlaşıldığı üzere Antakya Defterdarlığı'nın aceleci tutumunu gören şirketler Kebudi'yi oyalamış ve depoları çok düşük bir fiyatla kapatmışlardı.

Kebudi ailesinden Şalom Gazetesi'ne Antakya Yahudi Cemaati hakkında röportaj veren Gerez Kebudi, Antakya'dan dışarıya yaşanan Yahudi göçlerinden bahsederken Varlık Vergisinin neden olduğu bir göçe değinmemiştir. Antakya'da bulunan Yahudi nüfusunun azalmasını şöyle açıklamaktadır:

1948'de İsrail kurulduktan sonra, imkânları az olan Yahudiler göç ettiler. O zamanlar İsrail, gelen göçmenlere birçok imkânlar sunuyordu. Peyderpey cemaatin yüzde otuzunu, kırkı Aliya yaptı. İstanbul'da 5-6 Eylül Olayları sırasında, Antakya'da da antisemit hareketlere maruz kaldık. O dönem bir göç dalgası dâba oldu. Ancak en büyük göç dalgası, 1977-1978 yıllarında Gaziantep'te başlayan sağ-sol çatışmaları döneminde oldu. Antakya'da da aşırı ırkçı hareketler başladı. Yahudiler tehdit mektupları aldı. Mülklerine şerh konuldu. O dönemde, İsrail'e ve İstanbul'a büyük bir göç oldu. Dâba sonraları, Antakya'da kalan Yahudiler, çocuklarını üniversitelerde okutmak için İstanbul'da yaşamayı tercih ettiler. Biz buna Aydınlanma Çağı diyoruz. Günümüzde Antakya'da sadece 35 Yahudi yaşıyor. (<https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-75726-> Erişim, 20.05.2020, 19:00)

1928 doğumlu olan Gerez Kebudi, ailesinin Şam'dan Beyrut'a, Halep'ten Antakya'ya uzanan bir sahada ticaret yaptığını ve varlıklı bir aile olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Antakya Yahudi Cemaati, Hatay Mücadelesi'nde yerel halkla birlikte hareket etmiş, 2 Eylül 1938 tarihinde kurulan Hatay Devlet Meclisine Kebudi ailesinin ileri gelenlerinden Efrayim Kebudi temsilci olarak seçilmiştir.

İskenderun Varlık Vergisi listesinde ilk sırada yer alan Joseph Catoni'nin ailesi Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından itibaren denizcilikle uğraşan levanten bir ailedir. Bu aile ile ilgili

kayıtlarda:

19. yüzyılın ikinci yarısında buraya ticarî temsilci olarak gelip yerleşen ve bu yönüyle en fazla iz bırakan ailelerden ikisi Belfante ve Catoni aileleri olmuştur. Çünkü diğer ticarî ve diplomatik temsilciler görev sürelerinin bitimi sonrasında ülkelerine geri dönmekte iken Belfante ve Catoni aileleri kalıcı olmuşlar ve yabancılıklarını korumalarına rağmen yerleşmişlerdi. İki aile ticarî faaliyetleriyle birlikte diplomatik temsilci hüviyeti de taşımaktaydılar. Bu iki aile arasında evlilik yolu ile akrabalık bağının tesis edilmesiyle birlikte ailelerin İskenderun tarihinde oynadıkları rol daha da artmıştı. (Ürkmez, 2020: 1371) ifadelerine yer verilmiştir.

Belfante ailesinin mal varlığı ve ticaretteki yeri Catonilerle ortaklık seviyesinde olmasına rağmen Hatay vergi listesinde Belfante ismine rastlanmamıştır. Bazı varlıklı gayrimüslimler de bir takım varlıklı Müslümanlar gibi çeşitli yollarla vergiden muaf olmuş ya da tahakkuk ettirilen varlık vergisi miktarlarını düşürmüş olabilirler. Catoni ailesi Beyrut'tan Halep'e ve Mezopotamya'ya uzanan geniş bir hiterlandda ticaret yapmıştır. İtalyan kökenli olan Catoni ailesi, sömürgeci Avrupalı devletlerle siyasi- ekonomik münasebetler geliştirmiştir. Bu ilişkiler neticesinde 1875 yılından itibaren Hollanda, İngiltere, İsveç ve Norveç gibi devletlerin bölgedeki konsolosluk görevini üstlenmiştir. Bu diplomatik kimliğiyle XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin çöküş ortamından da istifade eden Cotoniler, siyasi ve ticari nüfuzlarını daha da arttırmışlardır. İskenderun ekonomik hayatı üzerinde geniş bir alana yayılan etkileri halk üzerinde de söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Joseph Ctoni bu gücünü kullanarak İskenderun'da bulunan Osmanlı yerel yöneticilerini yanına çekmiş ve birçok usulsüz işe karışmıştır. Kanuna aykırı olarak denizi doldurma, arazisini genişletme ve devlete ait kıyı arazisini talan etme bu usulsüzlükten bazılarıdır. Catoni ailesinin bu kanun tanımaz halleri Dersaadet'in de dikkatini çekmiş ve İskenderun'da incelemelerde bulunmak üzere II. Abdulhamid tarafından bir komisyon görevlendirilmiştir. İstanbul'dan gelen komisyon Catoni'nin İskenderun'da yapmış olduğu nizama aykırı faaliyetlere göz yuman görevliler hakkında tahkikata başlamıştır.

Anadolu'da ortaya çıkan Ermeni isyanlarında yabancı güçlerin İskenderun Limanından Ermeni komitacılara silah ve cephane aktarmasında da konsolos Joseph Catoni'nin büyük katkısı olmuştur. İngiltere'nin İskenderun konsolos vekili Mösyö Catoni hakkında tek şikâyet bu değildi. Konsolos Catoni, bölgede karışıklık çıkarmaya çalışan Ermenilerden bazıalarını istihdam ederek saklamak ve himaye etmekle suçlanıyordu. İskenderun İskele Komisyonu; Halep Nizamiye Kumandanlığına, Catoni'nin fesat çıkarmak ve kaçakçılık yaptırmak için istihdam

ettiğı, maaş verdiğı dört kişinin olduğunu bildirmişti. (Ürkmez, 2020: 1385)

Devlete karşı bu tavrına rağmen Catoni ailesi Cumhuriyet Dönemi'nde de işlerini büyütmüş ve mevcut mal varlığı karşılığında İskenderun'un en büyük vergisini ödemiştir. Mersin ticaretinde de etkin bir rol oynayan Jozef Katoni ve şürekasına burada 74.000 lira Varlık Vergisi tahakkuk ettirilmiştir. (Yenigün, 11 Birincikanun 1942) İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra da İskenderun'da ticaret hayatına devam eden Catoni ailesinin son ferdi Augustine Catoni (Joseph Catoni'nin oğlu) 1969'da vefat edince mal varlıkları ortakları Beard ailesine kalmıştır. Buradan açıkça anlaşılmaktadır ki Türkiye Cumhuriyeti, Varlık Vergisi uygulaması ile herhangi bir azınlığı hedef almadığı gibi azınlıklara yönelik bir politika da geliştirmemiştir. Hatay'da da diğer illerde olduğu üzere sermaye birikimi gayrimüslim tüccarın elinde olduğu için en büyük vergi miktarları bu şahıslara tarh edilmiştir.

3.2. Hatay'da Varlık Vergisi'ni Ödeyen Ailelerin Varisleri ile Yapılan Görüşmeler

a. Musa Emlikyan (Samandağ Vakıflı Köyü, Görüşme Tarihi: 14 Mayıs 2020)

“1939'da çevremizdeki 6 köy Lübnan'a göç etti. Vergi (varlık vergisi) alınmadı. Ermenilerden koyun başına alınan 25 kuruş sene başında bütün Samandağ yöresinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimden eşit olarak alınırdı. Harpte (II. Dünya Savaşı'nı kastediyor) Türkiye Almanya'ya yakın durmuştur. 18 yaşından büyük 65 yaşından küçük olanlardan senede 10-12 lira yol vergisi alınmıştır. 5 çocuğı olan alınmamıştır. Çevre köyler buralardan giderken dedelerimiz iyi ki gitmemiş. Hiçbir ayrımcılık yoktur. Mutluyuz burada... yanı başımızdaki Hıdırbey denilen köy Müslüman, Deniz mahallesindeki alevi vatandaşlar komşumuzdur. Cenazelerde düğünlerde hep beraberiz, bundan sonra da bir arada barış içinde yaşamaya devam edeceğiz. Alman harbinde (İkinci Dünya Savaşı'ndan bahsediyor) köyün gençlerini askere toplamışlar. Bir yerde rastlanmış, bir genç nişanlı arkadaşın kızıyla... arkadaş 42 yaşında askere alınca damadıyla karşılaşiyor. Damat ile baba enteresan iş (kahkaha atıyor Emlikyan) Lübnan'a giden vatandaşların topraklarını Hacı Mahmut Vakfı satın almıştır. 65 liraya... köyümüzde arazi dardır. En büyük toprak 25 dönüm olabilir. Bu nedenle Varlık Vergisine tabi kimse duymadım. Net bir bilgiye sahip değilim. O zaman bugünkü gibi radyo, telefon, televizyon yoktu. Başka yerde olandan haberdar değilim. Bildiklerim hatırladıklarım bunlar. Yalan yanlış şeyler söyleyip sizi ve tarihi yanıltmam. Umarım söylediklerim dışında bir şey yazmamışsındır. Çünkü buraya

çok araştırmacı geliyor. Çoğu farklı amaçlarla geliyor. Geçen gün bir gazeteci gelmiş bana diyor ki 1914 yılında neredeydin, noldu? Ben 1938’de doğmuşum. Dünyada olmadığım bir zaman hakkında bana soru soruyor.”

Emlikyan’ın sözlerinden şunu anlıyoruz yaşadığı yörede Varlık Vergisine kimse tabi olmamıştır. Nitekim bu aileler bahçe tarımı ile hayatlarını idame ettirmeye çalışan vatandaşlardır. Emlikyan, Varlık Vergisiyle aynı dönem uygulanan “Yol Vergisi” hakkında ve savaş esnasında askerlik çağındaki erkek nüfusun askere alınmasıyla alakalı görüş beyan ederken Varlık Vergisine dair bir şey hatırlamaması yörede vergi tahakkuk ettirilen Müslim-gayrimüslim vatandaşların olmadığını göstermektedir. Hatay’ın anavatana katılmasından hemen sonra 1939 yılındayurtdışına gerçekleşen Ermeni göçünün sebebi hakkında malumatı olmadığını söylemiştir. Sadece Vakıflı Köyü çevresinden değil Kırıkhan’da yaşayan aile dostları Boduryanlar ve Şarapçı Agop ile oğlu Hacı Agop’un Lübnan’a göç ettiğini belirten Emlikyan, Garbi Kaplan’ın ise İskenderun’a yerleşmiş olduğunu belirtmiştir. Musa Emlikyan’ın tüm bu söylediklerinden anlaşılın, tanıdık çevresinden Varlık Vergisi nedeniyle yurtdışına göç eden olmamıştır. Kırıkhan Varlık Vergisi listesi incelediğinde Boduryan ailesinden burada kalan Kiork Boduryan ve ortağı Versami Şirin’e 15.000 lira vergi tarh edildiği tespit edilebilmektedir.

b. Neşet Mursalodđu (Görüşme Tarihi: 24 Haziran 2020)

“Yaşım itibariyle varlık vergisinin yürürlükte olduğu tarihlerde olup biten konusunda pek malumatım yok. Ayrıca nüfusun Müslüman ve Türk kesimine ait olmamız dolayısıyla bu uygulamanın hedefi olmayıp aile büyüklerinden aktarılan herhangi bir hatıra da yoktur. Hatay’ın Cumhuriyet’e henüz katılmış olması nedeniyle olsa gerek, bu kanunun yaratabileceği menfi durumlara dair herhangi bir öyküye de rastlamadım. Bunun yerine ilhakın yarattığı endişeyle Hatay’ı terk etmeye (Hatay’ın Anavatana katılışının 80.yılı sempozyumuna katılan Hatay Devleti Meclisi Reisi Abdülgani Türkmen’in torunu Abdülgani Melek’in şu cümlesi de bu durumu teyit etmektedir: “Anavatan’a katılımın ardından muhtelif cemaatlere mensup bazı kişiler korkup Antakya’dan gidiyor.” s. XLIII) hazırlanan Ermeni nüfusa bu kararlarından vazgeçmelerinin tavsiye edildiğini, can ve mal güvenliklerinin devletin teminatı altında olduğunun ısrarla ilan edildiğini biliyoruz. Ermenilerin endişelenmelerinin sebebi Hatay’da kurulan Fransız manda yönetiminin Ermeni toplumunu milis güç olarak kullanmasıdır. Hatay’ın anavatana ilhakıyla

birlikte Türkler intikam alır korkusuyla Ermeniler yurtdışına gitmeye başladılar. Eğer Türkiye Cumhuriyeti'nin varlık vergisi ile farklı bir amacı olsaydı tahminim odur ki 1939'da Ermeniler'in Suriye'ye göç etmek istemelerini garanti vererek engellemeye çalışmazdı. Nitekim günümüzde İskenderun ve Antakya'da birçok gayri Müslim vatandaşımız yaşamaktadır. Zaten bu dönemde İskenderun'un büyük kısmı bataklık ve kaymakamlık binası Belen'de bulunmaktadır. Amcazadem İhsan Mürsel Belen kaymakamıdır ve bu dönemde Ermeniler'in ülkeyi terk etmemeleri için devletin çok çaba sarf ettiğini anlatmıştır. Varlık Vergisinin uygulandığı dönemde babam Şemsettin Mürsel tedavi olmak için İsviçre'ye gitmişti. Savaş koşulları nedeniyle 1941-1945 yılları arasında İsviçre'de mahsur kalmıştı. Hatay Varlık Vergisi listesinde babamın ismi bulunmamaktadır. Listede yer alan rakamlara baktığımızda, sülalemizde Varlık Vergisi tahakkuk edilen isimlerin servetleriyle bu rakamların orantılı olmadığı görülüyor. Ben Varlık Vergisinin diğer devletlerde olduğu gibi bir Yahudi düşmanlığı olarak görmüyorum. Daha ziyade ekonomiyi millileştirme çabası olarak görüyorum. 1939'da Ermenilerin Suriye'ye gitmesiyle İskenderun'un nüfusu 9.000'den 4.500'e düşmüştür.

c. Semiramis Kuseyri (İskenderun Sancağı Maarif Müdürü Mithat Kuseyri'nin Kızı, Görüşme Tarihi, 16.08.2012) (Payashı, 2017: 495)

Harp yıllarıydı. Hatay'da büyük bir yoksulluğun olduğu dönemdi. Vergi herkesten çok gayrimüslimleri etkilemişti. Nitekim Dr. Alber Beyluni borcunu ödeyemediği için Aşkale'ye sürülmüş, kısa bir zaman sonra tekrar gelmişti. Beyluni çok iyi ve memlekete hizmeti olmuş bir insandı.

ç. Pol-Jaklin Kayuka (Hristiyan Cemaat'in önde gelen ailelerinden, Görüşme Tarihi, 25.09.2012) (Payashı, 2017: 482-492).

14 Aralık 1925 Antakya doğumluyum. Nüfusta ise 1927 tarihi yazılmış. Bu benim vaftis tarihimdir. Biz bunu önemseriz. Vaftis tarihi doğum tarihidir. 1930'lu yıllarda etrafta çok okuryazar yoktu. Kahvelerde okuma bilen biri ortaya geçer ve yüksek sesle gazeteden haberleri okurdu. Özellikle Affan Kahvesi bunda önemli adres olarak bilinirdi. Para yoktu herkes gazete alamazdı, kahvelerde ya da sokak köşelerinde birileri okur diğerleri dinlerdi. Zaten okuma yazma bilen de çok azdı. İlk zamanlarda Antakya'da pek gazete yoktu, Yeni Mecmua vardı ama

ben daha çok Yenigün Gazetesi'ni hatırlıyorum. Çok okunan gazetelerdi ve belli bir okuyanı vardı. Gazeteler daha çok dışarıdan gelirdi, Suriye ve daha sonra ise Türkiye'den hatırı sayılır kişiler tarafından getirilirdi. Suriye'den Ahbar'ül-Yevm getirilirdi.

Varlık Vergisi İnönü zamanında İkinci Dünya Harbinden kaynaklanan bütçe açığını finanse etmek için çıkarılmış gayrimüslimlere yönelik vergidir. Her ne kadar bütün kesimleri kapsadığı söylene de en fazla yükü gayrimüslimler çekmişti. Biz Antakya'nın en zengin ailelerindendik. Kavaslı Köyü'ndeki tüm topraklar bizimdi. Biz Varlık Vergisi borcumuzu ödemek için bahçelerimizin çoğunu sattık. Tabii başka sebepler de vardı. Bazı gayrimüslimler bu sebeple Antakya'dan ayrılmıştı. Ancak taşınmaz malı olanlar mecburen kalmışlardı. Mağdur olduk o dönemler. Atatürk dünya çapında bir liderdi. O olsaydı bütün bunlar yaşanmazdı. "Demokrat Parti Türkiye genelinde olduğu gibi Hatay'da da kazanmıştı. Bu durum doğaldı. Çünkü insanlar İnönü'nün vergi politikasından sıkılmış, yeni partinin diğer şehirlerdeki hizmetini görmüştü. Demokrat Parti ABD'den gelen yardımlarla Hatay'ın yollarını yapmış, köylere elektrik, su gitmiş, köylülere traktör verilmişti. En önemlisi Hidro-Elektrik santralini yapmışlardı. Bu durum bizlerde büyük bir heyecan yaratmıştı. Aynı zamanda DP'ye oy verenlere toprak verilmişti. Abdullah Cilli'de CHP'den istifa ederek DP'ye geçmişti. Cilli, Samandağ'ın en tanınmış ailelerinden olup toprak ağasıydı. Onun da topraklara yönelik yatırımı olduğu için DP vaatleriyle CHP'den ayrıldığını düşünüyorum. Çünkü DP Hataylılara çok şey vaat etmişti. Fransız manda döneminde nüfus sayımları düzenli olarak yapılmazdı. Fransızlar seçim zamanı ve önceki dönemler olsun, Türk nüfusunu az göstermek için uğraş vermişti. Oysa Ankara Hükümeti Alevileri "Eti Türkü" olarak nüfusa kaydetmek istemişti. Bu sebeple Alevilerin çoğu Türk nüfusuna yazılarak, Türk nüfus oranı diğer mezheplere göre daha çok artış göstermişti. Hatay'ın Türkiye'ye iltihakı sonrası artık düzenli olarak nüfus sayımları yapılmıştı. Türk askerinin Hatay'a girmesi ve iltihakın yaklaşması üzerine Ermeniler öldürüleceklerinden korkmuşlardı. Bu sebeple çoğu Ermeni Alevilerinevlerinde saklanmışlardı. Fransızlar Samandağ'dan Belen'e kadar olan yerlerdeki Ermenileri kamyonlarla alıp Suriye, Beyrut ve Lübnan'a yerleştirmişlerdi. Ermenilerden kalan birçok mala el konuldu ve onların yaşadıkları yere çeşitli yerlerdengelen Türk aileleri yerleştirildi. Özellikle Kırıkhan bölgesine Karadeniz'den gelen insanlar yerleştirilmişti. Bu aileler hala Hatay'da yaşamlarını sürdürmektedirler. İskenderun bir körfezdir. Sancak diye bir şey yoktu aslında daha sonraki yıllarda bu isim ortaya çıktı. Fransızlar Sancak dedi Suriye ise

Sancak mıntıka anlamına gelen daha sonra “liva İskenderun” olarak isim verdi. El Liva, El Cezire, El Uruba, El Kabes gazetelerini hatırlıyorum. Bunlar Arapça idi. Türkçe ise Yenigün ve Atayolu, Hatay gazeteleri idi. El Yevm-ül Cedid burada çıkardı. Yenigün’ün Arapçası idi. Bu daha erken tarihtiydi. Selim Çelenk, Şükrü Balcı önemliydi. Bunlar gazetecilerdi. Selim Çelenk sadece gazetenin sahibiydi, Şükrü Balcı daha etkindi, daha çok yazıları vardı.

Rasim Yurtman Halk Partisindendi, Halk Partiliydi. Rasim Yurtman’ın abisi Ahmet Yurtman ta Antap’e kadar ulaşır, liderlik yaptı, muazzam bir insandı, çok çalıştı. Hataybağımsızlığı için ekip kurmuşlardı, hepimizle konuşurlardı ve muazzam bir istekle mücadele ettiler, önderlerdi.

Sosyal yaşamda Cilliler ve Galiler çok muhterem idiler. Sahilliler, Tüleyliler ailesi de öyle. Türkiye’ye ilhak sonrası gerçi bu isimler çoğunlukla değişti, Türkçeleşti. İlhak öncesi en çok bu mıntıkada Affan Okulu’nda okunurdu. Köprü Mektebi’nde okunurdu. Köprü Mektebi bu günkü Antakya Lisesi’nin yerindeydi. Ben de Fransızca okudum. Ama eşim Jaklin Fransızca’yı çok daha iyi bilir. İlkokulu Affan İlkokulu’nda, ünlü Şeyh Salih orada müdür idi, burada okudum. Bu okulda Arapça öğrendim. Esasında kilisemizde de okul vardı ama ben orada okumadım.

1939 öncesi Fransızca ikinci derece dil idi. Türkçe sadece Türk dili eğitimi veren yerlerde vardı. Müzenin yerinde Osmanlı döneminden kalan Mektep-i Rüşdiye vardı. Bu lisede kız ve erkek öğrenciler karışık okurdu. Hatay mücadelesinde Hasan Cabbara, Arsuzi muhalif liderlerdi. Suriye’de önemsenirlerdi. Suriye’den Antakya’ya gelir halkla konuşurlardı. Bunlar çete gibi teşkilatlıydı.

Antakya Lisesi’ne el attılar aslında pek çok okula müdahale ettiler. Antakya Lisesi’nde Mösyö Bazantay, Mösyö Muvati, Mösyö Gomber, Madam Pompudur vardı. Onlara profesör derlerdi. Lise müdürü Mithat Kuseyri idi. Bazantay Maarif Müdürü idi. Bu lisede Fransız eğitimi ve kültürünü yerleştirmeye çalıştılar. Esasında bizim kitaplarımız Türkiye’den getiriliyordu ama Fransa yine de Türkçe eğitime müsamaha göstermedi. Her grubun bir okulu vardı. Hıristiyanların, Müslümanların, Ermenilerin dışında yabancıların da okulu vardı.

Ben baroda çalıştım ve orada Türkçeyi çok iyi öğrendim. Arapçam da iyi idi. Bizim zamanımızda herkes Paris’ten diploma alırdı, gençler hep Fransa’ya gönderilirdi. Hem Müslüman hem Hıristiyan, Ermeni ailelerden de çocuklarını okul için Fransa’ya gönderenler vardı. Mehmet Cerep mesela, muazzam bir insandı. Abim Pier’dir ona Mösyö Pier derlerdi. Biz

Antakya’da Hıristiyan cemaatinin önemli bir ailesiyiz. Babam çok varlıklıydı ancak biz bu varlığı koruyamadık. İnsanlar mesela tedavi için Suriye’ye giderlerdi. Ya da pasaportu varsa Türkiye’ye. Hastane bir tane vardı, yetersizdi. Salgın hastalıklar çoktu. Tifo’dan ölen çoktu. Hayatımız zorlu ve sıkıntılıydı.

Ben ilkokul mezunuyum ama o dönem bir ara Şam’da da okudum. Ablam, dayım oradaydı, Halef’te de yakınlarım vardı. Okumaya gittim ama babam geri gelmemi istedi ve okulu yarım bırakmak zorunda kaldım. Fakat Antakya’ya döndükten sonra Baro’da çalışarak dil öğrendim. Hatta yerli Arapça’yı Fasih Arapça’ya çevirerek tercümanlık da yapıyor, para kazanıyordum. Nuri Aydın Konuralp’in adını hep duyardım. Süreyya Halef’i tanırım. Halef ailesi de büyük idi, Vahit Halef ise en önde gelenlerinden idi. Kendisi, Bakanlık da yapmıştır. Çoğu Fransa’da bazı yüksekokullarda ve genelde Sorbon’da okumuşlardır. İbrahim ve Ahmet Tuhani’de Sorbon’da okumuştur.

d. Teyfik-Can Sayek (İskenderun Varlık Vergisi Listesinde Yer Alan Edvar Sayığ’ın Çocukları, Görüşme Tarihi: 1 Eylül 2020)

Ailemiz dört yüz elli yıl önce Dört Yol’dan Arsuz’a göç etmiş ve çiftçilikle uğraşan bir ailedir. Ailemiz çok eskilerde ‘Sümeler’ ve ‘Zondiler’ olarak bilinirdi. Soyadı kanunu ile birlikte ‘Sayığ’ soyadını almıştır. Sayığ, Arapça’da kuyumcu anlamına gelmektedir. Daha sonra bizimle birlikte ‘Sayek’ e dönüşmüştür.

Varlık Vergisi biz gayrimüslimleri, yaygın söyleyişle gavurları altüst eden bir uygulamadır. Osmanlı İmparatorluğu’ndan bu yana sermaye birikimi gayrimüslimlerin elinde olduğu için; en fazla vergiyi bu zümreler ödemiştir. Cumhuriyete geçişle birlikte gayrimüslimlere yönelik menfi bir politikanın olmadığını görmekteyiz. Atatürk döneminde, babası Hanna Filip İskenderun Gümrüğünde müdür arkadaşımın bana anlattığı bir hadiseyi anlatarak olayı somutlaştırayım: Hatay Devleti’nin İskenderun Gümrük Müdürü olan Hanna Filip odasında otururken dışarıdan gelen bir gürültü duyar. Dışarı çıktığında yanında birçok eşyası olan bir zatın Hatay’a girmek istediğini görür. Gümrük memurları da şahsın kaçakçılık yaptığını düşünerek Hatay’a almak istememektedirler. Hanna Bey bu şahsın şekline ve şemaline bakınca gayet dürüst biri olduğunu, kaçakçılara benzer herhangi bir intibasının olmadığını görür ve Hatay’a girişine müsaade eder. Hanna Filip odasına döndükten sonra dışarıdaki kişi gümrükteki görevlilere müdürün ismini

sorar. Hanna ismini duyduktan sonra gayrimüslim olduğunu anlar ve müdürün odasına girer. Der ki, ben size yalan söyledim. Beni Atatürk, Tayfur sökmen'e gönderdi. Bu eşyalar da Atatürk'ün Tayfur Sökmen'e gönderdiği hediyelerdir. Bu mektup sizi ilgilendiriyor. Ben açmaya yetkili değilim buyurun siz açın. Hanna Filip mektubu açtığında şu ifadeleri okur: Sevgili kardeşim Tayfur, Hatay'ın anavatana katılacağı endişesiyle gayrimüslim vatandaşların yurt dışına göç etmeye başladığını duydum. Gayrimüslim vatandaşlara her türlü teminatın verilerek evlerini terk etmemelerini sağlıyoruz. (Tevfik Sayek'in burada gözleri doluyor.)

Varlık Vergisine gelince; bu verginin tahakkuk ettirilmesinden çok uygulama tarzı bizi zora sokmuştur. Bakın babam o kadar muzdarip olmuş ki o dönemde ve sonrasında konuştuğu herkese bu verginin sıkıntılarında bahsedermiş. Birgün trenle seyahat ederken aynı kompartımanda Ankara'dan bir beyefendiye tesadüf eder. Kendisine tarh edilen miktarın servetinin çok üstünde olmasından ve bu nedenle çekmiş olduğu ızdırabı dile getirir. Ankaralı beyefendi babama ismini sorar. Babam da o zamanlar Edvar yerine Enver ismini kullanıyordu. Enver ismini duyan Ankaralı zat "Allah Allah bu işte bir problem var, vergi memurları bir hata yapmışlar. İsminize göre çok fazla tahakkuk ettirmemeleri gerekirdi." Görüyor musunuz Müslüman isimse az miktar tahakkuk ettirilmiş, gayrimüslime daha fazla... böyle bir keyfilik olabilir mi?

Her şeye rağmen babam kendisine tahakkuk ettirilen varlık vergisi borcunu ödemek için elindeki malları satar. Ancak o dönemde malları alabilecek olanların çoğu yine gayrimüslim ve onlar da Varlık Vergisi borcunu ödemenin derdine düşmüştür. Bakın bu listede amcalarım da var. Yani aile müşkül durumda ve kimsenin yardım edecek hali yok. Babam satabildikleriyle Varlık Vergisi borcunun bir kısmını öder. Geri kalan borç için ziraat Bankası'na kredi başvurusunda bulunur. Kredinin henüz sonucu gelmeden bir sabah erkenden henüz babam pijaması üzerindeyken polisler kapıyı çalar. Kaymakamın babamı çağırdığını söylerler. Babamı emniyet müdürlüğüne götürürler. Orada bir salona aldıklarında babam çok şaşırır. Çünkü salonda bulunanların tamamı babamın yakından tanıdığı gayrimüslim arkadaşları. Varlık Vergisi borçlarını ödeyememişler ve Aşkale'ye gönderilecekler. Babam kapıdaduran memura Kaymakam Beyle görüşmek istediğini söyler. Ancak kimse buna müsaade etmez. Babam sigara içme bahanesiyle bir fırsat bularak kaymakamın yanına çıkar. Borçlarını ödemek için Ziraat Bankası'ndan haber beklediklerini ifade eder. Kaymakamın ikna olması üzerine Aşkale kampına

gitmekten kurtulurlar.

Varlık Vergisi borçlarında ödemelerden geriye kalan miktarlara çok fahiş faizler konuluyordu. Babam öyle zor durumda kalmış ki İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe Hanım'a, mektup yazarak, vergi borçlarının bakayası için çok yüksek miktarlarda faiz alınmamasını istemiştir. İlginçtir mektup işe yaramış ve faizlerde bir yumuşama olmuştur. Birgün babamla birlikte sahilde yürürken, eski Ziraat Bankası önünde durdu. Bana binayı göstererek bu bina bizim paralarımızla yapıldı dedi.

Ben Varlık Vergisi uygulaması ile devletin gayrimüslimleri yurt dışına sürmek gibi bir politika güttüğünü düşünmüyorum. Evet ülkemizin gayrimüslim nüfusunda büyük düşüşler olmuştur. Ancak bunun nedeni Varlık Vergisi değildir. Sosyo-ekonomik, eğitim gibi birçok neden vardır. Dünya çok hızlı bir değişim yaşamaktadır. Zaten Türkiye'den büyük göçler 1960'lı yılların sonundan itibaren başlamıştır. Özellikle Kıbrıs meselesi konusunda gayrimüslimlere yönelik toplumsal tepkiler... O dönemlerde İskenderun'dan bile onlarca ailenin bir gecede göç ettiğini hatırlıyorum.

Bakın İnönü döneminde benzer birçok keyfi uygulama anlatabilirim size. Bizimkiler arazilerine ettikleri mahsüllerin hasadından önce tahsildar gelir ve afaki olarak o tarladan gelecek ürünü tespit ederdi. Örneğin buğday tarlasına baktı ve bu tarladan 10 ton vergi vereceksin dedi. Hasat zamanı bir problem oldu ve bu ürün alınamadı. Çiftçi başka yerden bu on ton vergiyi temin etmek zorundadır. Biliyor musunuz, bizimkilerin bu toprak mahsülleri vergisini ödemek için Ceyhan'dan buğday getirdiğini biliyorum.

e. Dr. Cemil Huri (Görüşme Tarihi: 4 Eylül 2020)

Bu listede yer alan Dr. Basil Huri ile Kuyumcu Vedit Huri babamın amcası. Dimitri Huri, Rufail Huri ve Zeki Huri uzaktan akrabamız olurlar. Dr. Basil Huri, Hatay Devleti milletvekilliği de yapmıştır. Ailesinden kimse bugün Hatay'da bulunmamaktadır. Torunu Dr. Basil Beyrut'ta yaşamaktadır. Listede yer alan pek çok ailenin çocuklarını tanırım. Kebudi ailesi İstanbul'da yaşamaktadır. Varlık Vergisi hususunda herhangi bir bilgiye sahip değilim, size yardımcı olamayacağım için üzgünüm.

f. Görüşme Yapılan Diğer Kişiler

10 Haziran 2020 tarihinde Samandağ Vakıflı Köyü'nde bulunan Musadağ Müzesi'nde Ermeni Cemaati Dernek Başkanı Cem Çapar ile bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmede Cem Çapar, Hatay'da Varlık Vergisi tahakkuk ettirilen şahısların isim listesini incelemiş ancak bu kişilerden hiçbirisinin burada yaşamadığını ve isimleri tanımadığını ifade etmiştir.

10 Haziran 2020 tarihinde Samandağ'da Varlık Vergisi ödeyen Alaiddin Cilli'nin kızı Leyla Cilli ve torunu Dr. Hasan Fehmi Cilli ile Samandağ Çiğdede Mahallesi, İskele Caddesi'nde bulunan evlerinde görüşme yapılmıştır. Cilli ailesinin fertleri de Varlık Vergisinin uygulandığı dönemle ilgili olarak belge ya da büyüklerinden dinledikleri herhangi bir anının bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Reyhanlı'da 1500 lira Varlık Vergisi ödeyen Mehmet Bahadırlı'nın kızı Dr. Güneş Bahadırlı ile Reyhanlı-Antakya yolu üzerinde bulunan çiftliğinde 30 Haziran 2020 tarihinde görüşme gerçekleştirilmiştir. Güneş Hanım annesinden Varlık Vergisi ile alakalı bazı şeyler duyduğunu ancak net olarak hatırlamadığını söylemiştir.

7 Temmuz 2020 tarihinde, Hatay Varlık Vergisi listesine göre 4 isme (Selim- Reşit- Mehmet-Abdülğani) vergi tahakkuk ettirilen Cezayirli ailesinden Refet Cezayirli ile il dışında bulunduğu için telefonla görüşülmüştür. Refet Cezayirli de konu ile ilgili herhangi bir belge ya da anısının bulunmadığını bildirmiştir.

Reyhanlı Varlık Vergisi listesinde yer alan Reşit Duman'ın oğlu Aykut Duman ile 25 Ağustos 2020 tarihinde Hatay Hamamı'nda bulunan çiftliğinde görüşme yapılmıştır. Aykut Duman 1944 doğumlu olduğunu ve henüz beş yaşındayken babası Reşit Duman'ın vefat ettiğini söylemiştir. Bu nedenle Varlık Vergisi ile ilgili bir malumatının olmadığını ifade etmiştir. Fransızların işgal sırasında toprak sahiplerini Tunus Bankası'na borçlandırarak toprakları Türk çiftçisinden almaya çalıştığını söylemiştir. Hatay'ın anavatana katılmasından sonra Türkiye'nin Ziraat Bankası üzerinden Tunus Bankası'na olan borcu kapatarak, borçluların ödemelerini taksitler halinde Ziraat Bankası'na yaptıklarını söylemiştir. Bu taksitlerin bir kısmını babasının vefatından sonra kendisi ödemiştir. Makbuzların hala kendisinde olduğu bu ödemeler dışında herhangi bir vergi ya da başka ödemeler hakkında malumatının olmadığını söylemiştir. Bölgesinde yaşayan gayrimüslim nüfus hakkında özellikle Kırıkhan'da yoğun bir şekilde Ermeni

nüfus yaşamış olduğunu ancak 1960'lı yıllardan itibaren sosyo-ekonomik koşulların değişmesiyle birlikte bir kısmının İstanbul'a bir kısmının ise yurt dışına göç ettiğini beyan etmiştir. Aykut Duman Kırıkhan'dan dışarıyayaşanan göçte Varlık Vergisinin bir etkisi olmadığını ifade etmiştir.

Harbiye Belediye başkanlığı da yapmış olan Sami Doğruel ile 20 Ekim 2020 tarihinde Harbiye Mahallesi'nde bulunan evinde görüşülmüştür. Sami Bey rahatsızlığı nedeniyle hiçbir şey hatırlamadığını ifade ederken, aile fertleri Hatay Varlık Vergisi listesinde yer alan İbrahim Duhani ile Mehmet Duhani'nin Sami Doğruel'in dedeleri olduğunu söylemiştir. Ailenin Hatay'ın Anavatan'a iltihakından sonra "Doğruel" soyadını aldığını ifade etmişlerdir. Varlık Vergisi konusunda hiçbir bilgi ya da belgeye sahip olmadıklarını söylemişlerdir. İbrahim Duhani, çevresinde İbrahim Ağa olarak bilinir. Çiftçilikle uğraşan İbrahim Ağa çok varlıklıydı. 17 köyün nahiye müdürlüğünü yapmıştır.

İskenderun'a ait vergi listesinde yer alan Mithat Payaşlı hakkında, Volkan Payaşlı ile 19 Haziran 2020 tarihinde görüşülmüştür. Volkan Payaşlı, kendisinin de doktora çalışması vesilesiyle aile efradı olan Mithat Payaşlı'yı araştırdığını ancak konuyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadığını ifade etmiştir.

Sonuç

Türkiye II. Dünya Savaşı'na katılmamıştır. Ancak savaşın sıkıntılarını en az savaşa giren ülkeler kadar yaşamıştır. Çünkü savaş, Edirne'den Türkiye'nin kapısına dayandığında Cumhuriyet bütün noksanlarıyla birlikte henüz 16 yaşındaydı. Nüfusun çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktaydı. Dünyanın modern ordularına rağmen Türk ordusunda hala ilkel silahlar ve atlar kullanılıyordu. Türk Ordusu'nun yegâne ulaşım aracının hayvanlar olması ülke içinde zaten kıt bulunan gıda kaynaklarını daha da zora sokmuştur. Bu durumun farkında olan Tek Parti iktidarı tüm çabayı savaş dışı kalmak için harcamıştır. Nitekim II. Dünya Savaşı'nda her iki tarafta Türkiye'yi yanında savaşa sokmak için göz alıcı vaatlerde bulunuyordu.

Savaşa karşı alınan önlemler kapsamında erkek nüfusun çoğunluğunun askere alınması köylerde üretimi durma noktasına getirmişti. Üretim kıtlığı ise köylerden şehirlere uzanan yollarda karaborsacılık ve vurgun gibi pek çok sosyal ve ekonomik problemi beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin temelinde dönemin pek çok tanığının (Şevket Süreyya Aydemir, Faik Ahmet Barutçu, Hilmi Uran) belirttiği üzere savaş bulutlarının dolaştığı ilk andan itibaren

devletin savaş ekonomisine geçip gerekli stokları yapmaması yatmaktadır. Savaşın başlamasıyla birlikte Refik Saydam Hükümeti piyasadaki sıkıntıları gidermek amacıyla Milli Korunma Kanunu'nu çıkarmış ve önlemler almaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın en ağır yılı olan 1942 yılında Refik Saydam aniden vefat edince; Hariciye Vekili olan Şükrü Saraçoğlu, Cumhurbaşkanı İnönü tarafından Başvekalete atanmıştır. Saraçoğlu Hükümeti, Saydam döneminde uygulanan kemer sıkma politikalarını gevşetince ülke genelinde fiyatlar aşırı yükselmiştir.

Saraçoğlu hükümeti bütçe açığını kapatmak, piyasadaki fazla parayı çekerek enflasyonu dizginlemek ve harp zenginlerinin önünü almak için 11 Kasım 1942'de Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkarmıştır. Hükümetin bu kanun ile piyasaı millileştirmek gibi gizli bir emelinin olduğunu iddia edenler de vardır. Nitekim kanunda herhangi bir itiraz mercii bulunmamakla birlikte, mükelleflerden listelerin askı tarihinden itibaren on beş gün içerisinde borçlarını ödemeleri istenmiştir. Verilen süre içerisinde borcunun en azından bir kısmını ödemeyenler çalışma kamplarına gönderilmişlerdir. Hatay'da Varlık Vergisi mükellefleri arasında Yahudi kökenli iş adamı Pinhas Kebudi ve Dr. Alber Beyluni dışında Aşkale alışma kampına gönderilen isme rastlanmamıştır.

Varlık Vergisi, ABD ve Almanya başta olmak üzere savaşın getirdiği yıkım karşısında pek çok devlet tarafından uygulanmıştır. Türkiye'de ise uygulandığı günden bu yana üzerinden yarım asırdan uzun bir süre geçmesine rağmen tartışmalar bitmemiştir. İl bazında kurulan takdir komisyonlarının belirlemiş olduğu mükellef listeleri, defterdarlıklarda askıya çıkarılırken yerel ve ulusal basında da yayınlanmıştır. Bu listeler incelendiğinde gayrimüslim vatandaşların hatırı sayılır bir vergi yükünü sırtladıklarını görmek mümkündür.

Hatay Varlık Vergisi listesinde yer alan şahısların bugün üçüncü nesli hayatta olduğundan dönemle ilgili verimli bir bilgi edinilememiştir. Varlık Vergisinin Hatay'da yaşayan gayrimüslim nüfusunun göçüne yol açtığına dair bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Bu durum görüşme yapılan kişiler tarafından da teyit edilmiştir. XX.yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya her manada köklü değişimlere sahne olmuştur. 1939 yılında Anavatan'a iltihakın getirmiş olduğu endişe nedeniyle bir göçten bahsetmek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm çalışmalarına rağmen özellikle Hatay'daki Ermeni vatandaşlar, Fransızların ulaşım vasıtalarını temin etmesiyle Suriye ve Lübnan'a göç etmişlerdir. Hatay Devleti Cumhurbaşkanı ile Başvekili Abdurrahman

Melek anılarında bu durumdan bahsetmişlerdir. 1948 yılında İsrail'in kurulması ve bu devletin bölgeye göçü teşvik amacıyla vaatlerde bulunması da Hatay'daki bir kısım Yahudi'nin İsrail'e göç etmesini sağlamıştır. 6-7 Eylül 1955 ve akabinde gelişen Kıbrıs meselesi temelli olaylar da yurt dışına göçe sebep olmuştur. Bu sebeplerin yanında eğitim ve ekonomik gibi amaçlarla Hatay'daki özellikle gayrimüslim gençler İstanbul'a ya da Avrupa'ya göç etmişlerdir. Burada sadece gayrimüslimler değil Müslüman Hataylı gençler de birçok etkenden ötürü başka illere ya da yurt dışına göç etmişlerdir. Dönemin istatistik rakamları Varlık Vergisi ile hükümetin ekonomik açıdan pek kazançlı olmadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. Gazeteler

Cumhuriyet, 24 Temmuz 1939.

Korkusuz Gazetesi, 25 Aralık 2019.

Yeni Gün, 1939/1940/1941/1942.

2. Araştırma-İncelemeler

Güler, C.-Sarısır, S. (2018). *Türk Siyasi Hayatında Açık Mektuplar (1950-1960)*,

Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, Yıl:16, S. 25: s. 227-248.

Akar, Rıdvan, *Aşkale Yolcuları*, Doğan Kitap, İstanbul.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi*, Doğan Kitap, İstanbul.

Aydemir, Ş. S. (2006). *Tek Adam*, 1922-1938, c. III, 21.basım, Remzi Kitabevi, İstanbul

Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci Adam (1938-1950)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Deringil, Selim, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye: Hasta Adamın Dinç Evlatları",

Toplumsal Tarih, S. 121, Ocak 2004, ss. 76-81.

Eraslan, C. (2008). "Atatürk'ten sonra Türkiye'nin İç Politikası", C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Erdal, İ. (2016). "Muhafız Tan ve Vatan Gazetelerine Göre Savaş Döneminde (1940-1945) İktisadi Uygulamalar", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz: s. 1-16.

Güçlü, M. (2019). *Varlık Vergisi*, Kitabevi Yay., İstanbul.

Gündüz, A. (2018). "Hatay'daki Ermeni Göçlerinin Sebepleri", *Cemil Meriç 10. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Spor Kongresi, 23-25 Kasım 2018 Hatay*, Saybilder Yayıncılık: s. 581-582.

Hatipoğlu, H. (2012). *Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay*, Pegem Akademi Yay., Ankara.

Hüseyin Telli ile yapılan görüşme, 1946 doğumlu, 20/06/2020.

Kayra, Cahit, *Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.

Koçak, C. (2002). “*Siyasal Tarih (1923-1950)*”, *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin, (Der.), Cem Yayınevi, İstanbul.

Mehmet Mursaloğlu ile yapılan görüşme, 8 Eylül 2020.

Melek, A. (1999). *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.

Mursaloğlu, M. (2020). *Şahsi Meselem*, MD Yay., İstanbul 2020.

Neşet Mursaloğlu ile yapılan 24/06/2020 tarihli görüşme.

Neşet Mursaloğlu ile yapılan 24/06/2020 tarihli görüşme.

Ökte, F. (1952). *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yay., İstanbul.

Payaslı, V. (2017). *Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960) (Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönüyle)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Sökmen, T. (1992). *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, TTK Basımevi, Ankara.

Tuncer, H. (2012). *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Us, A. (1944). *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Vakıf Matbaası, İstanbul.

Ürkmez, N. (2020). *İskenderun'da İki Levanten Aile: Belfante ve Catoni Aileleri*, Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu, 4-6 Nisan 2019, ATAM, 1371-1393, Ankara.

Zileli, Ü. (2019). “Varlık Vergisi!..”, *Korkusuz*, 25 Aralık 2019.

Ulus Gazetesi, 16 İlkkanun 1942

Yenigün, 12 Birinci Kanun 1942.

Yenigün, 19 İkincikanun 1942.

Yenigün, 23 Birincikanun 1942.

Yenigün, 28 İkincikanun 1942.

Yenigün, 31 Birincikanun 1942.

Yenigün, 6 Birincikanun 1942

Yenigün, 6 Şubat 1943.

Yeniğin, 21 Senteşrin 1942.

3. Web

<https://www.avlaremoz.com/2016/06/26/hatay-musevi-cemaati-vakfi-baskani-saul-cenudioglu-asirdir-buradayiz/>

https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-69784-antakya_seyahati_ve_izlenimler.html

https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-75726herkesin_anlatacak_bir_oykusu_vardir_i.html

Ekler

Tablo 1. Varlık Vergisi'nin Antakya İlçesi mükellef listesi ve miktarı.

Sıra	Kişiler	Miktar (Lira)
1	Binhas Şayal Kebbudi	300
2	Rasim Adalı	35
3	Selim ve Reşit Cezayirli	25
4	Durmuş Depo	20
5	Kasım Pişkin ve ortakları	20
6	Doktor Alber Beyluni	17
7	Artin Bağdasar	20
8	Henna ve İbrahim Sultanım	17
9	Müteahhit Celal Cundoğlu	10
10	Abdulla Gali Veresesı	10000
11	İsmail Şahut Güzelburç	8000
12	Sadeddin Bozyüklü	8000
13	Ali Seyfiddin	8000
14	Nafı Adalı	8000
15	Ahmet Kahli	8000
16	Şeyh Ali Garip	6000
17	İbrahim Duhani Harbiye	6000
18	Mehmet Duhani Harbiye	8000
19	Hacci Mehmet Şahvar	5000
20	Azar Kebudi ve Kardeşi	5000
21	Alber Miğribi	7000
22	Abdulla Ötken	6000
23	Abdo Kebudi	7000
24	Doktor Basil Huri	5000
25	Sıtkı ve Sami Aselci	7000
26	Abdulgani Türkmen ve eşi	5500
27	İlyas Sayığ	5000
28	İzzet ve Mustafa Güçlü	5000
29	Kamil Masaracı	4000
30	Kazım ve Atıf Belanlı	4500
31	Nuri İskif	4000
32	Doktor Ahmet Rasim	3000
33	Suphi Bereket	3000

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ
Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies
E-ISSN: 2717-6584
Yıl: 5 (Şubat 2022), Sayı: 1
Year: 5 (February 2022), Issue: 1

34	Ali Şahhutoğlu Necip	3000
35	Mehmet Kabur ve Kardeşleri	3000
36	Mehmet Sabunluk	3000
37	Şükrü Tuma	3000
38	Yusuf Tuma	3000
39	Şeyh Yunus (Avaklı Köyü)	3000
40	Mehmet Kehli	3000
41	Ali Hassun	5000
42	Alaiddin Cilli (Süveydiye)	3000
43	Kamil ve Hasan Zehir (Karaçay)	3000
44	İskender Azar	3000
45	Rasim (Ziyaret Köyünden)	3000
46	Mustafa Kuseyri	3500
47	Kuyumcu Vedi Huri	7000
48	Memduh Dayı	3500
49	Suni Murtaza	3000
50	Bekir Öcal	3000
51	Yahya Öztanır	3000
52	Sıddık Müftü	3000
53	İbrahim Şahel	3000
54	Bekir Melek	3000
55	Hasan Hamsi	3000
56	Tahir Necip	3000
57	Hamit Necip Bal	3500
58	Şükrü Melek	3000
59	Reid Kuseyri	4000
60	Maşuk Cernal	4000
61	Vehbi Sabur ve Çocukları	5000
62	Abdülkerim İski	4000
63	Kazım Rüstem	6000
64	Salih Rüstem ve Oğulları	4500
65	İzzet Hacimulla	5000
66	Abdurrahman Saka	6000
67	Mustafa Çelenk	6000
68	Bekir Sıtkı ve Osman Atahan	7000
69	Abdullah Şeyhoğlu ve Oğlu	8000

BENGI
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies
E-ISSN: 2717-6584
Yıl: 5 (Şubat 2022), Sayı: 1
Year: 5 (February 2022), Issue: 1

70	Osman Mıstık	5000
71	Ali Hocaoğlu	4000
72	Tevfik ve Şefik Sabuncu	8000
73	Nasih Hocaoğlu	6000
74	Yusuf Koyuncu	7000
75	Henna ve Nikola Keberiti	2500
76	Nikola Henna Abbuş	2500
77	Abdulkerim Fettal	2500
78	Murat Çelenk	2500
79	İsmail Kuseyri	2500
80	Salaman Simorlengi	2500
81	Yani Antiba	2500
82	İbrahim Ziya ve Arkadaşları	2000
83	Mustafa Şaho	2000
84	Ali Kehli	2000
85	Salih Cözel	2000
86	Necib Şakra	2000
87	Süleyman Karaali	2000
88	Yüsuf İskef	2750
89	Feyzi Esmirli	2000
90	Hasan Rüstem	2000
91	Vasfi Rüstem	2000
92	Süreyya Bereket	2000
93	Arif Bereket	2000
94	Bekir Bereket	2000
95	Kazım ve Bekir Zarur	2000
96	Harun Sadi	2000
97	Sadık Ağa Rüstem	1500
98	Salim Şahin	2000
99	Hüsni Melek	1500
100	Kazım Halef	1500
101	Circi Abbud	1500
102	Dimitri Huri	1500
103	Sadık Melek	1500
104	Fuad Sahilli	1500
105	Memet Kavlak	1500
106	Şaul Murat Cemal	1500

BENGI
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies
E-ISSN: 2717-6584
Yıl: 5 (Şubat 2022), Sayı: 1
Year: 5 (February 2022), Issue: 1

107	Emin Murtaza	1500
108	Zeki Hancı	1500
109	Yahya Şahin	1500
110	Adil Boyacı	1500
111	Mustafa Bozyüklü	1500
112	Cemil Bereket	1500
113	Veysel Ağa	1500
114	Şalum Kebbudi	1500
115	Fazıl oğlu Salim	1500
116	İshak Kebudi	1500
117	Circi Abdo	1500
118	Mahmut Dehni	1500
119	Şekip Nekip	1000
120	Hüseyin Atahan	1000
121	Vedi Akar	1000
122	Aboncu Hassun	1000
123	Yüsuf Halef	1000
124	Sadık Yurtman	1000
125	Maruf Halef	1000
126	Mesrür Halef	1000
127	Memet Derviş ve Zeki	1000
128	Abdülkerim Çinçin	1000
129	Kemal Yuhya Adalı	1000
130	Asef Yahya Adalı	1000
131	Başkahı Arif	1000
132	Fatikli Ali Salman	1000
133	Abdulkadir Mazlum	1000
134	Ömer Büyükburç	1000
135	Eczacı Dimitri	1000
136	Nafı ve Nuri Mıstık	1000
137	Rizkalla Keberiti	1000
138	Rifat Rüstem	1000
139	Halef oğlu Garip	1000
140	Abbuş Özvar	1000
141	Hasan Uncu	1000
142	Yorğaki	1000
143	Melik Abacı	1000

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ
Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies
E-ISSN: 2717-6584
Yıl: 5 (Şubat 2022), Sayı: 1
Year: 5 (February 2022), Issue: 1

144	Kunduracı Talip	1000
145	Mehmet Vetvet	1000
146	Mehmet Sicilli	1000
147	Mehmet Kılбек	1000
148	Hisamettin Kemmuni	1000
149	Camir Çerkes ve Cemil Azar	1000
150	Rufail Hur	1000
151	Yusuf Hakki Baki	1000
152	Necip Hayit	1000
153	Ahmet Esmerli	1000
154	Abdülvahit Kavas	1000
155	Ömer Hazinadar	1000
156	Salih Bağdatlı ve Reşit Davut oğlu Harun	1000
157	Harun Camal	1000
158	Sallafey Igel	1000
159	Ali Ökten	1000
160	Hamit Urfalı	1000
161	Ahmet ve Hamit Sakuç	800
162	Avvat Şakni	750
163	Ahmet Şerbetçi	750
164	Fadil Gabuş	800
165	Mustafa Fanso	500
166	Bekir Sadettin	500
167	Mayadalı Abdulkadir	500
168	Baksunlu Hacı Rezzuk	500
169	Dimitri Şami	500
170	Ziya Kuseyirli	500
171	Bekir Karabay	500
172	Hüseyin Hacci	500
173	Mikail Hacci	500
174	Mehmet Şahhut	500
175	Süreyya Halef	500
176	Ömer Çelenk	500
177	Osman Horşit	500
178	Mustafa Mestçi	500
179	Ahmet Sırrı Hoca	500
180	Şükrü Bağdadi	500

BENGI
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies
E-ISSN: 2717-6584
Yıl: 5 (Şubat 2022), Sayı: 1
Year: 5 (February 2022), Issue: 1

181	Sadık Özdemir	500
182	Cemal Hakim	500
183	Şükrü Çuhadar	500
184	Memduh ve Ali Zerevant	500
185	Şerif Uğütmen	500
186	Sadık ve Naim Sahilli	500
187	Ahmet Abacı	500
188	Rasim Bağdadi	500
189	Abduh Mezrahi	500
190	Şamil Yapra	500
191	Şükrü Dışbudak	500
192	Sadık Akad	300
193	Halit Toköz	500
194	Hasan Dokur	500
195	Kamil Karabucak	500
196	Necip Asaf	500
197	Yehya Bulgur unucu	500
198	Remzi Cıneviz	500
199	Remzi Çalğın	500
200	Kemal Özal	500
201	Akil Köse Diyap	500
202	Hazım Iskif	500
203	Zerdik Karabacakyan	500
204	Kunduracı Hacı Emin	500
205	İsmail Akar	500
206	Süleyman Şeyh ve Helavi	500
207	Mehmet Kazmacı	500
208	İbrahim Hayder Süslü	500
209	Ali D	500
210	Ali Otuzbir	500
211	Remzi Keskin	500
212	Mehmet Perdahçi	500
213	Ahmet Gasli	500
214	Kemal Hamdi Avandak	500
215	Enver Kumru	500
216	Hakkı Kumru	500
217	Ahmet ve Emin Tütüncü	500

218	Zeki Huri	500
219	Selim Hayit	500
220	Lütfi Morah	500
221	Hasan Mısıri	500
222	Mahmut Hocaoğlu	500
223	Haydar oğlu Salim	500
224	Halil Çoban	500
225	Fadil Asfur	500
226	Halil Şahin	500
227	Firoz Hanzat	500
228	Şükrü Toma	500
229	Necib Huri	500
Toplam		886,75

Tablo 2. Varlık Vergisi'nin İskenderun İlçesi mükellef listesi ve miktarı (Yenigün, 1942).

Sıra	Kişiler	Miktar (Lira)
1	Jüzeif Katoni	207.500
2	Hatay Yağları Şirketi	41.600
3	Ak İş Şirketi	12.000
4	İlyas ezrak	20.000
5	Mehmet Cezayirli	5.500
6	Türker	25.000
7	Marsel Balit	20.000
8	Abdülğani Cezayirli	40.500
9	Kayseme Sayig	30.000
10	Sukuni Petrol Depoları	31.000
11	Selahiddin Baki	22.000
12	Emin Felah ve Oğulları	25.000
13	Nimetulla Felah ve Oğulları	16.000
14	Viktor Esved	25.000
15	Nazım Gandur	25.000
16	Fevzi Kütükçü	15.000
17	Nasri Gazel Vekili İlyas Ezrak	10.000
18	Abdülğani Yılmaz	17.500
19	Selim Yılmaz	12.000
20	Mehmet Ali Kurşun	10.000
21	Edvar Sayig	20.000

BENGI
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies
E-ISSN: 2717-6584
Yıl: 5 (Şubat 2022), Sayı: 1
Year: 5 (February 2022), Issue: 1

22	Corç Sayıg	20.000
23	Kozma Sayıg	10.000
24	Cemile Sayıg	10.000
25	Hasan Cabbara	10.000
26	Suphi Bereket	7.000
27	Alaettin Baki	15.000
28	Forbes Depoları	8.000
29	Abdullah Felah	7.500
30	Hatay İnkişaf Müessesesi	7000
31	Hasan Keşani	6000
32	Emil Batrus ve Mehmet Duza	5600
33	Rifat Baki	6000
34	İlyas Sayıg	5000
35	Kasım Pişkin	5000
36	Şellum Miğribi	5000
37	Basil Haşyui	5000
38	Mehmet Şükrü Kurşun	5000
39	Dimitri Filibi	5000
40	Yehya Kortular ve Oğulları	5000
41	Abbas Felah	5000
42	Niyazi Güney	5000
43	Sinemacı Keyyal	5000
44	Alferd Dölavant	5000
45	Sadullah Bilgin	5000
46	Jan Jandi	5000
47	Afif Şeşbeş	5000
48	Şaban Kırmıti	4000
49	Davud Saa	4000
50	Lütfullah Felah	4000
51	Güven İş Müessesesi	3500
52	İbrahim Melham	3500
53	Hisamettin Engin	3500
54	Remzi ve Şevket Buzçu	3000
55	Kurtuluş Müessesesi	3000
56	Yakup Camal	3000
57	Kamal Ali Felah	3000
58	Nikosaba ve eşi	3000
59	Nazim Bucak	3000

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ
Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies
E-ISSN: 2717-6584
Yıl: 5 (Şubat 2022), Sayı: 1
Year: 5 (February 2022), Issue: 1

60	Mişel Tina	3000
61	Henna Mukannas	3000
62	Ömer Türkmenili	2500
63	Memduh Dayı	2500
64	İlyas Raid	2500
65	Hacı Fercullah İstifan	2500
66	Sarraş Şahin	2500
67	Mehmet Özdil	2000
68	Bostan Mercan	2000
69	Halim Soysal	2000
70	Abdulvahit Tabbah	2000
71	Refik Ülkümen	2000
72	Ankara Palas Süleyman Özyürek	2000
73	Halil Çoban	2000
74	Mehmet Tertibli	2000
75	Roza	2000
76	Kasap Liyon	2000
77	Terzi Semail Sebbag	2000
78	Necip Bal	2000
79	Fazil Çınırk	2000
80	Ahmet İkbali Baki	2000
81	Hasip Akkat	1500
82	Hasan Tabak	1500
83	Kemal Yıldırım	1500
84	Kemal Çolakoğlu	1500
85	Kemal Yıldırım	1500
86	Batros Keleş	1500
87	Fikret İşin	1500
88	Nuri Tark	1500
89	Dörtüollu Mustafa Kaya	1500
90	Tevfik İstanbullu	1500
91	Jozef Ayvazyan	1500
92	Bakkal Nurettin	1500
93	Mustafa Çumra	1000
94	Suphu Tambe	1000
95	Doğu Anbarı	1000
96	Ali Şefik Genç	1000
97	Kuyumcu İsrail	1000

BENGI
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies
E-ISSN: 2717-6584
Yıl: 5 (Şubat 2022), Sayı: 1
Year: 5 (February 2022), Issue: 1

98	Sabri Uysal	1000
99	Memet Gökten	1000
100	Abraham	1000
101	Rabiye	1000
102	Kasap Sabri	1000
103	Hikmet Çekiç	1000
104	Şeyh Ali Bilal	1000
105	Ali Güngör	1000
106	Seydi Oğuz	1000
107	Eczacı Halef Gür	1000
108	Eczacı Mustafa Baykul	1000
109	İzmir Oteli Sunullah	1000
110	Şehir Palas Süleyman	1000
111	Kedri Nuri Köksal	1000
112	Şahin Cabbara	1000
113	Corc Filibi	1000
114	İskender Zireyk	1000
115	Loviçi Lavanti	1000
116	Ilyan Katrin	1000
117	Durru Katman	1000
118	Harun Kebudi	1000
119	Cemil Okçuoğlu	1000
120	Hüseyin Özdemir	1000
121	Beşir Mercan Kasap	1000
122	Mehmet Bekar Kasap	1000
123	Memet Kavsak	1000
124	Kamil Serinkaya	1000
125	Hasan Dudu	500
126	Ali Rıza Sevindik	500
127	İhsan Akşehirli	500
128	İhsan Çardaklı	500
129	Memet Yılmaz	500
130	Derviş İlyas	500
131	Esat Boru	500
132	Mithat Payaşlı	500
133	Karadeniz Lokantası	500
134	Ziya Karabey	500
135	Kahveci Sıtkı	500

BENGI
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies
E-ISSN: 2717-6584
Yıl: 5 (Şubat 2022), Sayı: 1
Year: 5 (February 2022), Issue: 1

136	Kahveci Zeki Göçmen	500
137	Zondi Sayıg	500
138	Abdulla Mullasait	500
139	İstanbul Oteli Nuri	500
140	Akdeniz Oteli Durmuş Yıldırım	500
141	Roşa	500
142	Pansiyon Talya	500
143	Sinemacı İskender	500
144	Marangoz Vatkeli	500
145	Artin Bağciyan	500
146	Apostolis Züreyk	500
147	Bakkal Abdülvahit Fer'an	500
148	Mehmet Cihangir	500
149	Mehmet Cihangir	500
150	Yüsuf Güler	500
151	Şeyh Süleyman	500
152	Ali Özdemir	500
153	Fırıncı Halil Kara	500
154	Fırıncı Halil Kamli	500
155	Cemil Mentili	500
156	Fırıncı Emin Akman	500
157	Mustafa Çukurova	500
158	Bakkal Kadri Sabuncu	500
159	Ağup Keşişyan	500
160	Sabri Alıç	500
161	Mehmet Garip	500
162	Necip Toros	500
163	Vahit Cerep	500
164	Markoplu Vereseşi	500
165	Zandi Sayıg	500
166	Mahmut Bilgin	500
167	Mamilli Mustafa	500
Toplam		963.200

Tablo 3. Varlık Vergisi'nin Kırıkhan mükellef listesi ve miktarı (Yenigün, 1942).

Sıra	Kişiler	Miktar (Lira)
1	Mustafa Çanakçı	400.000
2	Mehmet Kara	51.000
3	Dr. Arnest Altunyan	50.000
4	Durmuş Debbay	35.000
5	Viktor Esvet	25.000
6	Haçadur Karabacakoğlu	25.000
7	Bedros Keşişyan	2000
8	Ahmet Pakdil ve Mehmet Çakmak	17.000
9	Kiork Boduryan ve Versami Şirin	15.000
10	Kirkor Gökçeoğlu	15.000
11	Artin Boğacıyan	10.000
12	Rıza Kocabaş	10.000
13	Münür Dokuzoğlu	8.000
14	Mustafa Tekek	8.000
15	Mehmet Toker	7.500
16	Tahsin Hüdayi	6000
17	Kasım Pişkin	6000
18	Bekir Beşen	5000
19	Dr. Nezaret Derboğusyan	5000
20	Yusuf Zekeriyya	3500
21	Hüseyin Raşo	5000
22	Zadik Karabacakoğlu	5000
23	Artin Adıkıyan	3000
24	Okkaş Göktepe	2500
25	Tatar Hasanağa	2500
26	Antepli Vehbi	2500
27	Hasan Kara	2000
28	Hilmi Koyuncu	2000
29	Yahya Kurtulan	2000
30	Eczacı Misak Mamilyan	2000
31	Halil Kahraman	1500
32	Yüsuf Toma	1500
33	Şıhlı Alkay	1500
34	Muhtar Ohannes	1000
35	Şaban Bolat	1000
36	Kamyoncu Abbuş	1000

BENGI
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies
E-ISSN: 2717-6584
Yıl: 5 (Şubat 2022), Sayı: 1
Year: 5 (February 2022), Issue: 1

37	Karamehmet O. Mustafa	1000
38	Dede Zortuk	1000
39	Şeyh Ahmet Ünlü	800
40	Suphu Uçar	500
41	Yüsuf Zortuk	500
42	Kurt Mehmet Ali	500
43	Zeytinli Agop	500
44	Hannan O. H. Mehmet	500
45	Kamil Kahraman	500
46	Haydar Karataş	500
47	Kışlı Ali	500
48	Mehmet Çomo	500
49	H. Ağop Apikyan	500
50	Selahattin Kuseyri	500
51	Ali İlday	500
52	Haydar Toklucu	500
53	Kör Bekir	1500
Toplam		750.800

Tablo 4. Varlık Vergisi'nin Reyhanlı mükellef listesi ve miktarı (Yenigün, 1942).

Sıra	Kişiler	Miktar (Lira)
1	İnayet Mürsel	3600
2	Tayfur Sökmen	1500
3	Kemal Mürsel	9500
4	Niyazi Mürsel	300
5	Şefik Sabuni	1500
6	Aziz Seber ve Reşit	3000
7	Ali Bermede	10000
8	İhsan Mürsel	4500
9	Kadri Mürsel	5150
10	Fatih Müderris	2500
11	Mehmet Bahadırlı	1500
12	Osman Bahadırlı	1500
13	Mehmet Tecirli	1500
14	Hıdır Durdu	600
15	Abdullah Mürsel	4500
16	İnayet eşi Dudu	600
17	Reşit Duman	800
18	Mehmet Veliş	800
19	Selim Cezayirli	1000
20	Ali Genç ve eşi Fatma	1000
21	Hacı Zekeriya	700
22	Bahriye ve Talat	800
23	Abdurrahman Saka	1000
24	Abdurrahman Mürsel	600
25	Kadri Akgül	500
26	Halis Alhas	500
27	Hüseyin Şanverdi	500
28	Turan Hasan	500
29	Hazım Giray	1500
30	Muharrem oğlu Şeyhli	500
31	Nebahat Henano	500
32	İbrahim Bermede	1000
33	Ahmet Bermede	1000
34	Abdulkadir Bermede	1000
35	Akif, Faik, Nadire	700
36	Rifat Bermede	500
37	Ahmet Genç	1000
38	Hazım Giray ve Mehmet Burç	29.000
39	Mahmut Çakmak ve Ahmet Pakdıl	19.170

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ
Bengi World Journal Of Yoruk Turkmen Studies
E-ISSN: 2717-6584
Yıl: 5 (Şubat 2022), Sayı: 1
Year: 5 (February 2022), Issue: 1

40	İzzet Güçlü	9220
41	Rağip Mürsel	1100
42	Sürur Mürsel	600
43	Bekir Beşen ve Ramazan K. Baş	9900
44	Bekir Beşen ve Mahmut Çakmak	8500
45	Ahmet Babaoğlu	18000
46	Nuh Karagöz	17250
47	Ali Mürsel	600
48	Reşit Bese	3700
49	Hasan Mürsel	3200
50	Ak İş	7700
51	Tahsin Hüdayi ve Niyazi Ramazan	35.000
52	Niyazi Ramazan	3900
53	Tahsin Hüdayi	10800
54	Reşit Aziz ve Hasan Mürsel	2400
55	Bekir Beşen	500
56	Mehmet Hasan Cüdeydeli	1000
57	Mustafa Killik	500
58	Abdullah Bekli	500
59	Hasan Ali	500
60	Sami Kumru	4000
61	Hikmet Çakır	1500
62	Suhhu Önal	2000
63	Abdulkadir Beradi	1500
64	Değirmenci Mehmet	1000
65	Bekir Pilnikoğlu	700
66	Ahmet Hasan	1000
67	Kamil Derviş	500
68	Ak İş	1000
69	Sattuf Halef	500
70	Osman Derviş	500
71	Tayfur Şanverdi	500
72	Mehmet Salih	500
73	Çanakçı Mustafa	40000
74	Kara Bekir	16000
75	Remzi Emrah, Firuz Y. Kuran	8000
76	Mehmet Dip, Mehmet Rabbua	1000
Toplam		41.550